

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

719
720

8415
4-46

Ord. 14.
No 296

11. 11. 11.
No. 11.

ԱՇԽԱՐՀԻ ՇՐՋԱՆՆ

ՈՒԹՍՈՒՆ ՕՐՈՒԱՆ ՄԷՋ

ԺԻՒՂ ՎԷՐՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԱՆ

ԶՄԻՒՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԱՆ

1875

1019

Վէպը՝ բառին նոր առմամբը՝ ոչ զբոյց է ոչ առասպել, ինչպէս կ'երևա-
կային ոմանք, այլ հայլի մ'որու մէջ ընկերական խնդիրներ, պատմական, բա-
ցոյական, մտաւորական իրողութիւններ, շարժումներ, զգացումներ կ'պարզուին,
կերբ, մոլութիւն և առաքինութիւն, խաւար և լոյս կ'ընկերակին, և երբեմն
իրարաց ընդհարելով՝ եղերական, ճիճաղական և իմաստասիրական արկածներ ու
վախճաններ մէջ կ'ընկերեն: Վէպը պատմութեան լրացուցիչ մասն է, և իրա-
ւամբ կ'ընէ Մաքսիմ Գորկիի «Ճշմարիտ մեծ պատմիչ մը պարտի քաղէլ այն
նիւթերէն զոր վիպագիրն իրեն սեպհականներ է»: Ինչ և այսն իւրեքը՝ մարդ-
կային կենաց բազմազան պատկերը յօրինող բնական զոյններ՝ որ երբ ուղիղ բա-
նիւ և ընտիր երեակայութեամբ կ'նկատուին՝ առ հասարակ ընթերցողին խրատ
և հաճոյք կ'ընծայեն, Վիպագրութիւնը դարուս մէկ պիտոյքը դարձած՝ դրա-
ւանութեան մէկ կարեւոր ճիւղն է, որու մէջ հոյակապ անուններ կ'փայլեն: Ի
հարկէ ինչպէս ամեն բան՝ վէպն ալ իր յոռի կողմն ունի՝ երբ բնական շա-
հարկէ ինչպէս ամեն բան՝ վէպն ալ իր յոռի կողմն ունի՝ երբ բնական շա-
ղէն կ'իտտորի, սակայն օղուտը՝ քնասուն հետ կընկերակէ՝ անհամեմատ մեծ է:
Վէպն մը, Սիւ մը, Վ. Սքոթ մը, Հիւկո մը, Ժ. Վան մը, Տիւմա մը ընդ
ունայն չեն զրեք վէպեր, որոց իւրաքանչիւրն իմաստասիրական ճշմարտութիւն
մը, ընկերական վէպ մը, դարման մը, սկզբունք մը, ապագային մէջ նոր ծա-
ւայ մը ցոյց տալու կ'նկրտի: Անբաւ են վիպագրութեան առարկաները. և ե-
թէ այս ընկերական բարբ վարք ու գեղձմուշք, այն ընտանեկան կեանք, ու-
րիշ մը պատմական ներքին դէպք մը, սիրտ ու միտք իրենց նիւթ ընարած
են, կան նաեւ այնպիսիներ որ ուսումնական աշխարհն իրենց ասպարէզ կ'ընտ-
րեն և գիտութեան ու փորձառութեան հայթայթած իրողութիւններով այն-
պիսի զարմանալի և միանգամայն ճշմարիտ նկարագիրներ կ'յօրինեն որ ընթեր-
ցողին ուշք գրաւելով միտքը կ'կրկեն:

Այս վիպասանից դասուն մէջ բարձր դիրք մը կ'ընեն ներկայ վէպիս հեղի-
նակ Պ. Ժիւլ Վէրն՝ որու համբարն է դարուս բնական, աշխարհագրական
ճանօթութիւններն ու գիտելիքը, որով կ'հիւսէ վէպերն իրեն յատուկ պայ-
ծառ, կենդանի, ընտիր ու կտրուկ ոճովը: Իր նպատակը վէպն ու օգտաշատ է.
ուսմանց ու գիտութեան ընտելացնել նոյն իսկ անուս ըմբոստ միտքեր: Ուստի
Ֆիլիքական, աստղաբանական, աշխարհագրական սկզբունքներն ու իրողու-
թիւններ կ'ամփոփէ, կ'պարզէ, կ'զտէ, զանոնք իր իւրացողուններուն կ'վերա-
դրէ, և մերթ շարժուն պատկերներ, մերթ մարդկային ճարտարամտութեան յանդգնու-
թեան գործեր ու հնարք և միշտ ուսումնական դաս մը կ'ընծայէ, արդի վիպա-
սանական նիւթոց հիմնական շարժառիթ՝ սէրը՝ գրեթէ 'ի բաց մերժելով, և
երբեմն գիտութեան ընկեր ճամբան իր վստովուն և հմուտից երեակայու-
թեամբը գծելով:

Պ. Ժ. Վերն ծնաւ 1828ին՝ Նանթ քաղաքը։ Նախ տրամական գրականութեամբ սկսաւ և քանի մը թատերգութիւններ գրեց, ապա՝ 1863ին իր առաջին գիտնական վէպը՝ Հին և Նոր Եփեսոսի Եփեսոսացի, որ իր տեսակին մէջ գրեթէ անմասն լինելով՝ քաջալերուեցաւ նոյն ճիւղը մշակել և հետզհետէ մին քան զմիւս հետաքրքրաշարժ վէպեր հրատարակեց՝ որոց նշանաւորներն են Հաբոյսի նաւապետին արկածները, Ալիսի լըվանն աստուծոյ օրոտն մէջ, Ուղեւորութիւն երկրի խորքէն, Երկրի իւրօրին, Արեւիկայի նաւապետին արկածը, Սարա Նաւապետը, Քոստի հապար զոյն Զոլիւսի ներքին, Ծովոյն թաղաւ մը, Խորհրդաւոր իշխան և այլն, որ գրեթէ ամէն եւրոպական աղագոյ մէջ թարգմանուած են։

Այս վէպերէն ալ մէկ քանին թարգմանուելու մտադիր ենք՝ եթէ մեր ժամանակը ներքէն իրաւ է որ՝ ինչպէս ներկայ վէպին՝ նա մանաւանդ հեղինակին միւս վէպերուն մէջ այնպիսի գիտնական, նաւային ու բուսական բաներ և բացատրութիւններ կան, որոց համապատասխանող հայերէն բաներ չգտնուելուն՝ թարգմանչին գրեթէ վճատութիւն կ'առնէին, սակայն մերթ Եփեսոսացի, մերթ օտար բառը գործածելով՝ բնադրէն չհեռանալու փանդիւր եղած ենք և պիտի լինինք, ուր ուրեք մեր ըրած վերականգն համար ընթերցողին ներողամտութեան վստահելով։

Մ. Մ.

29 նոյեմբեր 1875

Ձմիւռնիս

ԱՋԽԱՐՀԻ ԶԲՋԱՆՆ

ՈՒԹՍՈՒՆ ՕՐՈՒՍՆ ՄԵՋ

Ա

ՖԻԼԻԱՍ ՓՕԿ ԵՒ ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԻՐԱՐՈՒ ԿՅԱՐԱՐԻՆ, ՄԻՆ ԻՐԵՆԻ ՏԱՆ ՏԵՐ, ՄԻՒՍՆ ԻՐԵՆԻ ՍՊԱՍԱՒՈՐ

ՅԱՐԻՆ 1872ի, Պ. Ֆիլիաս Փօկ կ'ընակէր ՍԵՎԻԼ-ԲՕԻ (շաքք) 7 թիւ տունն ի Պըրլինկըն Կարտընս — այն տունն ուր մեռաւ Շէրիտան 1814ին — : Ֆիլիաս Փօկ՝ Լօնտօնի Ռըֆօմ-Գլըպի (Վերանորոգիչ Ժողովակ) եղական և ուշագրաւ անդամներէն մին էր, թէև կարծես թէ ամէն ճիգ կ'ընէր որ ուշագրութիւն դրաող գործ մը չընէ։

Ուրեմն՝ Անկլիոյ պարծանք բերող մեծ ճարտասանից միոյն կը յաջորդէր Ֆիլիաս Փօկ, հանելուկի նման անձ մը, որու վրայ ոչ ոք բան մը չէր կրնար, եթէ ոչ մեծանձն մարդ մ'էր և անկլիական ընկերութեան գեղեցիկ ու ազնիւ աղատանի մը։

Այլեւս թէ Պայըրնի կ'նմանէր — գլխուն կողմէ, վասն զի ոտից մասին անսովոր էր — բայց պիտաւոր ու կիսամօրուսով Պայըրն մը, անգրգուշ Պայըն մ'որ եթէ հազար տարի ալ ապրէր չպիտի ծերանար։

Անտարակոյս անկլիացի, այլ թերևս Լոնտոնցի չէր ֆիլիաս ֆօկ: Երբեք Պօրսան տեսնուած չէր, ոչ Պանքան, ոչ Միջնաքաղքի մէկ վաճառատունը: Լոնտոնի ոչ աւաղաններն և ոչ քօռ (նաւակայան) չէին ընդունած երբեք նաւ մ'որ ֆիլիաս ֆօկի կողմէ բեռնաւորուած լինէր: Այս աղատանին վարչութեան որ և է խորհրդոյ մէջ պաշտօն չունէր: Իր անունն երբեք չէր երեցած փաստաբանից կաճառի մը մէջ, ոչ 'ի Թէմբլ, ոչ 'ի Լինքօն-ին, ոչ 'ի Կրէյս-ին: Երբեք դատ չվարեց ոչ Իրաւապետին Ատեանն, ոչ Թագուհւոյն Գատարանն, ոչ Գանձատունն, ոչ եկեղեցական Ատեան մը: Ոչ ձեռադէտ էր, ոչ վաճառական, ոչ խանութպան, ոչ երկրագործ: Ոչ Մէքն-Բրեքանիոյ արտօնի հիմարդիւնէն, ոչ Լոնդօնի հիմարդիւնէն, ոչ Ռեքէլի հիմարդիւնէն, ոչ Ուէսթի գրական հիմարդիւնէն անդամ էր նա, ոչ Իրաւաբանական հիմարդիւնէն, ոչ Արտեսիոյ և Բրեքանիոյ մասցեալ ընկերութեան, որ Նորին Շնորհալի Աւհագաւորութեան անմիջական պաշտպանութեան ներքեւ կ'դառնար: Աւերջապէս Անկլիոյ մայրաքաղքին անթիւ անհամար ընկերութեանց և ոչ միոյն անդամակից էր, Երաշխակա՞ն ընկերութենէ սկսեալ մինչև Միջնաքաղքէն ընկերութիւնը, որու գլխաւոր նպատակն է վաճառար Ծճի-ները ջնջել:

Ֆիլիաս ֆօկ Ռըֆօմ-Գլըպլին անդամն էր և այլ ոչ ինչ:

Եթէ կ'զարմանաս թէ ինչպէս այսպիսի խորհրդաւոր աղատանի մ'այն պատուաւոր ակմբին մէջ մուտ գտեր էր, պիտի պատասխանեմ թէ Պարոնայք Եղբարք Պէրինի յանձնարարութեան վրայ ընդունուեալ էր, որոց մօտ Պ. ֆօկ բաց վարկ մ'ունէր: Ահա այս կերպով նշանակութիւն մը ստացեր էր այս մարդը. վասն զի իր չէքքէ կանոնաւորապէս կ'վճարուէին և ինք միշտ պարտապահանջ կ'մնար:

Միթէ այո ֆիլիաս ֆօկ հարուստ էր: Տարակոյս չկայ: Բայց ինչպէս բազմա շինեալ էր. այս բանս ամենէն աւելի տեղեակ մարդիկ չէին կարող ըսել, և խիստ անվայել էր Պ. ֆօկին դիմել այս կէտը լուսաբանելու համար: Այլ սակայն Պ. ֆօկ շուրջ չէր, և ոչ աղահ, վասն զի երբ հարկ լինէր աղնիւ, օդ-

տաւէտ կամ վեհանձնական բանի մը համար նպաստ մը հայթայթել, Պ. ֆօկ այդ նպաստը կ'ընծայէր լուեւայն և նոյն իսկ անանուն:

Համառօտ, այս աղատանին բնաւ մարդու չէր բացուեր: Ըստ կարի սակաւախօս, այնքան աւելի խորհրդաւոր էակ մը կ'թուէր որքան որ լուակաց էր: Սակայն իր կեանքն ակներև էր, միայն իր ըրածը միշտ այնչափ մաթեմատիկական ճշգրտութեամբ մի և նոյն կերպով կ'կատարէր որ դիտողին երեակայութիւնը դժգոհ աւելի կ'փափաքէր իմանալ:

Միթէ ճամբորդէր էր: Հաւանական է, վասն զի ոչ ոք անոր չափ հմուտ էր աշխարհագրութեան: Չկար վայր մ'որու վրայ յատուկ տեղեկութիւն մը չունենար: Երբեմն՝ քանի մը հակիրճ ու պայծառ խօսքով կ'ուղղէր հազար տեսակ դիտողութիւններ որ կորսուած կամ մոլորած ուղևորներու մասին Գլըպլին մէջ կ'անցնէին. հաւանական իրողութիւններ մէջ կ'բերէր նա, և իր խօսքը շատ անդամ ներքին տեսութեան մ'արդիւնքն եղած են, այնքան դէպքը վերջապէս իր ըսածները ստոյգ կ'հասնէր: Ի հարկէ ամէն տեղ ճամբորդութիւն ըրած մարդ մը պիտի լինէր — դէթ մտովին:

Սակայն այս իրաւ է որ երկայն տարիներէ 'ի վեր՝ ֆիլիաս ֆօկ Լոնտօնէն դուրս չէր ելած: Զինքն ուրիշներէն քիչ մ'աւելի ճանհալու պատիւ ունեցողները կ'հաստատեն թէ — դէթ ամէն օր Գլըպլը դալու համար իր բռնած ուղիղ ճամբուն վրայ — ոչ ոք կրնար պնդել թէ Պ. ֆ. ֆօկ ուրիշ քաղաք մը տեսնուած լինի: Իր միակ զբօսանքն էր լրագիրներ կարդալն ու Ռէպօ խաղալը: Այս լոկն խաղով՝ որ իր բնութեան շատ յարմար էր, ստեպ կ'կթէր, բայց իր շահերը բնաւ քսակը չէին մտներ այլ որորմասիրութեան հաշուեցոյցին վրայ կարևոր դուրս մը կ'երևէին: Պէտք է սակայն ըսել որ Պ. ֆօկ լոկ խաղալու համար կ'խաղար և չէ թէ կ'թելու: Պայքար մ'էր իրեն համար խաղը, դժուարութեան դէմ պայքար մը, բայց առանց շարժման, առանց տեղափոխութեան, առանց խոնջէնքի պայքար մը, և հետապէս իր բնաւորութեան շատ կ'յարմարէր:

Ֆիլիսա ֆօլ ոչ կին ունէր և ոչ զուակ — և այս կրնայ պատահիլ խիստ պարկեշտ մարդոց — ոչ ազգական ունէր, ոչ բարեկամներ — և այս ալ շատ հաջողագիտ է արդարեւ — ։ Ֆիլիսա ֆօլ՝ իր Սէվիլ-Բօի տունը մինակ կ'ապրէր, և ոչ ոք կը մտնէր կ'ելնէր ։ Իր առ տնին գործերը ծանր չէին ։ Սպասաւոր մը կ'ըսէր իրեն պիտոյից համար ։ Ժողովակին այն սրահին մէջ, այն սեղանին առջեւ, մի և նոյն ճշգրտապէս որոշեալ ժամերուն իր նախաձաշինն ու ճաշն ընելով, բնաւ իր անդամակցաց չմեծարելով, օտարական մը չհրաւիրելով, Պ. ֆօլ իր տունը միայն քնանալու համար կ'զարնար՝ ձիշտ կէս զիշերին, և չէր կամեր հանդստանալ այն հանգիստ սենեկաց մէջ զոր Ռըֆօմ-Գլըպը միշտ պատրաստ ունի իր անդամոց համար ։ Քսանեշորս ժամուն տասն իր բնակարանը կ'անցընէր, թէ ննջելու և թէ հազուելու համար ։ Եթէ շրջելու ելնէր, միշտ այս պտոյտը հաւատար քայլով կ'ընէր երփնաքար յատակէ մեծ գաւթին մէջ, կամ՝ բոլորչի սրահին մէջ, որու վերեն ապակաշէն կ'ապոյտ զըմբէթ մը կ'ըլորի, որ կարմիր պորփիրէ յոնիական քսան սիւներու վրայ կեցած է. եթէ առտու ու իրիուն ճաշէր ժողովակին խօհանոցը, մառանը, ձկնարանը, կաթնարանն էին որ իրեն սեղանին համար համեղ ուտելիքը կ'մատակարարէին, ժողովակին սպասաւորները, սեղագետ, կտաւեայ ներքաններ ունեցող մուշակներ հաղած ծանրազլուխ մարդիկ էին որ իրեն յատուկ յախճապակէ անօթներով և Սարսօնիայի սքանչելի ճերմակեղէնի վրայ կ'մեծարէին. ժողովակին հին բիւրեղեայ բաժակներն էին որ իր շէրին (զինի կերասէ) իր քօրքօր (սեւ գինի) կամ կինամոնով ու ձարխոտով խառն բլբլեղը կ'ապրունակէին ։ Վերջապէս ժողովակին սառույցն էր — Վմբիկայի լճակներէն մեծ ծախքով եկած սառույց — որ իր ըմպելիներն ախորժելի պազ վիճակի մէջ կը պահէր ։

Եթէ այս պայմաններով ապրիլ՝ արտակերպ մարդ լինիլ է, պէտք է խոստովանիլ որ այս արտակերպութիւնն իր լաւ կողմն ունի ։

Սէվիլ-Բօի տունը՝ թէև պերճ չէր՝ իր յետին գիւրութեան

կողմէ յարգի էր ։ Իրաւ է որ տունուորին անփոփոխ սովորութեանց նայելով տան ծառայութիւնը մեծ բան մը չէր ։ Սակայն Ֆիլիսա ֆօլ կ'պահանջէր որ իր միակ սպասաւորը կարգէ դուրս ժամապահ և կանոնաւոր լինի ։ Նոյն օրն իսկ, հոկտեմբեր 2ին՝ Ֆիլիսա ֆօլ չէմս ֆօրսդէրին ճամբայ տուած էր — այս ծառան յանցանք գործեր էր, վասն զի իր մօրուքին համար ֆարէնհիլի ութսունըջորս աստիճան տաք ջուր բերեր էր փոխանակ ութսունըվեցի — և իր յաջորդին կ'սպասէր որ ժամը տասնմէկին և տասնմէկուկէսին միջոցները պիտի ներկայանար ։

Ֆիլիսա ֆօլ՝ իր թիկնաթուին վրայ լարուած նստեր էր՝ իր երկու ոտքն հանդիսաւոր զինուորի մ'ոսից պէս իրարու կցած, ձեռները ծնդացը վրայ դրած, մարմինը շիտակ, գլուխը բարձր՝ ճոճանակին ասեղին քաշելը կ'զիտէր — կնճռոտ գործի մ'որ ծամերը, վայրկեանները, երկվայրկեանները, օրերն և տարուան ժամանակները կ'նշանակէր ։ Երբ ժամը տասնմէկուկէս կ'հնչէր, Պ. ֆօլ՝ իր ամնիօրեայ սովորութեան համաձայն՝ տունէն պիտի ելնէր և Ռըֆօմ-Գլըպ պիտի երթար ։

Նոյն պահուն՝ Ֆիլիսա ֆօլի գտնուած փոքրիկ սրահին դուռը զարկին ։

Չէմս ֆօրսդէր, ճամբուած ծառան երևցաւ ։

« Նոր սպասաւորը, ըսաւ նա ։

Երսուն տարեկանի մօտ նորեկ ծառան երևցաւ ու բարեկց ։

« Միթէ գաղղիացի ես և անունդ Ջօհն չէ՞, հարցուց անոր Ֆիլիսա ֆօլ ։

— Ձեզի ծանր չերեի, պարոն, իմ անունս Ժան է, պատասխանեց նորեկ սպասաւորը, Ժան Բասբարթու (ամենամուտ բանալի) այս մահանունը վրաս մնաց օձիքս գժուարին գործերէ աղատելու համար ունեցած բնական ճարպիկութիւնս զայն արդարացընելով ։ Պարոն, կարծեմ՝ թէ պարկեշտ տղայ մ'եմ, բայց ճշմարիտը խօսելու համար, շատ արհեստներ բաներ եմ ։ Գնայուն երգակ, Նրկէսի մէջ ձիապան եղած եմ, Վէօդարտի պէս օղին մէջ կը թռէի և Պլոնտէնի պէս լարի վրայ կ'ապրէի. յետոյ մարմնամարզութեան դասատու եղայ, որպէս զի իմ տաղանդս աւելի օգ-

տաւէտ բանի դործածեմ, և վերջապէս, ջրհաններու տանապետ եղայ ՚ի Բարիզ : Մինչև անդամ նշանաւոր հրդեհներ նշանակուած կան իմ պրակիս մէջ : Բայց արդէն հինգ տարի կայ որ Գրանսայէն ելայ, և կամելով առ տնին կենաց անուշութիւնները վաշելել՝ Անկլիոյ մէջ սենեկապանի պաշտօն վարելու սկսայ : Արդ՝ տեսնելով որ անդործ եմ և իմանալով որ Պ. Ֆիլիաս Գօկ Միացեալ-Թագաւորութեան ամենէն ճշգրիտ ու տնակեաց մարդն է, ահա ձեր տունը կ'ներկայիմ հանդարտ ապրելու և մինչև անդամ այս Բասթարթու անունս մոռնալու յուսով . . . :

— Բասթարթու կ'յարմարի ինձ, պատասխանեց աղատանին : Քեզ յանձնարարած են ինձ . քու վրայ նպաստաւոր տեղեկութիւններ ունիմ : Գու իմ պայմաններս զիտնս :

— Այո՛, պարոն :

— Լաւ : Ժամի քանի՞ է :

— Ժամը տասնմէկ քսաներկու վայրկեան անցած է, պատասխանեց Բասթարթու, իր զրպանիկին խորքէն արծաթէ ահաղին ժամացոյց մը հանելով :

— Ժամացոյցդ ետ է, ըսաւ Պ. Գօկ :

— Ներեցէք ինձ, պարոն . բայց այդ անկարելի բան է :

— Չորս վայրկեան ետ է : Հող չէ : Բաւական է սխալը հաստատել : Ուրեմն՝ այս կէտէս՝ այսինքն առաւօտեան ժամը տասն մէկ տասնինն վայրկեանէն սկսեալ՝ այս չորեքշաբթի՝ հոկտեմբեր 2ին, 1872, իմ ծառայութեանս մտած ես :

Այս ըսելով՝ Պ. Ֆիլիաս Գօկ ոտք ելաւ, փեղոյրն առաւ ձախ ձեռնով՝ մարդամբնայի մը շարժումով իր գլխուն վրայ դրաւ և առանց բառ մ'ըսելու անհետ եղաւ :

Բասթարթու առաջին անգամ մը փողոցին դրան զոյգուիլը լսեց . իր տանտէրն էր որ դուրս կ'ելնէր . երկրորդ անգամ մ'ալ ձայնն առաւ, իր նախորդն էր այն, ճէմն Գրօսդըր, որ ըստ կարգի կ'մեկնէր :

Բասթարթու մինակ մնաց Սէվիլ-Բօի տան մէջ :

Բ

ԲԱՍԹԱՐԹՈՒ Կ'ՀԱՄՈՋՈՒԻ ՈՐ ՎԵՐՋԱՊԷՍ ԻՐ ՏԵՍԼԱԿԱՆ
ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ԳՏԱԾ Է

« Ճշմարիտ վկայ, ըսաւ Բասթարթու իւրովի՝ ՚ի սիղջան փոքր ինչ ապուշ մնալով, տիկին Գուսօի սրահն իմ նոր տիրոջ չափ բարեմիտ կենդանի մարդիկ տեսած եմ » :

Պէտք է ըսել աստանօր որ տիկին Գուսօի « բարեմիտ մարդիկ » մոմէ արձաններ են՝ որ անդադար այցելուներ կ'ընդունին ՚ի Լոնտօն, և որոց միայն լեզու կ'սկսի :

Թէև Բասթարթու քիչ ժամանակ Ֆիլիաս Գօկն ընդնշմարեւէր, բայց իր ապագայ տան տէրը շուտ մը և ուշի ուշով քններ էր : Քառսուն տարու մարդ մը կ'երեւէր, աղնիւ և աղւոր գէմք, բարձրահասակ՝ որու կ'վայէր թեթև զիրութիւն մը, գեղձան մազեր և կիսամօրուս ունէր, հարթ ճակատ և քունքն անխորշով, գունատ քան գունաւոր երես, շքեղ ակօսներ : Գիմաղէտներու « զործունէութեան մէջ հանգիստ » անուանած յատկութիւնը յետին աստիճան ունէր, յատկութիւն մ'որ յատուկ է աւելի գործ քան աղմուկ ընող անձերու : Հանդարտ, անվրդով, յստակ աչքով, անշարժ արտեանունքով մարդ մ'էր, այն պաղարիւն անկլիացոց կատարուն ախպարն որ շատ կ'գտնուին Միացեալ-Թագաւորութեան մէջ, և որոց փոքր ինչ ճեմարանական գիրքն իր վրձնով սքանչելապէս նկարեց Անտէլիքա Քօֆման :

Եթէ այս աղատանայն կենաց այլ և այլ գործերը գիտենք՝ պիտի տեսնենք որ նա իր ամէն մասանց մէջ զուգակշիւ և կանոնապաշտ մարդ մ'էր՝ Լըրուայի կամ Ֆարնշոյի ժամանակացոյցին չափ կատարեալ : Եւ իրաւի՝ Ֆիլիաս Գօկ անձնաւորեալ ճշգրութիւնն էր, ինչպէս որ ակներև կ'տեսնուէր « իր ոտից և ձեռաց բացաարութեան մէջ » . վասն զի՝ ինչպէս կենդանեաց՝ նոյնպէս

մարդու վրայ՝ նոյն իսկ անգամները կրից յայտարար նշաններն են :

Ֆիլիսա ֆօկ մաթեմատիկոսը Զեդրտապահ մարդոց կարգէն էր, որ միշտ պատրաստ այլ երբեք շտապակի, թէ իրենց քայլերն և թէ շարժումները կ'ինայեն : Աւելորդ քայլափոխ մը չէր առնէր, միշտ կարճագոյն ճամբէն երթալով : Առաստաղը նայելով ակնարկ մ'անդամ չէր կորուսէր. անօգուտ շարժում մը բնաւ չէր ընէր : Ջինքն ոչ այլայլած և ոչ վրդոված տեսած էին : Որ և է բանի համար չէր արտորար երբեք այս մարդը, բայց միշտ ժամանակին կ'հասնէր կէտ նպատակին : Սակայն դիւրին է հասկնալ թէ ինչ պատճառաւ միայնակ և ամէն տեսակ ընկերական յարաբերութենէ հեռու կ'ապրէր : Գիտէր նա որ կենաց մէջ մարդ կ'պարտաւորի յարակցիլ, և որովհետեւ յարակցութիւնները կ'յապաղեցնեն, ինքն ալ մարդու չէր յարակցեր :

Իսկ ժան, Բասթարթու մականուանեալն, Բարիկի Զմարիտ Բարիկցի մը, հինգ տարիէ 'ի վեր Անկլիա կ'ընակէր և սենեկաւ պանի պաշտօն կ'մարէր, իրաւ, բայց չէր գտած իրեն յարմար տէր մ'որու կարենար կապուած մնալ :

Բասթարթու չէր նմաներ այն ծաղրաբան սպասաւորաց' որ կուկողովեզ, վէս, խոլիտ և անգուլթ իրօք լոբենի խաբեբաններ են : Ո՛չ, Բասթարթու բարեսիրտ տղայ մ'էր, սիրուն գէմքով, փոքր ինչ ցից և միշտ ճաշակելու ու զգուելու պատրաստ շրթունքով, անոյշ և պաշտօնասէր եակ մը, լաւ կ'լոր դիտով մը զոր բարեկամի մ'ուսին վրայ տեսնելու կ'ախորժինք : Կապոյտ աչեր ունէր, վառվռուն գոյն, բաւական գէր երես մ'որ կարող կ'ընէր իր այտերուն գնդիկները տեսնել, լայն լանջ, ուժեղ հասակ, կորովի, ջլատ մարմին, և հերակլեան ոյժ մ'ունէր որ իր երկրասարդութեան մարզանօք չափազանց ամրապնդէր էր : Իր թխալոյն մազերը փոքր ինչ անաստ էին : Եթէ հին ժամանակի քանդակագործներն Աթենասայ գիտակը շտկելու համար տասն ութ կերպ գիտէին, Բասթարթու կերպ մը միայն գիտէր իր մազերը յարդարելու համար. երեք անգամ խոշոր սանտրը կ'դարձնէր զլետն վրայ և ամէն արդն ու զարդը կ'լմնար :

Սակայն խոհեմութիւնը չներեր մեզ ըսելու որ այս տղուն զիւրահաղորդ բնաւորութիւնը ֆիլիսա ֆօկի բնաւորութեան հետ կը յարմարէր : Արդեօք Բասթարթու անչափս կանոնապահ ծառան էր որմէ իր տէրը պէտք ունէր. արդ՝ պիտի տեսնէք երբոր զործի սկսի : Ինչպէս ըսինք՝ թափառիկ կեսնք մ'անցընելով իր երկրասարդութեան ժամանակ այժմ անդորրութեան կ'բաղձար : Երբ լսեց անկլիական կերպապաշտութիւնն և աղատանիներու առակաւոր պաղութիւնը՝ Անկլիա եկաւ բաղդ փնտռելու : Բայց մինչ ցայն վայր՝ բաղդն իրեն չէր յաջողէր : Տեղ մը չէր կրցած արմատ բռնել : Տասն տուն ելեր մտեր էր, ամենուն մէջն ալ այլանդակ էին, դէզ էին, բաղդախնդիր կամ աշխարհաշրջիկ էին տնեցիք — և այս բանս Բասթարթուին չէր կրնար յարմարիլ : Իր վերջին մեծաւորը՝ դեռատի լօրտ Լօնկֆէրի, Խորհրդարանի անդամ, իր գիշերները Հէյ-Մարքէդի Ոսթրէյ-Պալատին անցընէին ետեւ՝ ստէպ գիշերապահներու շալակով իր բնակարանը կը դառնար : Բասթարթուի առաջին փափաքն էր իր մեծաւորը յարգել, յանդգնեցաւ քանի մը յարգալի դիտողութիւններ ընել աւոր ընթացքին վրայ, և երբ տեսաւ որ անախորժ եկան՝ պաշտօնը թողոց ելաւ : Նոյն միջոցին լսեց որ Պ. Ֆիլիսա ֆօկ սպասաւոր մը կ'փնտռէր : Այս աղատորդիին վրայ տեղեկութիւններ ստացաւ : Այս անձն որու կենցաղն այնքան կանոնաւոր էր, որ դուրս չէր ննջեր, ճամբորդութիւն չէր ընէր, տարակայ չէր մնար՝ և ոչ օր մը, անշուշտ իրեն շատ յարմար պիտի գտնէր : Ուստի Պ. Ֆօկին ներկայացաւ և գիտենք արդէն թէ ինչ պարագայից մէջ պաշտօնն սկսաւ :

Բասթարթու — ժամը տասնուկէս հնչելուն — այսպէս մինակ կը գտնուէր Սէվիլ-Բօի տան մէջ : Հուտ մը սկսաւ անոր ծակը ծուկը քննել : Հտմնարանէն մինչև վերի յարկը շրջեցաւ : Այս մաքուր, կանոնաւոր, անզարդ, մաքրակրօնեան տունը՝ ուր ծառայութիւնը դիւրին էր, շատ սիրեց : Կարծեց թէ խղունջի մ'աղւոր խեցիին մէջնէ, բայց կաղով լուսաւոր ու տաքուկ խեցի մը, վասն զի՝ լուսի և ջերմութեան ամէն պիտոյից համար ամխաժէտ ջրածինը կ'բաւէր անոր : Բասթարթու հեշտիւ գտաւ իրեն յատկացած սե-

նեակը՝ երկրորդ գտնիկները : Վայելուչ էր : Ելէկտրական սկա-
հակներ , և լսական խողովակներ իր սենեակը հաղորդակցութեան
մէջ կ'գնէին ստորին և վերին յարկի սենեկաց հետ : Վառարա-
նին վրայ ճոճանակ մը կար ելէկտրական որ ֆիլիսա ֆօօկի ննջա-
րանի ճոճանակին հետ հաղորդ էր և երկու ժամացոյցներն ալ մի
և նոյն ժամուն նոյն րոպէն կ'զարնէին :

«Այս բանիս կ'զայ , բանիս կ'զայ» , ըսաւ Բասթարթու իւրովի :

Իր սենեկին մէջ ճոճանակին վերեւը փակած ծանուցադիր մը
ևս տեսաւ : Օրական ծառայութեան ծրագիրն էր : Այս ծրագիրը
ցոյց կ'տար — առաւօտեան ժամն իննէն՝ կանոնաւոր ժամ յորում
ֆիլիսա ֆօօկ անկողնէն կ'ելնէր , մինչև ժամը տասնմէկուկէս , ժամն
յորում տունէն դուրս կ'ելնէր որպէս զի Ռըֆօմ-Գլըպ երթայ
նախաճաշիկ ընելու — սեղանի վերաբերող գործերը , թէյն ու
խորտիկները ժամն ութ քսաներեք վայրկեան անցած , մօրուքի
համար ջուրը ժամն ինն երսունեօթ վայրկեան անցած , հաղուս-
տը ժամը տասնին քսան մնալով և այլն : Ասկից զատ՝ առաւօտ-
եան ժամը տասնմէկուկէսէն մինչև կէս դիշեր — այս ժամուն որ
կերպապաշտ աղատանին՝ կ'սլուկէր — ամէն բան նշանակուած ,
նախատեսուած , կանոնաւորուած էր : Բասթարթու խնդադին մտա-
ծեց այս ծրագրին վրայ և անոր այլ և այլ մասունքը մտքին մէջ
տպաւորեց :

Իսկ Պ. ֆիլիսա ֆօօկի հանդերձարանը խիստ ճոխ էր և կանո-
նաւոր : Ամէն մէկ տափատ , զոքստ կամ բաճկոն յատուկ թուա-
նշան մ'ունէր որ ելից ու մտից գումարի մը թուանշաններուն կը
համապատասխանէր . այս տումարը կ'յայտնէր թէ՛ եղանակին հա-
մեմատ՝ որ թուականին սոյն հաղուստներն ըստ կարդի պիտի հաղ-
նէր Պ. ֆօօկ : Մի և նոյն կանոնադրութիւնը կար մուճակներուն
համար :

Ի վերջէ՛ Սէվիլ-Բօի այս տան մէջ — որ անուանի այլ շուայտ
Շէրիսանի օրով անկարգութեան տաճարը պիտի լինէր — վայե-
լուչ կահ կարասիներ կային՝ ունեւորութեան յայտարար : Ոչ
զրբատուն կար , ոչ գիրք , որ Պ. ֆօօկի համար անօգուտ բաներ
պիտի լինէին , քանի որ Ռըֆօմ-Գլըպ իր հրամանին ներքև դրած

էր երկու մատենադարան , մին դրականութեան յատկացեալ , միւսն
իրաւադիտութեան և քաղաքադիտութեան : Իր ննջարանն ունէր՝
միջակ մեծութեամբ արկղ մ'որու շինութեան ձևով կրակէ ու
դողութենէ կ'սլաճպանուէր : Տան մէջ զէնք չկար բնաւ , և ոչ
որսորդութեան ու պատերազմի գործի մը : Ամէն բան ցոյց կ'տար
որ տնեցիք խաղաղաւէտ բարուց տէր մարդիկ են :

Բասթարթու՝ այս բնակարանը մանրամասն քննելէն ետեւ՝ ձեռ-
ները շփեց , իր լայն դէմքը խնդաց և կրկնեց նա զուարթադին .

«Այս բանիս կ'զայ , աւասիկ իմ փնտռածս : Պ. ֆօօկ ու ես
հաշտ ու միաբան պիտի ապրինք : Ի՛նչ տնասէր և կանոնաւոր
մարդ . ճշմարիտ մեքենայ մը : Լաւ , շատ զոհ եմ որ մեքենայի
մը պիտի ծառայեմ» :

Գ

ԽՕՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ Կ'ՍԿՍԻ ՈՐ ՖԻԼԻԼԱ ՖՕԿԻ ՀԱՏ ՍՈՒՂԻ ԿՐՆԱՅ ՆՍՏԻԼ

Ֆիլիսա ֆօօկ իր Սէվիլ-Բօի տունէն ելեր էր ժամը տասն մէկ
ու կէսին , և իր աջ ոտքը ձախ ոտքին առջև հինգ հարիւր եօթ-
սունը հինգ անգամ գնելէն ետեւ , և իր ձախ ոտքն աջ ոտքին
առջև հինգ հարիւր եօթսունը վեց անգամ գնելէն ետեւ՝ Ռըֆօմ-
Գլըպը հասաւ . լայնատարած շէնք մ'որ Բալ-Մալ փողոցը շե-
նուած է , և կառուցման համար երեք միլիօն ֆրանքի չափ ծախք
եղած է :

Ֆիլիսա ֆօօկ իսկոյն սեղանատունը դնայ՝ որու ինն պատահան-
ներն աղւոր պարտիլի մը վրայ կ'նայէին և որու ծառերն արդէն
աշունը զարդարեր էր : Անդ՝ իր սովորական սեղանը նստաւ , ու
իր սնակը կ'սպասէր իրեն : Իր նախաճաշին էր չոր խորտիկ մը ,
խաշած ձուկ մ'ընտիր համեմօք , շեկակարմիր խորոված դոյր սուն-
կով համեմեալ , գաբի բուններով և կանաչ հաղարջով խծկեայ

բլիթ մը, չէֆֆէթ պանրի կտոր մը — բոլորը մէկէն քանի մը թաս պատուական թէյով ուղողւած, թէյ՝ դոր յատկապէս Ռըֆօմ-Գլըպին գործածութեան համար կ'հաւաքեն:

Կէսօր քառասունեօթն վայրկեան անցած՝ այս ազատորդին ոտք ելաւ և գէպ ՚ի մեծ սրահը դիմեց, փառազարդ սենեակ մ'որու պատերը ճոխ շրջանակներ ռնեցող պատկերներով զարդարուած էին: Այն տեղ՝ սպասաւոր մը չկարուած Թայֆլը յանձնեց աշոր, և Ֆիլիաս ֆօկ սկսաւ զայն բանալ, և այս տաժանելի դործողութիւնն այնպէս ճարտարութեամբ կատարեց որմէ կ'իմացուէր որ իր ձեռքը քաջավարժ էր այս բանին: Ֆիլիաս ֆօկ՝ մինչև ժամը չորսին քառորդ մնալով՝ զնաղեցաւ սոյն թերթով, իսկ Սթէնֆորթ լրագիրն ալ — որ միւսին յաջորդեց — մինչև ճաշի ժամը տեկեց: Ինչպէս ճաշիկը նոյնպէս ճաշն ըրաւ Պ. ֆօկ այն պայմաններով, վայելելով միանգամայն «արքունի բրիտանական համեմը»:

Ժամը տասնին քսան մնալով՝ ազատորդին նորէն սրահը զնաց և Մէրֆիլ Բրէնֆիլդ լրագրին մէջ թաղուեցաւ:

Հաղիւ կէս ժամ կ'անցնի՝ և ահա Ռըֆօմ ժողովակին այլ և այլ անդամները ներս կ'մտնէին և վաւարանին կ'մտնեային՝ որու մէջ քարածուխ կ'վառէր: Այս անդամները՝ Պ. Ֆիլիաս ֆօկի սովորական խաղակիցներն էին, որ իրեն պէս վէպի կատաղի խաղամոլներ էին. Անտրէ Սդուարտ ճարտարապետը, Ջօհն Սուլիվան և Սամուէլ Գալենտէն սեղանաւորները, Թոմաս Ֆլանսկան դարեջրի վաճառականը, Կօթիէ Ռալֆ՝ Անկլիոյ Պանքայի սնօրէններէն մին — բոլորն ալ հարուստ և յարգի մարդիկ էին, նոյն իսկ այս ժողովակին մէջ որ իր ծոցը խիստ անուանի ճարտարադէմներ ու գրամատներն ունէր:

«Լաւ ուրեմն, Ռալֆ, հարցուց Թոմաս Ֆլանսկան, զողութեան գործն ո՞ր մնաց:

— Լաւ ուրեմն, պատասխանեց Անտրէ Սդուարտ, Պանքան ըրած կորուստը չպիտի գտնէ:

— Ես՝ ընդ հակառակն՝ կ'յուսամ, ըսաւ Կօթիէ Ռալֆ, որ գողօնին հեղինակը պիտի ձեռք ձգուի: Ոստիկանութեան դործա-

կալներ, որ ճարպիկ մարդիկ են, Ամերիկա և Եւրոպա ուղարկուեցան, ամէն նաւահանգիստներն, ուստի այն պարոնին շատ դժուար պիտի լինի խոյս տալու:

— Ուրեմն, զողին նկարագիրն ունի՞ր, հարցուց Անտրէ Սդուարտ:

— Պէտք է նախ ըսել որ նա գող մը չէ, պատասխանեց Կօթիէ Ռալֆ ծանրութեամբ:

— Ի՞նչպէս գող չէ այն մարդն որ յիսունհինգ հազար ոսկի (1,375,000 ֆրանք) պանքտոմն (գրամատոմն) գողցեր է:

— Ո՛չ, գող չէ, պատասխանեց Կօթիէ Ռալֆ:

— Ուրեմն ձեռագէտ մ'է նա, ըսաւ Ջօհն Սուլիվան:

— Մէրֆիլ Բրէնֆիլդ կ'հաւատէ թէ ազատանի մ'է՞ն:

Այս պատասխանը տուողը նոյն ինք Ֆիլիաս ֆօկն էր, որու զլուխն այն ատեն իր բոլորովըրդ գէղ ու գէղ թղթերու մէջէն վեր կ'եւնէր: «Նոյն սրահուն՝ Ֆիլիաս ֆօկ իր անդամակիցները բարեկեց՝ որ փոխարէն ողջոյնը տուին:

Ինչորոյ նիւթ եղած իրողութիւնն որու վրայ Բրիտանիոյ բոլոր լրագիրներն եռանդապիկ կ'վիճաբանէին՝ երեք օր առաջ՝ սեպտեմբերի 29ին կատարուէր էր: Պանքտոմններու ծբար մ'որ յիսունհինգ հազար ոսկւոյ ահապին գումար մ'էր, Անկլիոյ-Պանքային զլխաւոր գանձապահին դարակէն գողցուէր էր:

Այսպիսի գողութիւն մ'այնքան դիւրութեամբ կատարուելուն վրայ զարմացողին՝ Պանքային փոխ-կառավարիչ Կօթիէ Ռալֆ բաւական կ'համարէր պատասխան տալու որ այն պահուն իսկ՝ գանձապահը՝ երեք շիւրն վեց բէնս արձանագրելու զբաղած էր և թէ կարելի չէ որ մարդ ամէն բանի հասնի:

Բայց հարկ է դիտել տալ այս առթիւ — որով իրողութիւնը կ'բացատրուի — թէ՛ Bank of England (Անկլիոյ Պանքան) ըսուած սքանչելի հիմնարկութիւնը հասարակութեան արժանապատուութեան մեծ յարգ կ'ընծայէ: Ոչ պահակներ կան, ոչ դիւնուորներ և ոչ վանդակներ: Ոսկին, արծաթը, գրամատոմներն որ և է անձի առջև անարդել պարզուած կեցած են: Որ և է անցորդի պատուաւորութիւնը կասկածի ներքև չեն դնէր: Անկլիական բարուց քաջ դիտող մը հետեւեալ տեղեկութիւնը կ'պատ-

մէ . օր մը Պանքային մէկ սրահը դանուելով՝ հետաքրքիր եղաւ ՚ի մօտուստ զննել ոսկեձոյլ մ'որ եօթէն ցութ լիպրէ կ'իշուէր , և դանձապահին դարակին վրայ բաց կ'կենար . այս ձոյլն առաւ , քննեց , իր քովը դանուողին անցուց , այս ալ ուրիշի մը տուաւ , այնպէս որ ոսկեձոյլը՝ ձեռքէ ձեռք դառնալով՝ մինչև մութ նրբագաւթին խորը դնաց , և միայն կէս ժամէ դարձաւ իր առջի տեղը , մինչդեռ նոյն պահուն դանձապահն և ոչ զլուսը վեր վերացուց :

Բայց սեպտեմբերի 29ին դործերն այսպէս չվերջացան : Պանքատմաներու ծրարն իր տեղը չգարձաւ , և երբ՝ ընդունելութեան սենեկին վերեւը դրուած փառաւոր ճօճանակը դրատանց փակման ժամը հնչեց հինգին , Անկլիոյ Պանքան՝ շահու ու վնասու հաշուին յիսունհինգ հազար ոսկի միայն անցընելու պարտաւորեցաւ :

Երբ գողոնն օրինապէս ստուգուեցաւ , խիստ ճարպիկ դործակալներ (detective) զխաւոր նաւահանդիսաները ղրկուեցան , ինչպէս ՚ի Լիվըրքուլ , ՚ի Կլաքքոյ , ՚ի Համփր , ՚ի Սուէզ , ՚ի Պրինտիսի , ՚ի Նիու-Եօքք և այլն , խոստանալով զողը գտնողին տալ երկու հազար ոսկի վարձք և գանուած գումարին վրայ հարկւրին հինգ շահ : Անմիջապէս սկսուած խուզարկութենէ առաջ դալիք տեղեկութիւնները դեռ չառած՝ այս դործակալներն եկող գացող ուղևորները խճի մօտք քննելու պաշտօն ունէին :

Արդ՝ ինչպէս որ Մօբսէի Բրօնէլ կ'ըսէր , իրաւամբ ամէն ոք կ'կարծէր թէ զողութեան հեղինակն Անկլիոյ գողերու ընկերութեանց և ոչ մէկուն կ'վերաբերէր : Սեպտեմբերի 29ի օրն՝ տեսեր էին վայելուչ հաղուած , մարդավար , աղուադէմ աղատանի մ'որ վճարմանց սրահին մէջ՝ զողութեան թատրը , կ'երթևեկէր : Քննութեամբ յաջողեր էին այս աղատանիին գիմադիրը բաւական ճշգրիտ հանելու , գիմադիր մ'որ իսկոյն բոլոր Բրիտանիոյ և միւս տէրութեանց ոստիկանութեան դործակալաց ուղղուեցաւ : Քանի մը զոն մարդիկ — և Կօթիէ Ռալֆ այս կարգէն էր — աներկմիտ էին որ զողը պիտի բռնուէր :

Ինչպէս դիւրին է երեւակայել , այս իրողութիւնն ՚ի Լոնտօն և բոլոր Անկլիոյ մէջ օրուան խնդիրն էր : Ամէն մարդիկ կ'վիճա-

բանէին , կ'բորբոքէին , և ոմանք յուսով այլք անյոյս էին թէ մայրաքաղաքին ոստիկանութեան դործակալները պիտի յաջողէին : Ուստի զարմանք չեն եթէ Ռըֆօմ ժողովակին անդամները նոյն խնդրոյն վրայ կ'իօսէին , նա մանաւանդ թէ Պանքայի փոխ-կառավարի ջնքերէն մին իրենց մէջ կ'գտնուէր :

Յարգի Կօթիէ Ռալֆ խուզարկութեանց յաջող ելից վրայ կասկած չունէր , նկատելով որ խոստացեալ տրիտուրը յետին ծայր պիտի սրէր դործակալաց եռանդն ու ուշմտութիւնը : Բայց իր անգամակիցը՝ Անտրէ Սդուարտ այնքան վստահ չէր : Հետևապէս վիճաբանութիւնը կ'շարունակուէր այս աղատորդիներուն մէջ , որ Էսթրի սեղանի մ'առջև նստեր էին , Սդուարտ՝ Ֆլանականի դէմ , Ֆալենտէն՝ Ֆիլիաս Ֆօլի դէմ : Խաղին առեն՝ խաղացողները չէին խօսեր , բայց կրկնասակի (robber) միջոցին ընդհատեալ խօսակցութիւնն աւելի աշխուժով կ'սկսէր :

« Ես կ'աղեմ , ըսաւ Անտրէ Սդուարտ , որ նպաստաւոր են պարագաները զողին համար , որ անտարակոյս ճարպիկ մարդ մը պիտի լինի :

— Օ՛ն անդր , պատասխանեց Ռալֆ , որ քաղաքը պիտի կարենայ ապաւինիլ :

— Այդ ալ խօսք է :

— Ո՞ր ծակը կրնայ մտնել :

— Չգիտեմ , պատասխանեց Անտրէ Սդուարտ . բայց վերջապէս , երկիրը բաւական ընդարձակ է :

— Երբեմն ընդարձակ էր , այո՛ . . . » ըսաւ Ֆիլիաս Ֆօլ : Յետոյ . « Պարոն , դու պիտի կտրես » , յարեց նա թղթերը Թոմաս Ֆլանականի ներկայացընելով :

Սակախաղին ժամանակ վիճաբանութիւնը դադար առաւ : Բայց պահակէ մ'ետք , Անտրէ Սդուարտ խօսքին թելը բռնեց՝ ըսելով .

« Ի՞նչ ըսել է երբեմն : Արդեօք յանկարծ երկիրը նեղցաւ :

— Անշուշտ , պատասխանեց Կօթիէ Ռալֆ : Ես ալ Պ. Ֆօլին կարծիքն ունիմ : Երկիրը նեղցաւ , վասն զի հիմակ տասնապատիկ աւելի արագութեամբ երկիրս շրջիլ կարելի է քան թէ հալիւր տարի առաջ : Եւ ահա այս է պատճառն որ՝ մեր խօսքին

դառնալով՝ աւելի դիւրաւ պիտի գլուխ ելնեն խուզարկութիւնները :

— Եւ դողն ալ աւելի դիւրաւ խոյս տալու միջոց պիտի ունենայ :

— Պարոն Սդուարտ, ձեր խաղալու կարգն է՝, ըսաւ ֆիլիսոփոս :

Բայց թերահաւատ Սդուարտ համոզուած չէր, և երբ սակը (partie) վերջ առաւ, կրկնեց .

« Պարոն Ռալֆ, պէտք է խոստովանիլ որ երկիրը նեղցած է ըսելու խիստ զուարճալի հնար մը գտեր էք : Այսպէս՝ որովհետեւ տն հիմակ մարդ երեք ամիսուան մէջ աշխարհիս շրջանը կ'ընեն . . . :

— Միայն ութսուն օրուան մէջ, ըսաւ ֆիլիսոփոս :

— Արդարեւ, պարոններ, յարեց ճօհն Սուլիվան, միայն ութսուն օր կ'ըսէ, քանի որ Ռօթալի և Ալահապատի ճիւղը բացուեցաւ Մէջ Հիւսիսային Եւրոպայի երկրային միջոցով, և Միջին Բարձրագոյն աշխարհի ահա կ'հաստատէ հաշիւը .

Լոնտօնէն 'ի Սուէզ՝ Մօն-Սընիի և Պրինսիպի ճամբով,	
երկաթուղի և շողենաւ	7 օր
Սուէզէն 'ի Պոմպէյ, շողենաւ	13 »
Պոմպէյէն 'ի Կալիպթա, երկաթուղի	3 »
Կալիպթայէն 'ի Հօնկ-Գօնկ (Չինաստան), շողենաւ	13 »
Հօնկ-Գօնկէն 'ի Եօթօհամա (Ճաբոն), շողենաւ	6 »
Եօթօհամայէն 'ի Սան-Ֆրանչիսքօ, շողենաւ	22 »
Սան-Ֆրանչիսքօյէն 'ի Նիու-Եօրք, երկաթուղի	7 »
Նիու-Եօրքէն 'ի Լոնտօն, շողենաւ և երկաթուղի	9 »
Համադրումար	80 օր

— Այո՛, ութսուն օր, զոչեց Անտրէ Սդուարտ, որ անդուշտ լութեամբ՝ մեծ թուղթ մը կտրեց, բայց 'ի հաշիւ չառնելով՝ դէշ օղը, ներհակ հովերը, ալէկոծութիւնները, երկաթուղեաց խանդարումը և այլն :

— Բոլորն 'ի հաշիւ առնելով, պատասխանեց ֆիլիսոփոս Գօկ խաղը շարունակելով, վասն զի այս անգամ վիճարանութիւնն այլ ևս չէր յարգեր վերջը :

— Մինչև անգամ եթէ Հնդկներն երկաթի ուղիները բառնան, զոչեց Անտրէ Սդուարտ, եթէ կառաշարը կեցընեն, բեռնասայլքը կողոպտեն, ուղևորները մորթեն :

— Ամէն դիպում մէջն առնելով, պատասխանեց ֆ. Գօկ, որ իր թուղթը բանալով՝ յարեց. « Երկու Պէշ Դը (about maître) » :

Անտրէ Սդուարտ՝ որու կարգն էր թղթերը բաժնել, զանոնք հաւաքեց ըսելով .

« Տեսապէս, իրաւունք ունիս, Պ. Գօկ, բայց դործնապէս . . . :

— Գործնապէս ալ, Պարոն Սդուարտ :

— Վիճարանքէի քեզ այդ դործին մէջ տեսնել :

— Գործը քեզնէ կախում ունի : Միասին մեկնինք :

— Աստուած չընէ, զոչեց Սդուարտ. բայց չորս հազար ոսկի գրաւ կ'ընէի թէ այդ պայմաններով սկսուած ուղևորութիւն մը անկարելի բան է :

— Ընդ հակառակն, շատ կարելի է, պատասխանեց Պ. Գօկ :

— Ուրեմն, այդ ուղևորութիւնն ըրէ :

— Աշխարհիս շրջանն ութսուն օրուան մէջ :

— Այո՛ :

— Ես պատրաստ եմ :

— Ե՛րբ :

— Անմիջապէս : Միայն ձեզի կանխաւ կ'յայտնեմ որ ձեր ծախքով պիտի ձեռնարկեմ :

— Այդ խնթութիւն է, զոչեց Անտրէ Սդուարտ, որ իր խաղակցին յամառութենէ սկսեր էր նեղանալ : Ի՞նչ պէտք է. լաւ ևս է մեր թուղթը շարունակել :

— Ուրեմն թուղթ տուէք, պատասխանեց ֆիլիսոփոս Գօկ, վասն զի սխալ տուիք թուղթը :

Անտրէ Սդուարտ դողահար ձեռք թղթերն առաւ, ասլա՛ յանկարծ՝ սեղանին վրայ դնելով .

«Լաւ ուրեմն, այո՛, Պ. Ֆօկ, ըսաւ նա, չորս հազար ոսկի գրաւ կ'դնեմ. . . :

— Սիրելիդ իմ Սդուարտ, ըսաւ Ֆալենտէն, այդչափ մի՛ վառուիք. դործը ծանրէն կ'բռնէք :

— Երբ կ'ըսեմ. դրաւ կ'դնեմ, պատասխանեց Ա. Սդուարտ, կատակ չեմ ըներ :

— Կ'ընդունիմ» ըսաւ Պ. Ֆօկ : Ապա՝ գէպ իր անդամակցաց դառնալով .

«Քսան հազար ոսկի ունիմ (500,000 ֆրանք) Պէրին եղբարց մօտ : Յօժարակամ մէջ տեղ կ'դնեմ :

— Քսան հազար ոսկի, դուչեց Ճօհն Սուլիվան : Քսան հազար ոսկի . բայց անակնկալ յապաղումով մը թերեւս կորուսնես այդ գումարը :

— Անակնկալ բան չկայ, պատասխանեց պարզապէս Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Բայց, Պ. Ֆօկ, այդ հաշուին մէջ ութսուն օրը նուազաւորոյն պայմանաժամն է :

— Ամէն բանի կ'բաւէ փոքրագոյն ժամանակ մ'երբ լաւ դործածուի :

— Բայց այդ պայմանաժամէն չանցնելու համար՝ պէտք է մնաթեմադիքական ճշդութեամբ երկաթուղիներէն շողենաւներն և շողենաւներէն երկաթուղիները ցատկել յարածամ :

— Ես ալ մաթեմադիքական ճշդութեամբ պիտի ցատկեմ :

— Այդ կատակ մ'է :

— Լաւ անկլիացի մ'երբեք կատակ չըներ երբ խնդիրը դրաւի պէս ծանր բան մ'է, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ : Աւտի քսան հազար ոսկի գրաւ կ'դնեմ որ և է անձի գէմ որ ութսուն օրուան, կամ հազար ինն հարիւր քսան ժամուան, կամ հարիւր տասն հինգ հազար երկու հարիւր վայրկեանի մէջ աշխարհին շրջանն ընելս կ'ուզէ . կ'ընդունիք :

— Կ'ընդունինք, պատասխանեցին Պարոնայք Սդուարտ, Ֆալենտէն, Սուլիվան, Ֆլանական և Ռալֆ իրարու մէջ համաձայնելէն ետեւ :

— Հատ աղէկ, ըսաւ Պ. Ֆօկ : Տուլքի շողեկաւն իննին քառորդ մնալով կ'մնինի . այդ շողեկաւը պիտի բռնեմ :

— Այս իրկունն իսկ, հարցուց Սդուարտ :

— Այս իրկունն իսկ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ : Ուրեմն, յարեց նա՝ դիւրատար օրացոյց մը քննելով, որովհետեւ այսօր չորեքշաբթի հոկտեմբեր 2 է, պարտաւոր պիտի լինիմ Լոնտօն դառնալ և Ռըֆօմ ժողովակին այս սրահը վալ շաբաթն օր դեկտեմբեր 24ին՝ երեկոյեան ժամն իննին քառորդ մնալով . եթէ այս դաշինքը չկատարեմ, պարոնայք, այս պահուս Պէրին եղբարց մօտ շահու գրած քսան հազար ոսկիս իրապէս և ըստ իրաւանց ձերը պիտի լինի : — Աւասիկ նոյն գումարին համար չէ՛ մը :

Անմիջապէս՝ վեց շահակիցները գրաւին պայմանագիրը շինելով ստորագրեցին : Ֆիլիաս Ֆօկ քար ու սառ կեցեր էր : Ի հարկէ շահելու համար գրաւ չէր դրած և այս քսան հազար ոսկին միայն առաջարկած էր — իր հարստութեան կէսը — վստի զի կը գուշակէր որ թերեւս միւս մասը ծախս ընելու ստիպուէր՝ եթէ ոչ անդործագրելի՝ այս գծուարին խորհուրդն՝ ի կատար հանելու համար : Իսկ իր հակառակորդները՝ ընդ հակառակն՝ այլայլած կ'երեւէին, չէ թէ սակին արժէքին համար, այլ միայն խիղճ կ'ընէին այս պայմաններով մաքառելու :

Նոյն միջոցին ժամը եօթը կ'ղարնէր : Պ. Ֆօկին առաջարկեցին որ Վեդի խաղը թողու որպէս զի իր ուղեորութեան պատրաստութիւններն ընէ :

«Ես միշտ պատրաստ եմ» պատասխանեց այս անդրդուելի ազատանին և թուղթ տալով .

«Տիկեր կ'ըմանամ, ըսաւ նա : Պարոն Սդուարտ, գուք պիտի խաղաք :

Դ

ՖԻԼԻԼՍ ՓՕԿ՝ ԻՐ ՍՊԱՍԱԻՈՐ ԲԱՍԲԱՐԹՈՒՆ ԱՊՈՒՇ Կ՛ԿՐԹԷ

Ժամը եօթն ու կեսին հինգ վայրկեան մնալով՝ Ֆիլիաս Փօկ՝ վաղէն քսանի չափ ոսկի կլթէին ետե՛ իր յարդի խաղացողներուն հրաժեշտ տուաւ և Ռըֆօմ ժողովակէն մեկնեցաւ։ Ութին տասն վայրկեան մնալով՝ իր տան դուռը կ'ընար և ներս կ'մտնէր։

Բասբարթու՝ որ իր ծրարիւրը խղճի մտօք սերտեր էր, բաւական զարմանք զգաց Պ. Փօկը տեսնելով, որ ժամապահութեան դէմ գործեր և անսովոր ատեն մը դարձեր էր։

Ծանուցադրին համեմատ՝ Սէվիլ-Բօի տնեցին ճիշտ կէս ղիշերին տուն պիտի դառնար։

Ֆիլիաս Փօկ շիտակ սենեակն ելաւ, ապա կոչեց.

«Բասբարթու»։

Բասբարթու պատասխան չտուաւ։ Այս կոչումն իրեն չէր կրընար վերաբերիլ։ Ծառայութեան ժամը չէր։

«Բասբարթու» կրկնեց Պ. Փօկ առանց ձայնն աւելի բարձր հանելու։

Բասբարթու երևան ելաւ։

«Երկու անգամ է որ քեզ կ'իշխեմ, ըստ Պ. Փօկ»։

— Բայց կէս ղիշեր չէ դեռ, պատասխանեց Բասբարթու ձեռքը ժամացոյցը բռնած։

— Գիտեմ, յարեց Ֆիլիաս Փօկ, քեզ չեմ յանդիմաներ։ Տասն վայրկեան Տուվը ու քալէ պիտի երթանք»։

Գաղղիացին իր կլոր դէմքը թեթև մը ծռմրեց։ Յայտնի կ'երևէր որ լաւ չէր ըմբռնած տիրոջն ըսածը։

«Արդեօք ճամբայ պիտի ելնէք, պարոն, հարցուց նա»։

— Այո, պատասխանեց Ֆիլիաս Փօկ։ Աշխարհի շրջանը պիտի ընենք»։

Այն ատեն Բասբարթու՝ անչափս բացած աչօք, արտևանունքն ու յօնքը վեր վերցուցած և մարմինը կորակոր՝ մինչ ապշութիւն հասած զարմացման բոլոր երևոյթները կ'ցուցնէր։

«Աշխարհի շրջանը, մըմաջ նա»։

— Ութուն օրուան մէջ, պատասխանեց Պ. Փօկ։ Այսպէս և ոչ իսկ վայրկեան մ'ունինք կորուսելու։

— Հապա անտուկները . . . ըստ Բասբարթու, որ իր ղուխն աջ ու ահեակ կ'շարժէր անդէտս։

— Մնաւի պէտք չէ։ Լոկ հանդերձի պարկ մը։ Անոր մէջ երկու ասուի շապիկ, երեք զոյղ գուլպայ դիր, նոյնչափ ալ քեղի համար ան։ Ճամբան պէտք եղածը կ'ընենք։ Իմ հագնիւնս (վերարկու) և ուղևորութեան ծածկոյթս վար բեր։ Լաւ մուճակներ հաղիր։ Իրաւ է որ քիչ կամ բնաւ չպիտի քալենք. գնա»։

Բասբարթու պատասխան տալ կ'փափաքէր, բայց անկարող եղաւ։ Պ. Փօկի սենեկէն ելաւ, իրը գնաց, աթոռի մը վրայ ընկաւ և իր երկրին բաւական դուհիկ մէկ խօսքն արտասանեց.

«Հիմա կ'ընչպէս եղաւ այս, մըմաջ նա իւրովի. կլլուելու բան չէ այս։ Հապա ես որ հանդարտ մնալ կ'փափաքէի . . . »։

Եւ իր ուղևորութեան պատրաստութիւններն ըրաւ մեքենապէս։ Ութսուն օրուան մէջ աշխարհի շրջանն ընել։ Արդեօք խենթ էր այս մարդը. ո՛չ. . . միթէ կատակ մ'էր այս։ Կարելի է Տուվը կ'երթար, լաւ, քալէ, այդ ալ հաւանական էր, ինչ և է, այս բանն չէր կրնար շատ անախորժ երեկը բարեսիրտ սպասաւորին, որ հինգ տարիէ ի վեր հայրենի երկիրն ոտք չէր կոխած։ Ո՞վ ղիտէ, թերեւս մինչև Բարիդ ալ երթային, և այն ատեն՝ խնդաղին պիտի տեսնէր նա մեծ մայրաքաղաքը։ Բայց իր քայլերն այնքան չափով առնող ազատանի մ'անտարակոյս այն տեղ կայ պիտի առնուր . . . : Այո, անտարակոյս, սակայն դարձեալ իրաւ է որ այն ազատանին կ'մեկնէր, տեղ կ'փոխէր թէև մինչև այն օր այնչափ անասէր և նստուկ կեանք վարելու վարժեր էր։

Բասբարթու՝ ժամն ութին պատրաստեր էր անշուք պարկն որ իր և տիրոջն հանդերձանքը կ'պարունակէր. ապա՝ դեռ ևս վրդոված մտքով՝ իր սենեկէն ելաւ, որուն դուռն ամրապէս դոցեց և

Պ. Ֆոկին մօտն եկաւ : Պ. Ֆոկ պատրաստ էր : Իր թէկն ներքե
ունէր Bradshaw's continental railway steem transit and general
guide (Պրադշէի ընդհանուր արագագործ և ջամբային երկաթուղեաց եր-
թէկն-թէկն ցոյց), որմէ իր ճամբորդութեան կարեւոր ծանօթու-
թիւնները պիտի ստանար : Բասթարթթուն ձեռքէն պարկն առաւ ,
զայն բացաւ և անոր մէջ սպրդեց ծրար մ'աղուր պանքայի դրա-
մատումներն որ ամէն երկրի մէջ կ'անցնին :

«Բան մը չմոռցար, հարցուց նա :

— Ոչ ինչ, պարոն :

— Հապա իմ հոգեկոյնս և ծածկոյթս :

— Ահա այս տեղ են :

— Լաւ, ա՛ն նայիմ սա պարկը » :

Պ. Ֆոկ պարկը Բասթարթթուն յանձնեց :

«Եւ լաւ պահպանէ այդ պարկը, յարեց նա : Մէջն քսան
հազար ոսկւայ արծէք կայ » :

Քիչ անց որ պարկը Բասթարթթուն ձեռքէն պիտի սահէր ընկ-
նէր, որպէս թէ քսան հազար ոսկի լինէր և չափազանց ծանր
կշռէր :

Այն ատեն՝ աէր և սպասաւոր վար իջան, և փողոցին դուռը
կրկին կղպակով դոցեցին :

Մէվիլ-Բօի ծայրը կառաւայան մը կար : Ֆիլիաս Ֆօկ և իր
սպասաւորը քեօ՞ մը հեծան, որ արընթաց դիմեց գէպ 'ի Չէրին
— Գրօսի կայարանը, ա՛ր կ'յանդի Հարաւային — Արեւելեան — Երկաթ-
ուղւոյն մէկ ճիւղը :

Ժամն ութը քսան անցնելով՝ քեօյը կայարանին վանդակին առ-
ջըն կեցաւ : Բասթարթթու վար ցատկեց : Իր մեծաւորն ետեէն ի-
ջաւ և կառաւայանին վճարեց :

Նոյն պահուն՝ խեղճ մուրացկան կին մը՝ Պ. Ֆոկին մօտեցաւ
և ողորմութիւն խնդրեց, մանկիկ մը բռնէր էր ձեռքէն, ոտքը
բոլակի տղմին մէջ, պատառուն դտակ մ'որմէ ողորմելի փետուր

* Միտէի արընթաց անկէական կառ՝ որու կառավարն ետեէն ետեւն յան-
ունի եւ նորապան...

մը կախուած էր՝ ղլխուն վրայ, և ծուիկ ծուիկ շալ մը ցնցոտի
լաթերուն վրայ ձգած ունէր :

Պ. Ֆոկ իր զրպանէն հանեց վիպէն շահած քսան կնէն (21
շիլին) և մուրացկանին տալով :

«Ա՛ն, խեղճ կին, ըսաւ նա, դո՛հ եմ քեզի հանդիպելու » :
Ապա անցաւ դնաց :

Բասթարթթուն աչերը դրեթէ լեցուեցան : Իր մեծաւորը սրտին
մէջ մեծ քայլ մ'առեր էր :

Իսկոյն Պ. Ֆոկ ու ինք կայարանին մեծ սրահը մտան : Ֆիլիաս
Ֆօկ ապսպրեց Բասթարթթուն որ Բարիդի համար երկու հատ ա-
ռաջին կարգի տոմսակներ առնու : Ապա՝ ղլխը դարձնելով Ռը-
ֆօմ-ժողովակին իր հինգ անդամակիցները տեսաւ :

«Պարոնայք, ահա կ'մեկնիմ, և որովհետեւ յատկապէս անցա-
դիր մը կ'առնում որ անցած տեղերէս զայն վաւերադրել տամ՝
'ի դարձիս պիտի կարենաք ստուգել իմ ուղեդիծս :

— Ո՛հ, Պ. Ֆօկ, պատասխանեց քաղաքավարութեամբ Նօթիէ-
Ռալֆ, աւելորդ է այդ : Իբրեւ ազատանի՝ ձեր պատուոյն կը
վստահինք :

— Այսպէս աւելի աղէկ է, ըսաւ Ֆօկ :

— Չէք մոռնար անշուշտ որ պիտի վերադառնաք... դիտել
տուաւ Անտրէ Սդուարտ :

— Ութսուն օրուն մէջ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ, 1872 դեկ-
տեմբեր 21ին շաբաթն օր, երեկոյեան ժամն իննին քառորդ մնա-
լով : Ի կրկին տեսութիւն, պարոնայք » :

Ժամն ութը քառսուն վայրկեան անցած՝ Ֆիլիաս Ֆօկ և իր
սպասաւորը նոյն կառասրահին մէջ իրենց տեղը բռնեցին : Ժամն
իննին քառորդ մնալով՝ սուր ձայն մը սուլեց, և կառաւարմը
ճամբայ ելաւ :

Գիշերը մութ էր : Բարակ անձրև մը կ'վաղէր : Ֆիլիաս Ֆօկ՝
իր անկեան փակած՝ չէր խօսեր : Բասթարթթուն՝ որ դեռ չլմորած
կ'երևէր՝ պանքատմաներուն պարկը մեքենապէս իր կուրծքին վրայ
կ'սեղմէր :

Բայց կառաւարը գեռ Սիտրնհէմէն չէր անցած՝ երբ Բասթարթ-
թուն յուսահատութեան ճշմարիտ աղաղակ մ'արձակեց :

«Ի՞նչ ունիս, հարցուց Պ. Ֆոկ:

— Այս կայ... որ... արտորալու ատեն... շփոթելով... մոռցայ...:

— Ի՞նչ:

— Իմ սենեկին կազմ մարելու:

— Լաւ ուրեմն, տղաս, պատասխանեց Պ. Ֆոկ պաղուծեամբ, այդ կազմ քու հաշուիդ կ'վառի: *Ֆիգուրա*.

Ե

ԼՈՆՏՕՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱՆԿԻՆ ՎՐԱՅ ՆՈՐ ԱՐԺԷԹՈՒՂԹ ՄԸ Կ'ԵՐԵՒԻ

Անտարակոյս Ֆիլիսա Ֆոկ մտքէն չէր անցըներ Լոնտօնէն ելնելու ատեն թէ ինչ մեծ թնդին պիտի պատճառէ իր չուն: Նախ Ռըֆօմ ժողովակին մէջ տարածուեցաւ զրաւի լուրը, և այս պատուաւոր շրջանին անդամոց մէջ ճշմարիտ այլայլութիւն մը դրդուեց: Ապա՝ ժողովակէն՝ այս այլայլութիւնը լրագիրներու անցաւ՝ լրագրներու ձեռք, և լրագիրներէն ալ Լոնտօնի և Մեծն-Բրիտանիոյ ժողովրդեան:

Այս «աշխարհի շրջանի խնդիրը» ամէն մարդ կ'մեկնէր, վէճի ներքե կ'դնէր, կ'լուծէր, այնքան եռանդով ու խանդով որպէս թէ Ալապապի նոր գործ մ'երեւան ելած լինէր: Ոմանք Ֆիլիսա Ֆոկի կողմը բռնեցին, այլք — և ասոնք քիչ ատենէն ահադին մեծամասնութիւն մը կազմեցին — անոր դէմ ելան: Այս կատարելի աշխարհի շրջանը՝ եթէ ոչ տեսապէս և թղթի վրայ՝ իրապէս՝ այնքան սուղ ժամանակի մէջ, արդի հաղորդակցութեան միջոցներով ոչ միայն անկարելի, այլ յիմարական ձեռնարկութիւն մը կ'սեպուէր:

Թայե՛ղը, Սթընֆորդը, Իմֆիլ-Սթրիթը, Մերֆիլ-Քրօնֆիլդը և ուրիշ մեծահաշակ բազմաթիւ թերթեր Պ. Ֆոկի դէմ կարծիք յայտնեցին: Տէյլէ-Գէլէլֆաֆը միայն զգուշութեամբ զայն պաշտպանեց:

Ընդհանրապէս Ֆիլիսա Ֆոկն իբրեւ խելագար, յիմար մը կը նկատէին, և Ռըֆօմ ժողովակին անդամակիցները բամբասուցան որ այն դրաւ բռներ էին, զրաւ մ'որու հեղինակին մտային կարողութեանց խանգարումը կ'յայտնէր:

Հատ եռանդաղին՝ բայց բանաւոր յօդուածներ լոյս տեսան խնդրոյն վրայ: Արդէն յայտնի է թէ աշխարհագրութեան վերաբերող ամէն խնդիր ինչ մեծ կարեւորութիւն ունի յԱնկլիա: Հետեապէս՝ ամէն կարդի ընթերցող Ֆիլիսա Ֆոկի ձեռնարկութեան մասին զրուածներն անյադ հետաքրքրութեամբ կ'կարդար:

Առաջին օրերը, քանի մը ժպիրհ ոգիներ — զլսաւորապէս կանայք — իր կողմն առին, մանաւանդ երբ Պարկլեյֆֆորդ Լոն-դօն-Նիւ-Զին իր կենդանագիրը հրատարակեց՝ Ռըֆօմ ժողովակին դիւանատան մէջ ունեցած մէկ լուսանկարին համեմատ: Քանի մ'աղատանիններ կ'իշխէին ըսելու. «Հէ, հէ, ինչո՞ւ չէ. ինչ կայ: Ուրիշ աւելի ծայրայեղ բաներ տեսեր ենք»: Ասոնք մանաւանդ Տէյլէ-Գէլէլֆաֆին ընթերցողներն էին: Բայց շատ չանցաւ տեսան որ այս լրագիրն ալ սկսեւ էր վարանիլ:

Արդարեւ՝ հոկտեմբերի 7ին՝ աշխարհագրութեան Արքայական Ընկերութեան հանդիսին մէջ երկար յօդուած մ'երեւցաւ: Խընդրոյն այլ և այլ կերպարանքը քննեց և ձեռնարկութեան յիմարութիւնը բացորոշ ցցուց: Այս յօդուածին նայելով՝ ամէն բան ուղեւորին հակառակ էր. մարդկային արդեւք, բնութեան արդեւք: Այս խորհուրդն ի կատար հանելու համար, պէտք էր ենթադրել որ հրաշիւք երթեւեկութեան ժամերը պիտի յարմարէին, յարմարութիւն մ'որ գոյութիւն չունէր, չէր կրնար գոյանալ: Հատ շատ՝ յեւրոպա՝ ուր շրջադայութիւնը համեմատաբար կարճ է, կարելի է յուսալ որ կառախումբերն որոշեալ ժամերուն կը հասնին. բայց երբ Հնդկաստանէն անցնելու համար երեք օրի, Միացեալ-Նահանգէն անցնելու համար եօթն օրի կարօտ են, միթէ հնար է անոնց ճշգրտութեան վրայ հիմնել այսպիսի խնդրոյ մը տարեքը: Հապա մեքենայի դիպուածները, շեղումները, հանդիպումները, վատ եղանակը, ձիւներու դիզումն ուր դնենք. միթէ ամէն պարզապէս Ֆիլիսա Ֆոկի դէմ չէր ելներ: Հոգեմտաւոր

վրայ՝ ուղեորը՝ ձմեռ ատեն հովի կամ մշուշներու մերկին չսլիտի պատահէր : Միթէ քիչ կ'տեսնուի որ անդրովկասեան գիծերն երկու երեք օրուան յապաղումներու կ'ենթարկին : Արդ՝ լոկ յապաղում մը , մէկ հաս բաւական էր որ հաղորդակցութեանց կապն 'ի սպառ խզուի : Եթէ ֆիլիաս ֆօկ՝ քանի մը ժամաւ միայն շոգենաւի մը հասնելու ուշանար՝ պիտի ստիպուէր յաջորդ շոգենաւին սպասել և լոկ այս դիպուածով իր ուղեորութեան նպատակէն բոլորովին պիտի վրիպէր :

Այս յօդուածը մեծ աղմուկ հանեց : Գրեթէ բոլոր լրագիրները զայն արտագրեցին , և ֆիլիաս ֆօկի բաժինները յանկարծ շատ իջան :

Պ. ֆօկին մեկնելէն քանի մ'օր ետքը՝ իր ձեռնարկութեան եւ լից վրայ կարեւոր դործեր տեղի ունեցան : Յայտնի է թէ Անկլիոյ մէջ գրաւադիր մարդիկ լինչ են , մարդիկ որ խաղամոլներու դասէն աւելի անմիտ և այլանդակ են : Անկլեացոց բնութեան յատուկ է զրաւ դնելը : Ռուստի՝ ոչ միայն Ռըֆօմ ժողովակին այլ և այլ անդամները մեծագումար գրաւներ բռնեցին թեր ու դէմ ֆիլիաս ֆօկի , այլ և ժողովուրդն ալ այս շարժման մասնակից եղաւ : ֆիլիաս ֆօկ՝ արշաւի ձիու պէս՝ տեսակ մը տուժարի մը մէջ արձանադուրեցաւ : Պորսայի մէջ ևս արժէթղթոց կարգը դրին զանի , և անմիջապէս Լոնտօնի հրապարակին մէջ սկսան այս արժէթղթին վրայ խաղալ : « ֆիլիաս ֆօկ » իբրեւ ապրանք վեր կամ վար դնով կ'ընծայէին ու կ'պահանջէին , և այս մասին մեծ մեծ գործողութիւններ եղան : Բայց իր չուէն հինգ օր ետք , Աշխարհագրական Ընկերութեան յօդուածին հրատարակութենէ ետք՝ առաջարկներն սկսան յաճախել : ֆիլիաս ֆօկի գինը վար իջաւ : Ծրար ծրար ծախելու ելան : Ի սկզբան մէկի դէմ հինգի , ապա վեցի ծախու առին , բայց 'ի վերջէ քսանի , յիսուսի , հարիւրի առնող չկար :

Պատակից մը միայն անասան մնաց : Այս էր ծեր անդամաւոր մը , լորա Ալպերմէլ : Այս յարգելի ազատանին՝ որ իր թիկնաթուին վրայ դաւում էր , իր բոլոր հարստութիւնը տալու պատրաստ կ'դատուէր աշխարհի շրջանն՝ մինչև անգամ տասն տարուան

մէջ՝ ընել կարողանալու համար : Եւ հինգ հազար ոսկի դրաւ դրաւ 'ի նպատ ֆիլիաս ֆօկի : Եւ երբ , անոր կ'հաւատէին թէ Պ. ֆօկի խորհուրդն որչափ յիմարական նոյնչափ անօգուտ էր , բաւական կ'համարէր պատասխան տալու :

Եթէ ձեռնարկութիւնը դործադրելի է , ընտրելի է որ զայն ամենէն առաջ 'ի կատար հանողն անկլիացի մը լինի :

Արդ՝ խնդիրն այս վիճակին մէջն էր , ֆիլիաս ֆօկի կուսակիցները հետզհետէ կ'նուազէին . ամէն մարդ՝ և իրաւամբ՝ անոր դէմ կ'սօսէր . այնուհետեւ դրաւ մէկի դէմ՝ հաղիւ հարիւր յիսուսի , երկու հարիւրի բռնելու սկսեւ էին , երբ՝ իր չուէն եօթն օր ետք՝ բոլորովին անակնունելի դիպուած մը՝ դրաւ դնողները հատան :

Արդարեւ՝ նոյն օրը՝ երեկոյեան ժամն իննին՝ մայրաքաղաքին ոստիկանութեան պաշտօնեայն այս մտօք հեռադրական դիր մը ստացեր էր .

Սուէէլ աւ Լոնտօն .

« Ռօլան , աստիճան պաշտօնէայ , կեդրոնական վարչութիւն ,
Ստոլբինսկ Կրասնայ :

« Պանքայի դող՝ ֆիլիաս ֆօկին ետեւէն եմ : Անյապաղ ձերբակալութեան հրաման մը ղրկեցէք 'ի Պօմպէյ (անկլիական Հնդկաստան) :

« ՖԻՔՍ , գործակալ » :

Այս հեռագիրն ամէն բան կտրեց թափից : Պատուաւոր ազատանին անհետ լինելով՝ տեղն անցաւ դրամատոմներու գողը : Իր լուսանկարը՝ որ Ռըֆօմ ժողովակը կ'դառնուէր իր միւս անդամակիցներու նկարներուն հետ՝ քննութեան առին : Բոլորովին կ'նմանէր այն մարդուն որուն նկարագիրը խուզարկութեամբ երևան ելեր էր : Այն ատեն ֆիլիաս ֆօկի կենաց խորհրդաւոր պարագաները , իր մենաւորութիւնը ; իր յանկարծական չուն , լիշեցին , և ակն յայտնի եղաւ որ այս անձը՝ աշխարհի շրջանն ընելու պատրուակաւ և յիմարական գրաւի մը վրայ հիմնելով ուրիշ նպատակ չէր ունեցած բայց եթէ անկլիական ոստիկանութենէ խոյս տալ :

ՖԻՔՍ ԳՈՐԾԱԿԱԼԸ ԽԻՍՏ ՕՐԻՆԱԽՈՐ ԱՆՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՄԸ ԿՑՈՒՑԸՆԷ

Հիմակ նայինք թէ Պ. Ֆիլիաս ֆոկի վերաբերող հեռագիրն ի՞նչ պարագաներու մէջ քաշուեր էր :

Չորեքշաբթի օր, հոկտեմբերի 9-ին՝ առաւօտեան ժամը տասն մէկին Թերակղզիական և Արեւելեան ընկերութեան Մանկէլա շոգե-նաւուն կ'սպասէին ՚ի Սուէիշ, երկաթապատ պտտտակաւոր և եղնեայ կամրջով շոգենաւ մ'որ երկու հազար ութ հարիւր տակաւի պարունակ ունէր և հինգ հարիւր ձիւ անուանական ոյժ մը : Մանկէլան՝ Սուէիշ ջրանցքով՝ Պրինտիչէն ՚ի Պոմպէյ կանոնաւոր կերպով կ'երթեկէր : Ընկերութեան ամենէն արագընթաց մէկ նաւն էր, և պայմանեալ արագութիւնը՝ որ սովորաբար Պրինտիչէն ՚ի Սուէիշ ժամը տասն մըն էր, և Սուէիշէն ՚ի Պոմպէյ՝ ինն մըն յիսուն երեք տասնորէ, միշտ անցեր չանցեր էր :

Մանկէլայի գալստեան սպասելով՝ երկու հոգի քարափին վրայ կ'պարտէին ընկնելու և օտարականներու մէջ որ այս քաղաքը կ'վիտան, որ երբեմն արուարձան մ'էր, բայց Պ. Լէսէպսի մեծ գործն անոր ընդարձակ ապապայ մը կ'ապահովէ :

Այս երկու մարդոց մին՝ Մեծն-Բրիտանիոյ հիւպատոսն էր՝ ՚ի Սուէիշ, որ — անկլիական կառավարութեան ցաւալի գուշակութեանց չնայելով և ոչ ճարտարապետ Ստէֆնարնի չարագոյժ գուշակութեանց — ամէն օր կ'տեսներ այս ջրանցքէն անկլիացի նաւերու անցնիլը, այսպէս կ'իսողին համառօտելով Անկլիոյ հին ճամբան դէպ ՚ի Հնդկաստան Բարեյուսոյ գլխէն դառնալով :

Միւսը փոքրիկ նիհար մարդ մ'էր, բաւական ուշիմ, ջլուտ գէմբով, որ իր յօնից միւռնքը նշանաւոր յարատեւութեամբ կը կարկամէր : Իր երկայն արտեանունքին ներքեւ խիստ վառվռուն

աչք մը կ'փալփէր, բայց ըստ կամաց անոր կրակը մեղմել գիտէր : Նոյն միջոցին՝ անհամբերութեան նշաններ ցոյց կ'տար, տեղ մը հանդարտ չէր մնար և շարունակ կ'երթար կ'դար :

Այս մարդը Ֆիքս կ'անուանէր, և անկլիացի գործակալներէն մին էր որ այլ և այլ նաւահանդիսանքի ղրկուեր էին, Անկլիոյ պանքան գողութիւնը տեղի ունենալէն ետեւ : Այս Ֆիքսն զոր աչքով Սուէիշի ճամբան բռնող ուղեորները քննելու պաշտօն ունէր, և եթէ մէկն իրեն կասկածելի թուէր, անոր «եռեկէն պընդել» ձերբակալութեան հրամանագրի մը սպասելով :

Արդարեւ՝ երկու օրէ ՚ի վեր՝ Ֆիքս ուստիկանութեան պաշտօնէին կողմէն գողութեան կարծեցեալ հեղինակին նկարագիրն ընդունէր էր : Այն աղնիւ և լաւ հադուած մարդուն պատկերն էր զոր Պանքային վճարմանց սրահին մէջ դիտեր էին :

Ուստի գործակալը՝ անտարակոյս եթէ յաջողէր՝ իրեն խոստացուած մեծ գումարէն հրապուրուելով՝ Մանկէլայի գալուն կ'սպասէր այնպիսի անհամբերութեամբ մը զոր դիւրին է երեակայել :

«Պարոն հիւպատոս, հարցուց նա տասներորդ անգամ, չըսի՞ր որ այս նաւը չպիտի ուշանայ գալու :

— Այո՛, Պ. Ֆիքս, պատասխանեց հիւպատոսը : Երէկ Բօր-Սայիտի բացը հեռուէն տեսնուեցաւ, և այնպէս շուտ քալող նաւու մը համար ջրանցքին հարիւր վաթսուն հազարամեղրը բան մ'ըսել չէ : Ա'կրկնեմ որ Մանկէլան միշտ շահած է քսան հինգ լիթայի տրիտուրը զոր կառավարութիւնը կ'շնորհէ այն նաւապետին որ պայմանեալ ժամանակէն քսան չորս ժամ առաջ կ'հասնի :

— Միթէ այս շոգենաւն ուղղակի Պրինտիչէն կ'գայ :

— Բուն Պրինտիչէն՝ ուսկից Հնդկաստանի թղթերն առաւ և շաբաթն օր երեկոյեան ժամը հինգին ճամբոյ ելաւ : Այսպէս համբերէ, շատ շանցնիլ պիտի հասնի : Բայց ես չեմ կրնար հասկընալ թէ ընդունած նկարագրովդ՝ ինչպէս այդ մարդը պիտի ճանչես՝ եթէ Մանկէլա նաւուն մէջն է :

— Պարոն հիւպատոս, պատասխանեց Ֆիքս, այս տեսակ մարդիկ աւելի հոտէն կ'ճանչցուին քան թէ դէմքէն : Պէտք է լաւ հոտոտելիք ունենալ, և հոտոտելիքը մասնաւոր գղայարան մ'է

որու կ'օղնեն լսելիքը, տեսանելիքը: Իմ կենաց մէջ շատ աղա-
տանիներ ձերբակալեր եմ, և եթէ իմ գողը նաւը գտնուի միայն,
հաւաստի եղիք որ ձեռքէս չպիտի պրծի:

— Յաջողութիւն կ'մաղթեմ, Պ. Ֆիքս, վասն զի գողօնը խիստ
կարեւոր է:

— Փառաւոր գողօն մը, պատասխանեց գործակալը խանդավառ:
Յիսունը հինգ հազար ոսկի: Այսպիսի գործեր ստէպ չեն պա-
տահիր: Գողերն երթալով դձուձ կ'դառնան: Շէքարդներու ցեղը
կ'մարի: Այժմ քանի՜ մը շիլինի համար կախաղան կ'ենեն:

— Պարոն Ֆիքս, պատասխանեց հիւպատոսը, այնպէս կ'խօսիս
որ յաջող ելք մը կ'փափաքիմ եռանդալին. բայց վերստին կ'ը-
սեմ, այդ գտնուած վիճակիդ մէջ, կ'վախնամ որ գործը դժուա-
րին է: Միթէ զիտե՞ս որ այդ ընդունած նկարագրիդ նայելով այս
գողը պարկեշտ մարդու շատ կ'նմանի:

— Պարոն հիւպատոս, պատասխանեց ոստիկանութեան գոր-
ծակալը վարդապետօրէն, մեծ գողերը միշտ պարկեշտ մարդոց
կ'նմանին: Քաջ զիտէք որ անդամի կերպարան ունեցողները
բան մը միայն կրնան ընել, այս է ուղիղ մնալ, թէ ոչ իրենց օ-
ձիքը ձեռք կ'տան: Մանաւանդ պարկեշտ գէմբով մարդոց դի-
մակը վար առնելն է վարպետութիւնը: Կ'խոստովանիմ որ դժուա-
րին գործ է այս, և գործ ալ չէ, այլ մեծ արուեստ մը:

Ասկից կ'երևի որ յիշեալ Ֆիքսը փոքր ինչ ինքնասիրութենէ
ազատ չէր:

Սակայն քարափին վրայ քիչ քիչ բազմութիւնը կ'աւելնար:
Այլ և այլ ազգէ նաւաստիներ, վաճառականներ, միջնորդներ,
բեռնակիրներ, ֆելլաներ անդ կ'վազէին: Անտարակոյս շողենալին
զալուստը մօտալուտ էր:

Օդը բաւական աղոր էր, այլ ցուրտ, արեւելեան հովին պատ-
ճառաւ: Արեւուն տօգոյն նշոյլներուն ներքե քանի մը ֆլաթներ
կ'նկարուէին: Հարաւային կողմը՝ երկու հազար կանգուն երկայ-
նութեամբ թուամբ մը, թեի մը պէս՝ կ'երկննար Սուէիշի նաւակա-
յանին մէջ: Կարմիր ծովուն երեսը շատ մը ձկնորսի նաւեր կամ
ծովափնեայ մակոյկներ կ'սահէին, որոց մէկ քանին հին ցուկա-

նաւի ձեւը պահեր են: Ֆիքս՝ այս ամբոխին մէջ շրջելու ատեն,
իր արուեստին սովորութեամբ՝ անցորդները կ'քննէր արագ նայ-
ուածքով մը:

Նոյն պահուն ժամը տասն ու կէս էր:

«Բայց միթէ այս շողենաւը զալեք չունի, գոչեց նա երբ լսեց
նաւահանգստին մեծ ժամացուցին հնչելը:

— Հեռու չպիտի լինի, պատասխանեց հիւպատոսը:

— Ո՞րչափ ատեն պիտի մնայ 'ի Սուէիշ, հարցուց Ֆիքս:

— Չորս ժամ, որչափ ժամանակ որ պէտք է իր ածուխն առ-
նելու համար: Սուէիշէն յԱդէն, որ Կարմիր ծովուն ծայրն է,
հազար երեք հարիւր մղոն կայ և պէտք է նաև պաշար ճարել:

— Եւ միթէ Սուէիշէն շիտակ Պամպէյ կ'երթայ այդ շողենաւը,
հարցուց Ֆիքս:

— Շիտակ, առանց տեղ մը հանդիպելու:

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Ֆիքս, եթէ գողն այդ ճամբան և այդ
շողենաւը բռնեց, անշուշտ Սուէիշ ալ ելնելու մտադիր պիտի
լինի, որպէս զի ուրիշ ճամբով Ասիոյ հոլանտացոց կամ զաղ-
ղիացոց երկիրները հասնի: Պէտք է քաջ դիտնայ որ Հնդկաս-
տան ապահով տեղ մը չկրնար լինիլ իրեն համար, քանի որ
անկլիական երկիր մ'է այն:

— Միայն շատ յանդուգն մարդ չլինի, պատասխանեց հիւ-
պատոսը: Գիտես որ՝ անկլիացի չարագործ մը Լոնտօնի մէջ ա-
ւելի լաւ կրնայ պահուիլ քան թէ օտար երկրի մէջ:

Այս դիտողութիւնն ընելէն ետե՛ որ գործակալը մոմտութի
տարաւ, հիւպատոսն իր դրասենեակը գնաց՝ որ անկից քիչ մը
հեռու էր: Գործակալը տենդային անհամբերութեամբ մը բռնուած
մինակ մնաց, և այս բաւական այլանդակ նախազգացումն ունէր
թէ իր գողը Մոնթէնէ շողենաւուն մէջ պիտի գտնուէր: — Եւ
իրաւի, եթէ այս չարագործն Անկլիայէն ելած էր՝ Նոր Աշխար-
հը գնալու գիտմամբ, Հնդկաստանի ճամբան՝ որ Ատլանտեանի
ճամբուն չափ պահպանուած չէ, կամ աւելի դժուարին է պահ-
պանելու, նախադաս համարած պիտի լինէր:

Ֆիքս երկաթ ատեն այս մոմտութին մէջ չմնաց: Աուլիչի ուժ-

գին ձայներ շողենալին դալուստն աւետեցին : Խումբ խումբ բեռնակիրներ և ֆելլաճներ գէպ ի քարափը գլմեցին այնպէս անկարգութեամբ որ փոքր ինչ վտանգաւոր է ճամբորդներուն անդամոց և զդեստուց համար : Տասնի չափ մակոյկներ ծովեղերքէն հեռանալով Մանգլէան դիմաւորելու դացին :

Քիչ ատենէն Մանգլէայի հսկայական փոճոկն երեցաւ, որ ջրանցքին երկու եղերքին մէջ տեղէն կ'անցնէր : Ժամը տասն մէկ կը զարնէր երբոր շողենալը խարխիս նետեց և իր շողին խողովակներէն մեծաձայն դուրս կ'ելնէր : Ճամբորդները բաւական շատոր էին նաւուն մէջ : Ոմանք կամրջին վրայ մնացին քաղքին նկարագեղ տեսարանը դիտելու համար, բայց շատերը մակոյկներն իշան որ Մանգլէային մօտենալու համար դացիներ էին :

Ֆիքս խղճի մտօք կ'ընէր ցամաքն ելնողները :

Նոյն պահուն՝ ճամբորդներէն մին իրեն մօտեցաւ, ծառայելու համար իր չորս գին առնող ֆելլաճներն ուժղին հրելէն ետե՝ և քաղաքավարութեամբ խնդրեց որ անկիական հիւպատոսարանը ցոյց տալու շնորհ ընէ : Նոյն միջոցին այս ճամբորդն անցադիր մը ներկայացուց որու վրայ բրիտանական վաւերագիրը դրոշմել տալ կ'փափաքէր անշուշտ :

Ֆիքս՝ բնագոյումով առաւ անցադիրն և անոր վրայ արագ ակնարկ մը նետելով՝ նկարագիրը կարգաց :

Քիչ մնաց ակամայ շարժում մը պիտի ընէր : Թուղթն իր ձեռաց մէջ դողաց : Անցադիրն մեծ դժագրեալ գիմադիրը Լոնտօնի ռատիկանութեան պաշտօնէին կողմէ ստացած գիմադիրն յար և նման էր :

«Այս անցադիրը քու կը չէ անշուշտ, ըսաւ նա ճամբորդին :

— Ո՛չ, պատասխանեց ճամբորդը, իմ արիւրջս անցադիրն է :

— Հապա մեծաւորդ ո՛ր է :

— Նաւը մնաց :

— Բայց, վրայ բերաւ գործակալը, պէտք է որ անձամբ ներկայանայ հիւպատոսարանն որպէս զի իր նոյնութիւնը հաստատէ :

— Ի՞նչ, միթէ այդ կարեւոր է :

— Անհրաժեշտ է :

— Եւ ո՛ր է զրասենեակը :

— Վարը, հրապարակին անկիւնը, պատասխանեց գործակալն՝ երկու հարիւր ոտք հեռու տուն մը ցոյց տալով :

— Ուրեմն, պիտի երթամ տէրս բերելու, թէև դիտեմ որ այս բանս իրեն շատ անախորժ պիտի թուի :

Ասոր վրայ՝ ճամբորդը՝ ֆիքսը բարեկեց և շողենալը դարձաւ :

ՎԵՐՍՏԻՆ Կ՛ՀԱՍՏԱՏՈՒԻ ԹԷ՛ ՔԱՆԻ ԱՆՕԳՈՒՏ ԵՆ ԱՆՅԱԿԻՐՆԵՐՆ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՅ ՄԱՍԻՆ

Գործակալը քարափն իջաւ նորէն՝ և շուտ մը հիւպատոսին զրասենեակը դիմեց : Իր ստիպողական խնդրոյն վրայ՝ իսկոյն այս պաշտօնատարին ներկայանալու հրաման ստացաւ :

«Պարոն հիւպատոս, ըսաւ անոր առանց ուրիշ նախաբանի մը, շատ ջօրաւոր պատճառներ ունիմ հաւատալու որ մեր փնտրած մարդը Մանգլէան նաւը կ'դնուի» :

Եւ ֆիքս պատմեց անոր թէ ի՞նչ անցեր էր այս սպասաւորին և իր մէջ անցադիրն նկատմամբ :

«Լաւ, Պ. ֆիքս, պատասխանեց հիւպատոսը, կ'փափաքեմ տեսնել այդ անդգամին դէմքը : Բայց կարելի է որ չպիտի ներկայի նա իմ զրասենեակս, եթէ կարծած անձդ է : Գող մը չախորժիր իր անցած տեղերը հետքը թողուլ, ասկից զատ՝ անցադիրներուն վաւերացումը պարտաւորական չէ :

— Պարոն հիւպատոս, պատասխանեց գործակալը, եթէ յանդուգն մարդ մ'է ինչպէս որ կ'կարծուի, պիտի դայ մեզի :

— Իր անցադիրը վաւերել տալու :

— Այո : Անցադիրներն ուրիշ բանի չեն ծառայեր բնաւ, եթէ ոչ պարկեշտ մարդիկը նեղել և չարագործներուն փախուստը դիւրացընել : Ա՛հաաստեմ ձեզ որ այդ մարդուն թողութիւն կարգին պիտի լինի, բայց յուսամ որ չպիտի վաւերէք . . . :

— Եւ ինչո՞ւ չէ : Եթէ այդ անցագիրը կանոնաւոր է , պատասխանեց հիւպատոսը , իրաւունք չունիմ վաւերացնելու մերժելու :

— Սակայն , պարոն հիւպատոս , պէտք է որ այս մարդն աստ պահեմ մինչեւ որ Լոնտօնէն ձերբակալութեան հրամանագիրը ստանամ :

— Ո՛հ , այդ քու դործդ է , Պ. Ֆիքս , պատասխանեց հիւպատոսը , բայց ես չեմ կարող . . . :

Հիւպատոսն իր խօսքը շաւարտեց : Նոյն պահուն՝ իր սենեկին դուռը կ'զարնէին , և զիւանատան դպիրն երկու օտարական ներս մտցուց , որոց մին ճիշտ այն սպասաւորն էր որ գործակալին հետ խօսեր էր արդէն :

Իրօք , ասոնք տէրն ու ծառան էին : Տէրն իր անցագիրը ներկայացուց , լակոնական ոճով աղաչելով հիւպատոսն որ իր վաւերագիրը դնէ անոր վրայ :

Հիւպատոսն առաւ անցագիրն և զայն ուշադրութեամբ կարդաց , մինչդեռ Ֆիքս՝ սենեկին մէկ անկիւնը կեցած՝ կ'զիտէր կամ լաւ ևս աչօքը կ'լափէր օտարականը :

Երբոր հիւպատոսն իր ընթերցումն աւարտեց .

«Գո՞ւք էք Պարոն Գիլիաս Ֆօլ , հարցուց անոր :

— Այո՛ , պարոն , պատասխանեց ազատանին :

— Եւ միթէ այս մարդը ձեր ծառան է :

— Այո՛ : Գաղղիացի մ'որու անունն է Բասբարթու :

— Լոնտօնէն կ'զար :

— Այո՛ :

— Եւ ո՞ր կ'երթաք :

— Ի Պօմպէյ :

— Լաւ , պարոն : Գիտէք որ վաւերագրի պայմանն աւելորդ է , և ձամբորդներու անցագիր ալ չենք հարցըներ :

— Գիտեմ , պարոն , պատասխանեց Գիլիաս Ֆօլ . բայց կ'փափաքեմ Սուէիչէն անցնիլս ձեր վաւերագրով հաստատել :

— Հատ աղէկ , պարոն :

Եւ հիւպատոսը՝ անցագիրը ստորագրելէն և թուականը դնելէն ետեւ , իր կնիքը կոխեց : Պ. Ֆօլ վաւերացման իրաւունքը

վճարեց և պաղ կերպով բարե տալէն ետեւ՝ դուրս ելաւ , իր ծառան ալ ետեւէն :

«Լաւ ուրեմն , հարցուց գործակալը :

— Լաւ ուրեմն , պատասխանեց հիւպատոսը , կատարելապէս պարկեշտ մարդու մը կերպարանն ունի :

— Կարելի է , պատասխանեց Ֆիքս . բայց խնդիրն ասոր վրայ չէ : Պարոն հիւպատոս , դուք ալ չէք խոստովանիր որ այս ազատանին իմ ընդունած դիմագրիս կէտ առ կէտ կ'նմանի :

— Կ'խոստովանիմ . բայց զիտես որ , ամէն դիմագիրները . . . :

— Սիրտս հանգարտ պիտի լինի , պատասխանեց Ֆիքս : Սպասաւորը քան իր մեծաւորն նուաղ անիմանալի կ'երևի ինձ : Ասկից զատ՝ գաղղիացի մ'է , որ անտարակոյս իր լեզուն չպիտի կրնայ բռնել : Ի կրկին տեսութիւն , պարոն հիւպատոս :

Այս ըսելով՝ գործակալը դուրս ելաւ և Բասբարթուն փնտռելու դնաց :

Սակայն Պ. Ֆօլ՝ հիւպատոսարանէն հեռանալով՝ դէպ 'ի քարափը դիմեր էր : Անդ՝ իր ծառային քանի մը հրամաններ տուաւ . ապա՝ նաւակ մը մտաւ , և Մոնթեյլո նաւն ելնելով իր խցիկը դիմեց :

Այն ատեն իր դրպահն հանեց , որ հետեւալ յիշատակութիւնները կ'պարունակէր .

«Լոնտօնէն ելայ , չորեքշաբթի՝ հոկտեմբեր 2ին , երեկոյեան ժամն 8 և 45 վայրկեան :

«Բարիդ հասայ , հինգշաբթի 3 հոկտեմբերի , ժամն 7 ու 20 վայրկեան , առաւօտ :

«Բարիդէն ելայ , հինգշաբթի , ժամն 8 վայրկեան 40 :

«Մօն-Սընէէն Դուրին հասայ ուրբաթն օր հոկտեմբեր 4ին , ժամը 6ին վայրկեան 35 առաւօտ :

«Դուրինէն ելայ , ուրբաթն օր ժամը 7ին և 20 վայրկեան :

«Պրինտիչի հասայ , շաբաթն օր հոկտեմբերի 5ին , ժամը 4ին երեկոյին :

«Մոնթեյլո մտայ՝ շաբաթն օր ժամը 5ին երեկոյ :

«Սուէիչ հասայ , չորեքշաբթի հոկտեմբերի 6ին ժամը 11ին առաւօտ :

«Համադուսար անցած ժամերու, 138^{1/2}, օրերու վերածելով, 6 օր^{1/2}» :

Պ. Ֆօկ այս թուականներն արձանագրեց սինականերով քաշուած ուղեգրի մը մէջ, որ կ'ցուցնէր — հոկտեմբեր 24-էն մինչև դեկտեմբեր 24 — ամիսը, քանիւրորդը, օրը, կանոնաւոր և իրական երթևեկները դիտաւոր քաղաքացի մասին, Բարիկ, Պրինտիչի, Սուէիշ, Պօմպէյ, Կալկաթա, Սինկաթոր, Հօնկ-Գօնկ, Եօթօհամա, Սան-Ֆրանչիսքօ, Նիու-Եօրք, Լիվրբուլ, Լոնտօն, որով դիւրին էր հաշուել ուղևորութիւնն ամէն մէկ դադարման միջոցին ըրած ժամերու շահը կամ ֆեստը :

Այս կանոնաւոր ուղեգրիծն ամէն ինչ նշանակուած կ'ցուցնէր, և Պ. Ֆօկ միշտ դիտէր թէ առաջ անցած է թէ ոչ ետ մնացած :

Ուստի՝ նոյն օրը, չորեքշաբթի 9 հոկտեմբեր արձանագրեց՝ իր դալուստն 'ի Սուէիշ, որ պայմանեալ ժամուհի հետ համաձայն դնուելով, ոչ շահ ունէր ժամու մէջ և ոչ ֆեստ :

Ապա իր նախաճաշիկը բերել տուաւ իր խցիկը : Իսկ քաղաքը մտքէն անգամ չէր անցնէր, ինք այն տեսակ անկլիալոց դասէն լինելով որ կ'ընդուն իրենց սպասաւորին ստըտիլ իրենց անցած քաղաքները :

Ը

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԹԵՐԵՒՍ ՊԵՏԳ ԵՂԱՇԻՆ ԱԻԵԼԻ Կ'ԵՕՍԻ

Քիչ ատենէն Ֆիքս քարափին վրայ Բասբարթուն հանդիպէր էր, որ կ'ըջէր և կ'նայէր՝ քանի որ կ'կարծէր թէ իրեն արդիւլուած չէ դիտելու :

«Լաւ ուրեմն, բարեկամ, ըսաւ անոր Ֆիքս մօտենալով, մի-թէ անցադիրդ վաւերել տուիր :

— Ա՛հ, դո՛ւ ես, պարոն, պատասխանեց զաղղիացին : Շնորհակալ եմ : Բոլորովին կանոնաւոր են մեր թղթերը :

— Եւ միթէ քաղաքը կ'ստըտիս :

— Այո՛, բայց այնքան շուտ կ'երթանք որ կարծես թէ երազի պէս կ'ուղևորիմ : Այսպէս ուրեմն, հիմակ Սուէիշ ենք :

— Ի Սուէիշ :

— Յեղիպտոս :

— Ճիշտ Եղիպտոս :

— Եւ Ափրիկէ :

— ՅԱփրիկէ :

— Ափրիկէ՛, կրկնեց Բասբարթուն . հատալս չղար : Երեակայէ մի անգամ, պարոն, որ կարծէի թէ Բարիկէն անգին չալտի անցնիմ, և այս հուշակաւոր մայրաքաղաքը տեսայ, ճիշտ առաւօտեան ժամն եօթէն քսան անցած, մինչև ժամն ութ քառսուն անցած, Հիւսիսի կայարանին և Լիօնի կայարանին մէջ կառքի մ'ապակիներուն ետեւէն, մինչդեռ սոսկալի տարափ մը կ'վազէր : Շատ կ'ցալիմ : Կ'փափաքէի Բէր-լա-Շէզն և Շանդ-Էլիզէի Կրկէսը տեսնել :

— Ուրեմն սաստիկ կ'արտորաս, հարցուց ոստիկանութեան զործակալը :

— Ե՛ս, ո՛չ, այլ իմ մեծաւորս : Աղէկ միտքս ընկաւ, պէտք է որ զուլայս և շապիկ դնեմ : Առանց անտուկի ելանք, լուկ պարկ մ'առնելով :

— Քեզ շուկայ մը տանիմ, ուղածդ կրնաս անդ դնել :

— Պարոն, պատասխանեց Բասբարթուն, ճշմարիտն, այնչափ բարեսիրտ ես . . . » :

Եւ միասին ճամբայ ելան : Բասբարթուն միշտ կ'խօսէր :

«Մանաւանդ, ըսաւ նա, պէտք է նայիլ որ շոգենաւը չփախցնենմ :

— Ժամանակ ունիս, պատասխանեց Ֆիքս, դեռ կէսօր է » :

Բասբարթուն իր խոշոր ժամացոյցը հանեց :

«Կէսօր, ըսաւ : Ի՞նչ կ'ըսես, ժամն ինն ու յիսուն երկու վայրկեան է :

— Ժամացոյցդ ետ է, պատասխանեց Ֆիքս :

— Ի՛մ ժամացոյցս : Ընտանիքի ժամացոյց մ'է, որ իմ մեծ պապէս մնացած է ինձ : Տարին հինգ վայրկեան անգամ տարբերութիւն չցուցնէր : Ճշմարիտ ժամացոյց մ'է :

— Կ'հասկանամ՝ բանը, պատասխանեց Ֆիքս : Լոնտօնի ժամը պահեր ես, որ Սուէի շրջաններն երկու ժամ ետ է : Պէտք է որ ամէն անգամ որ քաղաք մը հասնիս կէսօրին վրայ շտկես ժամացոյցդ :

— Ե՛ս, իմ ժամացոյցս շտկեմ, դուք երեսուրեք :

— Աղէկ, բայց այն ատեն արեւուն հետ համաձայն չպիտի երթայ :

— Ի՞նչ փոյթս է արեւը, պարոն, յանցանքն իրն է :

Եւ բարեսիրտ սղան իր ժամացոյցը դրպանը գրաւ վէս շարժումով մը :

Քանի մը վայրկեան ետք՝ Ֆիքս կ'ըսէր անոր.

«Ուրեմն մեծ արտօրնօք ելաք Լոնտօնէն :

— Անշուշտ : Անցեալ չորեքշաբթի, երեկոյեան ժամն ութին՝ Պ. Ֆօկ' իր սովորութեան հակառակ՝ ժողովակէն դարձաւ տուն, և այն ինչ երեք քառորդ անցաւ որ մենք արդէն ճամբայ ընկեր էինք :

— Բայց ո՞ր կ'երթայ ուրեմն մեծաւորդ :

— Միշտ ընդ առաջ, աշխարհիս շրջանը կ'ընէ :

— Աշխարհիս շրջանը, դուք երբ :

— Այո՛, ութսուն օրուան մէջ : Գրաւ մը կայ, ըսաւ նա. բայց խօսքը մեր մէջ, այդ գրաւին չեմ հաւատար : Իսկ Քի դէմ բան մը կ'երեւի ինձ : Ուրիշ գործ մը պիտի լինի պատճառը :

— Ա՛հ, բնատուր մարդ մ'է այդ Պ. Ֆօկը :

— Ես ալ այդպէս կարծեմ :

— Ուրեմն հարուստ է :

— Այնպէս կ'երեւի, և իրեն հետ աղւոր դումար մը կ'տանի, բոլորն ալ նոր գրամատոմներ են : Իսկ ճամբու վրայ գրամ չինսայեր : Աւասիկ, Մանիֆէստի մեքենագործին փառաւոր տրիտուր մը խոստացաւ տալ, եթէ պայմանեալ ժամէն առաջ Պոմպէյ հասնինք :

— Եւ միթէ երկար ատենէ ՚ի վեր կ'ճանչե՞ս մեծաւորդ :

— Ե՛ս, պատասխանեց բասքարթու, ճիշտ մեր չուին օրն իր ծառայութեան մտայն :

Դիւրին է երեւակայել թէ այս պատասխաններն ուսիկանութեան գործակալին արդէն բորբոքած մտքին վրայ ինչ ներգործութիւն պիտի ունենային :

Գողութեան գործէն քիչ մ'ետք, Լոնտօնէն այս արտորալի չուն, այն տարուած մեծ դումարը, հեռաւոր երկիրներ հասնելու այս շտապը, արտառոց գրաւի մ'այս բարուրանքը, ամէն բան Ֆիքսի կասկածները կ'հաստատէր և պիտի հաստատէր : Նորէն գաղղիացին խօսել տուաւ, բոլորովին ստուգեց թէ այս սպասաւորն ամենեւին իր մեծաւորը չէր ճանչեր, թէ նա Լոնտօնի մէջ առանձնակի կ'ապրէր, թէ հարուստի համբաւ ունէր առանց զիտանալու իր հարստութեան աղբիւրը, թէ անթափանցելի մարդ մ'էր և այլն : Բայց նոյն պահուն՝ Ֆիքս բոլորովին տեղեկացաւ որ Ֆիլիպս Ֆօկ բնաւ Սուէի չպիտի իջնէր այլ իրօք Պոմպէյ կ'գլխէր : «Միթէ Պոմպէյ հեռու է, հարցուց բասքարթու :

— Բաւական հեռու, պատասխանեց գործակալը : Պէտք է որ ծովու վրայ տասն օրի չափ ևս անցնէք :

— Եւ ո՞ր կողմն է Պոմպէյ :

— Հնդկաստան :

— ՅԱսիա :

— Բնականապէս :

— Կրօ՞ղ : Քեզի բան մը պիտի ըսեմ . . . որ զիս սաստիկ կը նեղէ . . . այս է կտուցս :

— Ի՞նչ կտուց :

— Կաղի կտուցս զոր մարելու մոռցայ և որ իմ հաշուիս կը վառի : Արդ՝ հաշիւ ըրի որ քսան չորս ժամու մէջ երկու շէնքի կազ պիտի սպառի, ճիշտ իմ օրական վաստակէս երկու քէն աւելի, և քաջ կ'հասկընաս որ եթէ ուղեւորութիւնը քիչ մ'աւելի երկարի . . . » :

Միթէ Ֆիքս կաղի խնդիրը հասկըցաւ : Շատ հաւանական չեւերի : Այլ ևս մտիկ չէր ըներ և ընելիքը կ'որոշէր : Գաղղիացին և ինք շուկան հասեր էին : Ֆիքս անդ թողուց իր ընկերն որ պէտք եղած բաները ծախու առնու, պատուիրեց որ Մանիֆէստի ժամանակը չփախցնէ, և արտօրնօք հիւպատոսարանը վազեց :

Ֆիքս՝ իր պաղարիւնութիւնը դտեր էր, քանի որ համոզուեր էր թէ իր փնտռածը ձեռք ձգած է:

«Պարոն, բաւ նա հիւպատոսին, այլ ևս կասկած մը չունիմ: Իմ փնտռած մարդս ձեռքս է: Ինքզինքն արտակեղրոն մարդու մը տեղ անցընել կ'ուզէ ու թսուռն օրուան մէջ աշխարհիս շրջանն ընելու մտօք:

— Ուրեմն նենգամիտ մարդ մ'է այդ, պատասխանեց հիւպատոսը, և թերեւս Լոնտօն վերադառնալու միտք ունի՝ ծովու ու ցամաքի ոստիկաններուն ձեռքէն պրծելէն ետեւ:

— Վերջը նայինք, պատասխանեց Ֆիքս:

— Բայց միթէ չե՞ս սխալիր, հարցուց նորէն հիւպատոսը:

— Չեմ սխալիր:

— Ուրեմն՝ ինչո՞ւ համար այդ գողը պնդեց որ Սուէիշէն իր անցքը վաւերել տայ:

— Ինչո՞ւ համար... չգիտեմ, պարոն հիւպատոս, պատասխանեց զործակալը. բայց մտիկ ըրէք ինձ:

Եւ քանի մը խօսքով՝ պատմեց յիշեալ ֆօկին սպասաւորին հետ ունեցած խօսակցութեան կարեւոր կէտերը:

«Արդարեւ, ըստ հիւպատոսը, բոլոր կասկածներն այդ մարդուն դէմ են: Հիմա կ'ի՞նչ պիտի ընես:

— Լոնտօն հեռագիր պիտի քաշեմ պնդելով որ ձերբակալութեան հրամանագիր մ'ուղարկեն ինձ ՚ի Պոմպէյ. ապա Մանչէստր նաւը պիտի մտնեմ, իմ գողիս ետեւէն պիտի երթամ մինչև Հընդ-կաստան, և անդ՝ այս անկլիական հողին վրայ՝ քաղաքաւարութեամբ անոր պիտի մօտենամ, ձեռքս ունենալով հրամանագիրս՝ և զանի պիտի կեցընեմ:

Այս խօսքերը պաղութեամբ արտասանելէն ետեւ՝ զործակալն իր հրաժարական բարեւր տուաւ հիւպատոսին և հեռադրատունը դնաց: Անկից՝ Լոնտօնի ոստիկանութեան պաշտօնէին ուղղեց այն մեղի արդէն ծանօթ հեռագիրը:

Քառորդ մ'անցնելէն ետեւ՝ Ֆիքս՝ իր թեթեւ ծրարը ձեռքը բռնած և միանգամայն ստակ առնելով՝ Մանչէստր նաւը կ'մտնէր, և քիչ ատենէն արագընթաց շոգենաւն Աարմիր ծովուն վրայ կ'սահէր շուտ ընդ փոյթ:

Թ

ԿԱՐՄԻՐ ԾՈՎՆ ԵՒ ՀՆԴԿԱՑ ԾՈՎԸ՝ ՓԻԼԻԱՍ ՓՕԿԻ

ԽՈՐՀՐԴՈՑ ՆՊԱՍՏԱՆՈՐ ԿԵՐԵՒԻՆ

Սուէիշէն մինչև Էգէն հեռաւորութիւնն է ճիշտ հազար երեք հարիւր տասը մըն, և ընկերութեան կանոնադիրն իր շոգենաւուց հարիւր երսուն ութ ժամ կ'ստայ այս ճամբան կտրելու համար: Մանչէստր՝ որու կրակը սաստիկ կ'վաւեր, պայմանեալ ժամէն առաջ հասնելու կերպով կ'քալէր:

Շատ ուղեւորներ՝ որ Պրինսիշիէն նաւ մտեր էին՝ կէտ նպատակի ունէին Հնդկաստանը: Ոմանք Պոմպէյ, այլք Վալիաթա կ'երթային՝ բայց Պոմպէյի ճամբով, վասն զի՝ քանի որ շոգենաւու մը հնդկական թերակղզին ըստ լայնութեան կ'կտրէ կ'անցնի՝ հարկ չմնար Սէյլանի հրուանդանին շրջանն ընելու:

Մանչէսթրի այս ուղեւորներուն մէջ այլ և այլ քաղաքային պաշտօնաւորներ և ամէն աստիճանի սպաներ կային: Ասոնցմէ ոմանք բուն բրիտանական բանակէն էին, այլք Սիրայիսներու հնդկական զօրաց հրամանատարներ էին. ամենքը ծանր թոշակներ կ'ստանային, մինչև հիմա կ'որ կառավարութիւնը Հնդկաստանի հին ընկերութեան պաշտօնը կ'վարէ: Տեղակալները կ'ստանան 7,000 ֆրանք, ռազմապետները՝ 60,000, զօրապետները՝ 100,000 ֆր.*

Ուստի լաւ կ'ապրէին Մանչէստր նաւուն, այս պաշտօնաւորաց ընկերութեան մէջ որոց հետ քանի մը նորատի անկլիացիներ կային, որ իրենց զրպանին մէջ միլիօն մը դրած հեռաւոր երկիրներ կ'գլխիմէին առեւտրական աւուներ բանալու համար: Համբարա-

* Քաղաքային պաշտօնաւորաց թոշակն աւելի բարձր է: Գլխապետութեան առաջին աստիճանին մէջ պարզ օգնականները կ'ընդունին 12,000 ֆրանք. դատաւորները՝ 60,000 ֆրանք. նախագահները՝ 250,000 ֆրանք. կուսակալները՝ 300,000 ֆրանք. և ընդհանուր կուսակալն աւելի քան 600,000 ֆրանք:

պետը՝ (purser) ընկերութեան վստահութիւնը վայելող մարդը, որ նաւապետին աստիճանակից էր, խիստ փառաւոր սեղաններ կը հանէր: Առաւօտեան նախաճաշէին՝ ժամն երկուքին տրուած թեթեալ ճաշին, ժամը հինգ ու կէսի ճաշին, ժամն ութի ընթրիքին՝ սեղանները լի էին թարմ մսի սնակներով և խորտիկներով զոր շոգենաւին մնավաճառն ու խոհանոցները կ'մատակարարէին: Ուղեորուհիք — քանի մը հատ կային — օրն երկու անգամ հաղուստ կ'փոխէին: Նուազարան կ'ածէին, մինչև իսկ կ'պարէին, երբոր ծովը ներէր:

Բայց կարմիր ծովը շատ քմահաճ և ստէպ մըրկալի է, ամէն նեղ ու երկար ծովածոցներու պէս: Երբ հովը՝ կամ Ափրիկէի եզերքէն կամ Ասիայի եզերքէն փչէր, Մակէլէան, պտուտակաւոր երկար եղէգն մը — կողմնակի բռնուելով՝ սոսկալի կերպով կը գլորէր: Այն ատեն կանայք աներեղթ կ'լինէին, դաշնակները կը լռէին, երգ և պար կ'դադրէին միանգամայն: Այլ սակայն՝ մըրկալոյց հովին, ծփանքին չնայելով՝ շոգենաւն՝ իր զօրեղ մեքենայէն մղեալ՝ Պապ-էլ-Մանտէպի նեղուցը կ'ղիմէր արագօրէն:

Այս միջոցին ինչ կ'ընէր Ֆիլիսա Ֆօկ: Թերեւս ընթերցողը կ'կարծէ թէ՝ միշտ անհանդիստ և անձկոտ, մեր անկլիաքին հոգ կ'ընէր հովերուն փոփոխութիւնն՝ որ նաւուն ընթացքին վնասակար էր, ալեաց անկանոն շարժումներն՝ որ թերեւ մեքենային զեան մը պատճառէին, վերջապէս ամէն կարելի դիպուածներն՝ որ Մակէլէան նաւահանգիստ մը մտնելու ստիպելով՝ կրնային իր ուղեորութեան նպատակն ի գերեւ հանել:

Ամենեին այս հոյժ չունէր մեր աղատանին, կամ դէթ՝ եթէ նա յանկարծական պատահարէ մը կ'երկնչէր, բնաւ դրսէն չէր յայտնէր: Միշտ մի և նոյն անվրդով մարդը, Ռեֆօմ ժողովակին անդդուելի անդամն էր, որ, ամէն պատահարի կամ դիպուածի առջև՝ անյողգողգ կ'մնար: Նաւուն ժամացոյցներուն չափ անշարժ կ'երևէր: Շատ քիչ անգամ կամրջին վրայ կ'տեսնուէր: Փոյթ չէր ընէր դիտելու այս կարմիր ծովը՝ որ այնքան բեղմնաւոր է յիշատակներով, մարդկային ազդի առաջին պատմական տեսարանաց այս թատրը: Զէր ուղեորեր նա սոյն ծովուն եզերքը

յրուած հետաքրքրաշարժ քաղաքները քննելու, որոց նկարագրը սառւերն երբեմն հորիզոնին վրայ կ'նկարուէր: Եւ ոչ իսկ կ'մտածէր այս արարական ծովածոցին վտանգաց վրայ, թէ և հին պատմաբաններ, Սդրաբոն, Արիանոս, Արթիմետոր, Էդրիսի միշտ սոսկումով յիշած են այս ծովը՝ որու վրայ երբեմն նաւարկուները չէին ճամբորդեր՝ իրենց ուղեորութիւնը քաջական զոհերով նուիրալործելէն առաջ:

Ուրեմն ինչ կ'ընէր այս բնասիւյ մարդը՝ Մակէլէայի մէջ փախուած: Նախ՝ օրը չորս անգամ իր կերակուրը կ'ուտէր, և նաւուն ոչ երբն և ոչ ելեւջը չէին կարող խանդարել այսպիսի հրաշակերտ մարմնոյ մը մեքենան: Իսկ Վիլի խաղը միշտ կ'շաւունակէր:

Այո, խաղընկերներ դաւեր էր որ իրեն չափ մոլի էին, ինչպէս հարկահան մ'որ կօս իր պաշտօնին կ'երթար, կարգաւոր մը, վերապատուելի Տեսիմոս Սմիթ՝ որ Պոմպէյ կ'գաւառար, և անկլիական բանակին ընդհանուր ուղեւորապետ մը՝ որ իր զօրաբաժնին միանալու կ'ուղեորէր դէպ ի Պոմպէյ: Այս երեք նաւորդները Պ. Ֆօկի չափ խաղամոլ էին, և ամբողջ ժամեր՝ անոր պէս լռիկ մնջիկ կ'խաղային:

Իսկ ծովը բնաւ Բասթարթուն չէր բռնէր: Նաւուն առաջքը խղիկ մ'ունէր, և նա ևս՝ իր տիրոջ պէս՝ լաւ կ'ուտէր: Պէտք է ըսել որ՝ այս պայմաններով եղած ուղեորութիւն մ'իրեն անհաճոյ չէր երևէր: Փոքր առ փոքր կ'սովորէր: Աղւոր կ'ուտէր, կ'քնանար, նոր նոր երկիրներ կ'տեսնէր, և ինքնիրեն այնպէս համոզուէր էր թէ բոլոր այս քմածին հաճոյքը Պոմպէյի մէջ պիտի վերջանար:

Սուէիչէն մեկնելէն օր մ'ետք, հոկտեմբերի 9ին բաւական ուրախացաւ նաւուն կամրջին վրայ հանդիպելով այն բարեսէր անձնորու գիմեր էր Եփրատոս ելնելու օրը:

«Զեմ սիալիւր կարծեմ, ըսաւ նա՝ իր սիրալիւր ժպիտով այդ մարդուն մօտ գնալով, անշուշտ դու ես, պարոն, որ Սուէիչի մէջ ինձ յօժարակամ առաջնորդեցիր:

— Արդարեւ, պատասխանեց գործակալը, քեզ կ'ճանչեմ: Դու այն տարօրինակ անկլիացոյն սպասաւորն ես . . . :

— Ճիշտ ես եմ, պարոն . . . :

— Ֆիքս :

— Պարոն Ֆիքս, պատասխանեց Բասթարթու, սաստիկ ուրախ եմ քեզ այս տեղ հանդիպելուս : Եւ ո՞ր կ'երթամ :

— Բայց, ձեզի պէս՝ Պոմպէյ կ'երթամ :

— Շատ աղէկ : Միթէ ուրիշ անգամ ըրած ես այս ուղևորութիւնը :

— Շատ անգամ, պատասխանեց Ֆիքս : Թերակղզիական Ընկերութեան մէկ գործակալն եմ :

— Ուրեմն արդէն տեսնո՞ր ես Հնդկաստանը :

— Անշուշտ . . . այո՞ . . . պատասխանեց Ֆիքս, որ չէր ուզեր աւելի բան խօսիլ :

— Եւ այդ Հնդկաստանը հետաքրքրական տեղ է :

— Շատ հետաքրքրական : Մզկիթներ, մշաւէտներ, տաճարներ, ֆառերներ, կուտուներ, վաղրներ, օձեր, դուստաններ : Բայց պէտք է յուսալ որ ժամանակ պիտի ունենաք բոլոր երկիրը պտրտելու :

— Պիտեմ, Պ. Ֆիքս : Քաջ կ'իմանաս որ ողջամիտ մարդու մը ներքին չէ իր կեանքն անցնել շոգենաւ մ'երկաթուղի ցատկելով և երկաթուղիէ մը շոգենաւ, ու թուոն օրուան մէջ աշխարհիս շրջանն ընելու պատրուակաւ . ո՛չ, բոլոր այս մարմնամարզութիւնը Պոմպէյի մէջ պիտի դադրի, անկասկած եղիւր :

— Եւ միթէ Պ. Ֆոկ քաջառողջ է, հարցուց Ֆիքս խիստ բնական ձայնով մը :

— Շատ քաջառողջ է, Պ. Ֆիքս : Ես ալ քաջառողջ եմ : Ծովնապահ պայի պէս կ'ուտեմ : Ծովուն օդէն անշուշտ :

— Իսկ մեծաւորդ բնաւ կամրջին վրայ չտեսնուիր :

— Բնաւ : Հետաքրքիր չէ :

— Միթէ գիտես, Պ. Բասթարթու, որ այս ութսուն օրուան կարծեցեալ ուղևորութիւնը կրնայ դադանի պաշտօն մը ծածկել . . . Գիւանադիտական պաշտօն մը, թերեւ :

— Ճշմարիտ վկայ, Պ. Ֆիքս, չգիտեմ, ըստ ինքեան ստակ մը անգամ չէի տար իմանալու համար :

Այսպէս իրարու հանդիպելէն ետեւ Բասթարթու և Ֆիքս ստեպ միասին խօսակցեցան : Աստիկանութեան գործակալը Պ. Ֆոկի սպասաւորին հետ կ'ապուէր փափաք ունէր : Այս յարաբերութենէ կրնար օգտիլ 'ի հարկին : Աստի՛ շատ անգամ՝ Մանկէյի ըմպարանը՝ քանի մը բաժակ վէսի կամ սպիտակ դարձուր կ'մեծարէր, և բարեմիտ սպասաւորն առանց քաշուելու կ'ընդունէր, իսկ փոխարէնը կ'հատուցանէր՝ իր ընկերէն ետ չմնալու համար — միւս կողմէն այս Ֆիքսը պարկեշտ աղատանի մը սեպելով :

Սակայն շոգենաւն արագօրէն կ'յառաջանար : Ամսոյն 13ին հետուն Մօքան տեսան, որ իր աւերակ պարսպաց շրջանին մէջ երեցաւ, որու վերելք քանի մը դաւարաւէտ արմատներն էր աչքի կ'ղարնէին : Հեռուն՝ լեռներու մէջ՝ ընդարձակ կոփենիի դաշտեր կ'տարածուէին : Բասթարթու՝ այս անուանի քաղաքը նկատելով զմայլեցաւ, և մինչև անգամ իրեն այնպէս երեցաւ որ այս քաղաքն իր բոլոր շիւղերով և կիսափուլ բերդով որ ծովու խորշի պէս կ'նկարուէր, ահապին կէս թասի մը կ'նմանէր :

Հետեւեալ գիշերուան մէջ Մանկէյն՝ Պապ-էլ-Մանտէպի ներդուցէն անցաւ, որու արարական անունը՝ արքայապետ զոհուի, և միւս օրը, 14ին, Սդիմր-Բօէնդի կ'մօտենար, Ադէնի նաւահանգստին հիւսիսային արևմտեան կողմը : Ահա այն տեղ ամբողջ պիտի առնէր :

Շատ ծանր ու կարևոր գործ մ'էր շոգենաւուց կրակարանին համար ճարակ փնտռելը բուն արտագրութեան կեդրոններէն այնքան հեռու տեղերէն : Լոկ Թերակղզիական Ընկերութեան հաշուին՝ հանքային ածուխի համար տարին ութ հարիւր հազար ոսկի ծախք կ'ըլլին : Եւ ստուղիւ՝ շատ նաւահանգիստներու մէջ մթերանոցներ հաստատելու պէտք եղաւ, և այս հեռաւոր ծովերու մէջ ածուխին գինն ու թուոն փրանքի կ'հասնի ամէն մէկ տակաուի (tonne) համար :

Պոմպէյ հասնելու համար՝ դեռ Մանկէյն հազար վեց հարիւր յիսուն միոն ունէր կտրելու, և իր համբարները լեցնելու համար պիտի սարսափէր չորս ժամ մնալ 'ի Սդիմր-Բօէնդի :

Բայց այս յապաղումը Ֆիլիաս Ֆոկի ծրարին բնաւ փնամ մը

չէր բերեր : Արդէն դուշակեր էր զայն : Սակայն Մանգիւն՝ փոխանակ հոխտեմբեր 13ին առաւօտուն Էդէն հասնելու , իրկունը 14ին կ'մտնէր : Տասն հինգ ժամուան շահ մ'էր :

Պ. Փօկ ու իր սպասաւորը ցամաքն ելան : Ազատանին իր անցադիրը վաւերել տալ կ'ուզէր : Ֆիքս անոր ետեւէն կ'երթար անտես մնալով : Երբ վաւերադիրը լմնցաւ՝ Փօկ նաւը դառնալով իր ընդհատած խաղը վերստին սկսաւ :

Իսկ Բասթարթով՝ իր սովորութեան համեմատ՝ սկսաւ քաղաքը շրջիլ՝ որու քսանը հինգ հազար բնակիչներն էին Սոմանցիներ , Պանիանցիներ , Պարսիսներ , Հրէաներ , Արաբներ , Եւրոպացիներ : Սքանչանալով դիտեց սարիսպներն որով այս քաղաքը Հնդկաց ծովուն ճիւղալթարը դարձած է , և փառաւոր ջրամբարներն որոց համար դեռ կաշխատէին անկլիացի ճարտարագէտներ , Սոդոմոնի ճարտարագէտներէն երկու հազար տարի ետքը :

« Հատ հետաքրքրական , շատ հետաքրքրական , կ'ըսէր Բասթարթով իւրովի՝ նաւը դառնալով : Անայիմ՝ որ ճամբորդելն անօդուտ բան չէ , եթէ մարդ նոր բաներ տեսնել կ'ուզէ » :

Երեկոյեան ժամը վեցին , Մանգիւն իր պտուտակին թեւերովը Էդէնի նաւահանգստին ջրերը կ'բախէր և շտապաւ դէպ 'ի Հնդկաց ծովը կ'դիմէր : Ըստ կանոնի՝ հարիւր վաթսուներ ութ ժամ աւներ Էդէնէն մինչև Պոմպէյ գնալու : Սակայն՝ հնդկական այս ծովն իրեն յաջող եղաւ : Հոմն հիւսիսային արեւմտեան կողմէն կը փչէր շարունակ : Առադաստները բացուելով շողիին օդնութեան հասան :

Նաւն՝ աւելի պինդ քալելով՝ այնքան չէր օրորեր : Ուղևոր կանայք՝ նոր նոր հաղուսաներով՝ կամրջին վրայ երեցան : Երգերն ու պարերը վերստին սկսան :

Ուղևորութիւնը յաջող պայմաններով 'ի կատար ելաւ : Բասթարթով սաստիկ կ'զմայլէր որ դիպուածն իր առջև հանեց Ֆիքսի պէս սիրալիր ուղեկից մը :

Արեւիկ , հոկտեմբեր 20ին , կէսօրին հնդկային ծովեզերքը տեսան հեռուէն : Երկու ժամ ետք՝ նաւուղի գալով Մանգիւնի վրայ ելաւ : Հորիզոնին վրայ՝ երկնից խորը՝ ներդաշնակ կերպով կ'զծա-

դրուէին բլուրներու պարը : Քիչ ատենէն՝ քաղաքը ծածկող կարգ կարգ արմաւենիները յանկարծ երևան եկան : Հողենաւը մտաւ այս նաւահանգիստն որու մէջ՝ Սալսէդ , Կոլապա , Էլէֆանդա , Պուչէր կղզիները կ'գտնուէին , և ժամը չորս ու կէսին Պոմպէյի քարափներուն կ'մօտենար :

Ֆիլիաս Փօկ՝ օրուան երեսունն երրորդ սակախաղը կ'աւարտէր , և ինքն իր խաղակցին հետ՝ յանդուգն ճարպիկութեամբ մը՝ տասն երեք ձեռք (levée) առնէն ետեւ՝ այս դեղեցիկ ծովանցքը լմնացունէն՝ սքանչելի քաղաքով (chelem) մը :

Մանգիւն՝ հոկտեմբերի 22ին պիտի հասնէր 'ի Պոմպէյ : Արդ՝ 20ին կ'հասնէր : Ուստի Պ. Փօկ՝ Լոնտօնէն ելնէն 'ի վեր՝ երկու օրուան շահ ունէր և այս շահը վաստակի սիւնակին կողմը դրեց իր ուղեղին մէջ :

ԲԱՍԹԱՐԹՈՒ ՀԱՏ ԵՐԶԱՆԻԿ Է ՈՐ ՄԵԾ՝ ՎՏԱՆԳԷ ՄԸ
ԱԶԱՏՆՑԱՒ ԼՈՎ ԲՐ ՄԱԿԱՆԿԸ ԿՐԹԻՍԵԼՈՎ

Ամէն մարդ գիտէ որ Հնդկաստան — այս տապալ մեծ եռանկիւնն որու խարխալը հիւսիսային և ծայրը հարաւային կողմն է — մէկ միլիօն չորս հարիւր հազար քառակուսի մղոն տարածութիւն ունի , որու վրայ անհաւաստապէս ցրտած են հարիւր ութսուն միլիօն բնակիչներ : Բրիտանական կառավարութիւնն իրապէս կ'տիրապետէ այս ահագին աշխարհին մէկ մասին վրայ : Կալիկաթայի մէջ ընդհանուր կուսակալ մ'ունի , Մաթրասի , Պոմպէյի , Պենկալի մէջ կուսակալներ , և փոխ-կուսակալ մը Ղադրա :

Բայց բուն անկլիական Հնդկաստանը միայն եօթ հարիւր հազար քառակուսի մղոն տարածութիւն կ'պարունակէ և հարիւրէն մինչև հարիւր տասն միլիօն բնակիչ : Այսպէս երկրին մէկ մեծ մասը թաղուհւոյն իշխանութենէ ազատ կ'գտնուի , և արդարեւ՝

Հնդկաստանի ներքին կողմերը՝ քանի մը վայրագ և սոսկալի Բա-
հաներ (Հնդկաստանի բնիկ իշխան) բացարձակ անկախութիւն կը
վայելեն :

1736էն ՚ի վեր — երբ առաջին անկլիական հիմնարկութիւնը
հաստատուեցաւ այն շրջավայրն որու վրայ այսօր Մատրաս քա-
ղաքը շինուած է — մինչև այն տարին յորում ֆթայիներուն (բնիկ
զօրք) մեծ յեղափոխութիւնը տեղի ունեցաւ, Հնդկաց հռչակաւոր
ընկերութիւնը մեծագոր եղաւ : Քիչ քիչ այլ և այլ դաւաճները
կ'իջէր, զանոնք բաժանեղէն դնելով, և փոխաբէն տարեկան հա-
սոյթներ կ'իստատանար, թէև հազիւ կ'վճարէր. այս ընկերութիւն-
նը կ'անուանէր իր ընդհանուր կուսակալն և բոլոր քաղաքային
կամ զինուորական պաշտօնակալները. բայց նա այժմ դոյրութիւն
չունի, և Հնդկաստանի անկլիական երկիրներն ուղղակի թաղէն
կախումն ունին :

Ուստի՝ հնդկական թերակղզոյն տեսքը, բարքն ու ցեղական
բաժանումներն ամէն օր փոփոխուելու վրայ են : Երբեմն՝ մարդ-
սոյն երկրին մէջ կ'ուղեորէր փոխադրութեան ամէն հինօրեայ մի-
ջոցներով, այսինքն, հետիոտն, ձիով, սայլով, սայլակով, գա-
հաւորակով, մարդու կռնակով, և այլն : Այժմ շոգեհաւաններն ա-
րադաշարժ կ'ընթանան Հինդուի, Գանդէսի վրայ, և երկաթուղի
մ'որ Հնդկաստանի լայնքէն կ'անցնի՝ իր շաղկին վրայ ասդին ան-
դին ճիւղեր թողլով՝ Պոմպէյը կալկաթայէն երեք օրով կ'մօտե-
ցընէ :

Այս երկաթուղոյն զիծը Հնդկաստանի մէջէն ուղիղ դժով
ընթանալով : Հեռաւորութիւնը գէտ ուղիղ լոկ հազար հարիւր
մղոն է, և շոգեհաւանները՝ միջին արագութեամբ միայն՝ այդ մի-
ջոյն առնուլ համար հազիւ երեք օրի պէտք ունին. բայց այս հե-
ռաւորութիւնը գլ. թ մէկ երրորդ մասով կ'աւելնայ երկաթուղոյն
զձած շրջանով՝ վասն զի մինչև Ալահապատ կ'ենէ՝ թերակղզոյն
հիւսիսակողմը :

Աւասիկ «Ենձ հնդկական թերակղզիին երկաթուղոյն» զլիա-
ւոր զիծերը : Շոգեհաւոր Պոմպէյ կղզիէն ելնելով՝ Սալսեդէն
կ'անցնի, Գանահի գիւմարը՝ ցամաքը կ'ցատկէ, Արեւմտեան կաւե-

բու շղթայէն կ'ընթանայ՝ հիւսիսային արեւելեան կողմը բռնելով
մինչև Պուրհամբուր կ'վազէ, Պունտէլքոնդի գրեթէ անկախ եր-
կիրը կ'ակօսէ, մինչև Ալահապատ կ'իջնէ, դէպ ՚ի արեւելք կը
ծռի, Պէնարէսի վրայ Գանդէսի կ'հանդիպի, թեթեակի անկից
կ'շեղի, և Պուրաիվանի ու Քանդէրնակօր դաղղիական քաղաքը
հարաւային արեւելեան կողմէն իջնելով՝ կալկաթա դադար կ'առնու :

Երեկոյեան ժամը չորս ու կէսին էր որ Մանիլայի ճամբորդնե-
րը Պոմպէյ իջեր էին, և կալկաթայի շոգեհաւոր ճիշտ ժամն ու-
թիւն սլիտի մեկնէր :

Ուստի Պ. Փօկ իր խաղակիցներուն հրաժեշտ տալով՝ շոգեհա-
ւէն ելաւ, իր սպասաւորին ապսպրեց որ քանի մը մանր լնուր
բաներ գնէ, յատկապէս հրամայեց որ ժամն ութն առաջ կայա-
րանը գտնուի, և իր կանոնաւոր քայլով՝ աստղաբաշխական ժա-
մացոյցի մը ճօճանակին նման որ երկվայրկեանները կ'զարնէ, ան-
ցադիրներու դիւանատունը դիմեց :

Այսպէս ուրեմն Պ. Փօկ բոլորովին անփոյթ էր տեսնելու Պոմ-
պէյի հրաշալիքը, այսինքն ոչ քաղաքապետական պաշտօնատու-
նը, ոչ շքեղ զրատունը, ոչ բերրերը, ոչ աւազանները, ոչ
բամպակի վաճառանոցը, ոչ շուկաները, ոչ մղկիթները, ոչ ծո-
ղովանոցները, ոչ հայոց եկեղեցիները, ոչ Մալպար-Հիլի հոյա-
շէն կուստունը, որ երկու բաղմանկիւնի աշտարակով զարդարուած
էր : Չէր կամեր տեսնել ոչ Էլէֆանդայի հրաշակերտները, ոչ
իր խորհրդաւոր գեանափորը՝ որ նա ահանգստին հարաւային ա-
րեւելեան կողմը պահուած են, ոչ Սալսեդ կղզոյն Քանհէրի քա-
րները, Պատայեան ճարպարապետութեան սքանչելի բեկորները :

Ո՛չ, բնաւ բան մը տեսնելու փափաք չուէր Պ. Փօկ : Անցա-
դիրներու դիւանատունէն ելնելով՝ կայարանը դնաց հանգարտօրէն,
և անդ հրամայեց որ իրեն ճաշը բերեն : Այլ և այլ կերակու-
ներէ զատ՝ պանդոկապետը յատկապէս «քաղքին ճաղարի» տապ-
կած յօշաճոյք մեծարեց, չափէն աւելի գովելով :

Ֆիլիաս Փօկ յօշաճոյքն ընդունեց և ախորժանօք ճաշակեց, և
թէև լաւ համեմուած էր՝ բայց զայն շատ անախորժ գտաւ :

Իսկոյն պանդոկապետը կոչեց հնչակը զարնելով :

«Պարոն, ըստ անոր՝ ակնայիշ նայելով, միթէ այս ճագար է :

— Այո, միլորտ, պատասխանեց ապիրաար լըբօրէն, պուրակներու ճագար է :

— Եւ միթէ այդ ճագարը չմլաւեց երբոր զայն մորթեցիր :

— Մլաւեց, ո՛հ, միլորտ, ճագար մը, կ'երզնում ձեզ... :

— Պարոն պանդոկապետ, վրայ բերաւ Պ. Ֆօկ պաղութեամբ, մի երզնուր և այս բանս լաւ յիշէ : Ատեն մը Հնդկաստանի մէջ կատունն իբրեւ նուիրական կենդանիներ համարուած էին : Բարեյիշատակ ժամանակ մ'էր այն :

— Աստուներո՞ւ համար, միլորտ :

— Եւ կարելի է նաև ուղեորներու համար :

Այս գիտողութիւնն ընելէն ետե՛ Պ. Ֆօկ շարունակեց հանդարտօրէն իր ճաշը :

Պ. Ֆօկէն քանի մը վայրկեան ետք՝ դործակալ Ֆիքսն ալ Մանչէսթըրէն ելեր և Պոմպէյի ոստիկանութեան տեսչին կացեր էր : Յայտնեց անոր թէ ինք ոստիկանութեան դործակալ մ'է, թէ իրեն պաշտօն մը յանձնուած էր, թէ կարծեցեալ դողն առջև ինչ դրից մէջ կ'գտնուի : Միթէ Լոնտօնէն ձերբակալութեան հրամանագիր մը հասեր էր... ոչ ինչ չէր հասած : Եւ արդարեւ՝ հրամանագիրը Պ. Ֆօկէն ետք ճամբայ ելած լինելով չէր կրնար հասած լինիլ :

Ֆիքս բոլորովին շփոթած մնաց : Խնդրեց որ ոստիկանութեան տեսուչը հրաման առայ իրեն Պ. Ֆօկը ձերբակալելու : Տեսուչը մերժեց : Լոնտօնի վարչութեան կ'պատկանէր այս գործը, և այս միայն կարող էր հրամանագիր մ'արձակել ըստ օրինի : Սկզբունքի այս խտուրթնը, այս անաչառ օրինապահութիւնն անկլիական բարոյց մէկ հետեանքն է, որոնք՝ անհատական ազատութեան մասին՝ բնաւ բռնական ընթացք մը չեն տանիր :

Ֆիքս չտնդեց աւելի, և հասկըցաւ որ իր հրամանագրին երկայնմութեամբ սպասելու պարտաւոր էր : Բայց միտքը դրաւ իր անթափանցելի անօրէնն աչքէ չհեռացնել, որչափ ատեն որ նա Պոմպէյ մնար : Աներկմիտ էր որ Ֆիլիպս Ֆօկ այն տեղ պիտի բնակէր — և՛ արդէն յայտնի է, այս էր նաև Բասթարթի հա-

մոզումը — այսպէս դործակալը ժամանակ պիտի ունենար ձերբակալութեան հրամանագիրը ստանալու :

Բայց երբ Մանչէսթըրէն ելնելով Պ. Ֆօկ վերջին հրամանը տուաւ, Բասթարթու քաջ հասկըցեր էր թէ որչափ Բարիդ ու Սուէիշ, նոյնչափ պիտի մնային 'ի Պոմպէյ, թէ ուղեորութիւնն այն տեղ չպիտի լմնար, թէ դոնէ մինչև Ալեքսանդրիա պիտի շարունակուէր և կարելի է աւելի հեռու : Եւ սկսաւ մտածել թէ Պ. Ֆօկին ըսած զրաւն անտարակոյս ճշմարիտ պիտի լինէր և թէ իր կոյր բաղդն ակամայ կ'մղէր զինքն աշխարհիս շրջանն ու թստն օրուան մէջ ընելու, թէև ինք հանդիստ ապրիլ կ'փափաքէր :

Ուստի նոյն միջոցին Բասթարթով՝ քանի մը շապիկ ու գուլպայ դնելէն ետե՛ Պոմպէյի փողոցները կ'պարտէր : Ժողովրդային մեծ ամբոխ կար, և ամէն ազդէ եւ բոստանացի մէջ, կ'տեսնուէին Պարսիկներ սրամէտ խոյրով, կ'ըր ապարօշով Բոնիագիլք, քառակուսի դգակով Սինտացիք, երկար պատմութեամբ Հայք, սև խոյրով Պարսիկներ : Իրօք այս Պարսիկներն էին որ մեծ տօս մը կ'տօնէին : Զրազաշտի աղանդի հետեւողներ և հնդկացի մէջ ամենէն ճաբարար, բարեկիրթ, մտացի, խստակրօն մարդիկ են — ցեղ մ'որու կը վերաբերին այժմ՝ Պոմպէյի բնիկ հարուստ վաճառականները : Նոյն օրը տեսակ մը կրօնական բարեկեցական մը կ'տօնէին՝ թափորով ու այլ և այլ խրախճանօք, և ասոնց մէջ կ'երևէին դուստաններ՝ ոսկեհիւս և արծաթակերտ վարդադոյն շղարշով հագուած, որ՝ վինեբու և ծնծղաներու ձայնին՝ հրաշալի կերպով կ'սարէին, սակայն կատարեալ վայելչութեամբ :

Աւելորդ է երկարօրէն պատմել թէ ինչպէս Բասթարթու այս հետաքրքրաշարժ արարողութիւնները կ'դիտէր, ինչպէս իր ականջներն ու աչիքը չափէն տեղի կ'բանար, ինչպէս իր դէմքը, իր կերպարանն իրօք Գրիմուի մը անսքն ունէր :

Իր և տիրոջ սև բաղդէն՝ որու ուղեորութիւնը քիչ մնաց պիտի խանդարէր, իր հետաքրքրութիւնը զինք պէտք եղածէն աւելի հեռու մղեց :

Իրաւի, այս Պարսիկներու բարեկեցական բնիշխարելէն ետե՛ Բասթարթու դէտ 'ի ետարանը կ'դիմէր, երբ՝ Մալպար-Հիլի

սքանչելի կուտան առջևէն անցնելով՝ անոր ներսի դին պտըտե-
լու ձախող խորհուրդէ՝ ունեցաւ :

Երկու բաժնի անտեղտակ էր . նախ՝ կան հնդկական մահեաններ
որոց մուտքը բացարձակ կերպով օտարականաց արգիլուած է ,
երկրորդ՝ նոյն իսկ հաւատաւորները չեն կարող ներս մտնել ի-
րենց մուճակները դուրսը չհանած : Պէտք է գիտել աստանօր՝
որ ողջամիտ քաղաքականութեան մը պատճառաւ՝ անկլիական կա-
ռավարութիւնը՝ երկրին կրօնին նոյն իսկ ամենէն անշտան ձևերը
յարգելով և յարգել տալով՝ խստիւ կ'պատժէ անոնց դէմ վա-
րուողները :

Բասրաթի մէջ ներս մտնելով՝ առանց չար մտքի՝ իբրեւ պարզ
շրջող մը , Մալպար-Հիլի ներքին կողմը սքանչացմամբ կ'գիտէր
Պրահմանեան զարդուց շողշողուն փայլք՝ երբ յանկարծ թաւալ
գլխը ընկաւ տաճարին նուիրական սալարկներուն վրայ : Երեք
քուրմեր՝ մուկերէն աչօք անոր վրայ յարձակեցան , սօլերներն ու
դուլպաները հանեցին և սկսան զանի սաստիկ կոփել՝ վայրագ ա-
ղաղակներ արձակելով :

Գաղղիացիին՝ կորովի ու թեթեւաշարժ լինելով՝ իսկոյն ոտք ե-
լաւ : Ատքով ու ձեռքով հարուածներ իջեցուց և իր երկու հա-
կառակորդները զետին տապալեց , որ իրենց երկար պատմութեան
նեւուն մէջ բռնուած էին , մահանէն դուրս նետուելով ամենայն
արագութեամբ , խոյս տուաւ երրորդ հնդկացիին ձեռքէն որ իր
ճամբուն վրայ ընկեր էր՝ ամբոխն իրեն դէմ դրողներով :

Ժամն ու թիւն հինգ մնացած՝ շոյեկառին մեկնելէն քանի մը վայր-
կեան միայն առաջ , առանց զլեւարկի և բոկոսն՝ Բարբարթու՝
կուրին ժամանակ՝ իր ծախու առած բաներուն ծրարը կորուսելով՝
երկաթուղւոյն կայարանը կ'հասնէր :

Ֆիքս անդ էր , շոյեկառին քարափին վրայ : Պ. Ֆոկին ետէն
դնալով մինչև կայարանը , հասկըցեր էր որ այն անդամը Պոմ-
պէյէն պիտի մեկնէր : Իսկոյն որոշեց մինչև Վալկաթա անոր ու-
ղեկեց լինիլ , և ի հարկին աւելի հեռուն դնալ : Բասրաթի մէջ
սը չտեսաւ , որ ստուերին մէջ կեցեր էր , բայց Ֆիքս անոր ար-
կածներուն պատմութիւնը լսեց , վասն զի Բասրաթի համալուստ
պատմեց իր տիրոջն ամէն բան :

«Յուսամ որ այդ բանն ուրիշ անգամ չես ըներ» , պատաս-
խանց ֆիլիաս ֆոկ պաղօրէն , կառախմբին մէկ լակծին մէջ իր
տեղը բռնելով :

Խեղճ սպասաւորը՝ բոպիկ և բոլորովին շմորած՝ իր մեծաւորին
հետեւեցաւ անձայն ու անխօս :

Ֆիքս՝ զատ լակծի մը մէջ պիտի նստէր , երբ միտքը բան մը
զալով իր մեկնելու դիտաւորութիւնը յանկարծ փոխեց :

«Ո՛չ , պիտի մնամ , ըսաւ նա իւրովի : Հնդկական հողին վրայ
ոճիր մը կայ դործուած . . . իմ մարդուս օձիքը ձեռքս է» :

Նոյն պահուն՝ շոյեկարժն ուժգին սուլեց և կառախումբն ան-
հետ եղաւ մթութեան մէջ :

ԺԱ

ՖԻԼԻԱՍ ՓՕԿ ԱՆՀԱՒԱՏԱՆԻ ԳՈՒՄԵՐ ՄԸ ՏԱԼՈՎ

ՀԵՐԱՆՆԵԼԻ ՄԸ ԿՊԻՆԻ

Որոշ ժամուն կառախումբը մեկներ էր : Խեղ մը ճամբորդներ
կ'տանէր , քանի մը սպաներ , քաղաքային պաշտօնաւորներ և ա-
փոնի ու լեղակի վաճառականներ , որ իրենց տուրեալին պատ-
ճառաւ թերակղզւոյն արեւելեան կողմը կ'գլխէին :

Բասրաթի իր տիրոջ նստած սրահը կ'դանուէր : Երրորդ
ճամբորդ մը դիմացի անկիւնը բռներ էր :

Այս ճամբորդն էր Պարոն Ֆրանսիս Քրօմարտի պատասպալը ,
որ Պ. Ֆոկի խաղակիցն էր Սուէիշէն ի Պոմպէյ ուղեորութեան
առան և Պէնարէս կ'երթար իր զօրաբաժնին միանալու համար :

Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի , մեծահասակ , խարտեշ , դրեթէ յի-
սուն տարեկան , որ «Բայթներու վերջին ապստամբութեան ժա-
մանակ նշանաւոր հանդիսացեր էր , իրապէս բնիկ հնդկաստանցի
կոչուելու արժանի էր : Իր մանկութենէ ի վեր՝ Հնդկաստան կը
բնակէր և շատ քիչ անգամ իր հայրենիքը դացեր էր : Բարե-

կիրթ մարդ մ'էր, որ հնդկական սովորութեանց, պատմութեան և կազմակերպութեան վրայ յօժարակամ տեղեկութիւններ տալու պատրաստ պիտի գտնուէր, և թէ ֆիլիսոս ֆօփ այդպիսի ծանօթութիւններ հարցնող մարդ մը լինէր: Բայց այս ազատամիտ բան մը չէր հարցնէր: Նա չէր ուղեւորեր, այլ բոլորակ մը կ'դժէր: Ծանրաշարժ մարմին մ'էր որ երկրագունտին բոլորափը շրջան մը կ'ըլդէր՝ բանաւոր մեքենայիտական օրինաց համեմատ: Նոյն պահուն՝ Լոնտօնէն ելնելէն ի վեր անցած ժամերուն հաշիւը կ'ընէր մտովին, և անտարակոյս խնդութեանէ ձեռները պիտի շփշփէր՝ եթէ անօդուտ շարժում մ'ընելու տրամադիր մարդ մը լինէր:

Պ. Քրանսիս Բրօմարտի իր ուղեկցին բնատիպ բնաւորութիւնը փոքր ի շատէ հասկըցէր էր, թէ և խաղալու տեսն այս մարդը քններ էր: Ուստի իրաւամբ կրնար հարցնել իւրովի թէ արդեօք այն պաղ մարմնոյն ներքեւ մարդկային սիրտ մը կ'արուփէր, թէ ֆիլիսոս ֆօփ բնութեան զեղեցկութիւններն և բարոյական խանդ զգացող հոյի մ'ունէր: Հանելուկ մ'էր այս խնդիրն իրեն համար: Ընդհանուր դասապետին տեսած բոլոր բնատիպ մարդոց մէջ ոչ ոք կրնար բաղդատուիլ ճշգրիտ գիտութեանց այս արաբածին հետ:

Ֆիլիսոս ֆօփ յայտներ էր Պ. Քրանսիս Բրօմարտիին աշխարհիս շրջանն ընելու խորհուրդն և այս ուղեւորութեան պայմանները: Ընդհանուր ռազմապետը՝ այս դրախն մէջ աննպատակ և արտակեղծոն հաճոք մը գտեր էր միայն ի հարկէ ամէն զգաւէոր հասարակութեան պայմանէ դուրի, որ ամէն բանաւոր մարդու առաջնորդը պարտի լինիլ: Այս այլանդակ ազատամիտ իր բռնած շուտափոյթ ճամբով՝ յայտնի էր որ պիտի անցնէր միայն առանց բան ծ'ընելու ոչ իրեն և ոչ ուրիշներուն համար:

Պոմպէյ կղզին ձգելէն ժամ մ'ետք՝ շողեկաւոր կամարներէն անցնելով՝ Սալէսդ կղզին բռներ և անկից դէպ ի հնդկական ցամաք կ'արշաւէր: Գալիսոնի կայարանը հասնելուն՝ աջ կողմը թողուց այն ճիւղն որ Գանտալլահէն և Բունայէն՝ Հնդկաստանի հարաւային արեւելեան կողմը կ'իջնէ, և Բովէլի կայարանը հասաւ: Սոյն վայրէն Կաթի բազմաճղի լեռները մտաւ, շղթաներ որոց խարխիւն

երկաթակուճ և որձաքար է, և որոց ամենէն բարձր կատարները թանձր անտառներով ծածկուած են:

Ատեն ատեն՝ Քրանսիս Բրօմարտի և ֆիլիսոս ֆօփ իրարու հետ խօսք մը կ'փոխանակէին, և նոյն պահուն՝ ընդհանուր ռազմապետը՝ ստէպ անաւարա մնացող խօսակցութիւնը շարունակելով՝ ըսաւ.

«Պ. ֆօփ, քանի մը տարի առաջ՝ այս վայրս արդեւք մը պիտի գտնէիր որով անտարակոյս ուղեւորութեանդ նպատակէն պիտի վրիպէիր:

— Ինչե՞ն համար, Պ. Քրանսիս:

— Վասն զի երկաթուղին այս լեռանց ստորտը կ'կենար. պէտք էր պատարակով կամ քուռակի վրայ շարունակել այս ճամբան մինչև Գանտալլահէ կայարանն որ զիմացի դարիվարը կ'գանուի:

— Այդ յապաղումը բնաւ իմ ծրագրին գործադրութեան արդեւք մը չէր կրնար լինիլ, պատասխանեց Պ. ֆօփ: Ես արդէն քանի մը յանկարծական արդեւքներն հաշուի առեր եմ:

— Սակայն, Պ. ֆօփ, վրայ բերաւ ռազմապետը, քիչ մնաց փորձաքի մը պիտի հանդիպէիր այս սպասաւորիդ հասած արկածին պատճառաւ:

Բասթարթութիւն իր ճամբորդութեան ծածկեցին մէջ ոտքը փաթթած՝ խորունկ կ'ընանար և բնաւ չէր երազեր որ խօսքն իր վրայ կ'դառնար:

«Անկլիական կառավարութիւնն այս տեսակ յանցանքի համար չափազանց խիստ է և իրաւամբ, վրայ բերաւ Պ. Քրանսիս Բրօմարտի: Ամէն բանէ աւելի կ'պահանջէ նա որ Հնդկաց կրօնական արարողութիւնները յարգեն, և եթէ ձեր սպասաւորը բռնուէր . . . :

— Լաւ, եթէ բռնուէր, Պ. Քրանսիս, պատասխանեց Պարոն ֆօփ, պիտի դատապարտուէր, իր պատիժը պիտի կրէր, և ապա Խրոպա պիտի դառնար հանդարտօրէն: Չեմ կրնար հասկընալ թէ այդ գործն ի՞նչ կերպով իր մեծաւորին յապաղման պատճառ կրնար լինիլ »:

Եւ՝ այս բացատրութիւնը տալէն ետեւ՝ խօսակցութիւնը վախճան առաւ: Շողեկաւոր՝ գիշերայն՝ Կաթ լեռներէն անցաւ, Նա-

սիկ հասաւ . և հետեալ օրը՝ հոկտեմբեր 24ին՝ համեմատաբար աւելի հարթ երկրի մէջ վրայ կ'սրանար՝ որ Գանտիշի դաւառին մէկ մասն է : Լաւ մշակուած դաշտերուն վրայ տեղ տեղ աւաններ կ'երեւնին , որոց վերեր կուտան Բնաբէն եւրոպական եկեղեցւոյն զանգակատան տեղը բռներ էր : Բաղմամբիւ առուներ՝ որոց մեծ մասը Գոտաւիւրի գետին ուղիներն էին՝ այս արդաւանդ երկիրը կ'ուռգէին :

Բասթարթիւ արթննալով՝ կ'նայէր , և չէր կրնար հաւտալ որ Հնդկաց երկիրը կ'ըջէր Վեծ թերակղզեկան երկաթուղոյն մէկ շոգեկառն մէջ : Այս բանս իրեն հաւանական չէր երեւեր : Եւ սակայն ասկից աւելի իրական բան մը չկար : Հողեկառն անկլիսի մեքենայործի մը ձեռք մղուելով՝ և անկլիական քարածուխով տաքնալով՝ իր մոխը կ'տարածէր բամբակի , կոփենիի , հընդիկ ընկոյզի , ձալախոտի , կարմիր պղպեղի տունկերու վրայ : Հողին խումբ խումբ արմատենիներու բոլորաթիւր որորածոյ կ'բարձրանար , որոց մէջ կ'երեւնին նկարագրել տուականներ , քանի մը փշաբէններ , տեսակ մ'աւերուն մենաստաններ , և հրաշալի տաճարներ որ հնդկական ճարտարապետութեան անսպառելի զարդերով ճոխացած էին : Այս աչքն առածին չափ ահապին արտեր կ'տարածուէին հեռուն , նոյնպէս մացառներ որոց մէջ անպակաս էին օձեր ու վագրներ , որ շոգեկառն շոխոյէն կ'ահաբեկէին , և վերջապէս անտառներ՝ որոց մէջ տեղէն երկթուղոյն համար ճեղքուած էին , թէև փիղեր տակաւին կ'աճախէին , որ՝ խոհուն աչքով սանձարձակ կառախմբին անցնիլը կ'դիտէին :

Նոյն առաւօտ՝ ուղեւորները՝ Մալլիկոնի կայարանէն անդին՝ անցան այն դժուակ երկրին որ սաւաղ արիւնլուայ եղած է Բալի դիցու հոյն աղանդաւորաց կողմէն : Քիչ մը հեռուն՝ Էլլօրա և իր սրանչիկ կոտառները կ'բարձրանային , և աւելի վար հռչակաւոր Օրանկապատը վայրալ Օրէն-Չէպի մայրաքաղաքը , որ այժմ սարդ դաւառալ լիս մ'է՝ Նիզամի թագաւորութենէ զատուած մէկ նահանգին : Ահա այս երկրին մէջն էր որ Գէրէնկա , Թուկաց հրամանատարը , Խողիսողիներուն թաղաւորն իր իշխանութիւնը կը վարէր : Այս մարդասպանները՝ անըմբռնելի ընկերակցութեամբ մը

կապուած լինելով՝ Մահուան դիցուհոյն 'ի պատիւ կ'մորթէին՝ ամէն հասակի զոհեր , առանց երբեք արիւն թափելու , և եղաւ ժամանակ մ'երբ այս երկրին սր կողմն որ փորէին զիակ մը կը գտնէին : Անկլիական կառավարութիւնը կարող եղաւ արգիլել ըստ մեծի մասին այս սպանները , բայց այն ահուելի ընկերութիւնը միշտ կայ և գեռ կ'զործէ :

Կէսօր կէս ժամ անցեր էր երբ շոգեկառը Պուրհամբուրի կայարանը կեցաւ , և Բասթարթիւ օսկիի գնով կարող եղաւ զոյգ մը շինձու մարդարտով հիւսուած հողաթափ ճարել և ակներեւ սնափառութեամբ մը զանոնք հաղաւ :

Ճամբորդները շուտ մը ճաշ ըրին և վերստին մեկնեցան Ասուրկուրի կայարանը դնալու , Գաբգիի եզերքը սրահ մը քերէին ետեւ՝ գետակ մ'որ Սուրատի մօտ՝ Գանպայի ծոցը կ'թափի :

Անպատեհ չէ յայտնել թէ նոյն պահուն Բասթարթիւ մտքէն ինչեր կ'անցնէին : Մինչև Պոմպէյ հասնիլը՝ Բասթարթիւ կարծէր էր թէ ամէն բան այն տեղ պիտի լմնայ : Բայց հիմալ՝ Հնդկաստանի մէջէն շոգեշարժ ընթանալէն 'ի վեր՝ իր մտաց մէջ մեծ ջրջում մը տեղի ունեցեր էր : Իր բնիկ հանդամանքը շուտ ընդ փոյթ կ'զանէր : Իր երիտասարդութեան քմածին պաղափարները վերստին կ'ընկէր , իր տիրոջ խորհուրդներն իրական բաներ կը համարէր , և գրաւին ճշմարտութեան կ'հաւտար , հետեւապէս աշխարհի այս շրջանին , այս ութսունօրեայ պայմանաժամին , որմէ անցնիլ պէտք չէր : Արդէն հոգ կ'ընէր իսկ որ թերեւ յապաղումներ , ճամբուն վրայ դիպուածներ պատահին : Այնպէս կարծէր թէ այս զրաւին մէջ ինք ևս շահ ունէր , և քանի մտածէր դող կ'ընէր որ թերեւ իր անձաւակութեամբն առջի օրն այդ զրաւը վտանգի պիտի ենթարկէր : Ուստի՝ Պ. Ֆօլէն նուազ մաղձոտ թէև , շատ աւելի անհանդիստ էր : Հարունակ անցած օրերը կ'համրէր , շոգեկառն պաղարներ կ'անիծէր , կ'անպատէր որ ծանրաշարժ է և Պ. Ֆօլը քթին տակէն կ'սարսաւէր որ մեքենագործին տրիտուր մը չէր խոստացած : Խեղճ աղան չիտէր որ շոգեկառն մէջ կարելի եղածն անկարելի էր շոգեկառն մը մէջ , որու արագութիւնն որոշուած է :

Երեկոցեան դէմ՝ Սուտրուրի լեռներու կիրճերը մտան, որ քանակի երկիրը Պունտէլքոնտի երկրէն կ'ըլատէ :

Հետեւեալ օրն՝ հոկտեմբեր 22ին՝ Բասքարթու՝ Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի մէկ հարցման վրայ՝ իր ժամացոյցը նայելով՝ պատասխանեց թէ առաւօտեան ժամն երեք է : Եւ՝ արդարեւ՝ այս անուանի ժամացոյցը՝ միշտ Արինիչի միջօրէականին վրայ լարուած, որ դրեթէ եօթնասուներ եօթն աստիճանաւ արեւմուտ կ'զանուէր, անշուշտ չորս ժամ ետ մնացած էր և 'ի հարկէ պիտի մնար :

Ուստի Պ. Ֆրանսիս ուղղեց Բասքարթուին ըսած ժամը, որու վրայ՝ ինչ գիտողութիւն որ արդէն Ֆիքս ըրած էր, նոյնն ըրաւ : Զանազ անոր հասկըցընելու որ պարտաւոր էր իր ժամացոյցն ամէն մէկ նոր միջօրէականի վրայ կանոնաւորել, և որովհետեւ շաբաթուանի դէպ 'ի արեւելք կ'երթար, այսինքն արեւու կողմը, օրերը կ'կարճնային այնչափ անգամ չորս չորս վայրկեան որչափ անգամ որ աստիճաններէ անցած է : Բայց անօդուտ եղաւ : Ամալկոր սպասաւորը՝ սեպէ թէ ուղմապետին գիտողութեան խեղամուտ եղաւ թէ ոչ, չուզեց բնաւ իր ժամացոյցն առաջ տանիլ, այլ միշտ Լոնտօնի ժամուն համեմատ պահեց : Սակայն անմեղ յամառութիւն մ'էր այս՝ որ մարդու մը փնաւ չունէր :

Առաւօտեան ժամն ու թիւն և Ռօթալի կայարանէն տասն հինգ մղոն անդին, շողեկաւ ընդարձակ բացավայր մը կայ առաւ, որ քանի մը պաշտօններով (օթեան) և դործաւորի խրճիթներով շրջապատուած էր : Առաւմարը նոյն միջոցին կառախմբին դժէն անցաւ՝ ըսելով .

«Ճամբորդներն այս տեղ պիտի իջնեն» :

Ֆիլիպս ֆօկ դարձաւ որ Պ. Ֆրանսիսի երեսը նայի : Իսկ Պ. Ֆրանսիս ալ չէր կրնար հասկընալ թէ շողեկաւ ի՞նչ պատճառաւ դադար առաւ այս արմատենաց անտառին մէջ :

Բասքարթու՝ անոնց չափ զարմանալով՝ վազեց ճամբուն վրայ և դրեթէ շուտ մը դարձաւ, պոռալով .

«Պարոն, ալ երկաթուղի չկայ :

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի :

— Ըսել կ'ուզեմ թէ շողեկաւ չպիտի շարունակէ իր ճամբան» :

Ռաղմապետն անմիջապէս վար իջաւ վախէն . Ֆիլիպս ֆօկ անոր հետեւեցաւ՝ առանց արտօրալու : Երկուքնին ալ կառապանին զիմեցին :

«Ո՛ր ենք, հարցուց Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի :

— Քօլպի աւանը, պատասխանեց կառապանը :

— Մի՞թէ այս տեղ պիտի մնանք :

— Անտարակոյս : Երկաթուղին աւարտած չէ . . . :

— Ի՞նչպէս աւարտած չէ :

— Ո՛չ, տակաւին այս կէտէն մինչև Ալլահապատ՝ ուր երկաթուղին կ'շարունակուի, յիսուն մղոնի չափ տեղ կայ անաւարտ :

— Սակայն լրացիրներն իմաց առին թէ երկաթուղին բոլորովին բացուած է :

— Ի՞նչ ընենք, սպայդ իմ, լրացիրները սխալած են :

— Ուրեմն ի՞նչպէս Պոմպէյէն 'ի Ալլաթա տոմսակներ կ'տաք, վրայ բերաւ Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի, որ սկսեր էր բարկանալ :

— Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց կառավարը . բայց ուղեորները քաջ գիտեն որ քօլպիէն մինչև Ալլահապատ փոխադրուելու պարտաւոր են» :

Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի կատղեր էր : Բասքարթու աղէկ ծեծ մը քաշելու փափաք ունէր կառավարին՝ որ շփոթեր մնացեր էր, և չէր համարձակեր իր մեծաւորին երեսը նայելու :

«Պ. Ֆրանսիս, ըսաւ Պ. ֆօկ պարզօրէն, եթէ կամիք Ալլահապատ գնալու միջոց մը խորհիւնք :

— Պ. ֆօկ, այս պարալայիս մէջ ձեր շահուց փնասակար յապաղում մը չ'պատահիր :

— Ո՛չ, Պ. Ֆրանսիս, այդ յապաղումն արդէն գուշակեր էի :

— Ի՞նչ, մի՞թէ գիտէիք որ ուղին . . . :

— Բնաւ չգիտէի . բայց գիտէի որ վաղ կամ անաղանձ ճամբուս վրայ արդելք մը պիտի ելնէր : Արդ՝ փնասակար բան մը չկայ : Երկու օր աւելորդ շահ ունիմ զոր կրնամ զոհել : Շողեկաւ մը կայ Ալլաթայէն Հօնկ-Քօնկ ամաղս 23ին, կէսօրին կ'մեկնի : Այսօր ամաղս 22ն է, և կրնանք ժամանակին հասնիլ Ալլաթայ :

Այսպիսի կատարեալ վատահաճութեամբ տրուած պատասխանին դէմ ըսելիք մը չկար :

Ստոյգ էր որ երկաթուղին նոյն կէտին վրայ կ'ենար : Լրագիրները տեսակ մը ժամացոյցներու պէս յառաջ երթալու ակտն ունին , և երկաթուղոյ գծին աւարտին ապրժամ յայտներ էին : Շատ ուղևորներ զիտէին որ ուղին 'ի Քօլսի կ'ընդհատէր , և շուրջեկաւէն իջնելով աւանին մէջ գտնուած ամէն տեսակ հեծանքներ բռներ էին , ինչպէս քառանիւ սայլեր , կուզաւոր զուարակներով (շեխ) լծուած սայլակներ , շարժուն տուներու նմանող կաւեր , զահաւորակներ , քուռակներ և այլն , որպէս զի իրենց ճամբան շարունակէն : Ուստի Պ. Ֆօկ և Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի՝ աւանին մէջ ասդիս անդին փնտռելէն ետե՛ վերադարձան առանց հեծանքի մը գտնելու :

«Հետիտն պիտի երթամ , ըսաւ Ֆիլիաս Ֆօկ» :

Բասքարթու՝ որ նոյն միջոցին տիրոջը կ'միանար , նշանակական ծիծաղ մ'ըբաւ , իր շքեղ այլ փափուկ հողաթափները զիտելով : Բարեբաղդօրէն՝ ինքն ալ հեծանքի մը փնտռելու ելեր էր , և փոքր ինչ վարանելով :

«Պարոն , ըսաւ նա , կարծեմ՝ թէ փոխադրութեան միջոց մը գտայ :

— Ի՞նչ միջոց :

— Փիղ մը : Փիղ մ'որու տէրը հնդիկ մ'է , և այդ հնդիկն ասկից հարիւր քայլափոխ հեռու կ'գտնուի :

— Երթանք այդ փիղը տեսնելու , պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

Յիտն վայրկեան ետք՝ Ֆիլիաս Ֆօկ , Ֆրանսիս Քրօմարտի և Բասքարթու հիւղի մը մօտ հասան՝ որ պատնէշներով շրջապատեալ ցանկի մը կից էր : Հիւղին մէջ հնդկացի մը կար , և ցանկին մէջ փիղ մը : Իրենց խնդրոյն վրայ՝ հնդկացին Պ. Ֆօկն ու իր երկու ընկերները ցանկը մտցուց :

Այն տեղ կէս մ'ընտելացած կենդանի մ'առջև գտնուեցան , իր տէրը զայն կ'մարդէր չէ թէ բեռնակիր անասուն մ'ընելու այլ պատեղաղմի անասուն : Այս նպատակաւ՝ կենդանին ընդաբոյս բնաւորութիւնը սկսեր էր փոխելու , որպէս զի փոքր առ փոքր

զայրալի կատաղութեան հասցընէ , երեք ամիս շաքար ու կարագ տալով իրեն սնունդ : Այս սնունդը թերեւ կատաղութեան տանելու անյարմար թուի , բայց մարդիկները յաջողութեամբ կ'գործածեն զայն : Պ. Ֆօկի բաղդէն այս փիղն այս մարզանքը նոր սկսեր էր և հետեւապէս կատաղութեան աստիճանը դեռ երեւան չէր ելած :

Քէռնէ — այս էր անասունին անունը — կարող էր , իր սեռականիցներուն պէս՝ ընդ երկար քալել արագութեամբ , և որովհետեւ Ֆիլիաս Ֆօկ ուրիշ հեծանքի մը չգտաւ , որովհեց այն փիղը գործածել :

Բայց սուղ են փիղերն 'ի Հնդկաստան , ուր սկսած են հազուադիւրդ դառնալ : Արուները՝ որ կրկէսներու պայքարներուն յարմար են միայն , շատ կ'փնտռուին : Այս կենդանիները շատ քիչ անգամ կ'ծնին երբոր ընտելացած կ'գտնուին , այնպէս որ միայն որսորդութեամբ կարելի է ձեռք ձգել : Հետեւապէս շատ մեծ խնամք կ'տանին անոնց վրայ , և երբոր Պ. Ֆօկ առաջարկեց հնդկացոյն որ փիղն իրեն վարձու տայ , հնդկացին բացէ 'ի բայ մերժեց :

Ֆօկ սնդեց և իրեն վարձք մեծ գումար մ'առաջարկեց փղին համար , տասը ոսկի մէկ ժամուան համար : Փղապանը մերժեց : Քսան ոսկի : Նորէն մերժեց : Քառսուն ոսկի . դարձեալ մերժեց : Քանի Պ. Ֆօկ զինը կ'աւելցընէր՝ Բասքարթու տեղէն կ'ցատկէր : Բայց հնդկացին շուտով համոզուելու մարդ չէր :

Սակայն գումարը պատուական էր : Ենթադրելով թէ փիղը՝ Ալլահապատ գնալու համար տասն հինգ ժամու կարօտ էր , տիրոջը վեց հարիւր ոսկի կրնար շահ բերել :

Այն ատեն Ֆիլիաս Ֆօկ՝ առանց բորբոքելու , առաջարկեց հնդկացիին որ կենդանին իրեն ծախէ և նախ հազար ոսկի զին տուաւ :

Հնդկացին չէր կամեր ծախել : Կարելի է որ անդամն ասոր մէջ աղւոր դործ մը կ'տեսնէր :

Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի մէկ զի քաշեց Պ. Ֆօկն և յորդորեց աւելի զին չտուած խորհի : Ֆիլիաս Ֆօկ իր ուղեկցին պատասխանեց որ սովոր չէր բան մ'ընել առանց խորհելու , թէ խնդիրը

քսան հազար լիրայի գրաւ մ'էր, թէ այն փիղն իրեն պէտք էր, և եթէ հարկ լինէր քսանապատիկ աւելի ստակ տալ, պիտի տար որ այն փիղն ստանայ :

Պ. Ֆօկ նորէն հնդկացիին մօտ դնաց, որու փոքրիկ աշերը՝ զօշաքաղութենէ բորբոքած՝ ակն յայտնի ցոյց կ'տային որ իրեն համար գործը ստակէն կախում ունէր : Ֆիլիաս Ֆօկ հետզհետէ հազար երկու հարիւր ոսկի, ապա հազար հինգ հարիւր, ապա հազար ութ հարիւր, վերջապէս երկու հազար ոսկի առաջարկեց : Բասբարթուն՝ որ սովորաբար կարմիր էր, այլալու թենէ գոյնը նետեր էր :

Հնդկացին երկու հազար ոսկին լսելուն՝ փիղը տալու յանձն առաւ :

«Հողաթափներս վկայ, գոչեց Բասբարթուն, ինչ բարձր գին ունի եղեր փղին միսը» :

Սակարկութիւնը լննալէն ետե՝ պէտք եղաւ առաջնորդ մը դտնել : Այս դործն աւելի դիւրին եղաւ : Նորատի Պարսիս մը, որ ուշիմ՝ դէմը մ'ուսէր, ներկայացաւ իրրե առաջնորդ : Պ. Ֆօկ ընդունեց, և մեծ վարձ տալու խոստանալով՝ Պարսիսն աւելի հոգ ու փոյթ ցցուց :

Փիղը բերին և խսկոյն զայն պատրաստեցին : Պարսիսը *հաւաքի* կամ փղապանի (cornac) արուեստէն քաջ կ'հասկընար : Տեսակ մը տապալակ գրաւ փղին կռնակն և անոր մէն մի կուշտէն երկու կերպ բարձաւոր կողովներ (cacolet) կախեց որ շատ հանդիստ չէին :

Ֆիլիաս Ֆօկ նշանաւոր պարկէն գրամատոմներ հանելով՝ հնդկացւոյն վճարեց : Կարծես թէ այդ սոմները Բասբարթունին աղիքէն կ'քաշէին կ'հանէին : Յետոյ Պ. Ֆօկ առաջարկեց Պ. Ֆրանսիս Բրօմարտիին որ զինքն Աւազապատի կայաբանը փոխադրէ : Ռազմապետն ընդունեց : Աւելի ճամբորդ մը չէր կրնար յոյնեցընել հսկայաձև կենդանին :

Ի Քօլպի՝ պէտք եղած ուտելիքն առին : Պ. Ֆրանսիս Բրօմարտի՝ մէկ կողովին և Ֆիլիաս Ֆօկ միւսին մէջ նստան : Բասբարթուն՝ իր տիրոջ և ռազմապետին մէջ տեղը՝ տապալակին վրայ հեծաւ : Պարսիսը փղին վզին վրայ դադար առաւ, և ժամն իննին՝

կենդանին աւանէն ելնելով՝ ամենէն կարճ ճամբան բռնեց և հոս վանաւոր արմաւենեաց անտառը մտաւ :

ԺԲ

ՖԻԼԻԱՍ ՖՕԿ ԵՒ ԻՐ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԱՆՏԱՌՆԵՐՈՒ ՄԷՋ Կ'ՄՈԼՈՐԻՆ, ԵՒ ԱՐԿԱԾՆԵՐՈՒ Կ'ՀԱՆԳԻՊԻՆ

Փղապանը՝ կտրուկ ճամբով մը նպատակին հասնելու համար՝ աջ կողմը թողուց երկաթուղիին նոր շինուելիք գիծը զոր կառուցանելու վրայ էին : Այս գիծը՝ որ Վինդիաս լեռներու անհարթ և կնճռոտ ձիւղերուն հանդիպեր էր, ամենէն կարճ ճամբէն չէր ընթանար, որմէ Ֆիլիաս Ֆօկ կ'փափաքէր անցնիլ : Պարսիսն որ երկրին արահետներն ու շախիզները քաջ գիտէր՝ կ'յուսար քսան մղոնի չափ շահիլ անտառին մէջ տեղէն վարնելով, և ուղեորներն անոր թոյլ տուին որ յիտցածին պէս շարժի :

Ֆիլիաս Ֆօկ և Բրօմարտի՝ մինչև իրենց վիզը կողովներու մէջ ընկղմած՝ փղին ձիւղ արշաւէն սաստիկ ցնցումներ կ'զգային, մինչև դեռ փղավարը զայն արագ կ'քշէր : Բայց այս վիճակը կ'տանէին բրիտանական կատարեալ երկայնմտութեամբ, թէև քիչ կ'խօսէին և հազիւ իրարու երես կ'տեսնէին :

Իսկ Բասբարթուն՝ անասունին կռնակը հեծած և իրարու ներհակ ցնցումներու ենթակայ դտնուելով՝ իր տիրոջը պատուէրին վրայ՝ լեզուն իր ակռաներուն ներքե բռնելու կ'զգուշանար, վասն զի եթէ բռնէր՝ երկու կտոր պիտի լինէր : Խեղճ աղան՝ մերթ ընդ առաջ փղին վզին վրայ, մերթ գաւակին վրայ նետուելով՝ կ'ոստոտէր հտպիտի պէս չուանի վրայ : Բայց կատակներ կ'ընէր, կը ծիծաղէր երբ այսպէս ծածանի պէս կ'ցատկաւորէր, և ատեն ատեն իր պարկէն շարարի կտոր մը հանելով փղին կ'տար, և մտացի Բիտնին իր պատիճին ծայրովը զայն կ'առնուր՝ առանց իր կանոնաւոր ընթացքը պահ մ'ընդհատելու :

Երկու ժամ՝ արշաւելէն ետք՝ փղավարը կայ առաւ և կենդանիին ժամ մը հանդիստ առաւ :

Փիղն ոտներ և այլ և այլ տունկեր լափեց մօտակայ ջրշեղջի մը մէջ ծարաւն անցընելէն ետեւ : Պ. Քրանսիս Բրօմարտի այս դադարէն չդանդատեցաւ : Ոսկորները խորտուխաշ եղեր էին : Պ. Ֆօկ այնքան կայտառ կ'երևէր որ կարծես թէ իր անկողնէն ելեր էր :

«Ուրեմն այս երկաթի պէս մարդ մ'է, ըսաւ ռազմապետն աւոր նայելով սքանչացմամբ :

— Դարբնեալ երկաթ», պատասխանեց Բասթարթու՝ որ վերջի վերջոյ նախաձաշիկ մը պատրաստելու ելաւ :

Վէսօրին՝ փղավարը նշան առաւ մեկնելու : Քիչ ատենէն երկիրը վայրենի տեսարան մ'առաւ : Մեծ անտառներուն՝ արմաւի պուրակներ, ապա լայնատարր ու անջրդի դաշտեր յաջորդեցին, որոց մէջ կ'երևէին վտիտ ծառատունկեր և «իէն-սիէն» քարի (syenite) խոշոր հատորներ : Պառնալքոնտի այս մասը՝ ուր ուղեւորներ քիչ կ'յաճախեն, մոլեռանդ ժողովուրդ մը կ'ընակի որ Հնդկի կրօնին սոսկալի վարժութիւններով տոգորուած է : Անկլիական իշխանութիւնը՝ բնիկ իշխաններու ազդեցութեան ներքեւ դանդաղ այս երկրին մէջ՝ մուտ չկրցաւ դանել, վասն զի այս իշխաններն անհպելի կ'մնան Վինդիաս լեռանց կիրճերուն մէջ :

Հատ անդամ՝ Հնդկի վայրագ խումբեր տեսնուեցան ճամբուն վրայ, որոնք բարկութեան նշաններ ցոյց տուին արագընթաց կենդանիին անցնելը տեսնելով : Սակայն փղավարը կարելի եղածին չափ անոնցմէ խոյս կ'տար, վասն զի դիտէր թէ չարաքարոյ և արիւնուշտ մարդիկ էին : Նոյն օրը՝ քիչ կենդանիներ տեսան, ուր ուրեմն քանի մը կապիկներ, որ այլ և այլ գալարումներ և ծեփ-ծեփումներ ընելով կ'փախչէին՝ Բասթարթուին մեծ զուարճութիւն պատճառելով :

Խելճ Բասթարթուն այլ և այլ մտածութեանց մէջ մտմտութեամբ որ իրեն հոյ կ'պատճառէր : Պ. Ֆօկ ինչ պիտի ընէր փիղը, երբ Ալլահապատի կայարանը հասնէր : Միթէ հետը պիտի տանէր. անկարելի բան : Եթէ փոխադրութեան գինը վաճառ-

ման գնոյն վրայ բարդուէր, տուն փիչ կենդանի մը պիտի դառնար : Միթէ պիտի ծախէր, միթէ պիտի ազատութիւն տար աւոր : Այս յարդի կենդանին արժանի էր ամէն յարգանաց : Եթէ Պ. Ֆօկ ելնէր զայն իրեն ընծայ ընէր՝ Բասթարթու շատ պիտի շփոթէր : Այս խնդիրն իրեն շատ մտահոգութիւն կ'պատճառէր :

Երեկոյեան ժամն ութին Վինդիաս լեռանց գլխաւոր շղթայէն անցնելով՝ ճամբորդներն աւերակ պաշտօնի մը մէջ դադար առին՝ հիւսիսային դարուվարին ստորոտը :

Նոյն օրը գրեթէ քսան հինգ մղոն տեղ առին և Ալլահապատի կայարանը հասնելու համար պէտք էր քսան հինգ մղոն ևս քալել :

Գիշերը ցուրտ էր : Օթեանին ներսի դին փղավարը չոր ոտներով կրակ վառեց, որու ջերմութիւնը մեծ արժէք ունեցաւ : Ընթրիքն ըրին ի Բօլլի ծախու առնուած պաշարներով : Ուղեւորները յոգնած դադրած մարդոց պէս կերակուր կերան : Խօսակցութիւնն՝ որ քանի մը կտրուկ խօսքերով սկսաւ քիչ ատենէն վերջացաւ հնչական խորդալու ձայներէն : Փղավարը բոլոր գիշերը հսկեց Բիւնիի մօտ որ խոշոր ծառի մը կաճիկն կ'աճելով քնացաւ :

Նոյն գիշեր դէպք մը չպատահեցաւ : Վազրներու և յովազներու մոնչիւններն ուր ուրեմն լուծութիւնը վրդովեցին՝ կապիկներու սուր քրքիջներուն խառնուելով : Բայց գիշակներնը միայն աղաղակներ հանեցին և օթեանին հիւրերուն դէմ թշնամական ցոյցեր չըրին բնաւ : Քրանսիս Բրօմարտի սեպուհը՝ յոյնութեանց վարժ քաջ զօրականի մը պէս խորունկ քնացաւ : Բասթարթու՝ իր վրդովեալ քունին մէջ առջի օրուան ուստոստումներն երազեց : Իսկ Պ. Ֆօկ այնպէս հանդարտ ննջեց որպէս թէ իր Մէվիլ-Բօի տունը դանուէր :

Առաւօտեան ժամը վեցին՝ վերստին ճամբայ ելան : Փղավարը կ'յուսար որ նոյն իրկունն իսկ Ալլահապատի կայարանը պիտի հասնի : Այս կերպով Պ. Ֆօկ ուղեւորութեան սկիզբէն շահած քառասուն ութ ժամուն միայն մէկ մասը պիտի կորուսէր :

Վինդիաս լեռներու վերջին դարուվարէն իջան : Բիւնի իր ա-

բազ ընթացքն սկսեր էր : Ահսորին՝ փղավարը քաղնձերի առանին քովէն անցաւ , որ Գանդէսի մէկ առուակին՝ այս է քանիի վրայ շինուած է : Միշտ մարդաբնակ վայրերէն հեռու ճամբաներ կ'ընէր , վասն զի ամայի արտորէից մէջ աւելի ապահովութիւն կ'ընէր , որոնք մեծ դետին աւազանին առաջին յորդումները կը յայտնեն : Ալլահապատի կայարանը հիւսիսային արևելեան կողմէն հազիւ տասն երկու մղոն հեռու կ'ընեն : Ազամաթղենինեռու փունջի մը ներքեւ դադար առին , որոց պտուղները՝ հացի պէս աննդարար «միսի պէս համադամ» ինչպէս որ ուղեւորները կ'ըսեն , մեծ բանի տեղ անցան :

Ժամն երկուքին փղավարը թանձր անառի մը ներքեւ մտաւ , որ քանի մը մղոն տարածութիւն ունէր : Այսպէս անտառներէն ուղեւորելը նախադաս կ'համարէր : Այս իրաւ է որ մինչև այն առտեն ձախող պատահարի մը չէին հանդիպած , և կարծես թէ ճամբորդութիւնն առանց փորձանքի պիտի կատարուէր , երբ փիղը՝ քանի մ'անհանդստութեան նշաններ տալով՝ յանկարծ կայ առաւ :

Այն առտեն ժամը չորս էր :

«Ի՞նչ կայ , հարցուց Պ. Քրանսիս» որ իր սակաւին մէջէն դուռ խը վեր բարձրացուց :

— Չգիտեմ , զորականդ իմ , պատասխանեց փղավարը՝ առկանջ դնելով շփոթ շշուկի մ'որ թանձրախիտ ոստերուն մէջէն կ'անցնէր :

Քանի մը վայրկեան ետք՝ այս շշուկն աւելի զգալի եղաւ : Արածես թէ նուազախումբ մ'էր որ դեռ հեռուէն կ'լսուէր մարդկային ձայներով և պղնձեայ նուազարաններով խառն :

Բասբարթու աչերն ու ականջները չորս բացեր էր : Պ. Քոկ համբերութեամբ կ'սպասէր՝ առանց խօսք մ'արտասանելու :

Փղավարը վար ցատկեց , փիղը ծառի մը կապեց և պուրակին խորերը մտաւ : Քանի մը վայրկեան անցնէէն ետեւ՝ վերադարձաւ նա՝ ըսելով .

«Պրահմաններու թափոր մ'է որ այս կողմէն կ'գայ : Եթէ հնար է՝ ջանանք անտես մնալու» :

Ուղեցոյցը փիղը քակեց և թառառի մը մէջ տարաւ՝ ապսպրելով ճամբորդներուն որ վար չիջնեն բնաւ : Ինքն ալ պատրաստ կեցաւ որ փիղն հեծնէ եթէ խոյս տալու հարկը տեսնէ : Բայց մտածեց որ հաւատաւորներու խումբն առանց զինքը տեսնելու պիտի անցնին , վասն զի ծառերուն թանձր ճիւղերը զինքը բոլորովին կ'ծածկէին :

Չայներու ու նուազարաններու անախորժ շշուկը կ'մօտենար : Միաձայն երգեր թմբուկներու և ծնծղաներու ձայնին կ'միանային : Քիչ ատենէն թափորին զլուխն երեցաւ ծառերուն ներքեւ՝ Պ. Քոկի և իր ընկերներուն բռնած տեղէն յիսուն քայլափոխի չափ հեռուէն : Գիւրաւ նշմարեցին ճիւղերուն մէջէն այս կրօնական արարողութեան հետաքրքրական տեսարանները :

Թափորին զլուխն էին կրօնաւորները , խոյրերով և զարդարուն երկայն պատմաճաններով : Ասոնց շրջապատեր էին մարդիկ , կանայք , մանկաիք՝ որ տեսակ մը ողբալի երգ կ'երգէին , մինչդեռ ծնծղաներու ձայները՝ հաւասար միջոցներու մէջ՝ զանոնք կ'ընդմիջէին : Ետեւէն կ'դար կառք մը մեծանիւ որու շառաւիղներն ու շրջանակն իրարու ուղորուած օձեր կ'ներկայացնէին , այս կառքին վրայ նոզկալի արձան մ'երեցաւ , զոր պերճ թամբով զոյգ մը կուզաւոր զուարակներ կ'քաշէին : Այս արձանը չորս թեւ ունէր , մարմինը մութ կարմիր ներկուած , աչերը վայրագ , մաղերը խառնաշփոթ , լեզուն առ կախ , շրթունքը հինայով և ճրայն պղտկով (bétel) դուռաւորուած : Իր վզին բոլորափրք մուսկի դանկերէ յօրինուած մանեակ մ'ունէր , իր կողերուն վրայ՝ կտրուած ձեռաց զօտի մը : Տասպալ և անզլուխ հսկայի մը վրայ կանդուն կ'մնար :

Պ. Քրանսիս Քրօմարտի այս արձանը ճանչցաւ :

«Քալի դիցուհին է , մրմուռ նա , սիրոյ և մահուան դիցուհին» :

— Մահուան դիցուհի մը , ասոր խօսք չունիմ , բայց սերոյ , ոչ երբէք , ըսաւ Բասբարթու : Նոզկալի կին» :

Պարսիսը նշան ըրաւ անոր որ լռէ :

Արձանին բոլորափրք խումբ մը ծեր ֆաբրիներ կ'շարժէին , կը տարուբերէին , կ'փրփրէին , ֆաբրիներ որոց մարմնոյն վրայ եկեղեան հողով , խաչաձեւ պատուաւածներով ծածկուած էին , ու

րոցմէ կաթիլ կաթիլ արին կ'հոսէր, ապուշ դիւահարներ, որ հնդկային մեծ արարողութեանց ժամանակ՝ մինչև ցայսօր ճակրհաթի կառքին անիւներուն ներքե կ'ներսուին ու կ'խորտակուին: Ասոնց ետեւէն քանի մը սլահամաններ՝ արեւելեան խիստ ճոխ հանդերձներ հագած՝ կին մը կ'քարշէին որ հազիւ կարող էր ոտքի վրայ կենալ:

Գեռատի, սպիտակ էր եւրոպացիի պէս այս կինը: Գոհարներ, րով, մանեակներով, ապարանջաններով, օղերով, մատնիներով ծածկուած էին իր գլուխը, իր վիզը, իր ուսերը, իր ականջները, իր թեւերը, իր ձեռները: Ոսկեթել պարեգօտ մը՝ թեթեւ բեհէզով ծածկուած՝ իր հասակին ուրուադիծը կ'նկարէին:

Այս նորատի կնիկն ետեւը — աչաց դժնգակ հակապատկեր — կային պահակներ՝ որ իրենց մէջքը մերկ սուրեր անցուցած և ոսկեգուադ երկար հրացանակներով զինուած, գահակի մը վրայ դիակ մը կ'կրէին:

Ետեւորդի մը մարմինն էր այս, որ իր Բաճայի պերճ զգեստները դրած էր. գլուխը, ինչպէս իր կենդանութեան ժամանակ, մարդարտահիւս ապարօշը, մարմնոյն վրայ ոսկեկուռ պատմուճանը, ականակուռ քաշմիրէ դօաին և հնդիկ իշխանի շքեղ զէնքը:

Անոր ետեւէն նուագածուներ և խումբ մը մոլեռանդներ՝ իրրե վերջապահ զօրք, որոց աղաղակները մերթ ընդ մերթ կ'խափանէին նուագարանաց խլացուցիչ զրնդիւնը՝ թափօրը կ'ոյգէին:

Պ. Քրանսիս Բրոմարտի այս շքեղ թափօրը կ'դիտէր տրամագին և փղապանին դառնալով.

«Սոսի մը», ըսաւ նա:

Պարսիսը հաստատական նշան մ'ըբաւ և իր շրթանց վրայ դրաւ մատը: Այս երկայն յուղարկաւորութիւնը ծանր ծանր անցաւ զնաց ծառերուն տակէն և քիչ առտենէն իր վերջին կարգն անտառին խորերն անհետ եղաւ:

Քիչ քիչ երգոց ձայնը մարեցաւ: Գեռ ևս քանի մը հեռաւոր աղաղակներ լսելի եղան, և վերջապէս բոլոր այս ժխորին խոր լռութիւն մը յաջորդեց:

Ֆիլիսա Ֆօկ լսեւ էր այն բառը զոր Պ. Քրանսիս Բրոմարտի արտասանեւ էր, և այն ինչ թափօրն աներեւոյթ եղաւ.

«Ինչ է Սոսի մը, հարցոյց նա:

— Սոսի մը, Պ. Ֆօկ, պատասխանեց դասապետը, մարդկային զոհ մ'է, բայց կամաւոր զոհ: Այս կինը՝ զոր տեսաք՝ վաղն այգուն պիտի այրեն:

— Ա՛հ, անօրէնները, գոչեց Բասթարթու, որ չկրցաւ այս սրտմտութեան աղաղակը զսպել:

— Հապա ի՞նչ է այս դիակը, հարցոյց Պ. Ֆօկ:

— Իշխանին, կնիկն ամուսնոյն դիակն է, պատասխանեց ուղեցոյցը. Պունտէլքոնտի մէկ անկախ բաձան:

— Ի՞նչպէս, վրայ բերաւ Ֆիլիսա Ֆօկ, և ձայնն ամենաթեթեւ այլալուծիւն մ'անդամ չայանց, միթէ այս բարբարիկ սովորութիւնները դեռ Հնդկաստանի մէջ կ'գտնուին և անկիւնայիք չկրցան զանոնք ջնջելու:

— Հնդկաստանի մէկ մասին մէջ, պատասխանեց Պ. Քրանսիս Բրոմարտի, այս զոհերը տեղի չունին. բայց այս վայրերն են երկիրներուն, և մանաւանդ Պունտէլքոնտի երկրին վրայ մեր ազդեցութիւնն աննշան է: Աինդիաս լերանց հիւսիսային կողմն անգուլ սպանութեանց և աւարաւորութեանց թատր մ'է:

— Ողորմելի կինը, կ'մրմար Բասթարթու, ողջ ողջ պիտի այրեն:

— Այո, վրայ բերաւ ընդհանուր դասապետը, պիտի այրեն, և եթէ չայրի՝ չես կրնար երեւակայել թէ իր ազդականներն ի՞նչ թշուառ վիճակի մէջ պիտի ձգէին զինքը: Մաղերը պիտի ածիլէին, հազիւ թէ քանի մը ափ բրինձ տալով պիտի կերակրէին զինքը, իրրե պիղծ արարած մը պիտի նկատուէր և անկիւն մը նետուելով՝ իրրե բորոտ շուն մը պիտի մեռնէր: Ուստի այս սոսկալի կեանքէն ազատելու համար շատ անգամ զոհ լինելու յանձն կ'առնուն այս ողորմելի կանայք քան թէ սէրէ կամ կրօնական մոլեռանդութենէ մղուելով: Սակայն երբեմն զոհողութիւնը կամաւոր է, և կառավարութեան ազդու միջամտութիւնը պէտք է զայն արդիւլելու համար: Այսպէս՝ քանի մը տարի առաջ՝ Պոմպէյ կ'ընակէի՝ երբ նորատի այրի կին մը կուսակալին դիմեց որ հրաման խնդրէ իր ամուսնոյն մարմնոյն հետ ողջակէզ լինելու:

Համար : Ինչպէս որ կրնաք երեւոյել, կուսակալը մերժեց : Այն ատեն այրի կիներ քաղքէն ելաւ, անկախ բաճայի մ'երկիրն ապաւինեցաւ և այն տեղ անձնազոհ մնաւ :

Երբոր ռազմապետն այս եղելութիւնը կ'սպասմէր՝ փղապանը զլուխը կ'ցնցէր, և զայն աւարտելուն՝ նա ըսաւ.

«Վաղն այդուն տեղի ունենալիք զոհը կամաւոր չէ :

— Ուսկից իմացար :

— Պունտէլքոնտի մէջ ամենուն զիտցած բանն է, պատասխանեց ուղեցոյցը :

— Սալայն այս տարաբաղդ կիներ կարծես թէ բնաւ ընդդիմութիւն մը չէր ընեք, ըսաւ Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի :

— Պատճառն այս է որ զինքը կանեփի և ափիոնի մուխով զինովցուցած են :

— Բայց ո՞ր կ'առնին զանի :

— Բիւլաճի կուստունը, որ ասկից երկու մղոն հեռու է : Այն տեղ բոլոր զիշերը պիտի անցընէ՝ մինչև որ զոհողութեան ժամը հասնի :

— Եւ այս զոհողութիւնն երբ պիտի կատարուի . . . :

— Վաղն առտու, երբ արեւն ելնէ . . . :

Այս պատասխանէն ետք՝ փղապանը թանձր անտառէն հանեց փիղն ու անոր վիզն ելաւ : Բայց այն միջոցին որ պիտի սուլէր որ զայն զրդուէ ու ճամբայ ելնէ, Պ. Ֆօկ կեցուց ուղեցոյցն ու Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտիի դառնալով.

«Միթէ չե՞նք կրնար այս կիսն ազատել, ըսաւ նա :

— Այս կիսն ազատել, Պ. Ֆօկ . . . զոչեց ընդհանուր ռազմապետը :

— Դեռ տաճն երկու ժամ շահ ունիմ. կարող եմ այս գործին նուիրել :

— Դէն, բայց դուք, ճշմարիտը, վեհանձն մարդ մ'էք, ըսաւ Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի :

— Երբեմն, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ պարզապէս : Երբոր ժամանակ ունենամ :

ԺԳ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ՎԵՐՍՏԻՆ ՑՈՅՑ ԿՏԱՅ ՈՐ ԲԱՂԴԸ ՅԱՆԴՈՒԳՆ

ՄԱՐԴՈՑ ՆՊԱՍՏԱՒՈՐ Է

Այս խորհուրդը յանդուգն էր, դժուարութիւններ ունէր, և թերեւ անգործադրելի : Պ. Ֆօկ իր կեանքը, զէթ իր ազատութիւնը պիտի վտանդէր, և հետեւապէս իր խորհրդոց յաջողութիւնը, բայց չվարանեցաւ : Ասկից զատ՝ Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի իրեն համար արիասիրտ գործակից մ'էր :

Իսկ Բարբարթուն՝ պատրաստ էր, ինչ որ հրամայէին պիտի կատարէր : Իր տիրոջը խորհուրդը զինքը կ'ըփրկէր : Այդպէս որ սիրտ մը, հոգի մը կար այս սառած մարմնոյն ներքեւ : Սկսեւ էր Ֆիլիաս Ֆօկը սիրելու :

Կ'մնար փղավարը : Այս գործին մէջ ինչ ընթացք պիտի բռնէր : Միթէ հնդկաց կողմը չ'պիտի դառնար : Եթէ յանձն չառնէր օդնելու, զէթ յորդորել պէտք էր որ չեզոք զիրք մը բռնէ :

Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի այս խնդիրն անոր առաջարկեց :

«Զօրականդ իմ, պատասխանեց ուղեցոյցը, ես Պարսիս եմ և այս կիսը Բարսուհի մը : Ես ձեր հրամանին պատրաստ եմ :

— Շատ աղէկ, փղապան, պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Սակայն քաջ զիտէք, վրայ բերաւ Պարսիսը, ոչ միայն մեր կեանքը վտանգի պիտի դնենք, այլ և հաճելի տանջանք պիտի կրենք, եթէ ձեռք ընկնինք : Ուստի, լաւ խորհեցէք :

— Արդէն խորհեր ենք, պատասխանեց Պ. Ֆօկ : Արժեւ թէ գործելու համար պէտք է սպասել որ զիշեր լինի :

— Ես ալ այդպէս կ'արժեմ, պատասխանեց փղապանը :

Այն ատեն այս բարեսիրտ հնդիկը տարաբաղդ կնկան վրայ քանի մը տեղեկութիւններ տուաւ : Նշանաւոր զեղեցիկութեամբ հնդիկ կին մ'էր, պարսիսեան ցեղէ, և Պոմպէյի հարուստ վաճառա-

կանաց մէկուն դուստրը : Այս քաղաքին մէջ բոլորովին անկլիա-
կան դաստիարակութիւնն առեր էր , և անոր կերպերն ու կրթու-
թիւնը տեսնողը պիտի կարծէր թէ եւրոպացի կին մ'էր : Անունն
էր Աուտա :

Որք մնալով՝ ակամայ կարգուեր էր Պունտէլքոնտի այն ծեր
բաժնիին հետ : Երեք ամէնէն ետք՝ նա այրի մնաց : Գիտնալով թէ
ինչ քաղաքի պիտի վիճակի , խոյս սուաւ , խսկոյն ձեռք ընկաւ ,
և բաժնիին ազդականներն որ անոր մահուանէ շահ ունէին , այս
տանջանքին դատապարտեցին , ոսկից ազատելը կասկածելի կ'երևէր :

Այս պատմութիւնն աւելի ևս պնդացընելու օգնեց Պ. Ֆօկի և
իր ընկերաց վէհանն զիտաւորութիւնը : Որոշուեցաւ որ ուղե-
ցոյցը դէպ 'ի Բիլաճի կռատունն առաջնորդէ փիղը , որու կարե-
ւի եղածին չափ պիտի մօտենային :

Կէս ժամէն՝ անտառի մը մէջ դադար առին՝ կռատունէն հինգ
հարիւր քայլ հեռի , այնպէս որ չէին կրնար տեսնուիլ . քայց կրօ-
նամոլներուն ոռնալներն աւելի որոշ կ'լսուէին :

Այն ատեն մինչև զոհելի կնկան հասնելու միջոցները նկատե-
ցին : Փղաւարը գիտէր արդէն Բիլաճիի այս կռատունը , և կը
սնդէր թէ նորաթի կինն անոր մէջ փակուած պիտի լինէր : Ար-
դեօք կարելի էր այս կռատուն մէկ դռնէն մտնել երբ բոլոր խումբն
արբած խորունկ պիտի քնանար , կամ հարկ պիտի լինէր պատէն
ծակ մը բանալու : Այս բանս միայն նոյն վայրը և դէպ ժամանակին
կարելի էր որոշել : Բայց այս կէտն անուրանալի էր թէ առևանդը
նոյն իրկունն իսկ պէտք էր կատարել , և չէ թէ առատուն լու-
սով երբ զոհը փայտակոյտը պիտի ելնէր : Այն ատեն մարդկային
զօրութիւն մը կարող չէր զայն մահուանէ ազատել :

Պ. Ֆօկ ու իր ընկերները սպասեցին որ մութը կոխէ : Երբ
սկսաւ մթնանալ՝ երեկոյեան ժամը վեցին՝ կռատուն չորս կողմը քնն-
նելու ելան : Այն միջոցին ֆաբրիկներուն վերջին աղաղակները կը
դադրէին : Իրենց սովորութեան համեմատ՝ հնդիկները սաստիկ ար-
բած պիտի լինէին հաշիւով — որ տեսակ մը լոյծ ափիոն է կա-
նեփի ջրով խառն — և թերևս կարելի լինէր անոնց մէջէն սա-
հիլ մինչև տաճարն հասնիլ :

Պարսիսը՝ Պ. Ֆօկը , Ֆրանսիս Քրօմարտին և Բասթարթուն ա-
ռաջնորդելով՝ անշուղի անտառին մէջէն առաջ անցաւ : Ճիւղե-
րուն ներքե տասն վայրկեանի չափ թափառելէն ետե՛ առտակի մը
եղըը հասան , և այն տեղ՝ երկաթէ ջահերու շնորհիւ՝ որոց ծայ-
րը ուետին կ'վառէր , փայտերու կոյս մը տեսան : Այս էր փայ-
տակոյտը , որ ճանդանէ յօրինուած և հոտաւէտ իւղով օծուած
էր : Փայտակոյտին կատարը կ'հանդէր բաժնիին զմուսած մարմինն
որ իր այրի կնկան հետ հոյ ճարակ պիտի լինէր : Այս փայտա-
կոյտէն հարիւր քայլ հեռու՝ կռատունը կ'բարձրանար , որու մի-
նալները 'ի մթան ծառերուն դադաթէն վեր կ'ելնէին :

«Եկէք» , ըսաւ ուղեցոյցը ցած ձայնով մը :

Եւ աւելի զոռշութեամբ՝ լսին սահեցաւ մեծ մայաւներու մէ-
ջէն՝ մինչդեռ իր ընկերներն ետեւէն կ'երթային :

Ճիւղերուն մէջ հովին մըմունջը միայն լուր թիւնը կ'վերդուէր :

Քիչ ատենէն ուղեցոյցը կայ առաւ բացաւայրի մը ծայրը :
Քանի մը ուետիններ նոյն տեղը կ'լուսաւորէին : Հողին վրայ խումբ
խումբ մարդիկ՝ զինովութեամբ ծանրացած՝ քնայեր էին : Ար-
ծեւ թէ սրտաբազմի դաշտ մ'էր այն մոռեւներով ծածկուած :
Մարդիկ , կանայք , աղաք՝ ամենքը խառն 'ի խումբն էին : Միայն
քանի մը զինամուկներ դէս ու դէն կ'հանէին :

Ետեւի կողմը՝ ծառերու կոյտին մէջ Բիլաճիի տաճարն ընդ աղօս
կ'բարձրանար : Բայց փղապանին յոյսը պարապ ելաւ , երբոր բա-
ժնիին պահակները տեսաւ , որ մըխառն ջահերէ լուսաւորուե-
լով՝ դրան մօտ կ'հսկէին և սրամերկ կ'շրջէին : Հաւանական էր
որ ներսի դին ալ քահանաները կ'հսկէին :

Պարսիսն աւելի հեռուն չգնաց : Տեսեր էր որ անկարելի էր
տաճարին դռնէն բռնութեամբ անցնիլ և իր ընկերներն ետ դար-
ձուց :

Ֆիլիսա Ֆօկ և Ֆրանսիս Քրօմարտի իրեն պէս հասկըցեր էին
որ այս կողմէն չէին կարող բան մը փորձել :

Կայ առին և ցած ձայնով իրարու հետ սկսան խօսիլ :

«Սպասե՛ք , ըսաւ ուղեցոյցը , գեւ ժամն ուրիշ է , և կարե-
ւի է որ այս պահակներն ալ թմրին քնանան :

— Իրաւի, այդ կարելի է՞, պատասխանեց Պարսիսը:

Այսպէս Ֆիլիաս ֆօկ և իր ընկերները ծառին ոտքն ընկողմնեցան և սպասեցին:

Ժամանակն իրենց երկար երեցաւ: Ատեն ատեն փղսպանը կը հեռանար և անտառին ծայրը կ'երթար դիտելու համար: Բաձային պահակները միշտ կ'հսկէին ջահերուն լուսովն և անորոշ լոյս մը կ'աւտան պատուհաններէն դուրս կ'ժայթքէր:

Այսպէս մինչև կէս դիշեր սպասեցին: Այս վիճակն անփոփոխ մնաց: Գրտէն նոյն հսկողութիւնը կ'շարունակուէր: Բացայայտ կ'երևէր որ չէին կարող յուսալ պահակներուն թմրութեան վրայ: Հաւանական է որ ափիոն չէին տուած անոնց որ չդինովնան: Ուրեմն հարկ էր ուրիշ հնար մը գտնել և կռատան պատին վրայ ծակ մը բանալով ներս մտնել: Այժմար ստուգել թէ արդեօք զոհին մօտ քահանաները կ'հսկէին թէ ոչ, ինչպէս որ պահակները տաճարին դուռը կ'պահպանէին:

Աերջին անգամ մ'ալ խօսակցելէն ետե՛ւ՝ առաջնորդն ըսաւ թէ մեկնելու պատրաստ է: Պարոն ֆօկ, Ֆրանսիս Բրոմարտի և Բասթարթու անոր ետեւէն դացին: Բաւական երկար շրջան մը ըրին, որպէս զի կռատան հասնին վերի կողմէն:

Կէս դիշեր կէս ժամ անցած էր երբ պատերուն ստորոտը հասան առանց մարդու մը հանդիպելու: Այս կողմէն բնաւ պահպանութիւն չկար, բայց այս ևս իրաւ է որ ոչ պատուհան կար և ոչ դուռ:

Գիշերը մութ էր: Լուսինն որ լեցուն էր, հազիւ հորիզոնը կ'թողլոր՝ խոշոր ամպերու մէջէն: Ծառերուն բարձրութենէն ձմութիւնն աւելի կ'աւելնար:

Բայց բաւական չէր պատերուն ստորոտը հասնիլը, պէտք էր նաեւ ծակ մը բանալ: Այս գործողութեան համար՝ Ֆիլիաս ֆօկ և իր ընկերներն իրենց զրպանի դանակները միայն ունենային: Բարեբաղդօրէն՝ տաճարին որմերը դիւրին էր ծակել, վասն զի թրծուն աղիւսէ և փայտէ էին շինուած: Երբ մի անգամ առաջին աղիւսը հանէին միւսներն ալ հետզհետէ պիտի քակուէին:

Այն ատեն գործի սկսան, կարելի եղածին չափ աղմուկ չհա-

նելով: Պարսիսը մէկ կողմէ, Բասթարթու միւս կողմէ աղիւսները քակելու կ'աշխատէին՝ որպէս զի երկու ոտք լայն ծակ մը բանան:

Գործը կ'յառաջանար՝ երբ տաճարին ներսի կողմէն աղաղակ մը բողաւ, և զրեթէ նոյն պահուն ուրիշ աղաղակներ անոր պատասխան տուին:

Բասթարթու և փղսպանն իրենց աշխատութիւնը դադարեցուցին: Արդեօք վրայ հասան: Արդեօք ամէն մարդ ոտք ելաւ: Խոհեմութիւնը կ'պահանջէր որ անկից հեռանային — և իրօք Ֆիլիաս ֆօկ ու Ֆրանսիս Բրոմարտի հեռացան: Նորէն ծառերուն ներքեւ պատըսպարան դտան, սպասելով որ ձայները դադրին և այնուհետեւ գործողութիւնը նորէն սկսին:

Բայց — ինչ չարաշուք դիպուած — պահակներ երեցան կռատան վերի կողմն և այն տեղ նստան այնպէս որ մարդ մը չձգեն մօտենալու:

Դժուարին է երեւակայել այս չորս մարդոց յուսահատութիւնը՝ տեսնելով որ իրենց գործը կ'իսկատար մնաց: Հիմակ քանի որ զոհին մօտ չպիտի կրնային հասնիլ՝ զանի ինչպէս պիտի աղատէին: Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի ըզունը կ'կրծէր, Բասթարթու սաստիկ զայրացեր էր և ուղեցոյցը հազիւ զանի կարող էր զսպելու: Իսկ անդրդուելին ֆօկ կ'սպասէր առանց իր զղացումները յայտնելու:

Ուրեմն կ'մնայ մեզ մեկնիլ, հարցոյց ուղղմպետը ցած ձայնով:

— Ա՛լ պէտք է մեկնիլ, պատասխանեց ուղեցոյցը:

— Սպասեցէք, ըսաւ ֆօկ: Բաւական է որ վաղն Ալլահապատ դանուիմ կ'եսօրէն առաջ:

— Բայց ինչ կ'յուսաք, պատասխանեց Պ. Ֆրանսիս Բրոմարտի: Քանի մը ժամէն պիտի լուսնայ, և . . . :

— Այժմ պատեհ առիթը ձեռքէ հանեցինք, բայց այդ առիթը կրնայ ծայրագոյն ժամուն պատահիլ:

Ռազմապետը կ'փափաքէր որ Ֆիլիաս ֆօկի խորհուրդն աչացը մէջ կարգար:

Ուրեմն ինչ բանի վրայ դրեր էր յոյսն այս պաղարիւն անկլիային: Արդեօք տանջանքի ժամուն նորատի կնկան պիտի վազէր և զանի դահիճներուն ձեռքէն կորզէր:

Բայց յիմարութիւն մ'ըրած պիտի լինէր, և ինչպէս կարելի էր հատալ որ այս մարդն այն աստիճան յիմար լինէր: Դարձեալ Պ. Քրանսիս Քրօմարտի այս սոսկալի դործին վախճանը տեսնելու յանձն առաւ: Սակայն՝ ուղեցոյցը չթողուց որ իր ընկերները մնան իրենց ապաստանած տեղն և բացառաբար վերի կողմը տարաւ զանոնք: Անդ՝ ծառերու հովանոցի մը ներքեւ պատըսպարուելով՝ կարող էին տեսնել քնացող խումբերը:

Սակայն Բասթարթը՝ ծառի մ'առաջին ճիւղերուն վրայ թառած՝ խորհուրդ մը կ'որոճար որ 'ի սկզբան փայլակի պէս մտքէն անցեր էր և որ վերջապէս իր գլխուն մէջ գրոշմուեցաւ:

Նախ ըսեր էր իւրովի. «Ի՞նչ յիմարութիւն» և այժմ կ'կրկնէր. «Ինչո՞ւ չէ, վերջապէս: Այս բաղդ մ'է, կարելի է միակ բաղդ մը, և այսպիսի անբաններու մէջ. . .»: Բայց դարձեալ Բասթարթը իր խորհուրդն ուրիշ կերպ չպարզեց, թէ և իսկոյն օձի մը դիւրաշարժութեամբ սահեցաւ ծառի մը ցած ճիւղերուն վրայ որու ծայրը դէպ 'ի գետինը կ'հակէր:

Ժամերը կ'անցնէին, և ապա աղօտ լոյս մը այդուն մօտենալը կ'յայտնէր, թէ և մութը գեռ խորունկ էր:

Ճիշտ ժամն էր: Այս քնեայ ամբօխը կարծես թէ յարութիւն առաւ: Խումբ խումբ մարդիկ շարժիչ սկսան. ծնծղաները հնչեցին: Վերստին երգերն ու աղաղակները լսելի եղան: Տարաբաղդ կնկան մահուան ժամը հասեր էր:

Սառուիւ՝ կուտան դռները բացուեցան. ներսէն աւելի վառ-վառն լոյս մը դուրս ցայտեց: Պ. Ֆօկ և Պ. Քրանսիս Քրօմարտի զոհը տեսնելու յաջողեցան, որ սաստիկ լուսաւորուած էր և երկու քուրմեր զանի ընդ քարշ գուրս կ'հանէին: Իրենց այնպէս երևցաւ իսկ՝ որ գինովութենէ ստացած թմբրութիւնը թոթուելով՝ ողորմելի կ'ինն իր զահիճներուն ձեռքէն պրծելու փորձ կը փորձէր: Պ. Քրանսիս Քրօմարտի սիրտը թոյնտ ելաւ, և ջլածիկ շարժումով մը՝ Ֆիլիսա Ֆօկի ձեռքը բռնելով՝ զգաց որ այս ձեռքը մերկ զամակ մ'ունէր:

Նոյն պահուն ամբօխը ճամբայ ելաւ: Նորատի կ'ինը դարձեալ կանսփի մութն առաջ եկած թմբրութեան մէջ ընկեր էր: Ան-

ցաւ նա Փաքիրներու մէջէն որ կրօնական գոչիւններով՝ իրեն կ'ուղեկցէին:

Ֆիլիսա Ֆօկ և իր ընկերները՝ ամբօխին ետեւէն գնալով՝ կ'յառաջանային:

Երկու վայրկեան ետք՝ գետին եղբը հասան և փայտակոյտէն, որու վրայ բաճարի գլխիւր տարածուած էր, գրեթէ երսուն քայլ հեռու կանկ առին: Այն մթութեան մէջ՝ զոհը տեսան բոլորովին անշարժ՝ որ իր ամուսնոյն դիակին մօտ երկնցած էր:

Ապա ջահ մը մօտեցուցին, և խողով օծուած փայտն իսկոյն բռնեցաւ:

Նոյն պահուն՝ Պ. Քրանսիս Քրօմարտի և ուղեցոյցը բռնեցին Ֆիլիսա Ֆօկին՝ որ վեհանքն յիմարութեան մը ժամանակ՝ դէպ 'ի փայտակոյտը կ'սրանար. . . :

Բայց Ֆիլիսա Ֆօկ արդէն զանոնք հրեր էր և յառաջ կ'անցնէր, երբ յանկարծ տեսարանը փոխուեցաւ: Սարսափելի աղաղակ մը բողաւ: Բոլոր այս ամբօխը գետին ընկաւ լեղապատառ:

Ուրեմն ծեր բաճարն չէր մնում, քանի որ յանկարծ ոտք ելաւ՝ ուրուականի մը պէս, նորատի կ'ինն իր բաղկաց մէջ վերցուց, փայտակոյտէն վար իջաւ. մերկալի մութին մէջէն որ իրեն ճիւղի կերպարան մը կ'ընծայէր:

Փաքիրները, պահակները, քուրմերը՝ յանկարծական սարսափէ մը պաշարուելով՝ այն տեղ՝ երեսանկեալ կ'մնային, և չէին համարձակել իրենց աչքը վեր վերցընել այսպիսի հրաշք մը դիտելու համար:

Անկենդան զոհը զնքը կողոլ ուժեղ թեւերու մէջ անցաւ, և կարծես թէ բնաւ ծանր չէր: Պ. Ֆօկ և Պ. Քրանսիս Քրօմարտի կանգուն կեցեր էին: Պարսիսն իր գլուխը ծուր էր, և անտառակոյս Բասթարթուն ալ անոնց չափ զարհուրած էր. . . :

Յարութիւն առնողն այսպէս հասաւ այն տեղն ուր Պ. Ֆօկ և Պ. Քրանսիս կեցեր էին, և անդ՝ սուղ ձայնով մը.

«Քաշէնք. . . », ըսաւ:

Բասթարթուն էր այն որ փայտակոյտին կողմը սահեւ էր թանձր միւլին մէջէն: Բասթարթուն էր որ խոր մթութեան շնորհիւ նորա-

տի կիներ մահուան ճանկէն ազատեր էր : Բասբարթուն էր որ իր դերը յանդուգն յաջողութեամբ խաղալով՝ ընդհանուր զարհուրանաց մէջ կ'անցնէր :

Պահ մ'ետքը՝ չորս ուղեւորներն անտառին մէջ աներեւոյթ կ'ընէին և փիղը սրարշաւ կ'տանէր զանոնք : Բայց աղաղակներ , վայնասուններ և մինչև դնդակ մը ֆիլիաս ֆօկի փեղդոյրը ծակելով՝ անոնց իմացուց որ դառն երևան ելեր էր :

Եւ արդարեւ՝ հրաւառ փայտակոյտին վրայ ծեր բաճային դիակը կ'անջատէր : Քուրմերը՝ իրենց երկիւղը փարատելով՝ հասկըցեր էին որ առևանդ մը տեղի ունեցեր էր :

Իսկոյն անտառը վազեր էին , իրենց ետէն ունենալով պահակները : Հրացաններ պարպուեր էին , բայց առևանդիչները շուտ ընդ փոյթ խոյս կ'առնէին , և քանի մը վայրկեանի մէջ այնքան հեռացեր էին որ դնդակներն ու նետերն իրենց չէին կրնար հասնիլ :

ՖԻԼԻԱՍ ՖՕԿ ԳԱՆԳԷՍԻ ՍՔԱՆՁԵԼԻ ՀՈՎՏԷՆ ԿԻՋՆԷ ԵՒ ԶԱՅՆ ՏԵՄՆԵԼՈՒ ԲՆԱԻ ՉՄՏԱԾԵՐ ԱՆԳԱՄ

Յանդուգն առևանդը յաջողեր էր : Ժամ մ'ետք՝ Բասբարթուն իր յաջողութեան վրայ դեռ ևս կ'իսնդար : Պ. Քրանսիս Բրոմարտի անկէհեր սպասաւորին ձեռքը սեղմեր էր : Իր տէրն ըսեր էր Բասբարթուն . « Լաւ » , և այս բառը սոյն աղատանին բերին մէջ՝ բարձր դովասանաց հաւասար էր : Բասբարթուն պատասխաներ էր թէ գործին պատին իր տիրոջը կ'վերաբերէր : Իսկ ինք լոկ « զուարճալի » զաղափար մ'ունեցեր էր և կ'ծիծաղէր մտածելով որ , քանի մը վայրկեան ինք՝ Բասբարթուն , վաղեմի մարմնամարդ , ջրհանակրաց յիսնասպետ , չքնաղ կնկան մ'այրն եղեր էր , զմուսեալ ծեր բաճ մը :

Իսկ նորատի հնդկուհին՝ անցած դարձածին անդգայ մնացեր

էր : Ուղեւորութեան ծածկոցներու մէջ փաթթուած՝ կ'հանդէր նա սակաւներուն մէկուն մէջ :

Սակայն փիղը՝ Պարսիսին ձեռք զարմանալի ճարպիկութեամբ առաջնորդուելով՝ դեռ ևս մութ անտառին մէջ արագօրէն կ'ընթանար : Բիլաճիի կուտունէն հեռանալէն ժամ մ'ետք՝ լայնատարր գաշտավայրի մը մէջ կ'արշաւէր : Ժամն եօթին գաղար առին : Նորատի կիներ միշտ կատարեալ անդայութեան մէջ կը գտնուէր : Փղապանն անոր քանի մ'ումայ ջուր ու պրահի խմցուց . բայց թմբիրն որով համակուեր էր կիներ դեռ քանի մը ժամ պիտի տէր :

Պ. Քրանսիս Բրոմարտի՝ որ կանեփի շողիին հոտէն առաջ եկած արբեցութեան հետեանքը գիտէր , բնաւ կնկան վրայ հոգ չէր ընէր :

Բայց եթէ նորատի հնդկուհւոյն առողջութեան մասին ընդհանուր ռազմապետն անփոյթ կ'գտնուէր , աւելի հոգ կ'ընէր անոր ապագային համար : Համարձակ ըսաւ ֆիլիաս ֆօկին որ եթէ տիկին Աուտա Հնդկաստան մնար , անտարակոյս իր դահճաց ձեռքը վերստին պիտի ընկնէր : Այս դիւահարները բոլոր թերակղզւոյն մէջ յարաբերութիւններ ունին , և անկիսական ոստիկանութեան չնայելով՝ անշուշտ իրենց զոհն որսալու պիտի յաջողին թէ Մատրաս լինէր , թէ Պոմպէյ , թէ Վալկաթա : Եւ Պ. Քրանսիս Բրոմարտի իր խօսքին իրրեւ փաստ՝ նոյն տեսակ նորագէտ իրողութիւն մ'առաջ կ'բերէր : Ըստ իւր կարծեաց՝ նորատի կիներ Հընդկաստանէն ելնելով միայն կարող էր ապահովութեան մէջ զբաղուիլ :

Ֆիլիաս ֆօկ պատասխանեց թէ այս դիտողութիւններն ի նկատի պիտի առնու և ըստ այնմ պիտի շարժի :

Ժամը տասին մօտ՝ փղապանը կ'իմացընէր որ Ալլահապատի կայարանը հասան : Այն տեղ կ'սկսէր երկաթուղւոյն ընդհատեալ դիժն որուն հեռաւորութիւնն Ալլահապատէն մինչև Վալկաթա՝ դրեթէ մէկ զիշեր և մէկ օրուան մէջ կ'իտրեն շոգեկառները :

Հետեապէս Ֆիլիաս ֆօկ դէպ ժամուն պիտի հասնէր շոգեկառ մանելու , որ հետեալ օրը հոկտեմբեր 23 կ'էսորին ճամբայ պիտի ելնէր՝ Հօնկ-Գօնկ դնալու համար :

Նորատի կիներ կայարանին մէկ սենեակը դրուեցաւ : Բասթարթարթով՝ իր տիրոջը հրամանին վրայ՝ դնաց որ անոր համար այլ և այլ լաթեր գնէ, շրջադրեալ, շալ, մուշտակ և այլն, ինչ որ գտնէր : Ֆիլիսա Ֆօկ անսահման վարկ մը կ'բանար անոր :

Ամիջապէս Բասթարթովու մեկնեցաւ և քաղքին փողոցները ժուռ եկաւ : Ալլահապատ՝ Աստուծոյ քաղաքն է, Հնդկաստանի մէջ ամենէն պատկառելին, այս պատճառաւ որ երկու նուիրական դեատերու, այս է Գանդէսի և Ճումայի, բերանը շինուած է, որոյց ջրերուն՝ թերակողոյցն ամէն կողմէն ուխտաւորներ կ'գան : Արդէն յայտնի է որ Ռամայանայի աւանդութեանց համեմատ՝ Գանդէսի աղբիւրն երկիրքն է, ուսկից՝ Պրահմայի շնորհիւ՝ երկիրս կ'իջնէ :

Բասթարթով՝ պէտք եղած բաները գնելու առնէ՝ բոլոր քաղաքը տեսաւ, որ երբեմն շքեղ պարիսպով մը կ'պաշտպանուէր, և որ այժմ՝ պետութեան մէկ բանտն եղած է : Ոչ տուրեաւու կայ և ոչ ճարտարութիւն այս քաղքիս մէջ՝ որ երբեմն վաճառաշահու ծաղկած էր : Բասթարթովու որ նորութեանց կրտսի մը կ'փնտռէր ընդունայն՝ որպէս թէ Լոնտօնի Բիճէնդ փողոցը՝ Ֆամր և ընկեր մթերանոցէն քանի մը քայլ հեռու դանուէր, ծեր և զժուռահաւան հրէայ խանութպանի մը քով ուղած հազուադէպը գտաւ, սկովտական կտուէ շրջադրեալ մը, լայն վերաբերու մը, ջրային փառաւոր սամուրենի մը, որու համար եօթսունը հինգ ոսկի յօթարակամ՝ վճարեց : Այսպէս ատօք փառօք կայարանը վերադարձաւ :

Տիկին Աուտա փոքր առ փոքր ինքզինքը կ'գտնէր : Այն ներգործութիւնն որու ենթարկեր էին զինքը Բիլաճիի քուրմերը քիչ քիչ կ'փարատէր, և իր գեղանի աչուքն իրենց հնդկային քաղցրութիւնը կ'ստանային :

Երբոր բանահիւս թագաւոր Խսաֆ Ուտաուլ Աճմէհնակարա թաղուհոյն գեղեցկութիւնը կ'ներբողէ, այսպէս կ'խօսի .

«Իր փալիւլուն գիտակը՝ որ երկու մաս բաժնուած է շնորհապեղ, իր քնքոյշ և սպիտակ, վառվռուն ու թարմ այտերուն պաշտպանող գծերը կ'բոլորեն : Իր եփնոսէ ունքը՝ Բամայի, Վսիրոյ աստուծոյն՝ աղեղին զօրութիւնն ու ձեն ունին, և իր երակար մատաքսի արտանանքին ներքե՝ իր խոշոր ու վճիտ աչաց

«սե բիրին մէջ կ'շողան՝ ինչպէս Հիմալայայի նուիրական լճակներուն մէջ՝ երկնային լուսոյ ամենէն մաքուր նշոյլները : Իր ակառանքը՝ նուրբ, հաւասար և սպիտակ՝ կ'շողան՝ իրեն ցօղի կայալակներ՝ նունենիի կիսրաց ծաղկան ծոցը, իր գեղածիծաղ շրթանց մէջ : Իր սիրուն կորագիծ ականջները, իր կարմրուն ձեռները, իր փոքրիկ դմբեթարդ և ներգիւնի բողբոջներու պէս փափկիկ ևոտները, Սէյլանի ամենաղեղ մարգարտաց և Գողգոնտի գեղապահաշ աղամանդներուն փայլովը կ'նշողեն : Իր նուրբ և դիւրաւ թեք մէջքը՝ զոր ձեռք մը միայն կարող է սեղմել, աւելի կ'յեղաղարդէ իր կլոր երկիւմանց բողբոջութիւնն և իր իրանին պերճաւթիւնը, որու վրայ ծաղկափթիթ հասակն իր ամենէն հանգաւոր ցանկերը կ'պարզէ, և իր պարեգօտին փափուկ ծալքին ներքե՝ կարծես թէ իր բոլոր մարմինը՝ Ալքիլաքարմայի՝ յաւաքանական անդրադարձին երկնային ձեռօք արծաթէ կերտուած է » :

Բայց՝ առանց այս բանահիւսական ներբողին՝ բաւական է ըսել թէ տիկին Աուտա, Պունտէլընտի բաշային այրին, չքնաղ կին մ'էր, բառին երոպական իսկ և իսկ առմամբը : Խիտ մաքուր անկլիարէն կ'իօսէր, և փղավարը չափէն աւելի դովեստ մը չէր տուած հաստատելով թէ այս նորատի Պարսուհին դաստիարակութեամբ այլափոխուեր էր :

Սակայն շողեկաւուն Ալլահապատէն մեկնելու վրայ էր : Պարսիս փղավարը կ'սպասէր : Պ, Ֆօկ անոր վարձքը՝ արդէն որոշեալ սակարկութեան համաձայն վճարեց, առանց ֆարսնի (հինգ փարայ) մ'աւելի տալու : Այս բանս Բասթարթովին փոքր ինչ զարմանք պատճառեց, վասն զի գիտէր թէ իր տէրն որչափ պարտաւոր էր ուղեցոյցին անձնուիրութեան : Իրօք՝ Պարսիսը՝ Բիլաճիի գործին մէջ իր կեանքը վտանդի գրեր էր, և եթէ վերջէն հնդկներն իմանային այս բանս՝ զժուռաւ ալիտի ազատէր անոնց վրէժիւնդրութենէ :

Վճար ֆիտնիին խնդիրը : Ի՞նչ պիտի ընէր Պ, Ֆօկ այն մեծադին փիղը :

Բայց Ֆիլիսա Ֆօկ այս մասին իր զրոյումն ըրեր էր :

«Պարսիս, ըստ նա ուղեցոյցին, դու պաշտօնասէր ու անձնուէր եղար. ծառայութիւնդ վճարեցի, այլ ոչ անձնուիրութիւնդ: Այս փիղը կ'ուզէն: Ա՛ռ, բուկդ է»:

Ուղեցոյցին աչերը փայլեցան:

«Մեծասպառիւ տէր, այդ ընծայով իմ բաղդս կ'շինէ՛ք, դո՛ւ չեց նա»:

— Ընդունէ, փղապան, պատասխանեց Պ. Ֆօկ, և դարձեալ ես քեզի պարտական պիտի մնամ:

— Սքանչելե՛ր է, դուչեց Բասբարթու: Ա՛ռ, բարեկամ: Քիտու՜նին քաջ և արիասիրտ կենդանի մ'է»:

Եւ՝ կենդանւոյն դնալով՝ քանի մը կտոր շաքար տուաւ ու յարեց:

«Ա՛ռ, քիտունի, ան կեր»:

Փիղն իր դոհունակութիւնը յայտնեց քանի մը խաչիւններ հանելով: Ապա՝ Բասբարթուն՝ դօտիէն բռնելով և իր պատիճովն ու լորելով, մինչև զլիտուն բարձրութիւնը հասոյց: Բասբարթուն՝ առանց հրկնչելու, կենդանին լաւ մը դդուեց, և այս ալ վերստին դետինը դրաւ զանի մեղմիկ, և պարկեշտ քիտունին պատիճը սեղմեց ուժգին՝ պարկեշտ սպասաւորն իբրեւ հրաժարականի նշան:

Քանի մը վայրկեան ետք՝ Ֆիլիաս Ֆօկ, Ֆրանսիս Քրօմարտի և Բասբարթու դիւր վաչճի մը մէջ նստած՝ որու լաւագոյն կողմը տիկին Աուտա բռներ էր, արադաշարժ կ'դիմէին դէպ 'ի Պէնարէս:

Հաստ շատ այս քաղաքն Ալլահապատէն ութսուն մղոնաւ հեռի է, և այս հեռաւորութիւնն երկու ժամու մէջ կտրեցին:

Այս ուղևորութեան ժամանակ՝ նորատի կիներ բոլորովին սթափեցաւ. ափիսնի քնեւած շողիները բոլորովին ցրուեցան:

Ո՛րչափ մեծ եղաւ իր զարմանքն երբ ինքզինքը՝ երկաթուղոյն վրայ, եւրոպական հանդերձանօք ծածկուած օթեկի մը, իրեն բուրրովին անծանօթ օտարներու մէջ՝ դտաւ:

Նախ՝ իր ընկերներն ամէն խնամք տարին և քանի մը կաթիլ ըմպելիով խելքը զլուխը բերին, ապա ընդհանուր դասապետն անցած դարձած դէպքին պատմութիւնն ըրաւ: Ֆիլիաս Ֆօկին անձնուիրութեան վրայ երկար խօսեցաւ, զի՝ իր կեանքը վտանգի

մէջ զնեւու պահ մը չէր վարանած զոնի ազատելու համար, և արկածին վախճանը պատմեց, զոր Բասբարթուի յանդուգն երեւակայութեան պարտաւոր էին:

Պ. Ֆօկ թոյլ տուաւ որ խօսին առանց բաւ մ'արտասանելու: Բասբարթու դոհ ու զուարթ՝ կ'կրկնէր թէ՛ «Վրածը մեծ բան մը չէր»:

Տիկին Աուտա երախտադէտ սրտով և արտասուօք քան խօսքով շնորհակալ եղաւ իր ազատարարներուն: Իր աղուր աչուներն իր շնորհապարտութեան աւելի ազդու թարգմաններն եղան քան թէ իր շրթուները: Ապա՝ մտովին թաւա այն փայտակոյտին որու վրայ պիտի զոհուէր, տեսաւ այն հնդկական երկիրն ուր տակաւին այնքան վտանգներ կ'սպասէին իրեն, և առ ահի սարսուռ մը զգաց:

Ֆիլիաս Ֆօկ՝ տիկին Աուտայի մտքէն անցածը դուշակեց և զանի հանդարտեցնելու համար՝ առաջարկեց՝ թէ և շատ պաղ կերպով, զինքը Հօնկ-Գօնկ տանելու, ուր կրնար մնալ մինչև որ այս դործը մոռցուի:

Տիկին Աուտա երախտադիտութեամբ ընդունեց այս առաջարկութիւնը: Բարեբաղդօրէն՝ իր ազդականներէն մին Հօնկ-Գօնկ կ'ընակէր, նա ևս իրեն պէս Պարսիս և Նոյն քաղքին մէկ նշանաւոր վաճառական էր, քաղաք որ լիովին անկլիական է՝ թէ և չինական աշխարհին մէկ կէտը կ'սեպուի:

Կէսօր կէս ժամ անցնելով՝ շոգեկաւուր Պէնարէսի կայարանը կայ կ'առնուր: Պրահմանեան աւանդութեամբ կ'ըսուի թէ այս քաղաքը Հին Քաղիի տեղը կ'ընէ, որ երբեմն անջրպետին մէջ՝ զէնիթի և նատիւրի միջևը կախուած էր՝ Մէհմետի շերմին պէս: Բայց այս աւելի իրական դարուս մէջ՝ Պէնարէս Հնդկաստանի Աթենքը՝ ըստ արեւելագիտաց, պարզապէս հողին վրայ կ'դնուէր, և Բասբարթու կարող եղաւ ընդնշմարել անոր աղեւտ տուները, կաւէ հիւղերը՝ որ բոլորովին տխուր կերպարան մը կ'ընծայէին անոր՝ առանց տեղական դոյնի մը:

Ահա այս տեղ պիտի մնար Պ. Ֆրանսիս Քրօմարտի: Քաղքին հիւսիսային դին՝ քանի մը մղոն հեռու կ'դնուէին զօրքն որոյց

պիտի միանար : Ուստի դատապետն իր հրաժարական բարեներք տուաւ ֆիլիաս ֆօկին , ամէն յաջողութիւն մաղթելով , և փափաք յայտնելով որ այս ուղեւորութիւնը վերստին սկսի ոչ այսօր քան բնատիպ այլ օգտաւէտ կերպով : Պ, ֆօկ իր ընկերին մատերը թեթեւ մը թռթռեց : Տիկին Առաջի հրաժեշտն աւելի սիրալիր եղաւ : Նա երբեք չպիտի մոռնար Պարոն Ֆրանսիս Քրօմաւորի ըրած երախտիքը : Իսկ Բասթարթու՝ դատապետին ձեռքը սրտազին սեղմելու պատիւն ունեցաւ : Բոլորովին վրդոված՝ սպասաւորը կ'մտածէր թէ ո՞ր արդեօք պիտի դանէր վերստին դատապետն և անոր անձնուիրաբար պիտի ծառայէր : Ապա իրարմէ բաժնուեցան :

Պէնարէսէն անդին երկաթի գիծը Գանդէսի հովտէն կ'անցներ ըստ մասին : Վալէնթին ապակիներէն՝ բաւական պայծառ օդով՝ Պէնարի բաղմաղան դաշտանակարը կ'երևէր , դաշարաւէտ լեռներ , դարիի , սիմինտրի , ցորենի արտոբէք , ջրջեղջիներ ու լճակներ՝ որոց մէջ կանաչ կոկորդիլոսներ կ'վխտային , մաքուր գիւղեր , դեռ ևս դաշարադեղ անտառներ : Քանի մը փիղեր , մեծակուղ զուարակներ , նոյրական գետին ջրերուն մէջ լուացուելու կ'դային , նոյնպէս և խումբ խումբ հնդիկներ՝ թէ այր և թէ կին , որ ջերմադին կ'կատարէին իրենց սուրբ լուացումը , թէ և եղանակն անցած և օդը ցրակեկ էր : Այս հաւատաւորները՝ Պուտայի աղանդին անհաշտ թշնամիք , Պրահմանեան կրօնին ջերմ աղանդաւորներն են , որ այս երեք անձերու մէջ կ'մարմնաւորի . Վիշնու , արեւային աստուածութիւն , Շիվա , բնական զօրութեանց երկնային անձնաւորութիւնը , և Պրահմա , կրօնաւորաց և օրէնսդրաց գերազոյն տէրը : Բայց Պրահմա , Շիվա և Վիշնու ինչ աչքով պիտի նկատէին այս Հնդկաստանը , որ այժմ քրիստոնէս էր , երբ քանի մը շողեաններ շէլելով կ'անցնէին և Գանդէսի սրբանուէր ջրերը կ'վրդովէին , ահ ու դող տալով որորներուն որ անոր երեսը կ'թռէին , կրիաներուն որ անոր եղերքը կ'վխտային , և մոլեռանդներուն որ անոր ափանց վրայ տարածուեր էին :

Բոլոր այս համատեսիլը փայլակի պէս անցաւ , և ստէպ սպիտակ շողի մաւր մ'անոր մանր նկարները ծածկեց : Հազիւ թէ

ուղեորները տեսան հեռուն Հունարի ամրոցը , Պէնարէսի հարաւային արեւելեան կողմէն քսան մղոն հեռու , Պէնարի բաճաներուն վաղեմի բերդը , նոյնպէս Կաղբուրն և իր վարդեջրի նշանաւոր դործարանները , լորտ Գօրնվալիսի շիրիմն որ Գանդէսի ձախ ափանց վրայ կ'բարձրանայ , Պուքսարի ամրացած քաղաքը , Բասնան , մեծ քաղաք ճարտարական և վաճառաշահ՝ որ Հնդկաստանի ափինի գլխաւոր շուկան կ'գտնուի , Մօնկիր՝ բոլորովին եւրոպական , անկլիական քաղաք մը Մանչէսթէրի կամ Պիրկիմհամի պէս , իր երկաթէ ձուլարաններու , դարբնոցներու և զինոցներու կողմէ հուշակաւոր , և որոց բարձր ծխնեղջիւղները սև մթով մը կը մրոտեն Պրահմայի երկինքը — երազային աշխարհի մէջ ճշմարիտ կուսի մը , դանն իրականութիւն մը :

Ապա՝ գիշերը հասաւ , և վաղրները , արջերը , գայլերն ունալու և շողեշարժէն խոյս տալու ատեն , շողեկաւոր սրընթաց անցաւ և անտեսանելի մնացին Պէնկալի , Գոլլոնտի , աւերակ Կուրի , Մուրշէտապատի հրաշալիքը , նոյնպէս Պուրովան , Հուկլի , Հանդէրնակօր , հնդկական աշխարհին այս դաղդիական մէկ կտորն որու վրայ հայրենեաց դրօշն ծածանիլը տեսնելով՝ Բասթարթու շատ պիտի հպարտանար :

Վերջապէս՝ առաւօտեան ժամն եօթին՝ հասեր էին ի Կալկաթա : Հօնկ-Գօնկ գնալիք շողեանաւ՝ միայն կէսօրին երկաթը պիտի քաշէր : Ուրեմն ֆիլիաս ֆօկ հինգ ժամ ունէր տակաւին :

Իր ուղեգրին համեմատ՝ այս աղատանին Հնդկաստանի մայրաքաղաքը պիտի հասներ հոկտեմբերի 9-ին , այսինքն Լոնտօնէն ելնէն քսան երեք օր ետք . և արդարև որոշեալ օրը կ'հասնէր : Ուրեմն ոչ ուշացեր էր ոչ յառաջացեր : Գծբաղլաբար՝ Լոնտօնէն մինչ Պոմպէյ շահած երկու օրը կորուսեր էր , հնդկական թերակղզւոյն մէջ ուղեորելու ատեն , ինչպէս որ ընթերցողն արդէն գիտէ — հաւանական է որ ֆիլիաս ֆօկ այս կորստեան վերայ այնքան չէր ցաւեր :

ԴՐԱՄԱՏԱԳՐԱՆԵՐՈՒ ՊԱՐԿԷՆ ՆՈՐԷՆ ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱԶԱՐ

ՈՍԿԻ ԵԼՆԵԼՈՎ ԿԹԵԹԵՒՆԱՅ

Հոգեկառը կայարանը կայ առեր էր : Ամենէն առաջ Բասբարթու լաւէնէն վար իջաւ , և ապա Պ. Ֆօկ , որ իր նորատի ընկերուհւոյն օղնեց վար քարափն ոտք կոխելու : Ֆիլիաս Ֆօկ մտածեր էր շիտակ Հօնկ-Քօնկի շողենաւն երթալ որպէս զի տիկին Աուտային հանդստաւետ խուց մը բռնէ . վասն զի չէր կամեր աւորմէ հեռանալ , որչափ ատեն որ այն իրեն վտանգաւոր քաղաքը մնար :

Այն միջոցին որ Պ. Ֆօկ կայարանէն դուրս պիտի ելնէր՝ ոստիկանութեան գործակալ մ'անոր մօտեցաւ և ըսաւ .

«Պարոն Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Ե՛ս եմ :

— Միթէ այս մարդը ձեր սպասաւորն է , յարեց ոստիկանը Բասբարթուն ցոյց տալով :

— Այո :

— Հաճեցէք երկուքնիդ ալ իմ ետեւէս գալու :

Պ. Ֆօկ և ոչ իսկ զարմանք յայտնող շարժում մ'ըրաւ : Այս գործակալն օրինաց մէկ ներկայացուցիչն էր , և , ամէն անկիւնացիի համար , օրէնքը նուիրական է : Բասբարթուն ըստ դադղիական սովորութեան՝ բանադատել ուղեց , բայց ոստիկանն իր դաւադանովն անոր պատ , և Ֆիլիաս Ֆօկ նշան ըրաւ որ հնազանդի :

«Արդեօք այս նորատի կինը կրնայ մեզի ուղեկից լինիլ , հարցոյց Պ. Ֆօկ :

— Կարող է՞ , պատասխանեց ոստիկանը :

Ոստիկանը՝ Պ. Ֆօկն , Աուտա տիկինն ու Բասբարթուն Բալէ-Կաբէ մը հեծցուց , տեսակ մը քառանիւ և չորս նստարան ունե-

ցող կառք մը , որու երկու ձի լծուած էր : Ճամբայ ելան : Ոչ որ բերանը բացաւ ճամբան , որ դրեթէ քսան վայրկեան տևեց :

Կառքը նախ «Լա Կաբէ» անցաւ , որ նեղ փողոցներ ունէր , և միաշար խղիկներ որոց մէջ աղտոտ և պատառուն հաղուստով աշխարհաշըջիկ ժողովուրդ մը կ'վիտար . յետոյ եւրոպական քաղաքէն անցաւ , որ աղիւսէ տուներով զարդարուն էր , ընկուզենիներ զայն կ'հովանաւորէին , և կայմեր զայն կ'շրջապատէին , մինչդեռ՝ թէև կանուխ էր , արդէն վայելչագէմ ձիաւորներ և փառաւոր կառքեր քաղաքին այն կողմը կ'շրջէին :

Բալէ-Կաբէ արտաքուստ պարզ տեսքով բնակարանի մ'առջև կանկ առաւ , բայց բնակելի տուն մը չպիտի լինէր : Ոստիկանն իր կալանաւորները վար իջեցուց — արդարև այս անունը կրնայինք տալ անոնց — և սենեակ մը տարաւ որ վանդակաւոր պատուհաններ ունէր , անոնց ըսելով .

«Ժամն ութն ու կէսին պիտի ելնէք Օպատիաճ դատաւորին առջև» : Յետոյ ձիեց դնաց և դուռը դոցեց :

«Վայ միւր դիտուն , բոնուեցանք» , դուչեց Բասբարթուն , աթոռի մը վրայ ընկնելով :

Տիկին Աուտա՝ Պ. Ֆօկին դաւնալով իսկոյն , ըսաւ անոր ձայնով մ'որու այլայլութիւնն ընդունայն ծածկելու կ'ջանար .

«Պարոն , պէտք է պիտ թողուլ : Իմ պատճառաւ է որ կ'հալածուիք . յանցաւոր էք , որովհետև զիս ազատեցիք» :

Ֆիլիաս Ֆօկ բաւական համարեց ըսելու թէ այդ կարելի չէր : Անհաւատալի էր որ այդ «Լա Կաբէ» գործին համար ի գատ կոչուած լինին : Բողբարկուներն ինչ երեսով պիտի յանդգնէին յատենան ելնելու : Անշուշտ սխալմունք մը կար : Պ. Ֆօկ յարեց թէ՛ ինչ որ պատահի՝ անօդնական չպիտի թողուր նորատի կինը , և զանի Հօնկ-Քօնկ պիտի տանէր :

«Բայց շողենաւր կէսօրին կ'մեկնի՛ , դիտել տուաւ Բասբարթուն :

— Կէսօրէն առաջ նաւը պիտի դանուիրք» , պատասխանեց պարզապէս անվկանդ ազատանին :

Այս խօսքն այնքան վստահութեամբ արտասանեց , որ Բասբարթուն կամայ ակամայ ստիպուեցաւ ըսելու . «Տէր վկայ , այս ստոյգ

է. կէսօրէն առաջ շողենաւ պիտի գտնուինք» : Բայց բոլորովին վստահ չէր :

Ժամն ու թն ու կէսին՝ սենեկին դուռը բացին : Ոտերկանն ելեցաւ, և մօտաւոր սրահը մտցուց կալանաւորները : Գատարան մ'էր այն, և արդէն եւրոպացի և բնիկ բազմաթիւ հանդիսականներ ատենանք բռնեցին :

Պ. Ֆօկ, տիկին Առտա և Բասթարթու հատարանի մը վրայ բազմեցան որ դատաւորին և դիւանադպրին յատկացեալ ամբոստնութուն գիմացը կ'դռնուէր :

Այս դատաւորը՝ որ Պ. Օպատիաճ էր, իսկոյն ներս մտաւ՝ ետեւէն ունենալով դիւանադպիրը : Խոշոր կլոր մարդ մ'էր : Գամէ մը կախուած կեղծամ մը վար առաւ և արագօրէն հագաւ :

«Առաջին դատը», ըսաւ նա :

Բայց ձեռքը գլխուն տանելով. «Հէյ, այս իմ կեղծամն չէ :

— Արդարեւ, Պ. Օպատիաճ, այդ իմն է, պատասխանեց դիւանադպիրը :

— Սիրելի Պ. Օյսդէրբուֆ, ինչպէս կ'ուզես որ դատաւոր մը արդար վճիռ մ'արձակէ դիւանադպրի մը կեղծամով :

Կեղծամները փոխանակեցին : Այս պատրաստութեանց ժամանակ՝ Բասթարթու անհամբերութենէ կ'մաշէր. վասն զի այնպէս կ'երեւէր իրեն որ դատարանին խոշոր ժամահարին ասեղն անհամբերին արագութեամբ կ'քալէր :

«Առաջին դատը, վրայ բեքաւ այն ատեն Օպատիաճ դատաւորը :

— Ֆիլիաս Ֆօկ, ըսաւ Օյսդէրբուֆ դիւանադպիրը :

— Աւասիկ եմ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Բասթարթու :

— Ներկայ եմ, պատասխանեց Բասթարթու :

— Շատ լաւ, ըսաւ Օպատիաճ դատաւորը : Արդէն երկու օր կայ որ ձեզ ամբաստանած են և Պոմպէյի կառուց մէջ ձեզի կը փնտռէին :

— Բայց ինչ ամբաստանութիւն կայ մեզի դէմ, զոչեց Բասթարթու անհամբեր :

— Հիմակ պիտի իմանաս, պատասխանեց դատաւորը :

— Պարոն, ըսաւ այն ատեն Պ. Ֆօկ, անկիւնացի քաղաքացի եմ, և իրաւունք ունիմ. . . :

— Միթէ ձեր պատուոյն դէմ բան մ'ըրի՞ն, հարցուց Պ. Օպատիաճ :

— Ամենեւին :

— Շատ լաւ. ներս մտցուր բողոքարկուները :

Գատաւորին հրամանին վրայ՝ դուռ մը բացուեցաւ, և երեք հնդիկ կրօնաւորներ բարապանի մ'առաջնորդութեամբ ներս մտան :

«Ճիշտ այն մարդիկն են, միմեաց Բասթարթու, այս ապրիքատներն են որ մեր նորատի տիկինն այրել կ'ուզէին» :

Կրօնաւորները՝ դատաւորին առջև ոտքի վրայ կեցան, և դիւանադպիրը բարձր ձայնով կարգաց սրբապղծութեան դէմ բողոք մը, որու իբրեւ հեղինակ կ'ամբաստանուէին Ֆիլիաս Ֆօկ և իր սպասաւորը, քանի որ պրահմանեան կրօնի նուիրական վայր մը անարդէր էին :

«Լսեցիք, հարցուց դատաւորը Ֆիլիաս Ֆօկին :

— Այո, պարոն, պատասխանեց Պ. Ֆօկ իր ժամացոյցը նախելով, և այդ ձեր ըսածը կ'խոստովանիմ :

— Ա՛հ, կ'խոստովանիք. . . :

— Կ'խոստովանիմ և կ'սպասեմ որ այս երեք կրօնաւորներն ալ ըստ կարգի խոստովանին թէ Բիլաճիի տաճարին մէջ ինչ կ'ուզէին ընել » :

Կրօնաւորներն իրարու երես նայեցան : Կարծես թէ ամբաստանելոյն խօսքէն բան մը չէին հասկընար :

«Անտարակի՛յս, զոչեց Բասթարթու ցատմամբ, այն Բիլաճիի տաճարը, որու առջև իրենց զոհ՛ը պիտի այրէին» :

Կրօնաւորները վերստին ապշած կ'մնան, և Օպատիաճ դատաւորը յետին ծայր կ'ըլլամանայ :

«Ե՛րբ զոհ, հարցուց նա : Զո՞վ պիտի այրէին Պոմպէյի հրապարակին մէջ :

— Պոմպէ՛, պոռաց Բասթարթու :

— Անտարակի՛յս : Խնդիրը Բիլաճիի կռատան վրայ չէ, այլ Պոմպէյի Մալպար-Հիլի կռատան վրայ :

— Եւ իբրեւ համոզման ապացոյց՝ աւասիկ սրբապիղծ մարդուն սօլեմնեան, յարեց զիւանադպիրը՝ իր զրասեղանին վրայ զոյգ մը մուճակներ դնելով :

— Իմ մուճակներս, զոչեց Բասբարթու, որ յետին ծայրը զարմանալով՝ այս բացադանշութիւնն ակամայ բերնէն հանեց :

Դիւրին է գուշակել թէ ինչ խառնակութիւն տեղի ունեցաւ տիրոջ և սպասաւորին մոքին մէջ : Մոռցեր էին Պոմպէյի կուտան զիսուածը, և ահա բուն իսկ այս զիսուածն էր որով կ'ամբաստանուէին Վալկաթայի գատաւորին առջև :

Իրաւի, Ֆիքս զործակալը քաջ հասկըցեր էր թէ այս ձախող զիսուածէն ինչ օգուտ կրնար քաղել : Տասն երկու ժամ ուշ ճամբայ ելնելով՝ Մալպար-Հիլի կրօնաւորաց փաստաբանն եղեր էր . անբաւ փոխարինութիւն մը խոստացեր էր անոնց, քաջ զիսնալով որ անկիական կառավարութիւնն այս տեսակ յանցանքի դէմ շատ խիստ էր . յետոյ՝ հետեւեալ շոգեկառով սրբապիղծներուն ետեւն կ'ըրկէ զանոնք : Բայց՝ որովհետեւ նորատի այրին աղատելու համար բաւական ժամանակ անցուցեր էին Ֆօկ և իր սպասաւորը, Ֆիքս իր հնգիկներովն անոնցմէ առաջ հասաւ ի Վալկաթա, ուր արդէն հեռագիր քաշեր էին գատաւորաց՝ այն մարդիկը ձերբակալելու :

Ընթերցողը կրնայ երեւակայել թէ Ֆիքս որչափ վհաճեցաւ, երբ իմացաւ որ Ֆիլիպս Ֆօկ դեռ չէր հասած Հնդկաստանի մայրաքաղաքը : Այնպէս կարծեց որ իր զողը՝ երկաթուղոյն մէկ կայարանն իջնելով՝ հիսիսային գաւառներն ապաւինած պիտի լինէր : Քսան ու չորս ժամ՝ անհնարին մտատանջութեան մէջ անցընելէն ետեւ՝ Ֆիքս Վալկաթայի կայարանը սպասեց անհամբեր որ լրտեսէ : Ուստի քանի մեծ եղաւ իր զարմանքն երբ՝ այս առաւօտ իսկ, վախճան իջնելու տեսաւ նորատի կնկան մ'ընկերակցութեամբ թէ և, որու ներկայութիւնը չէր կրնար հասկընալ : Անմիջապէս անոր վրայ ոտակիւն մը դրկեց, և ահա այսպէս Պ. Ֆօկ, Բասբարթու և Պունտէլքոնտի բաշային այրին՝ Օպատիազ գատաւորին ատենան ելան :

Եւ եթէ Բասբարթու այնքան շուարած չլինէր՝ անտարակոյս՝

գատարանին մէկ անկիւնը Ֆիքսը պիտի տեսնէր, որ հարցաքննութեան կ'հետեւէր անշափ հետաքրքրութեամբ, վասն զի ի Վալկաթա, ինչպէս նաեւ ի Պոմպէյ և ի Սուէիշ, դեռ ևս չէր ստացած ձերբակալութեան հրամանագիրը :

Սակայն Օպատիազ գատաւորը Բասբարթուի բերնէն փախած խոստովանութիւնն իբրեւ փաստ բուն էր, թէ և Բասբարթու իր բոլոր ունեցածը կ'տար իր անխոհեմ խօսքն ետ առնելու համար : «Իրողութիւնները կ'խոստովանիք, ըսաւ գատաւորը :

— Կ'խոստովանիք, պատասխանեց պաղութեամբ Պ. Ֆօկ :

— Նկատելով, վրայ բերաւ գատաւորը, որ անկիական օրէնքը Հնդկաստանի բոլոր կրօնները հաւասարապէս և խստութեամբ կ'ուզէ պաշտպանել, Պ. Բասբարթուն այս ոճիւրը խոստովանած լինելով՝ քանի որ չուրանար թէ Պոմպէյի մէջ Մալպար-Հիլի կուտան սալայատակը պիղծ ոտքով մը կոխեր էր, հոկտեմբերի 20ին, յիշեալ Բասբարթուն կ'գատապարտէ տասնհինգօրեայ բանտարկութեան և երեք հարիւր ոսկի տուականց :

— Երեք հարիւր ոսկի, զոչեց Բասբարթու, որ իրօք տուականքէն միայն զգածուեր էր :

— Լուծիւն, ըսաւ բարապանը ունային ձայնով մը :

— Եւ, յարեց Օպատիազ գատաւորը, նկատելով որ իրապէս հաստատուած չէ որ սպասաւոր ու աէր խօսքը մէկ բրած չլինին, քանի որ՝ ամէն պարապայի մէջ՝ աէրն իր ծառային զործոց պատասխանատու է, յիշեալ Ֆիլիպս Ֆօկը վար կ'դնեմ և կ'գատապարտեմ որ ութ օր բանտ մնայ, և հարիւր յիսուն ոսկի տուականք տայ : Դիւանադպիր, ուրիշ գատ մը մէջ բեր՝ :

Ֆիքս՝ իր անկիւնը սքլած՝ անպատում խնդութիւն մը կ'ըզար : Ֆիլիպս Ֆօկ ութ օր Վալկաթայի մէջ բնակուելով՝ պէտք եղածէն առելի ժամանակ կ'տար իրեն ձերբակալութեան հրամանագիրը ստանալու :

Բասբարթու բոլորովին շուարած էր : Այս գատապարտութիւնն իր տիրոջը տունը կ'փէր : Քսան հազար լիբայի գրաւ մը մէջ կ'խաղար, և պատճառ՝ վասն զի ինք՝ ապուշի մը պէս՝ այն անիծեալ տաճարը մտեր էր :

Ֆիլիսա ֆօկ անմիջապես կ'մնար, որպէս թէ այս վճիռն իրեն չէր վերաբերէր, և ոչ իսկ ունքը պոստեր էր: Բայց այն միջոցին որ դիւանագայրին ուրիշ բողոքարկուներ ներս կ'կոչէր, ոտք կ'եւնէ ու կ'ըսէ.

«Երաշխաւորութիւն կ'տամ:

— Այդ իրաւունքդ է», պատասխանեց գատաւորը:

Ֆիլքս կարծեց թէ պաղ պաղ ջրեր կ'թափին ղլխէն, բայց ինքն իրեն եկաւ, երբոր գատաւորին այս վճիռը լսեց. «Ըստ որում Ֆիլիսա ֆօկ և իր սպասաւորն օտարականներ են, պէտք է իւրաքանչիւրին համար հազար ոսկի երաշխաւորութիւն պահանջել»:

Հետեւապէս Պ. ֆօկ երկու հազար ոսկի պիտի տուժէր եթէ իր գատաւորութեան չենթարկեր:

«Կ'վճարեմ»: ըսաւ այս աղատանին:

Եւ Բասթարթուն կրած պարկէն՝ դրամատոմներու ծրար մը հանեց և դիւանագայրին դրասեղանին վրայ դրաւ:

«Այս գումարը ձեզի պիտի հատուցուի երբոր բանտէն ելնէք, ըսաւ գատաւորը: Առ այժմ՝ աղատ էք սոյն երաշխաւորութեան ներքեւ:

— Եկուր, ըսաւ Ֆիլիսա ֆօկ իր սպասաւորին:

— Բայց դոնէ թող մոռանանք ետ տան», զոչեց Բասթարթուն մեծ կատաղութեամբ:

Մոռանանք իրեն տուին:

«Այս մոռանանքն ինձ սուղի նստան, մըմուաց նա: Ամէն մէկը հազար ոսկիէն աւելի. թող որ ոտքս ալ կ'ցաւընեն»:

Բասթարթուն՝ բոլորովին ակնկոր՝ Պ. ֆօկին ետեւէն դնաց, որ իր թեւ նորատի կնկան տուեր էր: Ֆիլքս դեռ կ'յուսար որ իր զորն այս երկու հազար լիբան չպիտի թողուր բնաւ և իր ութն օրուան բանտարկութիւնը պիտի յանձն առնուր: Ուստի ֆօկին ետեւէն ընկաւ:

Պ. ֆօկ կառք մը բռնեց, և իսկոյն տիկին Աուրա, Բասթարթուն և ինք ներս մտան: Ֆիլքս կառքին ետեւէն վազեց, և կառքը քիչ ատենէն քաղքին մէկ քարափին վրայ հեռացաւ:

Ծովեզրէն կէս մղոն հեռի Ռաշկոն շոգենաւն երկաթ նետեր էր, և կայմին կատարը քաշեր էր դրօշակն որով ճամբայ ելնելիքը կ'այտնէր: Պ. ֆօկ ժամ մ'առաջ հասեր էր: Ֆիլքս տեսաւ որ նա կառքէն կ'իջնէր և տիկին Աուրայի ու իր սպասաւորին հետ նաւակ մը կ'մտնէր: Ֆիլքս ոտնովը դետին զարկաւ:

«Ապիրա՛տը, զոչեց նա, ահա կ'մեկնի: Երկու հազար ոսկի կը զոհէ: Գողի պէս շուայլ է: Ա՛հ, եթէ պէտք լինի մինչև աշխարհիս ծայրն անոր ետեւէն պիտի երթամ. բայց այս իր բըռնած ընթացքով, բոլոր զողունի դրամը մէջ պիտի խաղայ»:

Ոստիկանութեան դորձակատարն իրաւունք ունէր այս խորհրդածութիւնն ընելու: Արգարե՛ քանի որ Լոնտօնէն ելեր էր, թէ ուղևորութեան ծախուց և պարգևի համար, թէ փիղ զնելու և տուգանք ու երաշխաւորութիւն տալու համար՝ Ֆիլիսա ֆօկ արդէն հինգ հազար ոսկի վատներ էր իր ճամբուն վրայ, և մնացած գումարին հարիւրին այնքան տոկոսը, որ գործակալաց պիտի տրուէր, օր ըստ օրէ կ'նուագէր:

ՖԻԼՍ ԶԳԻՏՆԱԼՈՒ ԿՋԱՐՆԷ ԻՐԵՆ ՊԱՏՄՈՒԱԾ ԲԱՆԵՐԸ

Չինաստանի ու ճաբոնի ծովերը բանող՝ Թերակղզիական և Արևելեան Ընկերութեան շոգենաւներէն՝ Ռաշկոնը՝ երկաթէ ու պտուտակաւոր նաւ մ'էր, հազար եօթ հարիւր եօթանասուն տակառի պարունակ, և չորս հարիւր ձիու անուանական ոյժ ունեցող: Արադութեան կողմէ Մաշկէլայի կ'հաւասարէր այլ ոչ ղիւրութեան կողմէ: Ուստի տիկին Աուրա այնքան հանգիստ սենեակ չունէր որչափ որ Ֆիլիսա ֆօկ կ'փափաքէր: Այլ սակայն՝ երեք հազար հինգ հարիւր մղոնի, այսինքն տասն մէկէն մինչև տասն երկու օրուան ճամբայ ունէին միայն, և նորատի կինն այնքան բարակը չէր փնտուր իր ուղևորութեան ատեն:

Այս ճամբորդութեան առաջին օրերը՝ տիկին Առտա աւելի ևս ծանօթացաւ ֆիլիսոսոփային հետ։ Ամէն առթիւ՝ անոր սրտազին երախտադիտութիւն մը կ'յայտնէր։ Մաղձոտ ազատորդին անոր միտ կ'դնէր, գէթ առ երեւոյթս, յետին ծայր պաղուծեամբ, և ընաւ ձայն մը, շարժում մ'անդամ չէին յայտնէր թեթեւադոյն այլայլութիւն մը։ Հոգ կ'տանէր որ նորատի կիներ բոլոր պէտք եղածն ունենայ։ Ատեն ատեն կանոնաւորապէս անոր մօտ կ'երթար եթէ ոչ խօսակցելու, գէթ անոր մտիկ ընելու համար։ Անոր առջև յետին ծայր քաղաքավար էր, թէև այս մարդավարական պարտաւորութիւնները մարդամեքենայի մը շնորհքով և անակնկալ կ'կատարէր, մարդամեքենայ մ'որու շարժումները կարծես թէ այս բանիս համար յատկացած էին։ Տիկին Առտա չզիտէր թէ ինչ մտածէ այս ընթացքին վրայ. բայց Բասթարթու փոքր ինչ մեկներ էր անոր իր տիրոջ արտակերպոն բնաւորութիւնը։ Յայտնէր էր անոր թէ ինչ տեսակ զբաւի համար աշխարհի շրջանը կ'ընէր անդադար։ Տիկին Առտա ժպտէր էր, բայց ինչ և է, իր կեանքն անոր պարտաւոր էր, և իր ազատարարին համար աննպաստ չէր իր երախտադիտութեան զոյգումը։

Տիկին Առտա՝ հնդկ փղավարին իր սրտաշարժ պատմութեան վրայ ըսածները հաստատեց։ Իրաւի՝ նէ բնիկ ցեղերուն մէջ առաջին տոհմիկ գերդաստանէ էր։ Հնդկաստանի մէջ՝ շատ Պարսիս վաճառականներ մեծ հարստութիւններ գիգեցին՝ բամբակի առուտուր ընելով։ Ասոնց մին՝ ճէմս Ժիթիպոյ սեպուհն՝ անկլիական կառավարութեան կողմէ ազնուականութեան տիտղոս ստացաւ, և տիկին Առտա՝ այս հարուստ անձին ազդականն էր, որ Պոմպէյ կ'ընակէր։ Նա կ'յուսար Հօնկ-Գօնկի մէջ՝ Ժիթիպոյի եղբորորդին՝ յարգելի Ժիթին գտնել։ Արդեօք անոր մօտ ապաւեն ու օգնութիւն կարելի էր ստանալ. ահա այս բանս չէր կարող հաստատել։ Իսկ Պ. Ֆօկ կ'սրտասխանէր որ այս մասին հոգ ընելու պատճառ մը չունէր և թէ ամէն ինչ Ժիթիպոյի պէտքէն կարգի պիտի մտնէր։ Այս եղաւ իր խօսքը։

Նորատի կիներ կ'հասկընար արդեօք այս ահաբեկ մակբայը. չլիտցուիւր։ Սակայն նէ իր խոշոր աչուներ Պ. Ֆօկի աչաց վրայ

կ'սեւեռէր, «Հիմալայայի նուիրական լճակներուն պէս վճիտ» խոշոր աւուներ։ Բայց վայրենին Ֆօկ՝ միշտ կոճակները դրած և ձիգ՝ սոյն լճակին մէջ նետուող մարդ չէր երևեր։

Ռանկունի ճամբորդութեան այս առաջին մասը յաջող պայմաններով ի կատար հասաւ։ Օգն անոյշ էր։ Ահագին խորշին այն մասը զոր նաւորդները՝ «Պէնկալայի խորութիւնք» կ'անուանեն, շոյենաւ ընթացքին նպաստաւոր երեցաւ։ Ռանկունի քիչ ատենէն Մեծ-Անդաման կղզին տեսաւ, խմբին մէջ գլխաւորը, որ իր Սատլ-Բիք նկարագրեղ լեռնով, երկու հազար չորս հարիւր ոտք բարձր, նաւարկուներուն աչաց կ'զարնէ։

Նաւը բաւական մօտէն կղզոյն եզերքը քերեց։ Վղզոյն վայրենի Պապուսները բնաւ չերեցան։ Մարդկային աստիճանին վերայ յետին ցեղը կ'ընեն այս արարածները, թէև յանրաւի կ'ամբաստանուին իբրեւ մարդակեր։

Այս կղզեաց համատեալ տարածութիւնը սքանչելի էր։ Արդղեաց առջևի կողմերը ծածկուած էին հովանեկաւոր արմաւենեաց, արէլի, պափուի, ընկուզի, Բէլի, հակայաձև Բիւզի, դալարաւէտ ձարխոտի անտառներով, մինչդեռ ետևի կողմերը լեռներու ստուարազիւ պարը կ'նկարուէր։ Իսկ ծովափին վրայ բիւրաւոր անդին ուտելի ծիծառներ, որոց համադամ ձուերն երկնային պետութեան մէջ ընտիր կերակուր կ'յօրինեն։ Բայց Անդաման կղզեաց բոլոր այս այլազան տեսարանը շուտով անհետ եղաւ, և Ռանկունի արագօրէն դիմեց Մալակայի նեղուցը, որմէ պիտի մտնէր Չինաստանի ծովերը։

Այս նաւարկութեան ատեն՝ ինչ կ'ընէր Ֆիքս՝ որ այնքան ձախողակի բռնադատուած էր աշխարհիս նշույտն ընելու։ Վալիաթա պէտք եղած պատուէրը թողէն ետև հրամանադրի մասին՝ որ եթէ հասնէր՝ իրեն ուղարկեն ի Հօնկ-Գօնկ՝ յաջողէր էր Ռանկունի շոյենաւ մտնել՝ Բասթարթուէն անտես մնալով՝ և կը յուսար որ ծածուկ կ'մնար մինչև շոյենաւին հասնիլն իր նպատակին։ Իսկ իրաւի՝ շատ դժուարին պիտի լինէր իրեն բացատրել թէ ինչո՞ւ համար շոյենաւը կ'գտնուէր՝ առանց Բասթարթուի կասկածներ տալու, որ պիտի կարծէր թէ նա Պոմպէյ է։ Բայց պա-

ըստ այդից բերմամբ՝ պարկեշտ սպասաւորին հետ վերստին տեսակցելու ստիպուեցաւ։ Ի՞նչպէս. հիմակ պիտի տեսնենք։

Ոստիկանութեան գործակալին բոլոր յոյսերը, բոլոր փափաքներն այժմ աշխարհի մէկ կիւտին վրայ կեդրոնացած էին, այս է Հօնկ-Գօնկ, վասն զի նաւը քիչ ատեն կ'մնար 'ի Սինկաբօր. ուստի իր ձերբակալութեան գործը չէր կրնար կատարել։ Սակայն այս գործը Հօնկ-Գօնկ գլուխ հանելու պէտք պիտի լինէր, թէ ոչ՝ զորն իր ձեռքէն՝ կերպով մը՝ բոլորովին պիտի պրծէր։

Ստուդիո՝ Հօնկ-Գօնկ դեռ ես անկլիական երկիր մ'էր, բայց նոյն սահմանին մէջ վերջինն էր։ Աւելի հեռուն՝ Չինաստանը, Ճաբոնը, Ամերիկան Պ. Ֆօկին գրեթէ անբոյժ պատասպարան մը կ'ընծաւէր։ Եթէ Ֆիքս՝ Հօնկ-Գօնկի մէջ ձերբակալութեան հրամանագիրը ստանար՝ որ անտարակոյս իր ետեւէն կ'վազէր, Պ. Ֆօկը պիտի բռնէր և տեղական ոստիկանութեան ձեռքը պիտի յանձնէր։ Այս մասին դժուարութիւն մը չկար։ Բայց Հօնկ-Գօնկ անցնելէն ետեւ՝ ձերբակալութեան պարզ հրամանագիր մը չպիտի բաւեր։ Հետեւապէս յապաղումներ, երկարաձգութիւններ, ամէն տեսակ արգելքներ պիտի պատահէին, որոյմէ օգուտ պիտի քաղէր անշուշտ ապիրատը խոյս տալու համար։ Եթէ այս գործողութիւնն անցաւուկ ելնէր 'ի Հօնկ-Գօնկ՝ եթէ ոչ անկարելի, դէթ շատ դժուարին պիտի լինէր նորէն սխիլ յաջողութեան յուսով։

Ճկարեմն, կ'կրկնէր Ֆիքս՝ իր խցիկին մէջ անցուցած երկար ժամերուն ատեն, ուրեմն, կամ հրամանագիրն 'ի Հօնկ-Գօնկ պիտի հասնի, և այն ատեն իմ մարդս կ'ձերբակալեմ, կամ պիտի չհասնի, և այս անգամ հարկ է ամէն միջոց 'ի գործ դնել անոր ուղեւորութիւնը պահ մ'եմ ձգելու։ Անցաւուկ ելայ 'ի Պոմպէյ, անցաւուկ ելայ 'ի Վալիաթա։ Եթէ Հօնկ-Գօնկի մէջ ալ որսը ձեռքէս հանեմ, իմ անուն մէկ ստակի պիտի լինի։ Ի՞նչ որ պատահի, պէտք է յաջողի։ Բայց ի՞նչ միջոց պէտք է գործածել այս անիծեալ Ֆօկին չուն՝ եթէ հնար է, յապաղեցընելու համար։

Վերջապէս՝ Ֆիքս բոլորովին միտքը գրեւ էր որ ամէն ինչ Բասթարթիւն խոստովանի, անոր ճանչել տալու այս մեծաւորն

որու կ'ծառայէր և որու գաւակիցը չէր անշուշտ։ Երբ մի անգամ Բասթարթիւն՝ այս յայտարարութեամբ աչքը բանար՝ պիտի վախնար որ վտանգի մէջ չիյնայ և անպատճառ իրեն, այսինքն Ֆիքսին պիտի յարէ։ Բայց վերջապէս այս վտանգաւոր միջոց մ'էր որ, առ 'ի չգոյէ ուրիշ միջոցի, կրնար գործածուիլ։ Եթէ Բասթարթիւն իր տիրոջ բառ մ'ըսէր՝ զորոն անգառնալի կերպով պիտի խանդարէր։

Ուստի՝ ոստիկանութեան գործակալը չափազանց շփոթած էր, երբ տիկին Աուայի ներկայութիւնը Ռանկոանի մէջ՝ Ֆիլիաս Ֆօկի ընկերակցութեամբ, նոր նոր յոյսեր տուաւ իրեն։

Ո՞վ էր այս կինը։ Ի՞նչ պարագաներով Պ. Ֆօկի ընկերակցին դարձեր էր։ Անտարակոյս այս հանդիպումը Պոմպէյի և Վալիաթաթայի ճամբուն մէջ եղած պիտի լինէր։ Բայց թերակղզւոյն ո՞ր վայրը։ Միթէ դիպուածով միացեր էին Ֆիլիաս Ֆօկ և նորաստի ուղեւորահին։ Արդեօք Պ. Ֆօկ այս ուղեւորութիւնը Հնդկաստանէն ընկելով նպատակ ունէր այս չքնաղ անձը գտնելու, վասն զի իրօք չքնաղ էր։ Ֆիքս լաւ տեսեր էր զանի Վալիաթայի դատարանին մէջ։

Դիւրին է միտ առնուլ թէ՛ գործակալն ինչ աստիճան շփոթեր մնացեր էր։ Մտածեց թէ՛ արդեօք այս գործին մէջ գաւառապարտելի առեանդ մը չկար։ Այո, այսպիսի բան մը պիտի լինէր։ Այս դաղափարը Ֆիքսի գլխուն մէջ տպաւորեցաւ, և հասկըցաւ որ այս նպարապէն ինչ օգուտ կրնար քաղիլ։ Այս նորատի կինն արամբի լինէր թէ՛ ոչ՝ անշուշտ առեանդ մը կար, և կարելի էր առեանդ չին դէմ այնպիսի արգելքներ հանել 'ի Հօնկ-Գօնկ որ ստակով չկարենայ ազատիլ։

Բայց պէտք չէր Ռանկոանի Հօնկ-Գօնկ հանելուն սպասել։ Այս Ֆօկն նաեւ նաւ ցատկելու անշահ սովորութիւնն ունէր, և գործը վէճի տակ ձգելէն առաջ՝ կրնար նա շատ հեռու դանդաղիլ։

Ուրեմն կարեւոր խնդիրն էր անկլիական իշխանութեան ազգաբարեւ և Ռանկոանի դաւաճան իմացընել Հօնկ-Գօնկ հանելէն առաջ։ Արդ՝ այս բանն շատ դիւրին էր բնել. վասն զի շոգեհարը Սինկաբօրի նաւամատոյցը կ'հանդիպէր, և Սինկաբօրն ալ ելէր։

տրական թեկույթ չինական երկրին կցած է : Սակայն՝ ֆիքս՝ խորհուրդն ի դորձ զննելն առաջ և առելի ապահովութեամբ դորձելու համար, միտքը դրաւ Բասթարթուն հարցուփորձ ընել : Գիտէր որ դժուարին չէր այս սպասաւորը խօսել տալ, և որոշեց մինչ ցայն կէտ պահած ծպտեալ ընթացքը փոխել : Արդ՝ պէտք չէր ժամանակ կորստել : Հոկտեմբեր ամսուն Յէն էր, և հետեւեալ օրն իսկ Ռաշկոնի մէջ Սինկարոր երկաթ պիտի նետէր :

Ռ. րեմն՝ այն օրը ֆիքս իր խցիկէն ելնելով կամրջին վրայ ելաւ որպէս զի Բասթարթուն գտնէ և ինքն առաջ անոր մօտենայ յետին զարմացման նշաններով : Բասթարթուն նաւուն առաջքը կը պտրտէր, երբ դորձակալն անոր վրայ վազեց՝ պոռաւով :

«Գո՛ւ, Ռաշկոնի մէջ :

— Պարոն ֆիքս, այս նաւուն մէջ ես, պատասխանեց Բասթարթուն՝ բոլորովին զարմացած՝ և ճանչեց իր Մանկէլայի ուղեւիկը : Ի՛նչ, քեզ Պոմպէյ թողէն ետեւ՝ Հօնկ-Գօնկի ճամբուն վրայ դանեմ : Ռ. րեմն դու ալ աշխարհի շուրջը կ'պտրախ :

— Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց ֆիքս, և միտք ունիմ Հօնկ-Գօնկ մնալու, — դէժ քանի մ'օր :

— Ա՛հ, ըսաւ Բասթարթուն, որ պահ մի զարմանք ցցուց : Բայց ի՛նչպէ՛ս՝ մեր Վալկաթայէն ելնելէն ի վեր՝ քեզ չտեսայ :

— Ճշմարիտը, անհանգստութիւն մը . . . քիչ մը ծովը զիս բռնեց . . . խցիկիս մէջ պառկած մնացի . . . : Պէնկալի ծովածոցն այնքան ակործելի չէ, ինչ որչափ հնդկացին Ովկիանոսը : Հասկաց, մեծաւորդ, Պ. ֆիլիպս ֆօկ :

— Քաջաւորդ է, և իր ուղեղին պէս ճշդ լինու : Օր մ'անգամ չյայտարար : Ա՛հ, Պ. ֆիքս, դու, դու չգիտես տակաւին, նորատի կին մ'ալ ունինք մեզի հետ :

— «Նորատի կին մը», պատասխանեց դորձակալը՝ որ բոլորովին չհասկընալու զարկաւ իր խօսակցին ըսածը :

Բայց Բասթարթուն շուտ մ'ամէն բան իմացուց անոր : Պոմպէյի կռատան մէջ պատահմանքը պատմեց, պատմեց երկու հազար ոսկիով փեղին մը դնումը, ասորէի դորձը, Առտայի առեւանգը, Վալկաթայի գատարանին վճիռը, երաշխաւորութեամբ աղատու-

թիւնը : ֆիքս որ այս դիպուածոց վերջին մասը դիտէր, բոլորն ալ չգիտնալ ձևացուց, և Բասթարթուն իր արկածները պատմելու հաճոյքը կ'զգար այնպիսի ունկնդրի մ'առջև որ իրեն այնքան համակրութիւն կ'յայտնէր :

«Բայց՝ վերջապէս, հարցուց ֆիքս, միթէ քու մեծաւորդ եւրոպա տանելու միտք ունի այդ նորատի կինը :

— Ո՛չ բնաւ, Պ. ֆիքս, ո՛չ բնաւ : Միայն իր մէկ աղղակահին խնամոց պիտի յանձնենք, և այս աղղականը Հօնկ-Գօնկի հարուստ վաճառական մ'է :

— Ընելու բան մը չկայ, ըսաւ իւրովի դորձակալն իր գովամակութիւնը ծածկելով : Բաժակ մը ճէն կ'ուզէն, Պ. Բասթարթուն :

— Յօժարակամ, Պ. ֆիքս : Պէտք է բաժակ մը պարպենք զերար Ռաշկոնի վրայ հանգիպելուս համար :

ԺԷ

ՄԻՆԿԱՐՈՐԷՆ Ի ՀՕՆԿ-ԳՕՆԿ ՈՒՂԵԻՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԲԱՆԵՐ ԿՊԱՏԱՀԻՆ

Այն օրէն ի վեր՝ Բասթարթուն և դորձակալն իրարու հետ ստեպ տեսնուեցան, բայց դորձակալն իր ուղեկցին առջև միշտ զլուշաւոր դիրք մը կ'ընէր և փորձ չփորձեց բնաւ անոր լեզու թափել տալու : Միայն քանի մ'անգամ՝ Պ. ֆօկն ընդնշմարեց, որ Ռաշկոնի մեծ սրահը մնալ առելի պատշաճ կ'ըստէր, թէ տիկին Առտայի հետ տեսակցելու, թէ վէպը խաղալու համար, իր անփոփոխելի սովորութեան համեմատ :

Իսկ Բասթարթուն՝ սկսեւ էր իրօք խորհիլ թէ ինչ եզրական գիպուածով ֆիքս իր տիրոջը ճամբուն վրայ դարձնալ կ'ստնուէր : Եւ արդարեւ՝ զարմանաց արժանի բան մ'էր : Այս պարագային որ իրար շատ սիրալիր, շատ բարեսէր էր՝ առաջ Մարիշ կ'տեսնէր, ապա Մանկէլայ շուկնաւին մէջ, ուսկից Պոմպէյ կ'ընէր, որ մնա-

լու միտք կ'այայտնէ, վերջը Ռանկուան մէջ կ'երևի, Հօնկ-Գօնկ գնալու մտօր, մէկ խօսքով, Պ. Ֆօկի հետեւած զիծը կ'ըսնէ և այսպէս մտածութեան զրդիւ կ'լինի: Ճշմարիտը՝ զէթ այլանդակ հանդիպում մ'էր այս: Որո՞ւ ետեւէն ընկած էր այս Ֆիքսը: Բաս-բարթու պատրաստ էր իր հողաթափները — զոր խնամօք պահած էր — զբաւ դնել որ այս Ֆիքսը Հօնկ-Գօնկէն պիտի մեկնէր իր մեծաւորին հետ և թերեւ նոյն շոգենաւով:

Եթէ Բասբարթու դար մ'անգամ խորհէր դարձեալ չպիտի կարենար գուշակել թէ գործակալն ինչ պաշտօն ունէր: Երբեք չպիտի երեւակայեր որ այս երկրագունտիս շուրջը՝ Պ. Ֆօկին ետեւէն ընկած են՝ ինչպէս զողի մ'ետեւէն: Բայց որովհետեւ մարդս 'ի բնէ ամէն բանի մեկնութիւն մը տալու սովորութիւն ունի, աւասիկ ինչպէս Բասբարթու՝ յանկարծ լուսաւորութիւն Ֆիքսի յաբաւեւ ներկայութիւնը մեկնեց, և ստուգիւ՝ իր տուած մեկնութիւնը շատ բանաւոր էր: Արգարեւ՝ Բասբարթուի կարծեօք՝ Ֆիքս միայն գործակատար մը կրնար լինիլ որ Պ. Ֆօկի ետեւէն զրկուած պիտի լինէր Ռըֆօմ՝ ժողովական անդամակցաց կողմէ, որպէս զի հաստատեն թ արդեօք այս ուղեորութիւնը կանոնաորապէս կը կատարուէր աշխարհի շուրջը, պայմանեալ ուղեգրին համեմատ:

Քնքնայայտ է, ինքնայայտ է, կ'ըրկէր պարկեշտ սպասաւորը՝ իր խորագիտութեան վրայ պարծենալով: Լրտես մ'է այս զոր այն պարտնները մեր ետեւէն արձակած են: Ինչ անարժան ընթացք: Պ. Ֆօկ անբան ուղղամիտ, սյնքան պատուելի մարդ է: Ինչպէս կ'յանդգնին լրտես մը զրկել անոր ետեւէն: Ա՛հ, Ռըֆօմ՝ ժողովակի պարտններ, այդ բանը ձեզի սուղի պիտի նստի:

Բասբարթու այս գիտն ընելուն վրայ զմայլելով հանդերձ՝ միտքը դրաւ բան մը չըսել իր մեծաւորին, վախնալով որ իր մեծաւորն իրաւմը չվերաօրի այս անվստահութենէ զոր իր հակապարտններն իրենց ցոյց կ'տային: Բայց որոշեց յարմար առթիւ Պ. Ֆիքսը կատակի առնել, բացէ 'ի բաց, այլ առանց բռնաւորելու:

Հօկտեմբերի 30ին՝ չորեքշաբթի օր՝ կէսօրէն ետք՝ Ռանկուանը Մալակայի նեղուցէն կ'սահէր կ'անցնէր, այս նեղուցն որ համա-

նուն թերակղզին կ'զատէ Սումաթրայի երկիրներէն: Սեպածե և շատ նկարագեղ լեռներ մեծ կղզին կ'ծածկէին ճամբորդներուն աչքէն:

Հետեւեալ օրը՝ առաւօտեան ժամը չորսին՝ Ռանկուանը՝ իր պայմանեալ ժամանակէն կէս օր շահած լինելով՝ Սինկաբոր երկաթ կ'նետէր՝ որպէս զի ածուխի պաշարն առնու:

Ֆիլիաս Ֆօկ այս շահաւոր տարբերութիւնը շահաց սինակին մէջ զրեց, և այս անգամ՝ ցամաքն ելաւ, տիկին Աուտային ուղեկցելով որ քանի մը ժամ պտըտելու փափաք յայտնէր էր:

Ֆիքս՝ որու կասկածելի կ'երևէին Ֆօկի ամէն գործերը, անոր ետեւէն գնաց անտես մնալով: Իսկ Բասբարթու՝ որ քթին տակէն կ'ծիծաղէր Ֆիքսին հնարքը գիտելով, ըստ սովորականին՝ գնաց պէտք եղած բաները գնելու:

Սինկաբոր կղզին ոչ մեծ է տեսքով և ոչ ահարկու: Լեռներ՝ այսինքն կիսանկարներ բնաւ չունի: Սակայն իր մերկութեամբը դարձեալ չքնադադեղ է: Աղ որ ճամբաներով կտրուած ծառաստան մ'է: Սիրուն կառք մ'որու լծած էին Նոր-Հոլանտայէն բերուած վայելչակազմ ձիեր, տիկին Աուտան և Ֆիլիաս Ֆօկն առաւ տարաւ զալարադեղ խոշոր արմաւենեաց և ձապախոտոց անտառ մը, ձապախոտեր որոց պալարները նոյն իսկ կիւրաց ծաղկան պտուկովը շինուած են: Անգ՝ սղպեղի տունկեր՝ եւրոպական արտորից փշալի ցանկերուն տեղը կ'ըսնէին: Սակայն ձապախոտի ծառեր իրենց փառաւոր ոստերով՝ այս արեւադարձային կողմերուն տեսքը կ'այլադանէին, փայլուն տերեւներով մշկահոտ ընկուզներ կ'ծու անուշ բուրմունքով օդը կ'ընտին: Ասպիկներու երամակներ՝ թեթեւաշարժ և ծաղրածու, անպակաս էին անտառներուն մէջ, նոյնպէս վաղրները թաւաւաներու մէջ: Եթէ ընթերցողը զարմանայ թէ ինչպէս համեմատաբար այսչափ փոքրիկ կղզու մը մէջ այս սոսկալի գիշատիչ դազանները բոլորովին չեն ջնջած, պիտի պատասխանենք թէ Մալակայէն կ'զան՝ 'ի լուր նեղուցէն անցնելով:

Գիւղօրէքն երկու ժամի չափ շրջելէն ետեւ՝ տիկին Աուտա և իր ընկերը — որ փոքր ինչ կ'նայէր առանց տեսնելու — քաղաքը

մտան . ծանր և ցած տուներու ընդարձակ կոյտ մը , որոց շուրջը
չքնաղ պարտէզներ կ'պստուին , և այս պարտէզներուն մէջ կը
բուսնին ծանկոտներ , անասներ և աշխարհիս ամենէն պատուա-
կան պատուները :

Ժամը տասնին շոգենաւը կ'զաւնային՝ և չէին դիտեր որ իրենց
ետեւէն կ'զար գործակալը , որ նոյնպէս կառք բռնելու համար
ծախքէ ելեր էր :

Բասրարթու Ռանկանի կամըջին վրայ անոնց կ'սպասէր : Բարե-
սիրտ տղան բաւական ծանկոտներ գներ էր , որ միջին խնձորի
պէս խոշոր էին , դրսէն մութ թուխ՝ ներսէն պայծառ կարմիր ,
և որու սպիտակ պտուղը՝ շրթանց մէջ հալելով՝ անչափ հաճոյք
կ'պատճառէ ճշմարիտ ընտրակերներուն : Բասրարթու տիկին Աու-
տային տալով զանոնք մեծ հաճութիւն զգաց և տիկինն ալ շնոր-
հալի կերպով շնորհակալ եղաւ :

Ժամը տասնին՝ Ռանկանն իր ածուխն առնելով՝ պարանները կ'ար-
ձակէր՝ և քանի մը ժամ ետք՝ ճամբորդներուն աչքէն աներևոյթ
կ'լինէին Մալակայի լեւները , որոց անտառներն երկրիս ամենէն
զեղեցիկ վայրները կ'պատասպարեն :

Հաղար երեք հարիւր մղոն Սինկարորը Հօնկ-Գօնկի կղզիէն կը
դառնէ , որ փոքրիկ անկիտական հող մ'է չինական եղբրէն բաժ-
նուած : Ֆիլիսա Ֆօկ կ'փափաքէր անշուշտ որ առ առաւելն վեց
օրուան մէջ կարէ այս ճամբան , որպէս զի 'ի Հօնկ-Գօնկ կա-
րող լինի՝ նոյեմբեր 6ին Եօքօհամա գնալիք շոգենաւը բռնել , որ
Ճաբոնի զլխաւոր նաւահանգիստներէն մին է :

Ռանկանը շատ բեռնաւորուած էր : Սինկարորէն մի շատ ճամ-
բորդներ առեր էր , ինչպէս Հնդկներ , Սէյլանցիներ , Չինացի-
ներ , Մալէյացիներ , Բորթուկէզներ , որ՝ մեծաւ մասամբ՝ երկ-
րորդ կարգի սենեակները բռներ էին :

Ժամանակը՝ որ մինչև այն ատեն բաւական աղւոր էր , լուծնայ
վերջին քառորդով փոխուեցաւ : Ծովը սկսաւ խռովիլ : Երբեմն
մեծ ուժգնութեամբ հովը փչեց . բայց բարեբաղդօրէն հարաւային
արևելեան կողմէն էր , որ շոգենաւուն ընթացքին կ'նպաստէր :
Երբ շատ բուռն չէր փչեր՝ նաւապետն առաջաստները բանալ կը

տար : Ռանկանն իրեն պէի՝ յարգարուած՝ շատ անդամ իր հայեկի
և առաջակողման առաջատարի միջոցաւ նաւարկեց և իր արագու-
թիւնն աւելցաւ շոգիին ու հովին կրկնապատիկ ներգործութեամբը :
Ահա այսպէս անցան՝ կարճ այլ երբեմն տալտիալի ծփանքով՝ Ա-
նամի և Քօչէնչիի եղբրէն :

Արդ՝ որովհետև օդը զէշ էր , հարկ էր մեծ զուշութիւններ
ընել : Երբեմն պէտք կ'լինէր քիչ կրակով յառաջանալ : Հետեա-
պէս ժամանակի կորուստ մը կ'պատահէր որ բնաւ Ֆիլիսա Ֆօկին
հոգը չէր . բայց Բասրարթու սաստիկ կ'զայրանար այս ծանրու-
թեան վրայ : Այն ատեն թէ նաւապետը , թէ մեքենաշարժը , թէ
ընկերութիւնը կ'ամբաստանէր և կրողին կ'տար ամէն անոնք որ
ճամբորդներ փոխադրելու պաշտօնը կ'ստանձնեն տղիտարար : Ա-
րեւի է որ կազի կտուցը միտքը գալով՝ որ իր հաշուին կ'վառէր
Սէվիլ-Բօի տան մէջ՝ այս անհամբերութիւնն աւելի ևս կ'զրդէր :

« Ուրեմն շատ կ'արտորաս Հօնկ-Գօնկ հասնելու , հարցուց անոր
օր մը գործակալը :

— Շատ կ'արտորամ , պատասխանեց Բասրարթու :

— Միթէ կարծես թէ Պ. Ֆօկ Եօքօհամայի շոգենաւը մտնե-
լու սաստիկ կ'շտապի :

— Չափէն աւելի կ'շտապի :

— Ուրեմն կ'հաստատ հիմակ որ մեծաւորը աշխարհիս բոլոր-
տիքն այս եզական ողևորութիւնը պիտի ընէ :

— Կատարելապէս : Հապա դու , Պ. Ֆիքս , ինչ կ'կարծես :

— Ես , չեմ հաւատար , ես :

— Նենդամիտ , պատասխանեց Բասրարթու աչքը քթթելով :

Այս խօսքին վրայ գործակալն սկսաւ խորհիլ : Այս ածականն
իրեն հոհնաւ տուաւ , թէ և պատճառը չէր կրնար բոլորովին ըմ-
բռնել : Արդեօք զաղղիացին իր միտքը գոշակէր էր : Ինչ մտա-
ծելիքը չգիտէր : Բայց Բասրարթու՝ իր գործակալութեան պաշ-
տօնը՝ որու զաղանիքն ինք միայն դիտէր , ինչպէս պիտի կարե-
նար հասկնալ : Այլ սակայն՝ այսպէս խօսելով՝ Բասրարթու ներ-
քին միտք մ'ունէր անշուշտ :

Ուրիշ օր մը՝ բարեմիտ սպաստօրն աւելի յառաջ անցաւ , ինչ
օգուտ , ձեռքը չէր : Չէր կարող լեզուն բռնել :

«Նայինք, Պ. Ֆիքս, հարցուց նա իր ընկերին նենդամիտ ձայնով մը, միթէ՝ Հօնկ-Գօնկ հասնելէն ետեւ՝ քեզ այն տեղ թողլու դժբաղդութիւնը պիտի ունենանք» :

— Բայց, պատասխանեց Ֆիքս բաւական շփոթած, չզիտեմ. . . կարելի է որ . . . :

— Ա՛հ, ըսաւ Բասթարթու, եթէ մեզ ուղեկից լինիս՝ ինձի համար մեծ բարեբաղդութիւն մը պիտի լինի : Նայինք, խօսէ, Թերակղզիական ընկերութեան գործակալ մը չլինար ճամբուն վերայ մնալ : Պոմպէյ միայն կ'երթայիր, և ահա քիչէն Չինաստան պիտի գտնուիս : Ամերիկա հեռու չէ, և Ամերիկայէն յետոսպա լոկ քայլ մը կայ» :

Ֆիքս իր խօսակցին կ'նայէր ուշադիր, որ խիստ սիրալիկ կերպարան մը կ'ցուցնէր իրեն, և անոր հետ սկսաւ ծիծաղել : Բայց Բասթարթու՝ որ խնդալու փափաք ունէր, հարցուց անոր թէ «այս արուեստն իրեն շատ շահ կ'բերէր» :

«Այո՛ և ո՛չ, պատասխանեց Ֆիքս առանց վրդովելու : Երբեմն լաւ և երբեմն վատ գործեր կ'պատահին : Բայց քաջ կ'խմանաս որ իմ ծախիւքս չեմ՝ ճամբորդեր :

— Ա՛հ, այդ մասին, ստոյգ եմ», գոչեց Բասթարթու առելի եռանդալին ծիծաղելով :

Խօսակցութիւնը լմնալով՝ Ֆիքս իր խցիկը մտաւ և սկսաւ խորհել : Շատ հաւանական էր որ Բասթարթու իր նպատակը դուշակած էր : Ար և է կերպով դադղիացին հասկըցած պիտի լինէր որ ինք ոստիկանութեան մարդ էր : Բայց միթէ իր տիրոջն իմաց տուէր էր : Այս գործին մէջ ի՞նչ դեր կ'խաղար : Միթէ մեղսակից էր թէ ոչ : Միթէ իր ձեռնարկութիւնն երեւան և հետեւապէս ի գերեւ ելեր էր : Գործակալն իր խցիկին մէջ քանի մը մտալող ժամեր անցուց, մերթ կ'կարծէր թէ ամէն բան կորուսած էր, մերթ կ'յոսար որ Ֆօկ եղելութեան անդէտ էր, և վերջապէս չզիտէր թէ ինչ ընթացք բռնէ :

Մակայն միտքն իր հանդարտութիւնը գտաւ, և որոշեց Բասթարթուին հետ անկեղծօրէն վարուիլ : Եթէ իր ձեռքը պէտք եղած միջոցները չունենար Պ. Ֆօկն Հօնկ-Գօնկի մէջ ձերբակա-

լելու և եթէ Ֆօկ այս անգամ պատրաստուէր անկլիական հողէն բոլորովին բաժնուիլ, այն ատեն ինք՝ Ֆիքս ամէն ինչ պիտի ըսէր Բասթարթուին : Կամ՝ սպասաւորն իր տիրոջ մեղսակիցն էր — և այն ատեն ամէն բան զիտէր և հետեւապէս գործը բոլորովին աւրուած էր — կամ՝ սպասաւորը զողութեան մէջ մատ չունէր, և այն ատեն զողը թողուլ երթալ պիտի լինէր իր բռնելիք ճամբան :

Այս էր սոյն երկու մարդոց փոխադարձ վիճակը, և ասոնց վերէն կ'ստաւունէր Ֆիլիաս Ֆօկ իր վեհապան՝ անտարբերութեան մէջ : Նա աշխարհիս ծիրը կ'բոլորէր անյողդողդ, փոյթ չընելով իր բոլորտիքը դարձող աստղերուն :

Եւ սակայն՝ իր մօտ — աստղաբաշխից ոճին համեմատ — աստղ մը կար որ այս ազատորդին սրտին մէջ փոքր ի շատէ վրդովմունք կրնար պատճառել : Բայց ո՛չ : Տիկին Աուտայի զեղեցիկութիւնը ներգործութիւն չունէր՝ ի մեծ զարմացումն Բասթարթուի, և եթէ վրդովումներ ալ կային առելի դժուարին պիտի լինէր զանոք հաշուել քան թէ Ռւրանոսի վրդովումներն որ Պոսիդոնի գիտն ընելու պատճառ եղան :

Այո՛, Բասթարթուի համար ամենօրեայ զարմացման առիթ մ'էր իր տիրոջն անտարբերութիւնը, մինչդեռ այնքան երախտագիտութեան զղացումներ կ'տեսնէր նորատի կնիկան աչացը մէջ : Ճշմարիտը՝ Ֆիլիաս Ֆօկ այնքան ուրախ էր որքան որ պէտք էր զիւցազնօրէն վարուելու, բայց ոչ սիրօրէն : Իսկ ամենեւին փոյթ չէր ընէր թէ ուղեւորութեան ժամանակ ինչ զիպուածներ կրնային ծագիլ և իր նպատակն արդիւլել : Բայց Բասթարթու շարունակ սիրտը դողն մէջ կ'ապրէր : Օր մը՝ մեքենատան կլոր վանդակին (rambade) վրայ կռթնած՝ կ'նայէր հզօր մեքենային որ երբեմն կ'զայրանար՝ երբ նաւն ընդ առաջ և յետուստ ուժիկն շարժելու միջոցին՝ պտուտակն ալեաց մէջէն դուրս կ'երնէր : Այն ատեն շոգին կափոյններէն (soupape) կ'ժայթքէր, և այս բանս բարեմիտ սպասաւորին բարկութիւնը կ'զրդուէր :

«Այս կափոյնները բաւական ծանր չեն, գոչեց նա : Նաւը չքաւեր բնաւ : Ահա այսպէս են Անկլիացիք : Ա՛հ, թէ որ ամերիկեան նաւ մը լինէր, թերեւ ցատկէնք, բայց անտարակոյս ասկից առելի շուտ պիտի ընթանայինք» :

ԺԸ

ՖԻԼԻԼԱ ՓՕԿ, ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ, ՖԻՔՍ՝ ԱՄԷՆ ՄԷԿՆ ԻՐ ԳՈՐ-
ԾՈՒՆ Կ՛ԵՐԹԱՅ

Ուղևորութեան վերջին օրերը՝ օդը բաւական դէշցաւ և հովը սաստկանալով սկսաւ հիւսիսային արևմտեան կողմէ փչել և շոգեհաւին ընթացքը վերոփել։ Ռաւիւնը՝ որ շատ հաստատուն նաւ մը չէր, չափէն աւելի կ'ընկաւ, և ուղևորներն իրաւունք ունէին տրտունջ բառնալու այն երկայն տաղտկալի ալեաց դէմ զոր հովը ծովուն խորէն կ'հասներ։

Նոյեմբերի Յին ու Կին տեսակ մը փոթորիկ ելաւ։ Մըրկալի հովն ուժգնութեամբ ծովը կ'բաղնէր։ Ռաւիւնը ստիպուեցաւ տան երկու ժամու չափ գլուխը հովին տալ, և պտուտակին շրջանը ծանր առնել որպէս զի կոհակաց զայրոյթը մեղմէ։ Բոլոր առաջաւորները ծալքեր էին, և գարձեալ շատ էին այս կազմածքն որ հովերէն կ'սուլէին։

Գիւրին է երեակայել որ շոգեհաւն առաջուան պէս արագ չէր քալեր և նաւորդները հաշիւ ըրին որ կանոնաւորեալ ժամէն քսան ժամ ուշ պիտի հասնէին ի Հօնկ-Գօնկ և թերեւ աւելի, եթէ փոթորիկը չգաղեր։

Ֆիլիաս Փօկ այս կատաղի ծովուն տեսարանին հանդիսատես կը մնար իր սովորական անվրդով դէմքով, ծով մ'որ կարծես թէ ուղղակի իրեն դէմ կ'մաքառէր։ Մոայլ մ'անգամ չեղեցաւ իր ճակտին վրայ, և սակայն՝ քսան ժամու յապաղում մը կրնար իր ճամբորդութիւնը վտանգել եթէ Խօքօհամայի շոգեհաւին ժամանակին չհասներ։ Բայց այս անջիլ մարդն ոչ անհամբերութիւն կ'զգար և ոչ ձանձրոյթ։ Ստուգիւ կ'երևէր թէ այս փոթորիկն իր ծրագրին մէջ կար և արդէն դուշակեր էր։ Տիկին Աուտա՝ որ իր ընկերին հետ այս գծապատեհ ալեկոծութեան վրայ սկսաւ խօսիլ, առաջուան պէս հանդարտ դուաւ Պ. Ֆօկը։

Ֆիքս՝ ընդ հակառակն՝ նոյն աչօք չէր դիտեր այս բաները։ Այս ալեկոծութիւնն իրեն հաճելի էր։ Իր գոհունակութիւնն անսահման պիտի դառնար իսկ եթէ Ռաւիւնը փոթորիկն աղատելու համար ետ դառնալու ստիպուէր։ Այս յապաղումներն իր բանին կ'զային, վասն զի պիտի ստիպէին Պ. Ֆօկը քանի մ'օր ի Հօնկ-Գօնկ մնալու։ Վերջապէս՝ երկին՝ իր մըրկայոյղ հովերով՝ իր խորհրդոյ նպաստաւոր կ'երևէր։ Իրաւ է որ քիչ մը հիւանդ էր, բայց ինչ փոյթ։ Իր սրտի խառնուիլը չէր հաշուեր, և երբ իր մարմինը կ'զալարէր, իր միտքն անհուն խնդութեամբ կ'խայտար։

Իսկ Բասբարթու՝ զիւրին է երեակայել թէ այս փոթքն ինչ անզուսպ բարկութեամբ անցուց։ Մինչև այն ատեն ամէն բան մը չափ յաջող կ'ընէր։ Երկիրն ու ջուրը կարծես թէ իր տիրոջ հրամանին հըռ էին։ Շոգեհաւ և շոգեկաւ իրեն կ'հնազանդէին։ Հոյն ու շոգին միաբան անոր ուղևորութեան սատար կը գտնուէին։ Վերջապէս ճախորդութեանց ժամը հասեր էր։ Բասբարթու՝ որպէս թէ գրաւին քսան հազար ոսկին իր քսակէն պիտի ելնէր, այլ ևս չէր ապրեր։ Այս փոթորիկն իրեն զայրոյթ, այս մըրկին իրեն կատաղութիւն կ'ազդէր, և յօժարեալամ պիտի մտրակէր այս ստահակ ծովը։ Խեղճ աղայ։ Ֆիքս ծածկեց զգուշութեամբ իր անձնական գոհունակութիւնը, և աղէկ ըրաւ, վասն զի եթէ Բասբարթու դուշակէր Ֆիքսի ներքին խնդութիւնը, Ֆիքս փորձանքի պիտի պատահէր։

Բասբարթու այս փոթորիկին ժամանակ Ռաւիւնի կամրջին վրայ կեցաւ։ Չէր կարող վարը նստիլ. կայմերէն կ'մագլէր, նաւաստեաց զարմանք կ'պատճառէր և կասկի ճարպիկութեամբ ամենուն կ'օգնէր։ Այս անգամ նաւապետին, սպայից, նաւորաց հարց ու փորձ ըրաւ, որ չէին կարող իրենց ծիծաղը բռնել անոր վհատ կերպարանը գիտելով։ Բասբարթու անպատճառ իմանալ կ'ուզէր թէ որչափ ատեն պիտի աւելի փոթորիկը։ Նոյն միջոցին օգաչափը գայն ցոյց կ'տար, և օդաչափն ալ վար չէր իջներ։ Բասբարթու օգաչափը կ'ցնցէր, բայց ոչ ինչ չէր օգտեր, ոչ ցնցումները, ոչ նախաալինքն որով անպատասխանատու գործիքը կ'աշնչէր։

վերջապէս մերիկն իջաւ : Ծովուն վիճակը փոխուեցաւ նոյեմբերի 4ին : Հովը դէպ 'ի հարաւ գառնալով երկու քառորդ աս-ճանաւ՝ նպաստաւոր եղաւ :

Բասբարթու օդին հետ բացուեցաւ : Նորէն բացին հայելի և ստորին առաջաստները , և Ռանկուան իր շաւիղը շարունակեց հրաշալի արագութեամբ մը :

Բայց բոլոր կորսուած ժամանակը չէին կարող շահիլ : Պէտք եղաւ համբերել և միայն ամսոյն ճին՝ առաւօտեան ժամը հինգին ցամաքը տեսնուեցաւ հեռուէն : Ֆիլիաս Փօկի ուղեղին նայելով ամսոյս ճին շողենաւ պիտի հասնէր : Արդ ճին կ'հասնէր : Ուրեմն քսան ու չորս ժամու յապաղում կար , և 'ի հարկէ Եօթօ համայն շողենաւ ելած պիտի լինէր :

Ժամը վեցին՝ նաւուղիղը Ռանկուան նաւն ելաւ և վերնակամրջին վրայ իր անդը բռնեց , որպէս զի շողենաւ մինչև Հօնկ-Գօնկի նաւահանգիստն ուղղէ խոչ ու խուծէ անցնելով :

Բասբարթու այս մարդն հարց ու փորձ ընելու փափաքով կ'եփէր կ'մրկէր . կ'բաղձար հարցընելու թէ Եօթօհամայն թղթատար նաւը Հօնկ-Գօնկէն մեկնած է : Բայց չէր իշխեր այս հարցումն ընելու , մինչև վերջին ժամը քիչ մը յոյս տածել նախադաս համարելով : Իր մտատանջութիւնը Ֆիքսին յայտներ էր , և Ֆիքս — նենդամիտ աղուէսը — զանի մտիծարելու կ'ջանար ըսելով թէ Պ. Փօկ հետեւեալ շողենաւ բռնելու պիտի ստիպուի : Այս բանն չափէն աւելի կ'զայրացընէր Բասբարթուն :

Բայց եթէ Բասբարթու սիրտ չըրաւ նաւուղիղին խօսք բանալու , Պ. Փօկ իր Պրադան աչքէ անցընէն ետեւ՝ իր հանգարազէմքով նաւուղիղն հարցուց թէ արդեօք զիտէ՞ երբ պիտի մեկնի նաւ մը Հօնկ-Գօնկէն Եօթօհամայն :

«Աղը , առաւօտեան մակընթացութեան , պատասխանեց նաւուղիղը :

— Ա՛հ » , ըրաւ Պ. Փօկ , առանց զարմանք յայտնելու :

Բասբարթու , որ ներկայ էր , յօժարակամ պիտի զրկէր նաւուղիղը , թէ և եթէ Ֆիքսին մնար , զանի պիտի խղճէր :

«Ի՞նչ է այդ շողենաւին անունը , հարցուց Պ. Փօկ :

— Քարնաբէկ , պատասխանեց նաւուղիղը :

— Միթէ այդ նաւն երէկ չ'պիտի մեկնէր :

— Այո , պարոն , բայց իր մէկ կաթնայն նորոգելու հարկ եղաւ , հետեւապէս վաղուան մնաց իր չուն :

— Հնորհակալ եմ » , պատասխանեց Պ. Փօկ , որ իր ինքնաշարժ քայլով Ռանկուան սրահն իջաւ :

Իսկ Բասբարթու նաւուղիղին ձեռքը բռնեց և ուժղին սեղմելով՝ ըսաւ .

«Գո՛ւ նաւուղիղ , դու պատուական մարդ մ'ես» :

Անտարակոյս նաւուղիղը չհասկըցաւ երբէք թէ ի՞նչ պատճառաւ իր պատասխաններն այսքան բարեկամական դովեստից արժանացան : Սուրիշին ձայնին՝ նաւուղիղը նորէն ելաւ վերնակամուրջն և շողենաւն առաջնորդեց չինական մակոյկներու , նաւակներու և ձկնորսակորներու տարմիղին մէջէն որ Հօնկ-Գօնկի անձուկները կ'վստային :

Ժամը մէկին՝ Ռանկուան քարափին մօտեցաւ , և ճամբորդները ցամաքն ելան :

Պէտք է խոստովանիլ որ այս պարագայիս մէջ՝ զիպուածը չափազանց օղնեց Պ. Փօկին : Եթէ կաթնաները նորոգելու հարկ չլինէր՝ Քարնաբէկը նոյեմբերի ճին պիտի մեկնէր անշուշտ , և ճաբոն զնացող ուղևորները պիտի սլարտաւորէին ու թ օր սպասել յաջորդ շողենաւին : Պ. Փօկ՝ քսան ու չորս ժամ յապաղած էր իրաւ , բայց այս յապաղումն ընելիք ուղևորութեան համար ծանր հետեւանք մը չէր կրնար ունենալ :

Արդարեւ Եօթօհամայն 'ի Սան-Ֆրանչիսքօ Խաղաղականէն դացող շողենաւը՝ Հօնկ-Գօնկի շողենաւին հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունի , այնպէս որ չէր կարող մեկնիլ միւսը չհասած : Ի հարկէ՝ քսան ու չորս ժամու յապաղում մը պիտի պատահէր 'ի Եօթօհամայն , բայց Խաղաղական Ովկիանոսի քսան երկու օրուան ճամբորդութեան առեւն՝ զիւրին էր այն կորսուած ժամը շահիլ : Հետեւապէս Ֆիլիաս Փօկ՝ իր ծրագրին պայմանները պահած էր՝ քսան ու չորս ժամու տարբերութեամբ՝ երեսուն հինգ օր Լոնտօնէն ելնելէն ետեւ :

Քաջաբեկը հետևեալ օրն առաւօտեան ժամը հինգին ճամբայ պիտի ելնէր. Պ. Գօկ տասն վեց ժամ ունէր իր գործերը, այսինքն տիկին Առտային վերաբերող գործերը կատարելու: Նաւէն ելնելուն՝ իր թեր նորատի կնկան տալով դէպ ՚ի դեսպակ մը տաւ: Գեսպակակիրներուն ըսաւ որ իրեն օթեան մը ցոյց տան, և անոնք ալ Քլլաթ օթեանը ցոյց տուին: Այն ատեն դեսպակը ճամբայ ելաւ, Բասթարթուի ուղեկցութեամբ, և քսան վայրկեանէն այն օթեանը հասան:

Իսկոյն նորատի կնկան համար սենեակ մը վարձու բռնելով՝ Գիլիաս Գօկ ամէն ինչ հոգաց որպէս զի նե հանդիստ լինի: Յետոյ ըսաւ տիկին Առտային որ անմիջապէս իր աղականը դռնելու պիտի երթայ որպէս զի զինքն անոր խնամոց յանձնէ: Նոյն պահուն Բասթարթուին ալ կ'պատուիրէր որ օթեանը սպասէ մինչև վերադարձը, որպէս զի նորատի կինն առանձին չմնայ:

Պ. Գիլիաս Պորտայի ճամբան բռնեց: Անտարակոյտ ամէն մարդ կ'ճանչէր նոյն տեղը պատուաւոր Ժիժիին պէս անձ մը, որ քաղքին ամենէն հարուստ վաճառականաց դասէն կ'սեպուէր:

Միջնորդն՝ որու դիմեր էր Պ. Գօկ՝ իրօք այդ Պարսիս վաճառականը կ'ճանչէր: Բայց երկու տարիէ ՚ի վեր այդ անձը Զինաստան չէր բնակեր: Իր բաղդը շինելէն ետեւ՝ Եւրոպա դայեր էր հաստատուելու և կ'կարծուէր թէ Հոլանտա հաստատուէր էր, և ասոր պատճառն այն էր որ իր առևտրական գործոց ժամանակ բազմաթիւ յարաբերութիւններ ունէր այն երկրին հետ:

Գիլիաս Գօկ Քլլաթ օթեանը դարձաւ: Իսկոյն սպասաւորն ուղարկելով հրաման խնդրեց տիկին Առտայի առջև ներկայանալու, և առանց որ և է նախաբանի, անոր խնայուց որ յարգելի Ժիժին Հօնկ-Գօնկ չէր բնակեր, և հաւանական էր որ Հոլանտա քաջուած էր:

Նախ՝ տիկին Առտա բան մը չպատասխանեց, իր ձեռքը ճակտին տարաւ, և քանի մը վայրկեան մտածեց: Ապա իր անուշ ձայնով ըսաւ.

«Ի՞նչ պիտի ընեմ, Պ. Գօկ:

— Ընելիքդ շատ պարզ է, պատասխանեց ազատորդին: Պէտք է որ Եւրոպա գաս:

— Բայց չեմ համարձակիր չափէն աւելի ձեզ նեղել. . . :

— Ձեա նեղեր, և ներկայութիւնդ իմ ծրարիս բնաւ չաւեր:

— Բասթարթու:

— Հրամայէք, պատասխանեց Բասթարթու:

— Քաջաբեկ դնա և երեք խցիկ բռնէ:

Բասթարթու՝ զմայլելով որ նորատի կնկան հետ ուղևորութիւնը պիտի շարունակուի, քանի որ շատ շնորհալի էր իրեն համար, շուտ մը Քլլաթ օթեանէն ելաւ որ տիրոջը հրամանը կատարէ:

ԺԹ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԻՐ ՏԻՐՈՋԸ ՀԱՄԱՐ ՉԱՓԷՆ ԱԻԵԼԻ ՀՈՐ ԿԸ

ՏԱՆԻ ԵՒ ԱՊԱ ԻՆՉ ԿՊԱՏԱՀԻ

Հօնկ-Գօնկ կղզեակ մ'է, որու տիրացաւ Անկլիա՝ Նանքինի դաշնադրութեան համեմատ՝ 1842ի պատերազմէն ետք: Քանի մը տարուան մէջ Մեծն-Բրիտանիոյ զաղթականասէր հանձարը նշանաւոր քաղաք մը հիմներ էր անդ, և նաւահանդիստ մը շինէր էր, այս է Վիկտորիա նաւահանդիստը: Քանիդոնի դետին բերանը կ'դտնուի այս կղզեակը, և միւս ափանց վրայ եղող Բորթուկէզցոյ Մաքաս քաղքէն վաթսու մղոն հեռու է: Հարկաւ Հօնկ-Գօնկ պիտի յաղթէր Մաքասին առևտրական պայքարի մը մէջ, և այժմ չինացոց երթեկութեան գլխաւոր ճամբան եղած է անկլիական քաղաքը: Աւազաններ, հիւանդանոցներ, մթերանոցներ, կոթական տաճար մը, պաշտօնաւոր մը, մագաղաթ յարգարեալ փողոցները, այս բոլորն այնպէս կարծեցրելէ կ'տան թէ Քէնդի կամ Սուրէի գաւառաց վաճառաշահ քաղաքներէն մին՝ երկրագնդէն դառնալով Չինաստանի այս կիտին վրայ եկեր տեղաւորեր է, որ զրեթէ իր հակոսանայն է:

Արդ՝ Բասթարթու՝ ձեռները զրպանին մէջ դրած՝ Վիկտորիա նաւահանդիստը գիմեց, գիտելով դեսպակները, առաջատար

սայլակներն որ դեռ յարդ ունէին Երկնային Պետութեան մէջ, և բոլոր շինացի, ճարտնցի և եւրոպացի դուռք դուռք մարդիկ որ փողոցները լեցուեր էին : Այնպէս կ'երևէր իրեն թէ գրեթէ Պոմպէյ, Վալիաթա կամ Սինկարոն է տեսածն իր շրջապայութեան միջոցին : Հետեապէս երկրաշնորհ բոլորտիքն անկլիական քաղաքաց շարք մը կայ :

Բասթարթու Վիկտորիա նաւահանդիպար Հասառ : Անդ՝ Բանդոնի գետին բերանը, ամէն ազդաց, դաղղիացի, անկլիացի, ամերիկացի, հոլանտացի նաւեր կ'վիստային, պատերազմի և տուր և առի նաւեր, ճարտական կամ չլուսկան նաւակներ, մակոյկներ, կուրեր, քառասունքներ և մինչև անդամ ծաղկեայ ակատներ որ կարծես թէ ջրերու վրայ ծփացող ածուներ էին : Պտտելու ատեն՝ Բասթարթու քանի մը բնիկներ անսառ որ դեղին հագուեր և ամենքն ալ տարւօք էին : Վարսավերայի խանութը մանելով՝ որպէս զն «ըստ շինականին» իր մօրուքն ածիլել տայ, Բասթարթու տեղոյն Գիկարօէն՝ (երեւելի սափրիչ) որ բաւական լաւ անկլիարէն կ'խօսէր, իմացաւ որ այս ծերունիներն առ նուազն ութսուն տարու էին, և այս հասակին մէջ արտօնութիւն ունէին դեղին գոյն հալուստ հագնիլ, գոյն մ'որ կայսերականն է : Բասթարթու այս բանս շատ ծաղրաշարժ գտաւ, առանց պատճառն իմանալու :

Մօրուքն ածիլել տալէն ետև՝ Բասթարթու Բաքսթիին նաւամառոյցը գնաց և անդ գտաւ Ֆիքսն որ վեր վար կ'պտտէր և բնաւ զարմանք չայայտնեց : Բայց ոստիկանութեան դորժակալն իր գէմքին վրայ խորին դժկամակութեան նշաններ կ'ցուցնէր :

«Լաւ է, ըսաւ Բասթարթու իւրովի, Ռըֆօմ՝ ժողովակին համար գործերը ծուռ կ'երթան» :

Էւ Ֆիքսին մօտ դնաց իր զուարթ ժպիտով, իր ընկերին սրանեղութիւնը չտեսնելու զարնելով :

Արդ՝ դորժակալը բանաւոր պատճառներ ունէր անիծելու զինքը հալածող դժոխային բաղդը : Հրամանալիքը դեռ չէր հասած : Ի հարկէ այդ հրամանալիքն իր ետևէն կ'վազէր և եթէ քանի մը օր միայն Հօնկ-Գօնկ մնար պիտի ստանար զայն : Արդ՝ Հօնկ-Գօնկ

վերջին անկլիական երկիրը լինելով այն կողմերը, Պ. Ֆօկ բոլորովին ձեռքէն պիտի պրծէր, եթէ զանի այն տեղ չկարենար պահել :

«Լաւ ուրեմն, Պ. Ֆիքս, միթէ մեզի հետ մինչև Ամերիկա գալու որոշած ես, հարցուց Բասթարթու :

— Այո՛, ըսաւ Ֆիքս, ակաւները սեղմելով :

— Աղէ՛ ուրեմն, զօչեց Բասթարթու ահային քրքիջ մը հանելով : Քաջ դիտէի որ մեզմէ չպիտի կարենաս բաժնուիլ : Եկուր, քոմնակի ան, եկուր» :

Էւ երկուքն ալ շուրհաւին պաշտօնատունը մտան և չորս հօգուց համար օթեակներ բռնեցին : Բայց պաշտօնատան անոնց իմացուց որ Բաքսթիին պատրաստութիւններն արդէն աւարտած լինելով՝ նոյն իրկունն իսկ ժամն ութին պիտի մննի և չէ թէ հետեւեալ օրն, ինչպէս որ ազգարարք էին :

«Շատ լաւ, պատասխանեց Բասթարթու, այդ իմ մեծաւորիս գործին կ'ղայ : Երթամ անոր իմաց տամ» :

Նոյն պահուն՝ Ֆիքս ծայրայեղ որոշում մ'ըրաւ : Միտքը դրաւ ամէն բան Բասթարթուին ըսել : Կարելի է այս միակ միջոց մ'էր Գիկիաս Գօկը քանի մ'օր Հօնկ-Գօնկ պահելու համար :

Ֆիքս զրատունէն ելնելով իր ընկերակցին առաջարկեց որ զինետուն մը մտնեն ու քիչ մը բան խմեն : Բասթարթու ժամանակ ունէր : Ֆիքսին հրաւերն ընդունեց :

«Բարափին վրայ դիտեաւ մը կար : Հրաւիրելի տեսք մ'ունէր : Երկուքն ալ ներս մտան : Աղւոր զարգարուած ընդարձակ սրահ մ'էր, որու դիմացը բաց անկողին մը կ'տարածուէր բարձրով : Այս անկողնոյն վրայ խել մը քնացողներ շարուած էին :

Երեսունի չափ խմորներ մեծ սրահին մէջ պրտուէ հիւսուած փոքրիկ սեղաններու առջև նստած էին : Ոմանք շիշերով անկլիական զարեջուր, էւ կամ քօրթր կ'անկէին, այլք ստոմաններով ողելից ըմպելիներ կ'պարպէին, ճէն կամ պրէնթ : Ասկից զատ՝ շատերը կարմիր կաւէ երկար ծխափայտներ կ'քաշէին, որոց մէջ վարդի հիթով խառնուած ափսոսի գնդիկներ լեցուած էին : Ապա՝ ատեն ատեն՝ քանի մը թուլացած ծխողներ սեղանին տակ

կ'սահէին և զինետան սպասաւորները՝ անոնց զլեւն ու ոտքէն քոշելով, բաց անկողնոյն վրայ՝ ուրիշ ընկերի մը մօտ՝ կ'տեղաւորէին: Այս զինեմունքներէն քսանի չափ այսպէս քովէ քով շարուած էին՝ յետին ծայր անբանութեան մէջ ընկած:

Ֆիքս ու Բասբարթու հասկըցան որ ծխարան մը մտած են, ուրու յաճախորդներն այն թշուառ, ապուշ, վտիտ, տխմար մարդիկն են, որոց վաճառաշահ Անկլիա տարուէ տարի երկու հարիւր վաթսուն միլիոն ֆրանքի արժողութեամբ ափիոն կոչուած գեղէն կ'ծախէ: Քանի՜ տխուր միլիոններ են ասոնք, որ մարդկային բնութեան ամենէն դժնդակ մէկ մոլութենէ կ'բաղեն:

Զինական կառավարութիւնն այս զեղծման դարման մը բերելու փորձ փորձեց, իրաւ, խիստ օրինօք, բայց ընդունայն: Հարուստ դասէն՝ որու վերապահուած էր միայն ի սկզբան ափիոնի դործածութիւնը, ստորին դասերու իջաւ, և անոր ըրած աւերումներու վերջ տալն անհնար եղաւ: Ամէն տեղ և միշտ կ'ընկնէ ափիոնն էրկնային Պետութեան մէջ: Արք և կանայք այս աղէտալի ախտն ունին, և երբ՝ այս շողիին կ'սովորին, չեն կարող անորմէ հրաժարիլ, միայն թէ ստամոքսի սոսկալի կսկիծներէ բռնուին: Նշանաւոր ծխող մը կարող է օրը մինչև ութ ծխափայտ քաշել, բայց հինգ տարուան մէջ կ'մեռնի:

Արդ՝ այս տեսակ ծխարան մ'էր, որու նմանները նոյն իսկ Հօնկ-Գօնկի մէջ անթիւ են, որ Ֆիքս ու Բասբարթու մտեր էին քիչ մը զովանալու համար: Բասբարթու ստակ չունէր, բայց իր ընկերին քաղաքական հրաւերը յօժարակամ ընդունեց՝ փոխարէնն ուրիշ առթիւ հատուցանելու մտօք:

Երկու շիշ քօֆօի գինի խնդրեցին, և զաղղիացին առատօրէն խմեց, մինչդեռ Ֆիքս՝ աւելի զգուշաւոր, իր ընկերը կ'դիտէր յետին ծայր մտադրութեամբ: Այլ և այլ խնդիրներու վրայ խօսք բացին, մանաւանդ Ֆիքսի այն պատուական դիտաւորութեան վերայ որով Քալեաթի շողենաւր բռներ էր: Իսկ Բասբարթուն՝ շիշերը պարպուէն ետև՝ յիշելով որ այդ շողենաւր քանի մը ժամ առաջ պիտի մեկնէր, ոտք ելաւ՝ որպէս զի երթայ իր տիրոջ իմաց տայ:

Ֆիքս չթողուց որ երթայ:

«Պահ մը սպասէ, ըսաւ նա:

— Ի՞նչ կ'ուզես, Պ, Ֆիքս:

— Քեզի կարեոր բաներ պիտի խօսիմ:

— Կարեոր բաներ, զոչեց Բասբարթուն՝ իր բաժակին մէջ մնացած քանի մը կաթիլ զինին ալ ծծելով: Լաւ ուրեմն, վաղը խօսինք, այսօր ժամանակ չունիմ:

— Կեցի՛ր, պատասխանեց Ֆիքս: Խնդիրը տիրոջ վրայ է:

Այս խօսքին վրայ՝ Բասբարթուն իր խօսակցին նայեցաւ ուշադիր: Ֆիքսի կերպարանն իրեն տարօրինակ երեցաւ:

«Ի՞նչ ունիս ըսելու ինձ», հարցուց նա:

Ֆիքս իր ձեռքն ընկերին թեկն վրայ կ'ընցուց, և ձայնը մեղմելով.

«Գուշակեցիր ո՞վ եմ, հարցուց անոր:

— Անճուշտ, ըսաւ Բասբարթուն ժպտելով:

— Ուրեմն քեզ ամէն բան պիտի պատմեմ. . . :

— Ի՞նչ հոգս, հիմակ որ ամէն բան դիտեմ, ընկերակից եմ: Ա՛հ, այդ վայելուչ ընթացք մը չէ: Վերջապէս՝ խօսէ, խօսէ նայիմ: Բայց նախ՝ ներէ ինձ ըսելու՝ որ այդ պարոններն ընդունայն այդչափ ծախս կ'ընեն:

— Ընդունայն, ըսաւ Ֆիքս: Գուր ըստ հաճոյս կ'խօսիս: Կը տեսնեմ որ զումարն որչափ մեծ է չդիտես:

— Ընդ հակառակը՝ քաջ դիտեմ, պատասխանեց Բասբարթուն: Քսան հազար ոսկի:

— Յիսունը հինգ հազար, վրայ բերաւ Ֆիքս, զաղղիացւոյն ձեռքը սեղմելով:

— Ի՞նչ, զոչեց Բասբարթուն, Պ, ֆօկ՝ ի՞նչպէս իշխած է. . . : Եիսունը հինգ հազար ոսկի. . . : Լաւ ուրեմն, այդ ալ՝ նոր պատճառ մ'է վայրկեան մ'անգամ չկորուսելու, յարեց նա վերըստին ոտք ելնելով:

— Յիսունը հինգ հազար ոսկի, վրայ բերաւ Ֆիքս — որ Բասբարթուն ստիպեց նստելու, սրուակ մը պէնդի բերել տալէն ետև — և եթէ յաջողիմ, երկու հազար ոսկի կ'ըստիմ իբրեւ

տրիտուր : Միթէ հինգ հարիւրը կ'ընդունին՝ այս պայմանաւ որ ինձ օգնեն :

— Քեզ օգնեմ, զոչեց Բասթարթու, որու աչերը կարգէ դուրս բացուեր էին :

— Այո, օղնէ ինձ որ Պ. Ֆօկը քանի մ'օր Հօնկ-Գօնկի մէջ բռնեմ :

— Հէյ, ըրաւ Բասթարթու, ի՞նչ կ'ըսես դու ինձ : Ի՞նչպէս այս պարոնները՝ իմ տիրոջս ետեէն մարդ հանելու, անոր անկեղծութիւնը կասկածի ներքե դնելու բաւական չհամարելով, կ'ուզեն նաև անոր դէմ արդելքներ յարուցանել : Ես ամօթապարտ եմ անոնց համար :

— Աեցիք նայիմ, ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Ֆիքս :

— Ըսել կ'ուզեմ որ յետին ծայր անմարդավարութիւն մ'է այդ : Ուրիշ բանի չմանիր այլ Պ. Ֆօկը կողոպտել և զրպանէն ստակն առնուլ :

— Է՛հ, ահա այդ նպատակին հասնելու կ'յուսանք :

— Բայց այդ դարան մ'է, զոչեց Բասթարթու — որ Ֆիքսին մեծարած պրէնտիին ներդրածութեամբ կ'բորբոքէր և անզուշուութեամբ կ'խմէր — ճշմարիտ դարան մ'է այդ, և դարանակալներն ազատորդներ, անդամակիցներ պիտի լինին :

Ֆիքս սկսեր էր բան մը չհասկընալ :

«Անդամակիցներ, զոչեց Բասթարթու, Ռըֆօմ ժողովակին անդամները : Քաջ զիտցիք, Պ. Ֆիքս, որ իմ տէրս պարկեշտ մարդ մ'է, և թէ՛ երբ դրաւ կ'բռնէ, զայն ուղղութեամբ շահելու մտադիր է :

— Բայց զիս զո՞վ կ'կարծես, հարցուց Ֆիքս, իր ականարկը Բասթարթուի վրայ սեռելով :

— Ա՛հարցընես, Ռըֆօմ ժողովակին մէկ գործակատարը չե՞ն, և պաշտօն ունիս մեծաւորիս ճամբան լրտեսել, և այդ չափազանց եպերելի ընթացք մ'է : Ուստի՝ թէև քանի մ'ատեն է՛ի վեր այդ քու պաշտօնդ դուշակեր էի, բայց Պ. Ֆօկին յայտնելու զդու չացայ :

— Բան մը չգիտե՞ ուրեմն . . . հարցուց Ֆիքս աշխուժի :

— Ոչ ինչ, պատասխանեց Բասթարթու իր բաժակն անդամ մ'ևս պարպելով :

Ոստիկանութեան գործակալը ձեռքը ճակտին տարաւ : Ա՛վարանէր բերանը բանալու : Ի՞նչ պարտ էր ընել : Բասթարթուի սխալմունքն անկեղծ կ'երևէր, բայց այն իր խորհուրդն սուելի դժուարին կ'գործէր : Ինքնայայտ էր որ այս սպասաւորը կատարեալ անկեղծութեամբ կ'խօսէր և իր տիրոջը հետ դաւակից չէր — և այս բանէս Ֆիքս կրնար վախնալ :

«Լաւ ուրեմն, ըսաւ իւրովի, քանի որ անոր դաւակիցը չէ՛, ինձ պիտի օգնէ» :

Գործակալն երկրորդ անգամ իր որոշումն ըրեր էր : Ստուգիւ՛ սպասելու ժամանակ չունէր : Պէտք էր ամէն հնար ի գործ դնել Պ. Ֆօկը Հօնկ-Գօնկի մէջ պահելու :

«Մտիկ ըրէ, ըսաւ Ֆիքս սուղ ձայնով մը, լաւ մտիկ ըրէ ինձ : Ես քու կարծած անձդ չեմ, այսինքն Ռըֆօմ ժողովակին մէկ գործակատարը . . . :

— Բա՛, ըսաւ Բասթարթու, նայելով անոր ծաղրածու դէմքով մը :

— Ես ոստիկանութեան գործակալ մ'եմ, և մայրաքաղաքի վարչութեան կողմէ պաշտօն մ'ունիմ . . . :

— Դո՛ւ . . . ոստիկանութեան գործակալ . . . :

— Այո, և կ'հաստատեմ, վրայ բերաւ Ֆիքս : Աւստիկ իմ յանձնարարադիրս :

Եւ գործակալը՝ իր դրպահէն թուղթ մը հանելով, իր ընկերին ցոյց տուաւ կեդրոնական ոստիկանութեան տեսչին կողմէ ստորագրուած պաշտօնադիր մը : Բասթարթու՛ բոլորովին շմուրած՝ Ֆիքսին կ'նայէր՝ առանց բաւ մ'արտաբերել կարենալու :

«Պ. Ֆօկի դրաւ, վրայ բերաւ Ֆիքս, պատրուակ մ'է միայն որով խաբած է քեզ և իր Ռըֆօմ ժողովակին անդամները, վասն զի իր շահը կ'պահանջէր որ դու իրեն անդիտակ մէկ մեղսակիցը լինիս :

— Բայց ինչո՞ւ համար . . . զոչեց Բասթարթու :

— Մտիկ ըրէ : Անցեալ սեպտեմբերի 28ին՝ յիսունը հինգ հա-

զար ոսկւոյ դողութիւն մը տեղի ունեցաւ անձի մը ձեռքը որու գիմազիրն իսկոյն առնուեցաւ : Արդ՝ աւասիկ այն գիմազիրը , և կէտ առ կէտ Պ. Ֆօկին պատկերն է :

— Օ՛ն անդր , դուք Բասբարթու և իր կորովի կռուփով սեղանին զարկաւ : Իմ մեծաւորս շատ պարկեշտ մարդ մ'է :

— Ուսկից գիտես , վրայ բերաւ Ֆիքս : Դեռ և ոչ իսկ զանի կ'ճանչես : Իր մեկնելու օրը ծառայութեանը մտար և անխորհուրդ բարուրանօք . առանց անտուկի արտորնօք ճամբայ ելաւ , իր հետը տանելով դրամատոմսներու խոշոր դումար մը : Եւ կ'յանդգնիս ըսելու որ նա պարկեշտ մարդ մ'է :

— Այո՛ , այո՛ , կ'իրկնէր մեքենայէս խեղճ տղան :

— Ուրեմն իբրեւ անոր զողակիցը կ'ուզես որ դո՛ւ ալ ձերբակալ լինիս :

Բասբարթու իր երկու ձեռքը դուրսը բռներ էր : Բոլորովին այլակերպեր էր : Չէր համարձակեր ոստիկանութեան զործակալին երեսը նայելու : Ֆիլիաս Ֆօկ՝ դո՛ղ մը լինի , այն Առտայի ազատարարը , այն վեհանձն և արիասիրտ մարդը : Եւ սակայն քանի քանի կասկածներ կային անոր դէմ : Բասբարթու այդ կասկածները՝ որ իր մտաց մէջ կ'սպրդէին՝ ցրելու կ'ջանար : Չէր կամեր իր տիրոջ յանցաւորութեան հաւատալ :

«Վերջապէս ինչէ՛ ի՛նչ կ'ուզես , ըսաւ նա ոստիկանութեան զործակալին , ծայրագոյն ճիգ մ'ընելով իր զայրոյթը զսպելու համար :

— Ուզածս այս է , պատասխանեց Ֆիքս : Մինչև հիմակ Պ. Ֆօկի ետեւէն պնդեցի , բայց դեռ չընդունեցայ ձերբակալութեան հրամանագիրը , որու համար Լոնտօն դրած եմ : Ուստի պէտք է ինձ օգնել որպէս զի Հօնկ-Գօնկի մէջ կեցընեմ . . . :

— Ե՛ս , օգնեմ քեզի որ . . . :

— Եւ քեզի հետ կ'բաժնեմ Անկլիոյ պանքային կողմէն խոստացեալ երկու հազար ոսկին :

— Երբեք , պատասխանեց Բասբարթու , որ ոտք ելնել ուզեց բայց վար ընկաւ , զգալով որ թէ՛ ուժէ՛ ընկած է և թէ՛ խելքէ՛ :

«Պ. Ֆիքս , ըսաւ նա կակաղելով , եթէ քու բոլոր ըսածներդ ստոյգ անդամ լինին . . . եթէ իմ մեծաւորս քու փնտռած գողդ անդամ լինի . . . և այդ բանը կ'իմասեմ . . . իր ծառայութեան մէջ կ'դանուէի . . . իր ծառայն եմ . . . տեսայ որ բարի ու վեհանձն մարդ է . . . ո՛չ , չեմ կարող մատնել զանի . . . երբեք . . . եթէ աշխարհիս բոլոր ոսկին ալ տաս . . . ես այնպիսի զիւղէ եմ ուր այդ տեսակ վատութիւն չեն դործեր . . . :

— Կ'մերժես :

— Կ'մերժեմ :

— Բռնէ թէ բան մը չըսի , պատասխանեց Ֆիքս , և խմեց :

— Այո՛ , խմեց :

Բասբարթու կ'զգար որ հետզհետէ գինովութիւնը զինքը կ'պաշարէր : Ֆիքս՝ գիտելով որ պէտք էր ամէն հնար ի գործ դնել որպէս զի սպասաւորն իր մեծաւորէն զատէ , ուզեց բոլորովին զանի թմրեցընել : Սեղանին վրայ ափիոնով լի ծխափայտներ կային : Ֆիքս՝ Բասբարթուի ձեռքը հատ մը տուաւ , և Բարբարթու զայն առաւ , իր բերանը տարաւ , վառեց , քանի մ'անգամ քաշեց և քնէած դեղին ներդործութենէ վար ընկաւ գլուխը ծանրանալով :

«Վերջապէս , ըսաւ Ֆիքս՝ Բասբարթուն բոլորովին անկենդան տեսնելով , Պ. Ֆօկ ժամանակին չպիտի իմանայ Բասբարթուի չուն , և եթէ մեկնի՝ դէթ առանց այս անշահ գողը ինչպիսի պիտի մեկնի » :

Ի

ՓԻՔՍ ՈՒՂՂԱԿԻ ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ Կ'ՀԱՍՏԱՏԷ ՓԻԼԻԱՍ

ՓՕԿԻՆ ՀԵՏ

Այս տեսարանն անցնելու ատեն՝ որ թերեւ Պ. Ֆօկի ապադան ծանրապէս պիտի վտանդէր , ինք՝ տիկին Առտային ուղեկցելով՝ անկլիական քաղքին փողոյները կ'ստրտէր : Քանի որ տիկին Առտ-

տա մինչև Խերոպա գնալու առաջարկութիւնն ընդունելէր, այսպիսի երկար ուղևորութեան պահանջած բոլոր մանր մունքն պիտոյքը հոգացելէր: Երբ իրեն պէս անկլիայի մը պարկ 'ի ձեռին՝ աշխարհիս պտոյտը կ'ընէ, ամէն ոք կ'հաւատայ. բայց այսպիսի ուղևորութիւն մը կնիկան մը գործը չէր այս պայմաններով: Հետեւապէս՝ հարկ էր ուղևորութեան կարեւոր զգեստներն ու առարկաները գնել: Պ. Ֆօկ այս պաշտօնն իրեն յատուկ եղող հանդարտութեամբ կատարեց, և նորատի այրիին բոլոր առարկութեանց, որ այսչափ կամակատարութեան վրայ շփոթած էր, Պ. Ֆօկ՝ անդադար կ'պատասխանէր.

«Իմ ուղևորութեանս պահանջումն է, իմ ծրագրիս մէկ պայմանն է այս»:

Պէտք եղած բաները դնելէն ետեւ՝ Պ. Ֆօկ և նորատի կիներ պանդոկը մտան և նստան հիւրասեղանը ճաշ ըրին, որ առատ կերակուրներ կ'սպարոնակէր: Ապա տիկին Աուտա՝ փոքր ինչ յոյնած՝ իր սենեակն ելաւ, իր անդրդուելի ազատարարին ձեռքը սեղմելէն ետեւ՝ ըստ «անկլիական եղանակին»:

Յարգելի ազատորդին զնայ բոլոր իրկունքը Թայֆ և պատկերազարդ Լաֆֆօն-Նիֆալ կարգալով անցուց:

Եթէ այս մարդը բանի մը վրայ զարմացող մէկը լինէր՝ անտարակոյս պիտի զարմանար որ իր սպասաւորն երեկոյին տունը չդարձաւ: Բայց՝ դիմաւորով որ Եօքօհամայի շոգենաւը հետեւեալ օրն առաւօտէն առաջ չափաւ մեկնէր, ասոր վրայ բնաւ հոգ չընաւ: Միւս օրը Պ. Ֆօկ հնչակը զարկաւ, բայց Բասթարթուն չերեցաւ:

Ոչ ոք կարող էր ըսել թէ յարգելի ազատորդին ինչ մտածեց խմանալով որ իր սպասաւորը տուն չէր դարձած: Պ. Ֆօկ բաւական սեսեց իր պարկն առնուլ, տիկին Աուտային ձայն տուաւ, և մարդ զրկեց որ գեսպակ մը բերեն:

Նոյն միջոցին ժամն ութ էր: և Քաբֆաթիկը խութերէն անցնելու համար մակընթացութեան պիտի սպասէր՝ որ ժամն ինն ու կէսին պիտի պատահէր:

Երբոր գեսպակը պանդոկին դուռն եկաւ, Պ. Ֆօկ և տիկին Աուտա այս հանդիստ կառը մտան, իսկ իրենց անտուկներն ալ ետեւէն կ'տանէին սայլակի մը վրայ:

Կէս ժամ ետք՝ ուղևորները ծովուն քարափն հասան, և այն տեղ Պ. Ֆօկ իմացաւ որ Քաբֆաթիկ շոգենաւն առջի օր մեկնել էր:

Պ. Ֆօկ՝ որ յոյս ունէր թէ շոգենաւը գտնել և թէ սպասաւորը, ստիպուեցաւ երկուքն ալ զանց ընել: Բայց իր դէմքին վերայ դժկամակութեան նշան մ'անդամ չերեցաւ. և որովհետեւ տիկինն անոր կ'նայէր մտայոյզ՝ բաւական համարեց պատասխան տալու:

«Տիկին, այս դիպուած մ'է, և ուրիշ ոչ ինչ»:

Նոյն միջոցին՝ անձ մ'որ իրեն կ'նայէր ուշադիր՝ մօտեցաւ: Ֆիքս գործակալն էր, որ իրեն բարեկեց և ըստ.

«Պարոն, միթէ գուք ալ ինձի պէս՝ երէկ հասնող Բառնիֆալի նաւորդներէն մէկը չէք»:

— Այո՛, պարոն, պատասխանեց Պ. Ֆօկ պազութեամբ. բայց պատիւ չունիմ. . . :

— Ներեցէք ինձ, բայց կարծէի թէ այս տեղ պիտի գտնեմ ձեր սպասաւորը:

— Պարոն, գիտէ՞ք արդեօք թէ ուր է, հարցուց աշխուժիւ նորատի կիներ:

— Ինչ, պատասխանեց Ֆիքս զարմանք կեղծելով, միթէ ձեզի հետ չէ՞:

— Ո՛չ, պատասխանեց տիկին Աուտա: Երէկուանէ՛ի վեր չերեցաւ: Արդեօք Քաբֆաթիկ նա՞ր մտաւ առանց մեղի ինչ տալու:

— Առանց ձեզի, տիկին. . . պատասխանեց գործակալը: Բայց ներեցէք իմ հարցմանս, ուրեմն այդ շոգենաւով մեկնելու միտք ունէիք:

— Այո՛, պարոն:

— Ես ալ այդպէս, տիկին, և կ'տեսնէք թէ ո՛րչափ յուսահատ եմ: Քաբֆաթիկ՝ իր նորոգութիւններն աւարտելով՝ տաւան երկու ժամ առաջ Հօնկ-Գօնկէն ելաւ՝ առանց մարդու մը ձայն տալու, և հիմակ պէտք է ութ օր սպասել միւս շոգենաւին»:

Այս խօսքերն «ութ օր» արտաբանելու ատեն, Ֆիքսին սիրտն ուրախութենէ թռնատ ելաւ: Ութ օր: Ֆօկ ութ օր պիտի մնար

ի չօնկ-Գօնկ : Նոյն միջոցին ձերբակալութեան հրամանագիրը
կրնար հասնիլ : Վերջապէս բաղդը դործակալին կ'յաջողէր :

Թող ընթերցողն երեսակայէ թէ ինչպէս ֆիքս շանթահար մնաց
երբ լսեց ֆիլիսա ֆօկն որ իր հանդարտ ձայնով կ'ըսէր :

«Բայց Բարնաբէկէն զատ նաւեր կան, կարծեմ, Հօնկ-Գօնկի
նաւահանդիստը» :

Եւ Պ. ֆօկ՝ իր թեւը տիկին Առտայի տալով՝ նաւակայքը դի-
մեց որպէս զի ճամբայ ելնող նաւ մը փնտռէ :

Ֆիքս՝ շմորած՝ կ'հետեւէր : Կարծես թէ թեւով մ'այս մար-
դուն կապուած էր :

Սակայն կ'երևէր թէ բաղդն երես կ'դարձնէր այն մարդէն ո-
րու մինչև ցայն վայր նպաստեր էր : Ֆիլիսա ֆօկ երեք ժամ
շարունակ նաւահանդստին ամէն կողմը պտրտեցաւ . եթէ պէտք
լինէր՝ միտքը գրեթէ էր նաւ մը վարձու բռնել Եօքօհամա դնա-
լու համար . բայց միայն նաւեր տեսաւ որ բեռ կ'առնուին կամ
կ'պարպէին, և հետեւապէս չէին կարող ճամբայ ելնիլ : Ֆիքս
սկսաւ նորէն յուսալ :

Բայց Պ. ֆօկ չէր յուսահատեր, և իր խուզարկութիւնը պի-
տի շարունակէր, եթէ մինչև Մաքսօ երթալու անգամ պէտք լի-
նէր, երբ նաւավար մ'անոր մօտեցաւ նաւահանդստին ծայրը :

«Միթէ Ձեր Մեծապատուութիւնը նաւակ մը կ'փնտռէ, ըսաւ
անոր նաւավարը զլիսարին հանելով :

— Միթէ մեկնելու պատրաստ նաւ մ'ունիս, հարցուց Պ. ֆօկ :

— Այո՛, տէր, նաւուղիդ-նաւ մը, թիւ 43՝ տորմին լաւա-
քոյնը :

— Միթէ լաւ կ'քալէ՞ :

— Գրեթէ ութէն մինչև ինն մղոն : Կ'ուղէք զայն տեսնել :

— Այո՛ :

— Գոհ պիտի լինիք, տէր իմ : Անշուշտ ծովու վրայ պտոյտ
մ'ընելու միտք ունիք :

— Ո՛չ, ուղեորութիւն մը :

— Ուղեորութիւն մը :

— Միթէ յանձն կ'առնուի զիս Եօքօհամա տանելու :

Այս խօսքին՝ նաւատէրը թեւերն օրորելով (ballant), աչերը
մեծ մեծ բայաւ :

«Միթէ կատակ ընել կ'ուղէք, տէր իմ, ըսաւ նա :

— Ո՛չ, Բարնաբէկէն չկրցայ հասնիլ, և պէտք է որ շատ շատ
ամսոյս 14ին Եօքօհամա դանուիմ Սան-Ֆրանչիսքօյի շտապար
բռնելու համար :

— Կ'ցաւիմ, պատասխանեց նաւուղիդը, բայց այդ անկաբեւի
բան մ'է :

— Ամէն մէկ օրուան համար հարկը ոսկի կ'տամ՝ քեզի, և՛
եթէ ժամանակին հասնիմ, երկու հարկը ոսկի պարզեւ մը :

— Միթէ իրաւ կ'ըսէք, հարցուց նաւուղիդը :

— Հատ իրաւ, պատասխանեց Պ. ֆօկ :

Նաւուղիդը մեկուսի քաշուեւ էր : Ծովուն կ'նայէր, անշուշտ՝
մեծ գումար մը շահելու փափաքն և այնքան վտանգաւոր ուղե-
որութիւն մ'ընելու երկիւղն իրարու դէմ կ'մրցէին :

Ֆիքս անհնարին տարակուսանայ մէջ կ'ծփար ահաբեկ :

Նոյն միջոցին Պ. ֆօկ տիկին Առտայի կողմը դարձեւ էր :

«Յուսամ որ չես վախնար, տիկին, հարցուց անոր :

— Ձեզի հետ, ո՛չ, չեմ վախնար, Պ. ֆօկ, պատասխանեց
նորատի կիներ :

Նաւուղիդը վերստին Պ. ֆօկին մօտ եկեւ էր, և իր զլխարկը
ձեռացը մէջ կ'դարձնէր :

«Լաւ, ուրեմն, նաւուղիդ, ըսաւ Պ. ֆօկ :

— Լաւ, տէր իմ, պատասխանեց նաւուղիդը, չեմ կարող
վտանգի ենթարկել ոչ իմ մարդիկս, ոչ զինքս, ոչ ձեզ՝ այս-
պիսի երկար ճամբորդութեան մը ձեռնարկելով հազիւ քսան տա-
կաւ պարունակ ունեցող նաւով մը, և տարւոյն այս եղանակին մէջ :
Այս ալ կայ որ ժամանակին չպիտի հասնիւնք, վասն զի Հօնկ-
Գօնկէն մինչև Եօքօհամա հաղար վեց հարկը յիսուն մղոն ճամ-
բայ կայ :

— Հաղար վեց հարկը միայն, ըսաւ Պ. ֆօկ :

— Մի և նոյն բանն է՞ :

Ֆիքս լիաբերան շունչ մ'առաւ :

«Բայց, յարեց նաւուղիղը, թերեւս գործն ուրիշ կերպ կարգադրելու հնարը կայ»:

Ֆիքս այլ ևս չունչ չառաւ:

«Ի՞նչպէս, հարցուց Ֆիլիաս ֆօկ»:

— Ճաբոնի ծայրը, Նանկասարի գնալով, հազար հարիւր մղոնի հեռաւորութիւն մը, կամ դէթ Շանկայ, Հօնկ-Գօնկէն ութ հարիւր մղոն հեռու: Այս վերջին քաղաքը գնալով՝ չինական եղեբէն չենք հեռանար, և այս ալ մեծ առաւելութիւն մ'է, նա մանաւանդ յորձանքն դէպ 'ի հիւսիս կ'ընթանայ:

— Նաւուղիղ, պատասխանեց Ֆիլիաս ֆօկ, ես Եօքօհամայէն ամերիկեան շողենաւը պիտի մտնեմ, և չէ թէ Շանկայէն կամ Նանկասարէն:

— Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց նաւուղիղը: Սան-Ֆրանչիսքօյի շողենաւն Եօքօհամայէն չմկնիր: Եօքօհամա և Նանկասարի կ'հանդիպի իրաւ, այլ իր մեկնակէտը Շանկայն է:

— Միթէ ստոյգ ես այդ ըսածիդ վրայ:

— Ստոյգ:

— Եւ շողենաւն ե՞րբ Շանկայէն կ'մկնի:

— Ամսոյս 11ին, երեկոյեան ժամն եօթին: Հետեւապէս չորս օր ունինք մեր առջևը: Չորս օր, իննսունը վեց ժամ ըսել է, և ժամը՝ միջին հաշուով՝ ութ մղոն առնելով, եթէ պարազաները մեզ օգնեն, եթէ հոյժ միշտ հարաւային արեւեւան կողմէ փչէ, եթէ ծովը հանգարտ մնայ, կարող ենք՝ մեզ Շանկայէն զատող ութ հարիւր մղոնը դիւրաւ կտրել:

— Եւ ե՞րբ կ'ընան մեկնիլ...

— Մէկ ժամէն: Միայն պաշար դնելու և առադաստ պարզելու համար ժամանակ պէտք է ինձ:

— Ես կ'հաւանիմ... նաւուն տէրը դո՞ն ես:

— Այո՛, Ճօհն Պրնսպի, Գանթաթէրի նաւատէրը:

— Միթէ առհասարակ կ'ուզեն:

— Եթէ, տէր իմ, ձեզի անհաճոյ չերեւիր:

— Աւասիկ քեզի երկու հարիւր ոսկի առ հաշիւ...: Պարոն, յարեց Ֆիլիաս ֆօկ, դէպ 'ի ֆիքս դառնալով, եթէ կամիս այս պարաւայէն օգուտ քաղել...

— Պարոն, պատասխանեց Ֆիքս համարձակ, ես ալ այդ շնորհը պիտի խնդրէի ձեզմէ:

— Հատ լաւ: Կէս ժամէն նաւը պիտի դանուինք:

— Բայց այն խեղճ տղան ո՞ր մնաց... ըսաւ տիկին Աուտա, որ՝ Բասթարթուի անյայտ լինելուն վրայ՝ սաստիկ հոգ կ'ընէր:

— Երթամ պիտի ձեռքէս եկածն ընելու որ զանի պտնեմ», պատասխանեց Ֆիլիաս ֆօկ:

Եւ՝ մինչդեռ Ֆիքս՝ ջլածիկ, տենդահար և զայրապին՝ ուղեցոյց-նաւը կ'երթար, երկուքնին ալ Հօնկ-Գօնկի ոստիկանութեան զրասենեակը դիմեցին: Այն տեղ՝ Ֆիլիաս ֆօկ Բասթարթուի դիմադիրը տուաւ, և բաական դումար մը թողուց որ զինքը հայրենիքը վերադարձնեն: Նոյն գործողութիւնը կատարուեցաւ զաղըիական հիւսադատարանը, և դեսպակը՝ պանդոկն երթալէն ետեւ՝ ուսկից սնտուկներն առնուեցան, վերստին նաւամատոյցը դարձուց ուղևորները:

Ժամն երեք կ'զարնէր: Ուղեցոյց-նաւը, թիւ 43, պատրաստ էր՝ իր նաւազն ու պաշարն առնլէն ետեւ՝ առադաստ պարզելու:

Գանթաթէրը՝ փոքրիկ սիրուն երկկայմ (goëlette) մ'էր քսան տակաւի, սայրուցը սրամէտ, բոլոր շարժումները թեթեւ, և դժեւրը շատ երկայնաձիգ ջրին մէջ. կարծես թէ արշաւի ակաւ մ'էր: Իր փայլուն պղինձները, իր ելէ կտրապորձ դրուադները, փոսկրի պէս սպիտակ կամուրջը ցոյց կ'տային որ Ճօհն Պրնսպի նաւատէրն իր նաւը լաւ վիճակի մէջ պահելու արուեստը գիտէր: Իր երկու կայմերը թեթեւ մը կ'ծռէին յետկոյս: Գանթաթէրն ունէր յառաջակայմ, յետադէպ, վերին և նիւստակ* առադաստ, և կարող էր յետահար հոգի համար չորեքկուսի լաթ (fortune) բանալ: Այս երկկայմն անշուշտ սրարշաւ պիտի քալէր, և, իւրօր, արդէն ուղեցոյց-նաւերու արշաւի (match) մէջ շատ անդամ մրցանակներ շահեր էր:

Գանթաթէրի նաւաղը՝ նաւապետ Ճօհն Պրնսպիէն և ուրիշ չորս

* Այս բառերը գործածեցինք՝ հայերէն նաւային շատ բառերու չզոյու-թեւէ, trinquette, foc, flèche բացատրելու համար, թէև տոնոց բուն իմաստը չեն ընծայեր:

մարդէ կ'ըզդկանար : Այն ժպիրհնաւաստներէն էին՝ որ ամէն օր
գոմ' մնորեալ նաւեր փնտռելու կ'երնեն աներկիւղ, և շատ քաջ
զիտեն այս ծովերը : Ճօհն Պրնսպի՝ քառասունը հինգ տարեկան,
ուժեղ, տապէն սեցած, վառվառն աչօք, աղլու, թեթեալարժ,
ժիր մարդ մ'էր այնպէս որ ամենէն վեհերոտ անձերու կրնար
վստահութիւն ազդել :

Ֆիլիսա ֆօկ և տիկին Աուտտ նաւն ելան : Ֆիլս արդէն անդ
էր : Երկկայմին ետեւի ծածկոյթէն (capot) քառակուսի սենեակ մը
կ'իջնէին որու որմերը շրջանակաձև փորուածներ ունէին՝ բոլոր-
շի բազմականի մը վերեր : Մէջ տեղը սեղան մը կար երեքուն
կանթեղէ մը լուսաորուած : Փոքրիկ էր, բայց մաքուր :

«Այցաւիմ որ աւելի հանդիստ սենեակ մը չեմ կրնար քեզի
տալ», ըսաւ Պ. ֆօկ Ֆիլսին՝ որ զլուխը ծռեց առանց պատաս-
խան տալու :

Ոստիկանութեան դորձակալը տեսակ մը նուաստութիւն կ'զգար
Պ. ֆօկէն այս շնորհներն ընդունելով :

«Անտարակոյս, կ'մտածէր նա, թէ շատ քաղաքավար անդրամ
մ'է ֆօկ, բայց վերջապէս անդրամ մ'է» :

Ժամը երեքը տասն անցած՝ առադասաները բացուեցան : Անկիոյ
գրօշակն նաւուն յետակայմին եղջեր (corne) վրայ կ'ծածանէր : Ու-
ղեղները կամրջին վրայ նստած էին : Պ. ֆօկ և տիկին Աուտտ
քարափին վրայ վերջին նայուածք մը ձգեցին տեսնելու համար
թէ արդեօք Բասթարթու երեսն պիտի գտնուէ :

Ֆիլս առանց երկիւղի չէր, վասն զի դիպուածը կրնար նոյն
վայրը բերել խեղճ տղան որու հետ այնքան անարժանութեամբ
վարուեր էր, և այն ատեն անշուշտ բացատրութիւն մը տալ հարկ
պիտի լինէր և դորձակալը դժուարին վիճակի մը մէջ պիտի գտնու-
նուէր : Բայց դադղիացին չերեցաւ, և անտարակոյս՝ քնեած ա-
փիոնը դեռ ևս զինքն անբան վիճակի մէջ կ'պահէր :

Վերջապէս նաւապետը բայց ծովը բռնեց և Գանթաթէն իր այլ
և այլ առադաստից մէջ ընդունելով հոմը ալեաց վրայ ոստոս-
տելով՝ ուղացաւ :

ԻԱ

«ԳԱՆԳԱՏԵՐԻ» ՆԱԽԱՏԵՐԸ ԳԵՉ ՄՆԱՅ ԵՐԿՈՒ ՀԱՐԻՐ

ՈՍԿԻՒ ՏՐԻՏՈՒՐ ՄԸ ՊԵՏԻ ԿՈՐՈՒՍԵՐ

Ճշմարիտը՝ շատ վտանգալի աբշաւան մ'է ութ հարիւր մղոն
ճամբայ կտրել քսան տակաւի նաւով մը, և մանաւանդ տարւոյն
այն եղանակին մէջ : Ընդհանրապէս Չինաստանի այս ծովերը դէշ,
սոսկալի և մըրկայոյզ հովերու ենթակայ են, յատկապէս զիշե-
րահաւասարներու ատեն, և դեռ նոյեմբերի առաջին օրերն էին :

Ի հարկէ՝ նաւատէրը մեծ շահ ունէր եթէ իր ուղևորները մին-
չև Եօքօհամա տանէր, քանի որ օրն այնքան վարձք պիտի ըն-
դունէր : Բայց մեծ անխոհեմութեան դորձ պիտի ընէր եթէ այդ-
պիսի ուղևորութեան մը ձեռնարկէր սոյն պայմաններով, և ար-
դէն ժպիրհնութեան եթէ ոչ մեծ յանդիմութեան դորձ մ'էր մին-
չև Շանկայ գիմելու յանձն առնուլը : Բայց Ճօհն Պրնսպի վստահ
էր իր Գանթաթէնի վրայ, որ արտոյտի պէս կ'երնէր կոհակին
վրայ, և թերևս իրաւունք ունէր :

Նոյն օրու ան վերջին ժամերը՝ Գանթաթէր Հօնկ-Գօնկի օձուտ
անցքերէն նաւարկեց, և իր ամէն շարժումներուն մէջ՝ հովը քո-
վընտի կամ ետեէն ռննեալով՝ սքանչելի կերպով յառաջ գնաց :

«Պէտք չունիմ, նաւաւիղ, ըսաւ Ֆիլիսա ֆօկ այն միջոցին որ
երկկայմ նաւը դէպ 'ի բայց ծովը կ'գիմէր, պէտք չունիմ պա-
տուիրելու քեզի որ կարելի եղածին չափ արագ ընթանանք» :

— Տէր իմ, դուք իմ վրայ վստահ եղեք, պատասխանեց Ճօհն
Պրնսպի : Առադասաներ հովին տարածին չափ պարզած ենք :
Մեր կողմից առադասաներն օդուտ մը չպիտի ընեն, այլ մանա-
ւանդ կրնան ծանրաբեռնել նաւը՝ անոր ընթացքը վերափոխելով :

— Այդ քու արուեստդ է, և չէ թէ իմն, նաւուղիղ, և բո-
լորովին քեզի կ'վստահիմ» :

Ֆիլիսոս ֆոկ՝ մարմինը շեռակ, սրունքն իրարմէ հեռու, նաւազի պէս ձիւ՝ կ'դիտէր անշարժ ալէծուփ ծովը: Նորատի կիկնն ետեւի կողմը նստած՝ կ'այլայլէր, նկատելով այս Ռվիկանը՝ որ արդէն վերջալուսով մթապներ էր և զոր կ'դիմադրաւ էր գիւրաբեկ նաւով մը: Իր գլխուն վերեւ սպիտակ առադաստները սլարզուած էին, որ զինքն անջրպետին մէջ մեծ թևերու պէս կը մղէին: Երկկայմ նաւը՝ հովէն մղեալ՝ կարծես թէ օդին մէջ կը թռէր:

Գիշերը վրայ հասաւ: Լուսինն իր առաջին քառորդը կ'մանէր և իր աղօտագին լոյսը քիչ առնէն հորիզոնի մշուշին մէջ պիտի մարէր: Արևելքէն ամպերը կ'ծաւալէին և արդէն երկնից մէկ մասը կ'ծածկէին:

Նաւուղիդն իր գիշերային լապտերները սլատրաստեր էր — անհրաժեշտ զգուշութիւն մը, այս ծովերուն մէջ որ շատ կ'բանին ցամաքի մօտ լինելով: Սաէպ նաւեր իրարու կ'հանդիպէին, և Գանաթէրն այնպիսի արագութեամբ կ'սրանար որ ամենաթեթև ընդհարումէ կրնար կտոր կտոր լինիլ:

Ֆիլիսոս նաւուն առաջը նստեր էր. մեկուսի կ'կենար, դիտնաւ նալով որ Պ. ֆոկ խօսուն մարդ մը չէր: Ասկէ զատ՝ այս մարդուն հետ խօսին իրեն ծանր կ'թուէր, թէ և անոր ծառայութիւնները կ'ընդունէր: Վ'մտածէր նաև ապագային վրայ: Արդէն ստոյգ էր որ Պ. ֆոկ Եօքօհամա չպիտի մնար, թէ անմիջապէս Սանֆրանչիսքոյի շոգենաւը պիտի բռնէր որպէս զի Ամերիկա հասնի, որու ընդարձակ տարածութիւնն իրեն անպատիժ և ապահով մնալու դրաւական մ'էր: Պ. ֆիլիսոս ֆոկի յատակադիմն իրեն չափազանց պարզ կ'երևէր:

Գուհիի գողը մը պէս՝ Անկիայէն Միացեալ-Նահանգն երթալու տեղ՝ այս ֆոկը մեծ շրջան մ'ըրեր և երկրապուռտին երեք քառորդը բոլորէր էր, որպէս զի ամերիկեան հողերն աւելի գիւրաւ հասնի, ուր Պանքային միլիօնը հանդարտութեամբ պիտի ուտէր՝ ոստիկանութեան ձեռքէն պրծելով: Բայց Միացեալ-Նահանգն հասնելէն ետեւ՝ ինչ պիտի ընէր Ֆիլիսոս: Միթէ պիտի թողնէր այս մարդը: Ո՛չ, բիւր անգամ ո՛չ. և մինչև որ իր

քնիկ երկիրը զրկել տալու համար հրամանադիր մը ձեռք չձգէր, անոր օձիքը չպիտի թողուր: Այս էր իր պարտաւորութիւնն և լիապէս պիտի կատարէր: Այլ սակայն, յաջող գէպք մը տեղի ունեցեր էր. Բասթարթու այլ ևս տիրջը մօտ չէր, և մանաւանդ Ֆիլիսոս խոստովանութիւններէն ետեւ՝ կարեւոր էր որ տէր ու ծառայ վերստին զիրար չգտնեն:

Ֆիլիսոս ֆոկ՝ միւս կողմէն՝ իր սպասաւորին վրայ կ'մտածէր, որ զարմանալի կերպով անցայտ եղեր էր: Երկար խորհելէն ետեւ՝ իրեն անկարելի չթուեցաւ որ թիւրիմացութեամբ՝ խեղճ տղան Գաբնաթէի մտած չլինի վերջին ժամուն: Այս էր նաև տիկին Աուտայի կարծիքը, որ այն պարկեշտ սպասաւորին վրայ սաստիկ կը ցաւէր, որու շատ շնորհապարտ էր: Ուրեմն հաւանական էր որ զանի Եօքօհամա վերստին դառնէին, և եթէ Գաբնաթէի զանի այն տեղ տարեր էր, զիւրին պիտի լինէր իմանալ:

Ժամը տասնին մօտ՝ յանկարծ քամին տեղցաւ: Թերեւս խոհեմութիւնը կ'պահանջէր որ առադաստները փոքր ինչ հաւաքէին (prendre un ris), բայց նաւապետը երկնից վիճակն ուշի ուշով զննելէն ետեւ՝ զանոք՝ ինչպէս որ էին թողուց: Այս իրաւ է որ Գանաթէրը կ'ստիար առադաստից, զիտը խոր ունենալով ջրին մէջ՝ և արդէն ամէն ինչ պատրաստ էր որ իսկոյն առադաստները ծալէն եթէ յանկարծակի հովը սաստկանար (grain):

Կէս գիշերին՝ Ֆիլիսոս ֆոկ և տիկին Աուտա վարն օթեակն իջան: Ֆիլիսոս արդէն վարն էր և ներքնափոր մէկ անկողնի մէջ տարածուէր էր: Իսկ նաւուղիդն ու իր նաւաղը բոլոր գիշեր նաւուն կամրջին վրայ անցուցին:

Հետեւեալ օրը՝ նոյեմբեր 8՝ արեւն ելնելուն՝ երկկայմ նաւը հարիւր մղոնէն աւելի ճամբայ կարեր էր: Սաէպ նետելով ուղեչափը (loch) կ'երևէր որ նաւուն միջին արագութիւնն էր ութն ու ինն մղոնի մէջ: Գանաթէրն իր առադաստները շեղակի հովին տուած (largue) արշաւաւորը կ'յառաջանար և իր մեծապոյն արագութիւնը կ'ստանար: Եթէ հովն այսպէս շարունակ փչէր՝ իր կէտ նպատակին անվրէպ պիտի հասնէր:

Գանաթէր՝ բոլոր այն օրը՝ ծովեզերքէն շատ չէր հեռանար՝ ու

բու յորձանքն իրեն նպաստաւոր էր : Իր ձախակողմէն եղերքն առ առաւելն հինգ մղոն հեռու էր , և այս եղերքը՝ անկանոն ծիր մը ունենալով՝ մերթ ընդ մերթ կ'երևէր երկնից աղօտ լոյսէն : Հովը ցամաքէն կ'փչէր , ուստի և ծովն այնքան ալեկոծ չէր . յաջող էր այս պարադան նաւուն համար , վասն զի թեթեալարժ փոքր նաւերը մանաւանդ ալեկոծութենէ կ'ներդուին , որ՝ նաւային բաշտարութիւնը դործածելու համար , զանոնք կ'ըլլաւ :

Կէսօրին մօտ՝ քամին թեթեւ մ'իջաւ և հարաւային արևելեան կողմը դարձաւ : Նաւապետը կողմնակի առադաստները բանալ տուաւ , բայց երկու ժամէն հրամայեց որ ծալեն , վասն զի հովը վերստին կ'աւելնար :

Պ. Ֆօկ ու նորատի կ'ընէր որ բարեբաղդօրէն ծովէն չէին բըռնուեր , նաւուն բանդակներէն ու պաքսիմաստներէն ախորժանօք կերան : Ֆիքսն ալ հրաւիրեցին որ իրենց սեղանակից լինի և նա ստիպուեցաւ ընդունելու այս հրաւերը , քաջ գիտնալով որ որչափ ստամոքսը նոյնչափ նաւակաց զոյր ընուլ պէտք է , բայց այս բանս զինքը կ'ներդէր : Փոքր ինչ անվայելուչ կ'գտնէր այս մարդուն ծախիւք ձաւորորէն և անոր կերակրով սնանիլը : Սակայն փորը կշտացուց — մատին ծայրովը կերաւ , իրաւ — բայց վերջապէս կերաւ :

Երբ ճաշը լմնցաւ , Ֆիքս արժան սեպեց Պ. Ֆօկը մեկուսի կուշի և անոր ըսաւ .

«Պարոն . . .» :

Այս «պարոն» բառն իր կոկորդը կ'աշատէր և ինքզինքը կը զսպէր որպէս զի այս «պարոնին» օձիքէն չընէ իրրեւ դող :

«Պարոն , շատ չնորհապարտ մնացի ձեզ որ զիս նաւն ընդունեցաք , թէ և իմ դրամական միջոցներս չեն ներեր որ ձեզի պէս առատաձեռնութեամբ վարուիմ , բայց մտադիր եմ իմ բաժինս վճարելու . . .» :

— Այդ խօսքը մի՛ ընէք , պարոն , պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Բայց , եթէ պնդեմ . . . :

— Ո՛չ , պարոն , կրկնեց Ֆօկ այնպիսի ձայնով մ'որու պատասխանել կարելի չէր : Այդ ընդհանուր ծախուց մէկ մասն է :

Ֆիքս գլուխը ծռեց , շունչը կ'կտրէր , և նաւուն առաջըը դնալով՝ նստաւ և բոլոր օրը խօսք մ'անդամ բերնէն չհանեց :

Սակայն նաւը շուտ շուտ կ'սահէր : Ճօհն Պընսպի մեծ յոյս ունէր յաջողութեան վրայ : Քանի քանի անգամ Պ. Ֆօկին ըսաւ որ փափաքելի ժամուն Շանկայ պիտի հասնին : Պ. Ֆօկ պարզապէս կ'պատասխանէր որ ինքն ալ կ'յուսար : Իրաւ է որ փոքրիկ նաւուն բոլոր նաւազն եռանդալին յուսով կ'աշխատէր : Խոստացեալ արիւտօրը կ'քաջալերէր այս բարեսէր մարդիկը : Զկար առադաստի պարան մը (écoute) որ անմիջապէս չպրկէին . չկար առադաստ մ'որ ուժգին ձկտած չլինէր (étarquer) : Ղեկավարը բնաւ չէր թողուր որ նաւն աջ ու ահեակ շարժի (embardée) : Արքունի Նաւակային Ժողովակին մէկ նաւուն մէջ անգամ այսչափ արթնութեամբ նաւ մը չէին վարեր :

Երեկոյին՝ նաւապետն ուղեչափին վրայ հաշիւ ընելով տեսեր էր որ Հօնկ-Գօնկէն ելնէին 'ի վեր' երկու հարիւր քսան մղոն տեղ դացեր էր , և Ֆիլիսո Ֆօկ կրնար յուսալ որ Էօքօհամա հասնելուն՝ իր ծրագրին մէջ յապաղում մը նշանակելու առիթ մը չպիտի ունենար : Այսպէս ուրեմն՝ Լոնտօնէն մեկնելէն 'ի վեր' իր կրած առաջին ձախող դէպքը հաւանօրէն փնաս մը չպիտի պատճառեր իրեն :

Գիշերայն՝ առաւօտեան առաջին ժամերուն՝ Գանգաթէն անարդել կ'մտնէր Ֆօ-Քիէնի նեղուցը , որ Ֆորմոզայի մեծ կղզին չինական հողէն կ'զատէ , և Խեցդեանի արեւադարձը կ'կտրէր : Ծովը շատ անհանգիստ էր այս նեղուցին մէջ և ներհակ հովերէն ջրերու պտոյաններ (remous) կ'դոյանային : Նաւը շատ նեղութիւն քաշեց : Արձ կոհակներ անոր ընթացքը կ'կտրէին : Շատ դժուարին եղաւ նաւուն յարկին վրայ կանգուն մնալ :

Երբ արեւ ելաւ հոյն աւելի ևս փչեց : Օպին մէջ՝ ըստ երեւոյթին՝ մրրիկ մը կար : Ասկից դատ՝ օդաչափը ցոյց կ'տար որ մթնոլորտին մէջ փոփոխութիւն մը տեղի պիտի ունենար , իր օրային ընթացքն անկանոն էր , և սնդիկը կ'ձօձէր անկայուն : Նոյնպէս՝ հարաւային արևելեան կողմէն կ'տեսնուէր որ ծովն երկայն ալիքներ կ'հանէր և ալեկոծութիւն կ'գուժէր : Առջի իրկուն՝ կար-

միր մշուշով մարը մտեր էր արեւը՝ Ովկիանու փոսփորեան շողիւններուն մէջ :

Նաւապետսն ընդ երկար քննեց երկնից այս չարաշուք տեսքն և քանի մ'անխմանալի բառեր մըմնջեց : Քիչ մ'եաք՝ իր նաւորդին մօտ գտնուելով :

«Ամէն ինչ կարող եմ ձեզի ըսել համարձակ, տէր իմ, ըսաւ նա մեղմ ձայնով մը :

— Ամէն ինչ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Լաւ, քիչ ատենէն փոթորիկ մը պիտի բրդի :

— Հիւսիսէն թէ հարաւէն պիտի բրդի, հարցուց Ֆօկ պարզապէս :

— Հարաւէն : Նայեցէք, թաթաւ մ'է եկողը :

— Փոյթ չէ հարաւային թաթաւը, քանի որ մեզ մեր ուղած կողմը պիտի մղէ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Եթէ խնդիրն այդպէս կ'մեկնէք, պատասխանեց նաւատէրը, ալ ըսելիք մը չունիմ :

Ճօհն Պընտպի զուշակութիւնն անհիմն չէր : Տարւոյն առաջին ամիսները՝ թաթաւը, հուշակաւոր օդերեւոյթաբանի մը բացատրութեան համեմատ՝ ելեկտրական բոցերու լուսաւոր ջրվէժի մը պէս պիտի սահէր անցնէր, բայց ձմեռնային դիշերահաւասարին՝ վախ կար որ անհնարին բռնութեամբ չզայրանար :

Նաւուղիդը կանխաւ իր զգուշութիւններն ըրաւ : Նաւուն բոլոր լաթերը կապել և առագաստակալները վար առնել տալով՝ կամուրջին վրայ դնել տուաւ : Այսմբուն սլաքներն իջեցուցին : Առագաստակալներուն սրածայր փայտերը (bout-dehors) վար առին : Ամրջին կափուլները կուռակուռ դոցեցին : Ուստի կաթիլ մը ջուր անդամ չէր կրնար մտնել նաւուն գոյր : Միայն եռանկրիճի առագաստ մը, հաստ կտաւէ մրրկի առագաստը (tourmentin) բացին նախակայմին վրայ՝ որպէս զի հովը նաւուն ետեւը ձգէն : Եւ այսպէս սպասեցին :

Ճօհն Պընտպի յորդորեր էր նաւորդներն որ վարը խուցն իջնեն, բայց դեմ թէ օգէ զուրկ, նեղ և կոհակներէն ցնցուող սենեկի մը մէջ այս բանտարգելութիւնն ասորով չէր կրնար լինիլ :

Ո՛չ Պ. Ֆօկ, ո՛չ Գիլիս Աուտա, և ո՛չ Ֆիքս յանձն չառին կամուրջը թողուլ ու վար իջնել :

Ժամն ութին մօտ՝ հողմակոծ տարափը սկսաւ վաղել նաւուն մէջ : Գաւառէր՝ լոկ իր փոքրիկ առագաստով փետուրի մը պէս այնպէս կ'սրանար հովէն՝ որու վրայ կարելի չէ ճշգրիտ դադափար մ'ունենալ՝ երբոր մըրկայոյդ կ'իջէ : Եթէ այս հովին աւազութիւնն արշաւասոյր շոգեշարժի մը (locomotive) քառապատիկ արագութեան հետ բաղդատենք՝ դարձեալ ճշմարտութեան մօտեցած չենք լինիր :

Բոլոր օրը՝ այսպէս նաւը սրացաւ դէպ 'ի հիւսիս՝ ամհի կոհակներէ մղուելով, և բարեբաղդօրէն ասոնց համընթաց արագութեամբ կ'վաղէր : Քսան անդամ քիչ մնաց որ պիտի ծածկուէր այն լեռանման կոհակներէն որ յետուստ կ'բարձրանային, բայց՝ նաւուղիդը դեկը ճարպիկութեամբ մը շարժելով՝ ձախորդութեան առաջը կ'առնուր : Երբեմն նաւորդներն անվրդով կ'ընդունէին ալեաց փրփուրներն և կ'թրջուէին : Ֆիքս կ'հայհոյէր անշուշտ, բայց անվէհէր Աուտա՝ աչքն իր ընկերին վրայ յառած՝ որու սառնութեան վրայ կ'զմայլէր միայն, անոր արժանի կ'երեւէր և անոր մօտ փոթորիկը կ'գիմադրաւէր : Իսկ Ֆիլիաս Ֆօկ այնպիսի կերպարան մը կ'ցուցնէր որպէս թէ այս թաթաւն իր ծրագրին մէկ պայմանը կ'սեպէր :

Մինչև ցայն վայր՝ Գաւառէր դէպ 'ի հիւսիս դիմեր էր շարունակ, բայց երեկոյեան դէմ՝ ինչպէս որ կ'վախցուէր, հովն երեք քառորդ շրջան մ'ընելով՝ հիւսիսային արեւմտեան կողմը դարձաւ : Այն ատեն նաւն իր կողմ կոհակին տալով՝ սոսկալի ցընցումներ կրեց : Ծովն այնպէս ուժղին կ'զարնէր նաւուն որ անտարակոյս ահ ու սոսկում կ'աղգէ այն անձերուն որ անտեղեակ են թէ անոր այլ և այլ մասերն ինչպէս ամրակուռ իրարու լծորդուած են :

Գիշերը վրայ գալով՝ փոթորիկն աւելի ևս սաստկացաւ : Երբ նաւապետը տեսաւ որ մութը կ'կոխէ, և մթութեան հետ ալեկոծութիւնը կ'աւելնայ՝ սկսաւ սաստիկ մտատանջութիւն զգալ : Մտածեց թէ արդեօք ժամանակը չէ՞ ցամաքի կողմը դիմել և իր նա-

ւազին խորհուրդ հարցուց : Ճօհն Պրնսպի իր նաւազին հետ խորհրդակցեցէն ետե՛ր Պ. Փօկին մօտեցաւ և անոր ըսաւ .

« Կարծեմ թէ , տէր իմ , աղէկ կ'ընենք եթէ ծովեզրեայ մէկ նաւահանգիստը բռնենք :

— Ես ալ այդպէս կարծեմ , պատասխանեց Ֆիլիսս Փօկ :

— Ա՛հ , ըրաւ նաւազինը , բայց որ նաւահանգիստը :

— Ես մէկ նաւահանգիստ միայն դիտեմ , պատասխանեց Պ. Փօկ հանդարտօրէն :

— Իւ որն է . . . :

— Զանկայ :

Նաւազինը ՚ի սկզբան չկրցաւ հասկընալ թէ այս պատասխանն ինչ կ'նշանակէր , ինչ յամառութիւն և հաստատամտութիւն կը յայտնէր : Ապա դռեց .

« Լաւ ուրեմն , այո՛ , իրաւունք ունիք , տէր իմ : Ի Զանկայ » :

Եւ Գանձաբէր՝ ցուկն անխոտոր գէպ ՚ի հիւսիս ուղղութեամբ իր ճամբան շարունակեց :

Արդարեւ հաշուելի էր գիշերը : Հրաշք մ'էր որ փոքրիկ նաւը չըջնէր : Երկու անգամ հովէն բռնուելով մեծ վտանգի հանդիպեցաւ և կամրջէն ամէն ինչ ծովը պիտի սրբէր տանէր՝ եթէ պարանները չտոկային : Տիկին Աուտա խուրտուխաշ եղբւր էր , սակայն բերնէն տրտունջ մը չհանեց : Քանի քանի անգամ Պ. Փօկ ստիպուեցաւ անոր մօտ վազել որպէս զի ալեաց բռնութենէ ազատէ :

Արեւն ելաւ : Փոթորիկը դեռ ևս մոլեգին կատաղութեամբ կը շարունակուէր : Սակայն հոմէ հարաւ-արեւմտեան կողմէն քիչ մը իջաւ : Նպաստաւոր փոփոխութիւն մ'էր , և Գանձաբէրը վերստին առաջ քշեց այս մրրկալի ծովուն վրայ որու կոհակները նոյն միջոցին նորաշունչ հովուն զրգուած ալեաց գէմ կ'բաղնէին : Ասկից առաջ եկաւ իրարու ներհակ ծփանաց ընդհարում մ'որ անտարակոյս նուազ ամրաշէն նաւ մը պիտի խորտակէր :

Ատեն ատեն՝ պատառուն ամպերու մէջէն ծովափունքը կ'տեսնուէր , այլ ամենեւին նաւ մը չէր երևեր : Գանձաբէրը միայն ծովը կ'չափէր ու կ'ողորէր :

Կէսօրին՝ հանդարտութեան նշաններ երեցան , որ՝ արեւը դէպ ՚ի հորիզոնն իջնելուն՝ աւելի որոշ ու զգալի եղան :

Փոթորիկն երկարատեւ չէր , վասն զի անհնարին բռնութեամբ սկսեւ էր : Նաւորդները՝ որ բոլորովին խորտակուած էին , կարողացան քիչ մը բան ուտել ու հանդիստ ընել :

Համեմատօրէն՝ գիշերը հանդարտ անցաւ : Նաւապետը ստորին առադասաներն ամբողջ բանալ տուաւ , դարձեալ նաւը մեծ արագութեամբ կ'ըլլէր : Հետեւեալ օրը , ամսոյն 11-ին՝ արեւն ելնելուն՝ հեռուէն ծովափը տեսան . Ճօհն Պրնսպի կարող եղաւ հաստատելու որ Զանկայէն հարիւր մղոն հեռու են միայն :

Հարիւր մղոն , և այդ հեռաւորութիւնը կարելու համար միայն նոյն օրն ունէին : Նոյն իրիւնն իսկ Պ. Փօկ պարտաւոր էր հասնիլ Զանկայ , եթէ կամէր Եօթօհամայի շողենաւը բռնել : Եթէ այն փոթորիկը չծագէր , որով շատ ժամեր կորոյս , հիմակ նաւահանգստէն երտուն մղոն հեռու չպիտի գտնուէր :

Հոմէ զգալի կերպով կ'գաղթէր , բայց բարեբաղդօրէն անոր հետ ծոմն ալ կ'հանդարտէր : Երկկայմ նաւն իր բոլոր առադասաները պարզեց : Աերին , ստորին , կողմնակի լաթերը հովալիւր էին , և ծոմն ողնայարին եղջեր (étrave) տակ կ'փրփրէր :

Միջօրէին՝ Գանձաբէրը Զանկայէն քառսունը հինգ մղոնի չափ հեռու կ'գտնուէր : Գեռ ևս վեց ժամ ունէր այս նաւահանգիստը բռնելու Եօթօհամայի շողենաւուն մեկնելէն առաջ :

Երկկայմ նաւուն մէջ մեծ էին երկիւղն ու տարակոյսը : Ամէն ճիգ թափելով հասնիլ կ'փափաքէին : Ամենքը — ՚ի բաց առեալ Ֆիլիսս Փօկն անշուշտ — անհամբերութեամբ սրտաթուռտ կ'մնային : Պէտք էր որ փոքրիկ նաւը գէթ ժամն իրարու վրայ ինն մղոն քալէր , և սակայն հովը հետզհետէ կ'թուլնար : Անկանոն քամի մ'էր , ցամաքէն փչող յանկարծական հոսանք : Կանցնէին այս հոսանքն և անոնց անցնելէն ետե՛ր ծովուն ալիքն իսկոյն կ'մեղմէր :

Սակայն նաւափայտն այնքան թեթեւ էր , իր բարձր առադաստները՝ բարակ կտուէ շինուած , այնքան լաւ կ'ամփոփէր մոլար սիւքը , որ յորձանքին օլնելով՝ Ճօհն Պրնսպի՝ ժամը վեցին՝ միայն տասը մղոն ունէր որ Զանկայի դէտը հասնի , վասն զի նոյն

իսկ քաղաքը գետին բերնէն առ նուազն տասն երկու մղոն վեր շինուած էր :

Ժամը եօթին գեռ երեք մղոն հեռու էին Շանկայէն : Սոսկալի լուտանք մը փախաւ նաւապետին բերնէն . . . : Ինքնայայտ էր որ երկու հարիւր ոսկի պարգևը պիտի կորուսէր : Պ. Ֆօկին երեսը նայեցաւ . . . : Պ. Ֆօկ անյողգողդ էր , և սակայն իր բաղդը նոյն միջոցին մեծ վտանգի մէջ կ'դնուէր . . . :

Նոյն միջոցին նաև՝ երկայն սև խողովակ մը , որ մուխէ դարդամանակով պսակեալ էր , ջրին երեսն երեցաւ : Այս էր ամբիկեան շողենաւը՝ որ կանոնաւոր ժամուն ճամբայ կ'ելնէր :

«Անէ՛ծք , զոչեց ճօհն Պընսպի , որ բաղկովը ղեկը մէկդի հրեց յուսահատ :

— Նշաններ» , ըսաւ Ֆիլիաս Ֆօկ պարզապէս :

Գանձադէրի առաջքը փոքրիկ պղնձեայ թնդանօթ մը կ'երկընար : Երբ օդը բալուտ լինէր , այդ թնդանօղը նշաններ ընելու կ'ծառայէր :

Ուստի մինչև բերանը լեցուցին զայն , բայց այն միջոցին որ նաւուղիղը պատրոյցին հրատապ ածուխ մը պիտի մօտեցնէր .

«Գրօշն 'ի կիսակայմ (en berne)» , ըսաւ Պ. Ֆօկ :

Իսկոյն դրօշը կէս կայմով վեր քաշեցին : Աղիտից նշան մ'էր այն , և յուսալի էր որ ամբիկեան շողենաւը զայն տեսնելով իր ճամբէն թեթև մը պիտի շեղէր նաւուն մօտենալու համար :

«Կրակ» , ըսաւ Պ. Ֆօկ :

Եւ պղնձեայ փոքրիկ թնդանօթին բոմբիւնն օդին մէջ լսելի եղաւ :

ԻՖ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԿՍԵՍՆԷ ՈՐ՝ ՄԻՆՉԵՒ ԱՆԳԱՄ ՀԱՅՈՏՆԵԱՅ
ԵՐԿԻՐՆԵՐ՝ ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ Է ՔԻՉ ՄԸ ՍՏԱԿ ՈՒՆԵՆԱԼ

ԳՐՊԱՆԻ ՄԷՋ

Քաշնապէլը՝ նոյեմբերի 7ին Հօնկ-Գօնկէն ելնելով՝ երեկոյեան ժամը վեց ու կէսին՝ շողեպինդ կ'գիմէր դէպ 'ի ճարմանի ամբարձր : Բաղմամբիւ վաճառք ու նաւորդներ ունէր : Առաջին կարգէն երկու սենեակ պարաս կ'մնային : Այս սենեակները Պ. Ֆիլիաս Ֆօկին համար վարձու բռնուածներն էին :

Հետեւեալ առտու , առաջակողման մարդիկ կրնային տեսնել փոքր ինչ զարմանալով՝ ճամբորդ մ'որ՝ աչքը կիսովին ասուշ , երերուն քալուածքով , խառն 'ի խուռն գլխի մաղբերով երկրորդ կարգի սենեկաց ծածկոյթէն կ'ելնէր և զայն 'ի դայթ կ'գար լաստի մը (drôme) վրայ կ'նստէր :

Այս նաւորդը՝ նոյն ինքն Բասթարթուն էր : Աւասիկ ինչ պատահեր էր :

Ֆիլիաս զինետունը թողէն քանի մը վայրկեան ետք՝ երկու սպասաւորներ՝ խոր քուն եղող Բասթարթուն վերուցեր և ծխողներուն յատկացած սատրին վրայ դրեր էին : Բայց երեք ժամէ ետք՝ Բասթարթուն՝ նոյն իսկ իր անըջօց մէջ հաստատ դադափարով մը յուզուած՝ կ'արթննար և քնէած դեղին թմբրիչ ներդրածութեան դէմ կ'մաքաւէր : Անկատար պարտաւորութեան մոմտութիւն իր թմբրիւր կ'թօթուէր : Այս արբշխներու ննջարանը կ'թողուր և կ'թռտելով՝ պատերուն կռնելով՝ ընկնելով՝ ելնելով՝ բայց միշտ և անդիմադրելի կերպով տեսակ մը բնագլուամէ մելալ , զինետունէն դուրս կ'ելնէր , իբրև երազատես պոռալով . Քաշնապէլը , Քաշնապէլը :

Շողենաւն իր առջին էր ծխաշունչ և մեկնելու պատրաստ :

Բասթարթու միայն քանի մը քայլ ընելով կրնար նաւը մանել : Բաւուցիկ կամուրջը սրացաւ նա , ցատկեց վերնայարկին (coupée) վրայէն և նաւուն առաջքին վրայ անկենդան ընկաւ , այն միջոցին որ Բարնաբլէն իր պարանները կ'քակէր :

Քանի մը նաւաստիներ՝ այսպիսի տեսարանաց վարժ մարդոց պէս՝ երկրորդ կարգի մէկ խուց մ'իջեցուցին խեղճ տղան , և Բասթարթու միայն հետեւեալ առտու արթնցաւ , մինչդեռ շողենաւը Չինաստանէն յիսուն մղն հեռու կ'դանուէր :

Աւասիկ այս պատճառաւ՝ այն առտու՝ Բասթարթու Բարնաբլէն կամրջին վրայ կ'դանուէր , և լիաբերան ծովուն լճարմ քամին ծծելու ելեր էր : Այս մաքուր օդն իր զինովութեան շողիները ցրուեց : Սկսաւ իր դաղափարներն ամփոփել և բաւական գծուարութիւն քաշեց : Բայց՝ վերջապէս՝ առջի օրուան դէպքը , Ֆիքսին դաղտնի խոստովանութիւնները , զինեաւունը և այլն յիշեց :

«Ահն յայտնի է , ըսաւ նա խորովի , որ խիստ անճոռնի կերպով զինովցեր էի : Հիմաի ինչ պիտի ըսէ արդեօք Պ. Ֆօկ : Այլ սակայն շօշոնաւը չփախցուցի և այս է էական կէտը» :

Ապա՝ Ֆիքսը միտքը բերելով .

«Քօկ յուսամ որ այս պարոնէն , ըսաւ նա խորովի , բողբոջվին պրծա՛ր , և համարձակած չէ մինչև Բարնաբլէն ինձի հետեւի , իր ըսած բաներէն ետքը : Ոստիկանութեան դորձակալ մը . լրտես մ'իմ տիրոջն ետեւէն սնդուղ , որ Անկլիոյ պանքայէն եղած գողութեամբ կ'ամբաստանուի : Օ՛ն անպը , Պ. Ֆօկ այնքան գող կրնայ ըստ իւր որչափ ևս մարդասպան մը» :

Բասթարթու այս բաներն իր տիրոջը պէտք էր որ պատմէր : Այս գործին մէջ Ֆիքսին ունեցած գերն անոր հասկըցընելու կը յարմարէր : Միթէ աւելի լաւ չէր սպասել որ Լանտոն հասնի և ապա անոր բսել թէ մայրաքաղաքին ոստիկանութեան մէկ գործաւ կալն անոր ետեւէն եկեր էր աշխարհիս շրջանն ընելու առեն , որպէս զի անոր հետ ծիծաղի : Այո , անտարակոյս : Սակայն դարձեալ քննութեան արժանի խնդիր մ'էր : Ամենէն կարեւորն էր Պ. Ֆօկին միանալ և իր անարդարանալի ընթացքին համար ներողութիւնը խնդրել :

Աւստի Բասթարթու ոտք ելաւ : Ծոփն 'ի ծփանի էր , և շողենաւն ուժղին կ'զլորէր : Բարեսիրտ սպասաւորը , որու սրունքը դեռ ևս կ'կթոտէր , կրցածին չափ նաւուն խեղաց կողմը դնաց :

Կամրջին վրայ՝ չտեսաւ մարդ մ'որ իր տիրոջն ու տիկինն Աւստային նմանէր :

«Լաւ , մրմնջեց նա , տիկին Աւստա դեռ այս ժամուս պառկած է . իսկ Պ. Ֆօկ վէպի ընկեր մը գտած պիտի լինէր , և իր սովորութեան համաձայն . . . » :

Այս ըսելով՝ Բասթարթու սրահն իջաւ : Պ. Ֆօկ այն տեղը չէր : Բասթարթու բան մը միայն ունէր ընելու . այսինքն համբարապետին (purser) հարցընել թէ Պ. Ֆօկ ո՞ր խուցը կ'բնակէր : Համբարապետը պատասխանեց թէ այս անուամբ նաւորդ մը բնաւ չէր ճանչեր :

«Ներեցէք ինձ , ըսաւ Բասթարթու պնդելով : Իմ փնտուածս մեծահասակ , պաղ , դժուարահաղորդ պարոն մ'է , որու հետ նորատի կին մը կ'դանուի . . . » :

— Նաւուն մէջ նորատի կին չկայ , պատասխանեց համբարապետը : Ի՞նչ պէտք է շատ խօսք , աւասիկ նաւորներուն ցուցակը : Կարող էք կարգաւ և իմանալ » :

Բասթարթու կարգաց ցուցակը . . . : Իր տիրոջն անունն անոր մէջ չկար :

Կարծես թէ Բասթարթուի զլուխը թալուկ մը բռնեց , ապա մտքէն դաղափար մ'անցաւ :

«Է՛յ նայինք , արդեօք Բարնաբլէն նա՛ն եմ , գոչեց նա :

— Այո , պատասխանեց անոր համբարապետը :

— Եօքօհամայի ճամբան ենք :

— Բողբոջվին » :

Բասթարթուն պահ մը վախն առեր էր սիրտը թէ սխալմամբ ուրիշ նաւ մտած չլինի : Բայց եթէ Բարնաբլէն մէջն էր , ստույգ էր նաև որ իր տէրը նոյն նաւը չէր :

Բասթարթու ակամայ թիկնաթուի մը վրայ ընկաւ : Կարծես թէ զլուխը կայծակներ իջան : Եւ՝ յանկարծ՝ լոյս ծագեց մտացը մէջ : Յիշեց որ Բարնաբլէն նաւն որոշեալ ժամէն առաջ ճամբայ ելեր

էր, թէ պարտաւոր էր իր տիրոջ խնաց տալ, և ձայն չէր տուած Ուստի իր յանցանքն էր եթէ Պ. Գօկ և տիկին Առտա շողեհաւին չէին հասեր:

Այս, իր յանցանքն էր, բայց ալ աւելի այն դաւաճանին որ, զինքն իր տիրոջմէն բաժնելու և այս վերջինն ալ Հօնկ-Գօնկի մէջ բռնելու համար, զինովցուցե՛ր էր: Ասան զի, հասկըցաւ վերջապէս ոտականութեան դործակալին հնարադիտութիւնը: Եւ նոյն միջոցին՝ անշուշտ Պ. Գօկին տունը տեղը փլեր, իր դրար կորուսեր, ձերբակալ եղեր, և թերեւ բանտարկուե՛ր էր...: Քանի Բասրարթու այս բաներուն վրայ կ'իտոհէ՛ր իր մաղերը կը փետէր: Ա՛հ, եթէ երբեք Ֆիքս իր ձեռքն ընկնէր, նա ինչպէս ծանրապէս պիտի տուժէր:

Վերջապէս՝ Բասրարթու այսպէս անհնարին վհատութեան մէջ ընկնելէն ետե՛ իր պաղարկանութիւնը դաւաւ և իր կացութիւնը քննեց: Նախանձելի չէր այն: Գաղղիացին զէպ 'ի ճարոն կ'ուղեորէր: Եթէ ստոյգ էր հասնելու անդ, վերադառնալու համար ինչպէս պիտի ընէր: Քսակը բոլորովին պարապ էր: Ո՛չ շէնք մը, ոչ քէնք մ'ունէր: Սակայն՝ նաւուն մէջ իր ուղեորութեան և կերակուրին վարձը կանխաւ վճարուեր էր: Ուրեմն որոշում մ'ընելու համար իր առջևը հինգ վեց օր ունէր: Բասրարթու ինչպէս կերակուր կ'ուտէր ու կ'իմէր նաւուն մէջ՝ կարելի չէ նկարագրել: Թէ իր տիրոջ, թէ տիկին Առտայի և թէ ինքն իրեն համար կերաւ: Այնպէս կերաւ որպէս թէ ճարոնն, ուր պիտի ելնէր, անապատ մ'էր և ամէն պաշարէ՝ զուրկ երկիր մը:

Ամսոյն 13ին՝ մակընթացութեան հետ՝ Քարնադէկ Եօքօհամայի նաւահանդիսարը կ'մտնէր:

Այս կէտը խաղաղականին կարեւոր դադարն էր, ուր կ'հանդիպին բոլոր թղթատար շողեհաւերն և ճամբորդներն որ Հիւսիսային Ամերիկայի, Չինաստանի, Ճաբոնի և Մալեզիայի մէջ կ'երթնէին: Եօքօհամա՝ նոյն իսկ Եէտօի նաւահանդիսին մէջ շինուած է, այս ահագին քաղքէն քիչ մը հեռու, որ ճաբոնի պետութեան երկրորդ մայրաքաղաքն է, երբեմն Գալաթի բնակու-

թեան վայրը, երբ այս քաղաքային կայսրը կար, և Միաքօի ուսոխը, այն մեծ քաղաքը՝ ուր Մէլաթն, եկեղեցական կայսրը, աստուածոց շառաւիղը՝ կ'ընակի:

Քարնադէկ Եօքօհամայի քարտին եկաւ, նաւահանդիսին թմբերուն և մաքսատան մթերանոցներուն մօտ, զանազան աղդաց քաղմաթիւ նաւերու մէջ:

Բասրարթու ոտք կոխեց՝ առանց որ և է խանդի, Արեւու Որդւոց այս հետաքրքրական երկիրը: Ուրիշ ճար չկար իրեն համար այլ միայն զիպուածն իրեն առաջնորդ բռնել և քաղքին փողոցները շրջել կուրորէն:

Նախ Բասրարթու ինքզինքը բոլորովին եւրոպական քաղքի մը մէջ գտաւ, որ ցած ճակատներով տուներ ունէր, վերանորոգութեամբ զարգացած՝ որոց ներքեւ վայելուչ սինազարդ դաւիթներ կ'տարածուէին. փողոցները, հրապարակները, առաքանները, մթերանոցները կ'ծածկէին Գաշնադրութեան հրուանդանէն մինչև դեպքը դաճաւոր միջոցը: Այս քաղքին մէջ ինչպէս 'ի Հօնկ-Գօնկ, ինչպէս 'ի Կալիաթա, ամէն աղղի մարդիկ խառն 'ի խուռն կը վխտային, ամերիկացի, անկլիացի, չինացի, հոլանտացի, ամէն բան ծախելու ու գնելու պատրաստ վաճառականներ, և ասոնց մէջ դաղղիացին այնքան օտար կ'երևէր որպէս թէ Հօլանդոսներու երկիրը նշտուած լինէր:

Բասրարթու կրնար ճար մը գտնել, դաղղիական կամ անկլիական հիւպատոսաց ներկայանալով՝ 'ի Եօքօհամա. բայց իր պատմութիւնը՝ որ այնքան սերտիւ կապուած էր իր տիրոջ պատմութեան հետ՝ պատմելու կ'գժկամակէր, ուստի այս միջոցը դործածելէն առաջ, կ'փափաքէր բոլոր միւս հնարքն 'ի դործ գնել:

Ուստի՝ քաղքին եւրոպական թաղը շրջելէն ետե՛ առանց դիպուածն իրեն յաջողելու, ճաբոնացւոց թաղը մտաւ, 'ի հարկին՝ մինչև Եէտօ գնալու զիտմամբ:

Եօքօհամայի այս բնիկ մասը Պէնտէն կ'իդուի, ծովու մէկ զիցուհւոյ անուամբ, որ մօտակայ կղզիներուն մէջ պաշտօն ունի: Անդ կ'երևէին եղևին ու մայրի ծառերու ուղիներ, տարօրէն ճարտարապետութեամբ շինուած նուիրական դռներ, պաճառներու

(հնդկեղէն) և շամբերու մէջ թաղուած կամուրջներ, հնամի մայրերու անհուն ու տխրալին ծածկոյթին ներքեւ գոյուած տաճարներ, քրմարաններ՝ որոց խորը՝ Պուտական կրօնին պաշտօնեաներն և Կոնփիւկիոսի ազանդաւորները կ'ընենէին, անվերջանալի փողոցներ՝ ուր դիւրին էր կարմրայտ և վարդապոյն մանկիկներու հունձք մը հաւաքել, փոքրիկ մարդիկներ զոր կարծես թէ բնիկ մէկ պատկերէ (paravent) կտրած էին, և որոնք կարճոտն շուներու և գեղնորակ անազի, շատ ծոյլ ու գլուխի կատուններու մէջ կ'խաղային:

Փողոցներուն մէջ մարդիկ անդադար կ'վիտային, կ'երթեկէին. Պոնդեր (բուրմ) որ թափորով կ'անցնէին իրենց միաձայն թմբուկները հարկանելով, Խառնակներ՝ որ մաքսի կամ ոտսիկանութեան պաշտօնականներ էին, ջնարակով ծեփուած սրամէտ փեղոյներ, և մէջքէ կախուած երկու սուր ունէին, զինուորներ՝ որ սպիտակազիւ կապոյտ կտու հագեր էին և թեթեւակի հրացաններով զինուած էին, Քիւրմի զօրականները, մատաքսեայ վերարկու գրած, գեղարդով և վերտ զրահով, և ուրիշ ամէն տեսակ զինուորներ — վասն զի 'ի Ճաբոն' զինուորական արուեստն այնքան յարդի է որչափ արհամարհելի է 'ի Չինաստան: Այս մուրացկան կրօնաւորներ կ'տեսնուէին, նոյնպէս երկայն պատմաձանով ուխտաւորներ, պարզ քաղաքացիներ, ողորկ և երեսոսի պէս սեւ դիտակ, խոշոր գլուխ, երկար իրան, վախտ սրունք, միջին հասակ, մութ սղնձի գոյնէն սկսեալ մինչև անփայլ սպիտակ երեսներ ունէին, բայց երբեք չինացոյց կերպարանին պէս գեղին չէին, որոցմէ էապէս կ'տարբերին ճաբոնացիք: Աւերջապէս՝ կառաց, գեսպակներու, ձիերու, բեռնակիրներու, առադաստաւոր սայլակներու, ջնարակի որմով ներհաններու, կակուղ քանդակներու մէջ, որ եղէնէն ճշմարիտ դահաւորակներ էին, կ'երևէին նաև փողոցներու մէջ՝ քանի մը կանայք որ իրենց փոքր ոտներով փոքր քայլեր կ'անէին և հագեր էին կտաւէ սօլերներ, յարդէ սանդալներ կամ քանդակուած մոյկեր, կանայք որ շատ սիրուն չէին, կորագիծ աչօք, ճնշուած կուրծքով, ժամանակին սովորութեան համեմատ՝ ակունին սեղուցած, բայց վայելուչ կերպով հագեր

էին ազգային զոհասար, Կիւնի, որ տեսակ մը տան պարեգօտ էր, խաչաձև ժապաւէնով մը, որու լայն գօտին ետեւի կողմէ այլ լանդակ հանդիպով մը կ'բացուէր — զոր արդի Բարիդի կանայք կ'երևի թէ ճաբոնացոյցմէ փոխ առած են:

Բասբարթու քանի մը ժամ այս խառնատիկ ամբոխին մէջ ստոյտ բրաւ, միանգամայն դիտելով հետաքրքրաշարժ և ճոխ կրպակները, վաճառանոցները՝ ուր ճաբոնական ոսկերչութեան շողջողուն առարկաները գիլուած կ'երևին, պանդոկները՝ որ դրօշներով ու դրօշակներով զարդարուած էին, և որոց մէջ մանկն իրեն արդիւում էր, և այն թէյարաններն ուր լիտլի թասերով հոտաւէտ ջերմ ջուրը կ'իմեն, «Կիւն», որ խմորեալ բրինձէ քաղուած բմպելի մ'է, և այն հանգստաւէտ ծխարանները՝ ուր խիստ բարակ ծխախոտ կ'ծխեն, և չէ թէ ամփոն, որու կիւրառութիւնը զրեթէ անձանթ է՝ ճաբոնի մէջ:

Այս Բասբարթու ինքզինքն արտորէ ից մէջ դատ, ահագին սեղատաններու մէջ: Անգ կ'բացուէին, ծաղիկներու հետ որ իրենց վերջին գոյներուն և վերջին անոյշ հոտերուն հետ, սպիտակափայլ կաշիներ, չէ թէ թփերու վրայ բուսած՝ այլ ծառերու վրայ, և եղէններու ցանկերու մէջ՝ կ'երևէին կեռասնիներ, սալորենիներ, խնձորենիներ, զորս բնիկները կ'մշակեն աւելի իրենց ծաղիկներուն քան թէ պտուղներուն համար, և զոր ահագնաստիլ խրատ իլակներ, ճշող դաւանակներ (taurniquet) ճնճղակներու, աղանիներու, ալուաններու և ուրիշ դիշակներ թռչուններու կառցին գէմ կ'պաշտպանեն: Չկար մեծաշուք մայրի մ'որ մեծ արծիւ մը չպատասպարէր, չկար վարսաւոր ուսի մը որ իր ոտներով չծածկէր արալի մը, որ մեղամաղձատ կերպով իր մէկ թաթին վրայ թաւած է. վերջապէս ամենուրեք կ'տեսնուէին որիններ, բալիկներ, բաղլներ, վայրի սաղեր և բաղմաթիւ կռունկներ որոց ճաբոնացիք առաջին անունը կ'տան և իրենց համար երկայնակեցութեան և երջանկութեան նշանակներ են:

Այսպէս թափաւելու ասեն՝ Բասբարթու խոտերուն մէջ քանի մը մանիլակներ տեսաւ:

«Լաւ, բոտ, առաւիկ իմ ընթերցեալ»:

Բայց զանոնք հոտոտելով՝ բնաւ անոյշ բուրմունք մը չառաւ :
«Բանդէ չունիմ», մտածեց նա :

Իրաւ է որ՝ պարկեշտ տղան նախատեսութեամբ կարելի եղածին չափ կշտապինդ նախաճաշ ըրեր էր Բարձրաբէկ նաւուն մէջ. բայց օր մը շրջապելով զգաց որ ստամոքսը պարապ է : Արդէն լաւ դիտեր էր որ ոչնար, այծ, խոզ բնիկ մնալաճառաց կրպակներուն մէջ ամենեւին չկային, և որովհետեւ դիտէր որ կովեր սպաննել սրբապղծութիւն էր և երկրագործութեան պիտոյից համար միայն վերապահուած էին, հետեւոցեր էր որ միսը հազուապիւս է 'ի ճաբոն : Բասբարթու չէր սխալեր, բայց առ 'ի չղոյէ կովն մտն' իր ստամոքսը յօժարակամ գոհ պիտի լինէր վարազի կամ այծեմի, կաքաւի կամ լորամարդի, հաւի կամ ձկն մսով, և ճաբոնացիք դրեթէ այս կենդանեաց մսով ու որիդով միայն կ'սնանէին : Բայց իր սեւ բաղդին գէմ տոկալու ստիպուեցաւ և իր սնունդը ճարելու հոգը հետեւեալ օրուան թողուց :

Գիշերը հասաւ : Բասբարթու բնիկ քաղաքը վերադարձաւ և սկսաւ թափառիլ բազմադոյն լապտերներով զարդարուած փողոցները, դիտելով կաքաւիչներ որ հիանալի կերպով կ'իտաղային, և աստղաբաններ որ բայ օգին ամբոխն իրենց դիտակին բոլորափքը կ'հաւաքէին : Յետոյ նաւակայքը տեսաւ նորէն, որու վրայ ձկնորսներու լապտերներ կ'փալփէին զոյնզոյն, և բոցալաւ ուտիւններու լուսով ձկները կ'հրապուրէին :

Աւերջապէս փողոցները քիչ քիչ թափուր դարձան : Ամբոխն յաջորդեցին դիշերապահներու խումբեր : Այս զինուորականները՝ իրենց փառաւոր զգեստներով և հետեւորդներու մէջ՝ դեսպաններու կ'նմանէին, և Բասբարթու զուարճարանութեամբ կ'կրկնէր՝ ամէն անգամ որ շլացուցիչ հագուստով դիշերապահ խմբի մը կ'հանդիպէր .

«Աղէ՛, քան է, ահա դարձեալ ճաբոնական զեսպաններ որ Եւրոպա կ'երթան» :

ԻԳ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒՒՆ ՔԻԹՆ ԱՆՁԱՓՍ Կ'ԵՐԿՆԱՅ

Հետեւեալ օրը՝ Բասբարթու վաստակաբեկ ու սովալուկ՝ ըսաւ իւրովի որ պէտք էր անվրէպ բան մ'ուտել և թէ որչափ շուտ ուտէր այնքան լաւ էր : Իրաւ է որ կերակուր ճարելու համար կրնար ժամացոյցը ծախել, բայց լաւ ևս ունէր անօթի մեռնիլ քան թէ զայն ձեռքէ հանել : Թամանակն եկեր էր այս բարի երիտասարդին համար օգուտ քաղել միանգամ ընդ միշտ՝ եթէ ոչ քաղցը դէթ իր ուժեղ ձայնէն, որով բնութիւնը զինքն օժտեր էր :

Գաղղիական և անկլիական քանի մ'եղանակներ դիտէր և միտքը դրաւ զանոնք փորձել : Անշուշտ ճաբոնացիք երաժշտութեան սիրահար պիտի լինէին, վասն զի ամէն ինչ ծնծղաներու, դափերու և թմբուկներու ձայնին կ'կատարուի անդ, և 'ի հարկէ եւրոպացի երգակի մը տաղանդը գնահատել պիտի դիտնային :

Բայց թերեւ քիչ մը կանուխ էր համարյ՝ մը պատրաստելու, և երաժշտասէրները՝ յանկարծ արթննալով՝ թերեւ Բիթաթի պատկերը կրող ստակով չպիտի վճարէին երգակին :

Ուտի Բասբարթու որոշեց քանի մը ժամ համբերել, բայց քաշելու ատեն մտածեց թէ շրջող երգիչ մ'իրեն պէս լաւ հագուած պէտք չէ լինի, և հետեւապէս իր զգեստները վեճակին յարմար հագուստի մը հետ փոխանակելու մտածեց : Այս փոխանակութեամբ պիտի կարենար նաեւ քիչ մը ստակ ճարել և անմիջապէս իր փորը կշտացնել :

Այս որոշումն ընելէն ետեւ՝ կ'մնար զայն գործադրել : Երկար ատեն որոնելէն ետեւ միայն Բասբարթու բնիկ փոխանակիչ մը գտաւ, և իր խնդրն անոր առաջարկեց : Եւրոպական հագուստը փոխանակչին հաճելի երեցաւ և քիչ ատենէն Բասբարթու դուրս կ'ելնէր ճաբոնական հին պարեպօս և տեսակ մ'եղբաւոր ապա-

բօշ մը հաղած : Բայց ասոր փոխարէն՝ քանի մը կտոր դրամ իր դրպանին մէջ կ'հնչէր :

«Քանչէ՛ր, մտածեց նա, այնպէս պիտի երևակայեմ թէ բարեկենդանի մէջն եմ» :

Այսպէս հաբարժութիւն առաջին գործն եղաւ անշուք անքով «թէյարան» մը մտնել, և անդ՝ հաւի մը մնացած կտոր և քանի մը ամի որիդ ուտելով իր նախաճաշն ըրաւ, իբրեւ մարդ մ'որու համար ճաշը միշտ լուծանելի խնդիր մը կ'մնար :

«Հիմալ, ըսաւ իւրովի՝ երբ լիուլի կերաւ, պէտք չէ որ խենդութիւն ընեմ : Այլ ևս ճար չկայ այս հաղուստս ծախել աւելի ճարճական հաղուստ մը գնելու համար : Ուստի հարկ է կարելի եղածին չափ շուտով այս Արեւու երկիրը թողուլ մեկնիլ, երկիր մ'որու վրայ ողբալի յիշատակ մը պիտի պահեմ» :

Այն ատեն Բասբարժութիւն Ամերիկա երթալիք շողենաւներն այցելելու մտածեց : Միտքը դրեր էր իբրեւ խոհարար կամ սպասաւոր ծառայելու համար պաշտօն փնտռել, միայն ճամբու ծախքն ու կերակուրն իբրեւ վարձատրութիւն խնդրելով : Եթէ մի անգամ Սան-Ֆրանչիսքօ հասնէր, պիտի մտածէր թէ ինչպէս հնար պիտի լինի իրեն այդ վիճակէն պրծիլ : Արեւորն էր իրեն համար խաղաղականին չորս հազար եօթ հարիւր միլիոն ծովէն անցնիլ, որ ճարճնի և նոր Աշխարհի մէջ կ'տարածուի :

Բասբարժութիւն միտքը դրածը կատարող մարդ մը լինելուն՝ Եօքօհամայի նաւահանդիստը դիմեց : Բայց քանի կ'մօտենար աւազաններուն, իր խորհուրդը՝ զոր երկնած ժամանակն իրեն այնքան պարզ երևցեր էր, հետզհետէ անդորձադրելի կ'թուէր իրեն : Ինչո՞ւ համար ամերիկեան նաւու մը մէջ խոհարարէ կամ սպասաւորէ մը պէտք պիտի ունենային և այնպէս հաղուած ինչ վստահութիւն պիտի սպգէր : Ի՞նչ յանձնարարութիւններ պիտի յառաջ բերէր, ի՞նչ վկայագիրներ ցոյց տալու էր :

Երբոր այսպէս կ'խորհրդածէր, իր աչքը նետեց ահալին ծանուցադրի մը վրայ զոր տեսակ մը խեղկատակ մարդ մը Եօքօհամայի փողոցները կ'պտտոյցնէր : Այս ծանուցադիրն այսպէս յօրինուած էր անկիւններէն լեզուով :

ՃԱՐՈՆԱԿԱՆ ԼԱՐԱՆԱԸ ԽՈՒՄԲ

ՊԱՏՈՒԱՐԺԱՆ ՈՒԻԼԻԱՄ ՊԱՏՈՒԼԳԱՐԻ

ՎԵՐՋԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ

ԵՐԿԱՅՆԱՔԻԹ ՄԱՐԴՈՅ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԼՅԵԱԼ.—ՆԱՀԱՆԳԻՆ ԵՐԹԱԼԻՆ ԱՌԱՋ

ԴԷՆԿԻՆ ԿԱՐԱՅԻՆ ԿԵՐԱԿԵՆ ԶԵՐԿԻՆ

ՄԵՇ ԷՐԱՊՈՒՐԱՆԻ

«Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգք, զոչեց Բասբարժութիւն, ահա այդ է իմ փնտռածս . . . » :

Ուստի ծանուցադիր-մարդուն ետեւէն գնալով քիչ ատենէն ճարճական քաղաքը մտաւ : Քառորդ մ'ետք ընդարձակ տան մ'առջև կ'կենար, որու զլուխը շատ մը դրօշներ կ'ծածանէին և որու արտաքին որմերը՝ առանց հեռանկարի, այլ պայծառ գոյներով կ'ներկայացնէին ձեռնածուներու խումբ մը :

Այս էր Պատուելի Պատուլդարի հիմնարկութիւնը, Պատուլդար որ կերպ մը ամերիկացի Պարնում մ'էր, խեղկատակ, ձեռնածու, միմոս, լարախաղաց, հաւասարաշարժ (équilibriste), մարմնամարդ մարդոց խմբի մը տեսուչը, որ ծանուցադիրն նայելով, իր վերջին ներկայացումները կ'տար Արեւու Պետութիւնէ չմեկնած՝ Ամերիկա գնալու համար :

Բասբարժութիւն տան առջև գտնուած սինազարդ դաւիթ մը մտաւ և Պ. Պատուլդարը հարցուց . Պ. Պատուլդար անձամբ ներկայացաւ :

«Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ նա Բասբարժութիւն, զոր անդացի մը կարծեց :

— Սպասաւորէ մը պէտք ունին, հարցուց Բասբարժութիւն :

— Սպասաւոր մը, զոչեց Պարնում՝ մօրուքը փայփայելով՝ որ կ'ալէզարդէր իր ծնօտը, երկու հատ ունիւմ, հնազանդ, հաւատարիմ ծառաներ, որ իմ քովէս բնաւ հեռացած չունին և

ինձ առանց վարձքի կ'ծառայեն, այս պայմանաւ որ զիրենք կերա-
կրեմ. . . : Եւ աւասիկ, այն ծառաներն, յարեց նա իր երկու
ուժեղ բաղուկները ցոյց տալով՝ որ բամբային նուաղարանի մը
լարերուն պէս խոշոր երակներու ախօսներ ունէին :

— Ուրեմն ձեր քովը բանի մը չե՞մ կրնար գալ :

— Ո՛չ :

— Կրո՞ղ, և սակայն շատ բանիս պիտի դարեթէ ձեզի հետ մեկնէի :

— Ա՛հ, կեցիր նայիմ, ըսաւ Պատուելի Պատուկարը, ճա-
րոնացի՛ մ'ես դու, որչափ ես կապիկ մը : Ուրեմն ինչո՞ւ համար
այդպէս հաղուեր ես :

— Մա՛րդ կրցածին պէս կ'հաղուի :

— Այդ իրաւ է : Միթէ դու գողզիացի՞ ես :

— Այո՛, բուն Բարիզցի :

— Ուրեմն պիտի դիտնաս գէմքդ ծածկել :

— Ճշմարիտ վկայ, պատասխանեց Բասբարթու, որ բարկա-
ցաւ իր աղպայնութիւնն այսպիսի հարցման գրդիւ լինելուն, մենք
գողզիացիքս, դիտենք մեր գէմքը ծածկելն, իրաւ, բայց ամա-
րիկացոց չափ վարպետ չենք այս մասին :

— Ճիշտ է : Լաւ, եթէ իբրեւ ծառայ չեմ բռներ քեզ, կըր-
նամ իբրեւ հապիտ ընդունիլ : Ա՛յմանաս, քա՛ջդ իմ : Ֆրանսայի
մէջ՝ օտարական ձեռնածուներ կ'խաղան, օտարութեան մէջ՝ գող-
զիացի ձեռնածուներ :

— Ի՛հ :

— Իրաւ է որ ուժեղ ես :

— Մանաւանդ երբոր սեղանէն ելնեմ :

— Եւ միթէ երգել դիտես :

— Այո՛, պատասխանեց Բասբարթու, որ երբեմն փողոցի նուա-
զախմբի մէջ մաս ունեցեր էր :

— Բայց միթէ գլխիվայր երգել դիտես, ձախ ոտքիդ ներքա-
նին վրայ շրջող շունչան մ'ունենալով, և աջ ոտքիդ ներքանին
վրայ հաւասարակշիւ սուր մը :

— Անչո՛ւշտ, պատասխանեց Բասբարթու, որ իր պատանե-
կութեան առաջին մարզանքը կ'իշէր :

— Վասն զի, պէտք է դիտնաս, որ ամէն բան աղկից կախում
ունի, պատասխանեց Պատուելի Պատուկար :

Սակարկութիւնն ըրին առ ժամայն :

Վերջապէս՝ Բասբարթու պաշտօն մը գտեր էր : Ճարոնական
խմբին մէջ ամէն ճարպիկութիւնն ՚ի դործ պնեւում վարձու բըռ-
նուեր էր :

Այդ այնքան զգուելի դործ մը չէր, բայց ինչ օգուտ, ութ
օրէն Սան-Ֆրանչիսքօ երթալու միջոցը գտեր էր :

Այս ներկայացումը՝ զոր Պատուելի Պատուկար մեծ աղմուկ
հանելով ծանուցեր էր, ժամն երեքին պիտի սկսէր, և քիչ ա-
տենէն ճարոնական ահեղագոյն նուաղարանները՝ թմբուկներ և դա-
փեր՝ սկսան դրան առջև դուռալ : Գիւրին է ըմբռնել որ Բասբար-
թու բնաւ դեր մը սորված չէր, բայց իր կորովի ուսերով պի-
տի օգնէր խաղալու «Մարդկային ողկոյզ» խաղը զոր Գէնկու աս-
տուճոյն Երկար-Քիթերը պիտի խաղային :

Ժամն երեք չեղած՝ հանդիսականներն ընդարձակ սրահը խոնք
էին : Եւրոպացի ու տեղացի, չինացի և ճարոնացի, մարդիկ, կա-
նայք և տղայք կ'վազէին որ նստին նեղ նստարաններու և տեսա-
րանին դիմացը դանդաղ օթեակներու մէջ : Երածիշաները ներս
մտեր էին, և արդէն նուաղարանները, ծնծղաներ (gong) մեծ ու
փոքր թմբուկներ, բամբիւներ, սրինդներ սկսեւ էին կատաղօրէն
ածել :

Այս ներկայացումն ալ՝ բոլոր այս տեսակ ձեռնածուներու ներ-
կայացմանց պէս եղաւ : Բայց պէտք է խոստովանիլ որ ճարոնա-
ցիք աշխարհիս առաջին հաւասարաշարժներն են : Մին՝ իր հո-
վահարն ու մանր թղթի կտորներ առած՝ թիթեռներու և ծաղիկ-
ներու այնքան շնորհալի վարժութիւնը կ'ընէր : Ուրիշ մը՝ իր
ծխափայտին հոսառէտ միտով, օդին մէջ արագօրէն կապտադոյն
բաւեր կ'շարէր, որ ժողովին ուղղեալ մաղթանք մը կ'կազմէր :
Մին վառած մոմերով ձեռնածութիւններ կ'ընէր, մոմեր՝ զոր հետ-
զհետէ մաքեց շրթերուն քովէն անցնելու ատեն, և ապա իրարմէ
ետեւ բոլոր մոմերը վառեց առանց իր շլացուցիչ ձեռնածութեանց
պահ մը դադար տալու :

Միւսը՝ դարձող շունչաններու միջոցաւ՝ անհատաւոր խաղեր կ'խաղար . իր ձեռաց ներքեւ՝ այս թնդական գործինները՝ իրենց անվերջանալի շրջամենքով կարծես թէ յատուկ կենդանութեամբ մը կ'վառէին , ծխափայտի խողովակներու վրայ , սուրի սայրերու վրայ , երկաթի թեւերու վրայ կ'սահէին , որ տեսարանին մէկ կողմէ միւս կողմն իրբեւ ճշմարիտ մաղեր ձգուած էին . բիւրեղեայ խոշոր ամաններու շրջանը կ'ընէին , պափուկ ելնարաններէ կ'մազլէին , ամէն անկիւնները կ'մոնէին , և իրենց այլ և այլ հնչունները բաղադրելով՝ հիանալի դաշնակներ կ'արտադրէին : Չեռնածուները կ'խաղային սոյն շունչաններուն հետ որ օդին մէջ կ'դառնային , թուռցիկներու պէս վեր կ'նետէին՝ փայտի դնդախարներով և միշտ կ'դառնային , զանոնք իրենց գրայաններուն մէջ կը մէկէին , և երբ դուրս հանէին՝ վերստին կ'դառնային — մինչև որ զսպանակ մը թուլցնելով՝ հրային խուրձեր կ'ցայտէին :

Աւելորդ է նկարագրել աստանօր լարախաղացներու և մարմնամարզներու հիանալի վարժութիւնները : Ելնարանին , լծակին , զնդակին , տակառներու և այլն խաղերը նշանաւոր ճշգրտութեամբ 'ի գործ դրին : Բայց այս ներկայացման ղլխաւոր հրապոյրն էր այն երկրաշարժներու հանդէսը , զարմանալի հաւասարակշռողներ որ Եւրոպայի անձանօթ են :

Այս երկարաքիթները մասնաւոր խումբ մը կ'կազմեն Գէնկու աստուծոյն պահպանութեան ներքեւ : Միջին դարու գիւցազանց պէս հագուած՝ իրենց ուսերուն վրայ զոյգ մը շքեղ թևեր կը կրէին : Բայց իրենց ամենէն տելի նշանաւոր յատկանիշը՝ այն երկար քիթն էր որով իրենց գէմքը զարդարուած էր , և մանաւանդ անոր կիրառութիւնը : Այս քիթները լոկ պափուկներ էին՝ հինգ , վեց , տասն ոտք երկայն , ոմանք շիտակ , այլք կոր , ասոնք ողորկ , անոնք վարակոտ : Արդ՝ ամբապէս հաստատուած այս գործիններով էր որ ամէն հաւասարակշռութեան մարզանքը կ'կատարուէին : Գէնկու աստուծոյն այս աղանդաւորաց տասն հոգի կռնակի վրայ պառկեցան , և իրենց ընկերներն եկան անոնց քիթերուն վրայ ընկան՝ որ շանթարդեղներու պէս կանգուն էին , և անոնց վրայ մէկէն միւսը կ'ցատկոտէին , կ'թռչոտէին և հիանալի խաղեր կ'խաղային :

Խաղին վերջ տալու համար՝ յատկապէս հանդիսականաց ծանուցեր էին որ՝ «Մարդկային բուրդը պիտի ներկայացնեն , որու մէջ յիսունի չափ Երկար-Քիթեր պիտի պատկերէին ճակրնաթիկաւր» :

Բայց իրենց ուսերն իբրեւ կռուան բռնելով այս բուրդը շինելու տեղ՝ Պատուլարի յարդելի արուեստագէտներն իրարու պիտի փարէին իրենց քիթերով : Արդ՝ անոնց մին որ կռուին հիմը պիտի յօրինէր , խմբէն զատուեր էր , և որովհետեւ բաւական էր ուժեղ և ճարպիկ լինիլ՝ Բասբարթու անոր տեղը բռնելու սահմանուեր էր :

Ճշմարիտը՝ արժանի տղան բոլորովին ամօթահար երեցաւ երբ որ — իր երիտասարդութեան տխուր յիշատակ — միջին դարու հազուստը հաղնելու ելաւ , բազմադոյն թևերով զարդարուն , և երբ վեց ոտք երկայն քիթ մ'իւր երեսին վրայ փակցուցին : Բայց վերջապէս այս քիթն իր ապրուստի միջոցն էր , և կամայ ակամայ յանձն առաւ այս դերը խաղալու :

Բասբարթու տեսարան իջաւ , և եկաւ ճակրնաթիկ կռուին հիմունքը յօրինելու սահմանուած ընկերներուն կարող մտաւ : Ամենքը դետինը տարածուեցան , իրենց քիթը գէպ 'ի երկին ջցուած : Հաւասարակշռողներու ուրիշ կարգ մը դաւով այն քիթերուն վրայ երկնցաւ , երբորդ մ'ասոր վրայ տեղաւորեցաւ , ապա չորրորդ մը , և այս քիթերուն վրայ որ միայն իրենց ծայրովն իրարու կ'դպէին , մարդկային շէնք մը բարձրացաւ քիչ ատենէն՝ մինչև թատրոնին քիւին շրջանակը :

Արդ՝ ծափահարութիւնք կ'սաստկանային և նուագարանաց խումբը կ'որոտար , երբ բուրդը գղղեցաւ , հաւասարակշռութիւնը խանդարեցաւ , հիման մէկ քիթը պակսեցաւ և շէնքը քարտէսէ դգլեկի մը պէս փլաւ . . . :

Այս խանդարման պատճառը Բասբարթուն էր , որ՝ իր տեղը թողլով՝ տեսարանէն վար կ'սրանար առանց իր թևերուն օգնութեան , և աջ կողմի սրահէն մազլելով՝ հանդիսականի մ'ոտքը կ'էյնար պոռաւով :

«Ա՛հ , տէրդ իմ , տէրդ իմ :

— Դո՛ւ ես :

— Ե՛ս :

— Լաւ ուրեմն, տղայ, պէտք է որ շողենաւ զաս . . . Ծ :

Պ. Ֆօկ, տիկին Աուտա, որ անոր հետն էր, և Բասբարթու՝ թատերատունին նեղ ուղիներէն դուրս ելեր էին շտապաւ : Բայց անդ՝ յարդելի Պատուլդարը գտան կատաղի, որ մնասուց փոխարէնը կ'պահանջէր, խաղին խանդարման համար : Ֆիլիաս Ֆօկ անոր կատաղութիւնը դադրեցուց ափ մը դրամատումն նետելով անոր առջև : Եւ ժամը վեց ու կէսին, այն միջոցին որ մեկնելու վրայ էին, Պ. Ֆօկ և տիկին Աուտա՝ ամերիկեան շողենաւը կ'մտնէին՝ իրենց հետ ունենալով Բասբարթուն՝ թևերը կոնակին և վեց ոտք բարձր քիթը գէմքին վրայ զոր գեւ չկրցեր էր հանել :

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ՈՎԳԻՆՆԱՅԻՆ ԱՆՑՔԸ

Շանկայի առջև պատահածն արդէն ընթերցողը դուշակած է : Գանձաբերի բրած նշաններն Եօթօհամայի շողենաւը տեսեր էր : Նաւապետը՝ կիսակայմին վրայ գրօշ մը դիտելով՝ փոքրիկ նաւուն կողմը դիմած էր : Գանի մը վայրկեան ետք՝ Ֆիլիաս Ֆօկ՝ իր ուղևորութեան վարձքն ըստ սահմանեալ պայմանի վճարելէն ետեւ՝ ճօհն Պընոպի նաւատէրին հինգ հարիւր ոսկի պարգև տուաւ : Ապա պատուաւոր աղատորդին, տիկին Աուտա և Ֆիքս շողենաւն մտեր էին որ անմիջապէս ճամբայ ելեր էր գէպ 'ի Նանկասաքի ու Եօթօհամա :

Նոյեմբեր 14ին՝ առաւ իսկ՝ որոշեալ ժամուն՝ Եօթօհամա հասնելով՝ Ֆիլիաս Ֆօկ թողլով որ Ֆիքս իր գործին երթայ՝ Գաբոնի նաւը զայեր և անգ իմացեր էր՝ 'ի մեծ դոհոնակութիւն տիկին Աուտայի — և թերևս իրեն, թէ և այս դոհոնակութեան նշանն անգամ՝ չցցուց — որ Բասբարթու գաղղիացին իրօք առջի օր Եօթօհամա հասեր էր :

Ֆիլիաս Ֆօկ՝ որ նոյն իրկունն իսկ Սան—Ֆրանչիսքօ պիտի մեկնէր, իսկոյն իր սպասաւորը փնտռելու ելաւ : Գաղղիացի և անգլիացի հիւպատոսաց զիմեց՝ թէ և ընդունայն, և Եօթօհամայի փողոցներն 'ի զուր շրջէնն ետեւ՝ Բասբարթուն վերստին գտնելու յուսահատ էր, երբոր գիպուածը, կամ թերևս տեսակ մը նախազգածութիւն՝ պատուելի Պատուլդարի խաղարանը մտնելու զննքը յորդորեց : Անտարակոյս իր սպասաւորը չպիտի ճանչէր այս քարոզի արտակերպն զգեստովը . բայց Բասբարթու իր կոնակի վերայ պառկած դիրքով տեսաւ իր տէրը վերի սրահը : Իր քիթն մէկ շարժումը չկրցաւ զսպել . ասոր վրայ հաւասարալիշու թիւնը խանդարեցաւ և մեր արդէն պատմածը տեղի ունեցաւ :

Ահա այս բաները Բասբարթու նոյն իսկ տիկին Աուտայի բերնէն լսեց, որ այն ատեն պատմեց անոր թէ ինչպէս Հօնկ—Գօնկէն 'ի Եօթօհամա ուղևորեր էին՝ Պ. Ֆիքս անուն անձին ընկերակցութեամբ՝ Գանձաբեր նաւով :

Ֆիքսին անունը լսելով՝ Բասբարթու բնաւ այլայլութիւն մը չյայտնեց : Կ'մտածէր թէ տակաւին ժամը չէր հասած՝ ուստի կանութեան դործակալին և իր մէջ անցած դարձածն իր տիրոջն ըսելու : Ուստի երբ Բասբարթու իր արկածից պատմութիւնն ըրաւ ինքզինքը մեղադրեց ու արդարացուց միայն Հօնկ—Գօնկի մէկ պանդոկին մէջ ափիոնով զինովնալուն համար :

Պ. Ֆօկ այս պատմութիւնը պաղութեամբ լսեց՝ առանց պատասխան տալու . ապա իր սպասաւորին բաւական դրամ տուաւ որպէս զի աւելի յարմար հազուստներ ճարէ նաւուն մէջ : Եւ՝ արդարեւ՝ ժամ մը չէր անցած՝ որ պարկեշտ տղան իր քիթը կտրելով և թևերը հանելով՝ բոլորովին Գէնկու աստուծոյ մէկ աղանդաւորի մը նշանները մերկացեր էր :

Եօթօհամայէն Սան—Ֆրանչիսքօ ուղևորող շողենաւը Պաղատաղական թղթատար շողենաւուց՝ Ընկերութեան կ'վերաբերէր և անունն էր Ջօրապէր—Կրանդ : Անուաւոր ընդարձակ շողենաւ մ'էր, երկու հազար հինգ հարիւր տակաւաջափ ունէր, և լաւ սարք ու կազմած և մեծ արագութիւն : Ահագին կշիռով մը կամրջին վեր կ'եղնէր ու կ'իջնէր յաջորդաբար . իր մէկ ծայրը կցուած էր

միջնաձողի մը, և միւս ծայրը շարժագործի մը, որ ուղղադիմ շարժումը բոլորչի շարժման փոխելով՝ ուղղակի անխնդիրն ձողին կը հաղորդէր։ Զբաղեալ-կրօնը երեք հատ առաջաստաւոր կայմ ունէր, որ բացուելով շողիին շատ կ'օգնէին։ Եթէ ժամն իր սոսկորական տանն երկու մղոնն առնուր՝ շողենաւը քսան մէկ օրէն աւելի ժամանակ չպիտի անցընէր խաղաղականէն անցնելու համար։ Հետեւապէս ֆիլիաս ֆօկ իրաւունք ունէր յուսալու որ — Սան-Ֆրանչիսքօ գեկտեմբեր 2ին հասնելով 11ին Նոր-Եօքք, և 20ին Լոնտօն պիտի հասնէր — այսպէս գեկտեմբեր 21 դժընգակ թուականին վրայ քանի մը ժամ վաստկելով։

Շողենաւին մէջ բաւական շատուր էին նաւորները. կային անկիւնացիք, շատ ամերիկացիք՝ Ամերիկայի համար հնգկացուց ճշմարիտ տեղափոխութիւն մը, և Հնդկաստանի բանակէն խել մը սպաներ, որ իրենց արձակուրդէն օգուտ կ'ըսէին աշխարհիս շրջանն ընելով։

Այս ուղևորութեան ատեն՝ ծովային դիպուած մը չպատահեցաւ ամենևին, շողենաւն իր լայն անխնդիրն օդնութեամբ, իր զօրաւոր առաջաստից վրայ կ'ընթանէր։ Բիւզ կ'տատանէր։ Խաղաղական Ովկիանոսն իր անունը բաւական կ'արդարացընէր։ Պ. ֆօկ՝ ըստ սովորականին հանդարտ էր և դժուարահաղորդ։ Իր նորատի ընկերուհին հետզհետէ այս մարդուն կ'կայուէր երախտագիտութեան տարբեր կապերով։ Այս լուսկաց բնաւորութիւնը, որ ինքնին վեհանձն էր, իր վրայ ակնկալածէն աւելի տպաւորութիւն կ'ընէր և գրեթէ անպէտք կ'կրէր այն զգացումներն որոց ներդուրծութենէ խորհրդաւորն ֆօկ լիովին զերծ կ'երևէր։

Ասից զատ՝ տիկին Աուտա ազատորդիին խորհրդոց սաստիկ համակիր կ'երևէր։ Շատ հոգ կ'ընէր այն պարագայից վրայ որ կըրնային այս ուղևորութեան յաջողութեան դէմ ելնել։ Ստեպ կը խօսակցէր նա Բասթարթութի հետ՝ որ բաւական խորադէտ էր տիկին Աուտայի սրտին խորը թափանցելու։ Այս պարկեշտ տղան այժմ իր արիւթն անսահման հաւատարմութեամբ կապուած էր, շարունակ անոր ուղղութիւնը, վեհանձնութիւնն և անձնութիւնը իրենց զովեւէն չէր դադրեր։ Ապա տիկին Աուտան կ'ապահովէր

նա ուղևորութեան յաջող ելից վրայ, կրկնելով թէ դժուարին քայլն առած են, թէ 2ինաց և ճաբոնի այլանդակ երկիրներէն ելած են և թէ վերջապէս շողեկաւ մը Սան-Ֆրանչիսքօն 'ի Նոր-Եօքք և Նոր-Եօքքէն 'ի Լոնտօն շողենաւ մը պիտի բաւական լինէին անշուշտ, պայմանեալ ժամանակին այս անկարելի սեպուած պտոյտն ընելու։

Եօքքհամայէն ելնելէն ինն օր ետք՝ ֆիլիաս ֆօկ երկրագնացին կէսը ճշդիւ շրջեր էր։

Արդարեւ՝ Զբաղեալ-կրօնը՝ նոյեմբերի 23ին հարիւր ութսուն ներորդ միջօրէականէն կ'անցնէր, այն միջօրէականն որու վրայ՝ հիսուսային կիսագնտին մէջ՝ Լոնտօնի հակոտնեայք կ'դնուէին։ Պ. ֆօկի տրուած ութսուն օրուան պայմանաժամէն արդարեւ յիսունն երկու օրը դորձածուեր էին և քսան ութ օր միայն ունէր դորձածելի. բայց պէտք է դիտել որ եթէ այս աղատորդին ճամբուն կիսոյն վրայ միայն կ'դնուէր՝ միջօրէականաց տարբերութեան պատճառաւ՝ իրօք շրջանին երկու երրորդ մասն արդէն աւարտեր էր։ Արդարեւ՝ ինչ շեղակի պտոյտներ ըրեր էր Լոնտօնէն յԱդէն, Ադէնէն 'ի Պոմպէյ, Վալկաթայէն 'ի Սինկաբոր, Սինկաբորէն 'ի Եօքքհամա։ Յիսուններորդ զուգահեռականն ընթանալու համար, որ Լոնտօնին զուգահեռականն է, հեռու որութիւնը շուրջ տասն երկու հազար մղոն պիտի լինէր, մինչդեռ ֆիլիաս ֆօկ ստիպուած էր, տեղափոխութեան խոտորումներուն պատճառաւ, քսան վեց հազար մղոն տեղ շրջիլ, որոց տասն եօթն հազար հինգ հարիւր մղոնն արդէն կտրեր էր, նոյեմբերի 23ին։ Բայց այժմ ճամբան շիտակ էր, և ֆիլիաս անդ չէր անոր վրայ արգելքներ դիզելու համար։

Այնպէս պատահեցաւ նաև որ այս նոյեմբերի 23էն Բասթարթութուն մեծ ուրախութիւն զգաց։ Ընթերցողը կ'յիշէ որ կամակոր տղան Լոնտօնի ժամն անփոփոխ պահելու յամաւոր էր իր ընտանիքի ժամացույցին վրայ, իր բոլոր անցած երկիրներուն ժամերը սխալ համարելով։ Արդ՝ այն օրը՝ իր ժամացույցը թէև ոչ առաջ և ոչ ետեւ տարեր էր, նաև ժամանակացւոյն հետ համաձայն գտնուեցաւ։

Եթէ Բասթարթու յաղթանակեց՝ այս բանս գիւրին է մեկնել : Կ'փափաքէր իմանալ թէ Ֆիքս ինչ պիտի ըսէր ասոր՝ եթէ անդ ներկայ գտնուէր :

«Այն անդգամն որ անթիւ առասպելներ կ'պատմէր ինձ միջօրէականներուն, արեւուն և լուսնին վրայ, կ'իրկնէր Բասթարթու : Հէյ, ինչ մարդիկ են անոնք : Եթէ մարդ ասոնց խօսքին հաւտար՝ ճշմարիտն աղւոր ժամացոյցներ պիտի շինուէին : Արդէն ստոյգ էի որ օրին մէկն արեւն իմ ժամացոյցիս վրայ իր ընթացքը կանոնաւորելու պիտի ստիպուէր . . . » :

Սակայն Բասթարթու այս բանս կ'անդիտէր . այսինքն, եթէ իր ժամացոյցին շրջանակը (cadran) քսան չորս ժամու բաժնուած լինէր իտալական ժամացոյցներուն պէս, բնաւ պարծենալու պատճառ մը չպիտի ունենար, վասն զի իր ժամացոյցին ասեղները՝ երբ նաւուն վրայ ժամն ինն էր, երեկոյեան ժամն ինն պիտի նշանակէին, այսինքն քսան և մէկերորդ ժամը կէս գիշերէն սկսեալ — տարբերութիւն մ'որ ճշգիւ հաւասար է Լոնտօնի, և հարիւր ութսուն ու առաջին միջօրէականի մէջ գտնուած տարբերութեան :

Բայց եթէ Ֆիքս կարող լինէր այս պարզապէս Ֆիզիքական ներդրածութիւնը մեկնել, անշուշտ Բասթարթու անկարող պիտի լինէր, եթէ ոչ հասկընալու, դէթ ընդունելու այդ բացատրութիւնը : Եւ որ և է պարագայի մէջ՝ եթէ՝ հակառակը մտածելով՝ ոստիկանութեան դորձակալը յանկարծ նաւը գտնուէր, հաւանական է որ Բասթարթու՝ իրաւամբ ոխակալ, ուրիշ խնդրոյ մը վրայ անոր հետ պիտի վիճաբանէր և ուրիշ կերպով մը :

Արդ՝ ո՞ւր է Ֆիքս նոյն պահուն . . . :

Ֆիքս՝ արդարեւ՝ Զօրապետ-Սրահնու մէջն էր :

Վասն զի Եօթօհամա հասնելով՝ դորձակալը Պ. Ֆօկը թողուց օրուան մէջ վերստին գտնելու յոսով՝ և անմիջապէս անկլիայի հիւպատոսին գացեր էր : Անդ՝ գտեր էր վերջապէս հրամանադիրը, որ Պոմպէյէն իր ետեւէն վազելով՝ արդէն քառսուն օրուան թուական ունէր — հրամանադիր մը՝ զոր Հօնկ-Գօնկէն իրեն զրկուած էր նոյն Բաբնաբէի նաւով որու մէջ կարծէին գտնել Ֆիքսը : Գիւրին է երեւակայել թէ ինչ վճատութեամբ պաշարուե-

ցաւ դորձակալն այս լուրն իմանալով : Հրամանադիրն իրեն անօդով կ'ղաւթար : Պ. Ֆօկ անկլիական երկիրներէն ելէր էր : Այժմ՝ արտասահման ընելու հրամանադիր մը պէտք էր որպէս զի զանի ձերբակալէ :

«Թո՛ղ այդպէս լինի, ըսաւ Ֆիքս խրովի՝ բարեկամեան առաջին վայրկեանն անցընելէն ետեւ, իմ հրամանադիրս անօդուտ է այս տեղ, բայց օգտակար պիտի լինի յԱնկլիա : Այս անդգամը կարծես թէ հայրենիքը վերագաւառու կ'մտի, կարծելով թէ ոստիկանութեան ձեռքէն պրծեր է : Լաւ, ես ալ անոր ետեւէն պիտի սնդեմ մինչև Անկլիա : Իսկ դրամին գալով՝ Աստուած տա՛ր որ քովը մնար : Բայց իմ մարդս արդէն ուղևորութեանց, պարզեներու, դատերու, տուգանքի, փղերու, և ամէն տեսակ ծախուց համար՝ ճամբուն վրայ հինգ հաղար ոսկիէն աւելի ասղիս անդին վատնեց : Այլ սակայն, Պանքան հարո՛ւստ է » :

Այս որոշումն ընելէն ետեւ՝ շուտ մը Զօրապետ-Սրահնու շուրջնաւ մտաւ : Նաւուն մէջն էր՝ երբոր Պ. Ֆօկ և տիկին Աուտա անդ հասան : Յետին ծայր զարմանալով՝ Ֆիքս ճանչեց Բասթարթուն իր քարոզի հաղուստով : Շուտ մ'իր խոցը փակուեցաւ, որպէս զի չստիպուի բացատրութիւն մը տալ, որ կրնար ամէն բան վատնողել — և նաւորներուն շատութեան շնորհիւ, կ'յուսար անսես մնալ թշնամիէն, երբոր նոյն օրն իսկ անոր հանդիպեցաւ դէմ առ դէմ նաւուն առաջքին վրայ :

Բասթարթու Ֆիքսին վիզը ցատկեց, առանց որ և է բացատրութեան, և քանի մ'ամերիկացւոց մեծ հաճոյք պատճառեց որ անմիջապէս իրեն համար դրաւ դրին, և խեղճ դորձակալին շատ մը կուսիներ իջեցուց, որով զաղղիական կուփամարտութեան զերազանցութիւնն անկլիականին վրայ փորձով հաստատեց :

Երբոր Բասթարթու ձեռք լմնցուց, աւելի հանդարտ և սփոփեալ երեցաւ : Ֆիքս ոտք ելաւ՝ բաւական անշնորհ կերպով և իր հակառակորդին նայելով՝ ըսաւ պաղութեամբ .

«Արդեօք լմնցա՞մ :

— Այո՛, առ այժմ՝ այսչափ բաւ է :

— Ուրեմն արի՛ խօսակցինք միասին :

— Ես քեզի հետ . . . :

— Քու տիրոջը շահուն համար :

Բասթարթու այս պաղարինու թենէ իբր նուաճեալ՝ դործակալն ետէն զնաց, և երկուքն ալ շոյենալին առաջքը նստան :

«Գու զիս լաւ մը կոփեցիր, ըսաւ Ֆիքս : Շատ աղէկ : Ես կը յուսայի որ այդպէս պիտի ընես : Հիմալ, մտիկ ըրէ ինձ : Մինչև ցայսօր Պ. Ֆօկին հակառակորդն էի, բայց այժմ անոր աջակիցն եմ :

— Վերջապէ՛ս, զոչեց Բասթարթու, հաւտացիր որ պարկեշտ մարդ մ'է :

— Ո՛չ, պատասխանեց Ֆիքս սղաղութեամբ, ես միշտ զանի անզգամ զող մը կ'սեպեմ . . . : Լուովին, մի շարժիր և թոյլ տուր որ խօսիմ : Որչափ ատեն որ Պ. Ֆօկ անկլիական հողի վըրայ կ'դտնուէր, իմ շահս կ'պահանջէր որ զանի արդիւնքն ձերբակալութեան հրամանադրի մը սպասելով : Այս նպատակին համար ամէն բան ըրի : Պոմպէյի քուրմերն անոր դէմ արձակեցի, քեզ Հօնկ-Գօնկի մէջ զինովցուցի, մեծաւորեղ քեզ բաժնեցի, չթողուցի որ Եօքօհամա գացող շոյենալին հասնի . . . » :

Բասթարթու մտիկ կ'ընէր՝ բռնները դոցելով :

«Հիմալ, վրայ բերաւ Ֆիքս, կ'երևի թէ Պ. Ֆօկ Անկլիա կը դառնայ : Քաջ է, մինչև այն ատեղ ետէն պիտի գամ : Բայց այսուհետեւ՝ իր ճամբուն վրայ գտնուած արդեւորները բառնալու համար այնչափ փոյթ ու եռանդ պիտի ցոյց տամ որչափ որ ցոյց տուի զանոնք դրդուելու համար : Այժմ կ'տեսնես որ իմ խաղս փոխուած է, և փոխուած է, վասն զի իմ շահս այսպէս կ'պահանջէ : Այս ևս պարտաւոր ես դիտնալ որ քու շահդ ալ իմ շահուս յար և նման է, վասն զի միայն Անկլիա պիտի իմանաս թէ յանցաւորի՞ մը կ'ծառայես թէ ոչ պարկեշտ մարդու մը» :

Բասթարթու ուշադիր միտ դրեր էր Ֆիքսին ըսածներուն, և համոզուեցաւ որ Ֆիքս կատարեալ անկեղծութեամբ կ'խօսէր :

«Այժմ բարեկամ ենք, հարցուց Ֆիքս :

— Բարեկամ, ո՛չ, պատասխանեց Բասթարթու : Իսկ դաշնակից, այժմ, բայց զերար զիտեւելու պայմանաւ, վասն զի՝ եթէ մատ-

նութեան ամենաթեթեւ նշանն իսկ տեսնեմ, վիզդ պիտի ոլորեմ :

— Կ'ընդունիմ », ըսաւ հանդարտօրէն ոստիկանութեան գործակալը :

Տասն մէկ օր ետք՝ դեկտեմբեր 3ին, Զբոսիչ-Կրօնքը Ոսկի-Դուռ ծովածոցը կ'մտնէր և Սան-Ֆրանչիսքօ կ'հասնէր :

Պ. Ֆօկ ոչ օր մը շահած և ոչ կորուսած ունէր :

ԻԵ

ԹԵԹԵԻ ՀԱՅՈՒԱԾՔ ՄԸ ՍԱՆ-ՖՐԱՆՉԻՍԿՕԻ ՎՐԱՅ՝

ԱԿՄԲԻ ՕՐ ՄԸ

Առաւօտեան ժամն եօթն էր՝ երբ Ֆիլիպս Ֆօկ, տիկին Առտա և Բասթարթու ամերիկեան հողը կոխեցին — եթէ սակայն կարելի է այս անունը տալ շարժուն քարափին՝ որու վրայ ելան : Այս քարափներն որ մակրինթացութեան հետ կ'ենէին ու կ'իջնէին, մեծ զիւրութիւն կ'ընծայեն նաւերը բեռնաւորելու ու պարպելու : Անդ կ'սպասուարին մեծ ու պղտիկ նաւեր, ամէն ազդաց շոյենաւերն և՛ այն բազմաթիւ շոյենաւերն որ Սակրամենթօ և իր գետաբերանները կ'երթեկեն : Անդ կ'զիզուին նաև վաճառականութեան արդիւնքը, որ մինչև Մէքսիկօ, Բէրու, Շիլի, Պրէզիլ, Եւրոպա, Ասիա և բոլոր խաղաղական Ովկիանու կղզիները կ'տարածուի :

Բասթարթուն՝ այնքան ուրախ էր ամերիկեան երկիրը հասնելուն՝ որ ցամաքն ելնելու համար՝ միտքը դրաւ վաթսկեալ այլ խիստ վտանգաւոր ուստում մ'ընել, բայց երբ քարափին վրայ ընկաւ, որու տախտակն որդնահար էր, քիչ մնաց որ անոր տակը պիտի մնար : Նոր-Աշխարհը կոխելու կերպին վրայ այնքան շուարեցաւ, որ բարեմիտ տղան ահագին աղաղակ մ'արձակեց, և անթիւ ջրագուաներ ու հաւալումներ՝ որ շարժուն քարափներու սովորական հիւրերն են, այս աղաղակէն զարհուրելով՝ երամովին թռան :

Այն ինչ Պ. Ֆոկ ցամաքն ելաւ որ հարց ու փորձ ըրաւ թէ առաջին շփեկային երբ ճամբայ կ'եկնէ Նոր-Եօրք երթալու համար: Երեկոյեան ժամը վեցին էր: Ուրեմն Պ. Ֆոկ ամբողջ օր մ'ունէր Քալիֆօրնիայի մայրաքաղաքն անցընելու: Կառք մը բերել տուաւ տիկին Աուտայի և իրեն համար: Բասթարթու զրօնի նստարանն ելաւ, և կառք՝ արշաւն երեք տօլարի գնով՝ գէպ'ի Միջազգային պանդոկը զիմեց:

Բասթարթու իր նստած բարձր դիրքէն՝ հետաքրքրութեամբ կը դիտէր այս ամերիկեան մեծ քաղաքը. լայն փողոցներ, միաշար ցած տուններ, անկլօ-սաքսօն կոթական եկեղեցիներ ու տաճարներ, ահագին աւազաններ, պալատի պէս մթերանոցներ՝ ումանք փայտէ այլք ալուսէ շինուած. իսկ փողոցներուն մէջ՝ անհամար կառքեր, դրօշակէի համակառներ, և բազմամբօն լրիկներու (trottoir) վրայ՝ ոչ միայն ամերիկացի և եւրոպացի մարդիկ կ'տեսնուէին այլ նաև չինացի և հնդկացի — վերջապէս բազմութիւն մ'որ երկու հարիւր հազար բնակչէ աւելի ժողովուրդ մը կ'կազմէր:

Բասթարթու բաւական զարմացաւ այս տեսած բաներուն վրայ: Գեո. ևս 1849ի վիսլական քաղաքն էր, այսինքն աւազակներու, հրձիգներու և մարդասպաններու քաղաքը, որ պէպեքէսը նուաճելու համար վաղեր էին, ամէն տարագիրներու անհուն կափառնաւ մը, ուր ոսկւոյ առգի համար կ'խաղային՝ մէկ ձեռնով ընկնէր մը բռնած միւս ձեռնով՝ գանակ մը: Բայց ճայս դեղեցիկ ժամանակն՝ անցած էր: Այժմ Սան-Ֆրանչիսքօ մեծ վաճառաշահ քաղքի մը տեսքը կ'ընծայէր: Քաղաքատեսական պաշտօնատան բարձր աշտարակը՝ ուր պահանջները կ'հօկեն, կ'տիրէր բոլոր այս փողոցներուն և անցից վրայ, ուղիղ անկեան ձեռով կտրուած, որոց մէջ դաւարադեղ հրապարակներ կ'բացուէին, ապա չինական քաղաք մ'որ կարծես թէ Երկնային Պետութենէ խաղաղիկի տփով մ'անդ փոխադրուած էր: Այլ ևս չէին տեսնուեր ոչ սպանիացի ըմբիշտներ, ոչ կարմիր շապիկներ, ոչ բաղդախնդիրներ, ոչ փետրաւոր հնդկացիներ, այլ մետաքսէ փեղոյրներ և սև հագուստներ, զորս բազմաթիւ և անձանձիր գործունէութեամբ օժտեալ պարօններ հաշեր էին: Քանի մը փողոցներ՝

ի մէջ այլոց Մօնդկօմէրի — Լոնտօնի Ռիճէնդ փողոցը, Բարիլի Խտալացւոց պուլվարը, Նոր-Եօրքի Պրուտվէյը — շքեղ մթերանոցներով եղած էին և աշխարհի ամէն տեսակ ապրանք կ'ապրուանակէին:

Երբ Բասթարթու Միջազգային պանդոկը հասաւ՝ իրեն այնպէս կ'երևէր թէ Անկլիայէն չէր հեռացած:

Պանդոկին դեռնայարկն ահագին սրահ մը կար, տեսակ մը մառան որ ամէն անցորդի համար յրէպէս բաց էր: Չոր միս, ուստրէէ թան, պաքսիմատ ու չէսթը պանիր կրնար վայելել յաճախորդն առանց իր քսակը բանալու: Նա կ'վճարէր միայն իր ըմպելին, այսինքն էլը (սպիտակ դարեջուր), բօքսէն կամ քսէթը (դինի) եթէ զովանալու պէտք զգար: Այս բանս շատ ամբիշտական երևցաւ Բասթարթուին:

Պանդոկին սեղանատունը ճոխ էր: Պ. Ֆոկ ու տիկին Աուտա սեղանի մ'առջև նստան, լիքեքեք սնակներով առատ կերակուր մեծարեցին անոնց սեպեղ խափշիկներ:

Նախաճաշէն ետք՝ Ֆիլիսա Ֆոկ՝ տիկին Աուտայի հետ՝ պանդոկէն ելաւ անկլիական հիւպատոսարանն երթալու որպէս զի իր անցագիրը վաւերել տայ: Լրիկին վրայ՝ իր սպասաւորը դտաւ, որ իրեն հարցուց եթէ խոհեմութիւն չէր Էնֆիլտի տարձանակներ կամ Գօլտի ընկնէքներ ծախու առնուլ, խաղաղականին շուգեկաւ մաննէն առաջ: Բասթարթու իմացեր էր թէ Սիուքսներ և Քամփներ կան՝ որ սպանիացի պարզ զոյրերու պէս շոգեկառները կ'կեցընեն ու կ'թալեն: Պ. Ֆոկ պատասխանեց թէ աւելորդ զուշութիւն մ'էր այն, բայց թոյլ տուաւ որ յարմար դատածն ընէ: Ապա հիւպատոսին զրասենեակը զիմեց:

Ֆիլիսա Ֆոկ հազիւ երկու հարիւր քայլ առեր էր՝ որ ղարմանալի դիպուածով՝ Ֆիքսին կ'հանդիպէր: Գործակալը սաստիկ զարմանք ցոյց տուաւ: Ի՞նչ, Պ. Ֆոկ և ինքը խաղաղական Ովկիանոսի ուղևորութիւնը միասին ընեն և իրարու չհանդիպին նաև ուն մէջ: Ի՞նչ և է, Ֆիքս մեծ պատիւ պարտ էր համարել այս տեսութիւնը Պ. Ֆոկին հետ՝ որու անչափս շնորհապարտ էր, և ըստ որում իր զործերը զինք Եւրոպա կ'կոչէին՝ շատ պիտի ու-

րախ լինէր եթէ անոր ընկերակցութեամբ այս ուղևորութիւնը շարունակէր :

Պ. Ֆօկ պատասխանեց թէ այս ընկերակցութիւնն իրեն պատիւ կ'համարէր, և Ֆիքս — որ զանի աչքէ չհեռացընելու կ'փափաքէր — հրաման խնդրեց որ այս Սան-Ֆրանչիսքօ հետաքրքրաշարժ քաղաքը միասին պտըտին : Այս խնդիրն ընդունուեցաւ :

Եւ անդէն տիկին Աուտա, Ֆիլիաս Ֆօկ և Ֆիքս կ'սկսին փողոցները թափառիլ : Քիչ ատենէն Մօնդկօմէրի փողոցը դանուցան՝ ուր խուժանն անհամար էր : Արդարեւ անթիւ ամբոխ մը կար քարշարներու (trottoir) վրայ, պողոտային միջևը, քրանվէյներու դձերու վրայ, կառուց և հանրակառուց անդուլ անցուդարձին չնայելով, կրպակներու սեմին վրայ, ամէն տանց պատուհանները, և մինչև անգամ տանեաց վրայ : Այս ակումբներու մէջ աղբարար մարդիկ կ'ըջէին : Գրօշ ու գրօշակ հովին կ'ծածանէին : Ամէն կողմէ աղաղակներ կ'լսուէին :

«Աեցցէ՛ Բէմրֆիլտ :

— Աեցցէ՛ Մէնտիպօյ» :

Մեծ ժողովակ մը (meeting) կար : Գէթ այս էր Ֆիքսի կարծիքն և այս կարծիքը Պ. Ֆօկին հաղորդեց՝ յաւելով .

«Պարոն, կարծեմ թէ դէշ չենք ըներ եթէ այս խուժանին մէջ չմտնենք : Հարուածներ ընդունելու վտանգ կայ անդ :

— Ճշմարիտ է, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ. և կռուիները՝ որովհետեւ քաղաքական են, կռուիներ լինելէ չեն դադրիր» :

Ֆիքս՝ այս դիտողութիւնը լսելով՝ ժպտելու պէտքն զգաց, և որսէս զի բազմութեան մէջ չմտնողին՝ տիկին Աուտա, Ֆիլիաս Ֆօկ և ինք վերնադաւիթ մ'որ դարաստափի մը կ'տանէր, ելան, դարաստափ՝ որ Մօնդկօմէրի փողոցին վրայ կ'նայէր : Իրենց գիմացը, փողոցին միւս կողմն անխափաճառի մը խանութն և քարուղի վաճառականի մը մթերանոցին մէջ տեղը՝ բաց օդին՝ ընդարձակ դրաստուն մը կար, որու կողմը կ'դիմէին ամբոխին այլ և այլ խմբերը :

Իսկ այդ ամբոխն ինչ նպատակ ունէր, ինչ առթիւ կ'հաւաքուէր : Ֆիլիաս Ֆօկ բոլորովին անտեղեակ էր : Միթէ զինուո-

րական, քաղաքային բարձր պաշտօնաւոր մը պիտի ընտրէին, թէ ոչ զաւառապետ մը կամ աղղային ժողովոց անգամ մը : Ներեւի էր այս ենթադրութիւնն ընել՝ քաղքին մէջ տիրած տարօրէն իրարանցումը տեսնելով :

Նոյն պահուն ամբոխին մէջ՝ մեծ շարժում մը տեղի ունեցաւ : Ամենքն իրենց ձեռները վեր բարձրացուցած էին : Այսին ձեռներ՝ որ ամրապէս զոյգուած էին և կարծես թէ՛ գոռ ու գոչումին մէջ վեր կ'ելնէին արագօրէն և վար կ'իջնէին — անտարակոյս քուէ տալու աղղու կերպ մ'էր այս : Խուժանը շարունակ կ'խռներ ու կ'տատանէր : Գրօշակները կ'ծածանէին, պահ մ'անհետ կ'լինէին և վերստին ծուիկ ծուիկ եղած յերեան կ'ելնէին : Մարդկային ալէծովի կոհակները մինչև սանդուղը կ'տարածուէին, մինչդեռ բոլոր զլուխները կ'ժպտին քամին խռովեալ ծովու մը պէս : Սև փեղկներու թիւը հետզհետէ կ'նուազէր, և շատերը կարծես թէ իրենց բնական բարձրութիւնը կորուսեր էին :

«Հաւանական է որ այս տեղ ժողովակ մը կայ, ըսաւ Ֆիքս, և անոր առիթ տուող խնդիրը խիստ զրգուիչ պարտի լինիլ : Չպիտի զարմանայի եթէ դարձեալ Աւապօյի գործը կ'յուզուի, թէ և արդէն լուծուած լինի :

— Կարելի է, պատասխանեց պարզապէս Պ. Ֆօկ :

— Այլ սակայն, վրայ բերաւ Ֆիքս, իրարու դէմ երկուս խոյեաններ կան, մինն է յարդելի Բէմրֆիլտ՝ միւսն յարդելի Մէնդիպօյ» :

Տիկին Աուտա՝ որ Ֆիլիաս Ֆօկի թեւ մտեր էր, զարմանօք կը դիտէր այս աղմկալի տեսարանը, և Ֆիքս այս ժողովրդային անհնարին յուզման պատճառը պիտի հարցընէր, երբ աւելի մեծ աղմուկ ու շփոթ երևան ելաւ : Աեցցէները՝ նախատանօք խառն՝ սաստկացան : Գրօշակներուն կոթերը յարձակողական զէնքեր դարձան : Չեռք չէին երևեր, այլ միայն կռուիներ ամենուրեք : Գաղար առած կառուց և իրենց ճամբէն արդիւուած հանրակառուց բարձունքէն իրարու կռուիներ կ'տային : Ամէն բան զէնքի տեղ կը գործածուէր : Աօշիկներ ու մուճակներ օդին մէջ ուժգին կ'թռնէին և այնպէս երեցաւ իսկ որ քանի մը բնիկներ ամբոխին լուսա-

նայց կ'սառնէին իրենց ազգային պայթուիները : Խուժանք սանդղին մօտեցաւ և առաջին աստիճանայ վրայ տարածուեցաւ : Անտարա-կոյս կուսակցութեանց մին կ'մերժուէր, և սակայն պարզ հանդիսականներն անկարող էին իմանալու թէ յաղթութիւնը տանողը Մէնդիպոյն էր թէ ոչ Բէմրֆիլտ :

«Խոհեմութիւն կ'համարեմ հեռանալը, ըսաւ Ֆիքս. չէր ուղեր նա որ իր «մարդը» ձախող հարուած մ'ընդունի կամ կռուի մը բռնուի : Եթէ այս խնդիրն Անկլիոյ վրայ կ'դառնայ և մեղ յանկարծ ճանչեն՝ այս շփոթութեան մէջ մեծ վտանգի պիտի ենթարկինք :

— Անկլիացի քաղաքացի մը . . . », պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօլ :

Բայց մեր ազատորդին չկրցաւ իր խօսքն աւարտել : Իր ետէն, սանդղին կից դառնաւ դարատափէն ահաւելի ղօղանջիւններ բրդան : Կ'դռնէին. «Կեցցէ՛, կեցցէ՛ Մէնդիպոյ» : Ասոնք ընտրողներու խումբ մ'էին որ օգնութեան կ'հասնէին՝ Բէմրֆիլտի կուսակիցները կողմնակի բռնելով :

Պ. Ֆօլ, տիկին Աուտա, Ֆիքս երկու կրակի մէջ գտնուեցան : Խոյս տալու հնարը չկար : Այս հեղեղանման ամբոխը կապարեայ վիրիւղելով և մահալինքով ղինուած՝ անդիմադրելի էր : Ֆիլիաս Ֆօլ և Ֆիքս՝ նորատի կիներ պահպանելու ատեն՝ սոսկալի կերպով մնասեցան : Պ. Ֆօլ՝ սովորականին պէս միշտ պաղարին, ուղեց մաքառիլ այն բնական զինուք որով բնութիւնն ամէն անկլիացուոց բազկաց ծայրն օժտած էր, բայց ընդունայն : Կարմրամօրուս, դունաւոր գէմքով, թիկնեղ, բարձր մարդ մ'որ խմբին պարագլուխը կ'երևէր, իր ահապին կռուփը վերցուց Պ. Ֆօլին վրայ, և անտարակոյս շատ պիտի նեղէր զանի, եթէ Ֆիքս՝ անձնանուիրութեամբ՝ անոր տեղը չընդունէր հարուածը : Խսկոյն ահադին պալար մը յերևան եկաւ ոստիկանութեան գործակալին մետաքսեայ փեղդրին ներքե՝ որ բոլորովին կապերտ մը դարձեր էր :

«Եանքի՛, ըսաւ Պ. Ֆօլ՝ իր հակառակորդին արհամարհական ակնարկ մը նետելով :

— Անկլիացի, պատասխանեց միւսը :

— Իրարու պիտի հանդիպինք :

— Երբոր հաճիք :

— Չեր անոնք :

— Ֆիլիաս Ֆօլ. հապա ձերը :

— Ստամբ Բրոկտօր զնդապետը :

Այս ըսելէն ետե՛ ամբոխն անցաւ : Ֆիքս գետինը տապալեցաւ և նորէն ոտք ելաւ, լաթերը պատուած՝ բայց առանց ծանր վէրք մ'ընդունելու : Իր ուղեորութեան թիկնոցն երկու անհաւատարմաս բաժնուէր էր, և իր տաքատը կ'նմանէր այն վարտիկներուն զոր հնդկացիք կ'հաղնին — նորեւուկի խնդիր — յառաջագոյն յատակը հանելէն ետե՛ : Բայց վերջապէս տիկին Աուտա մնաս մը չէր կրած, և միայն Ֆիքս իր ընդունած կռուփով աղատեր էր :

«Շնորհակալութիւն, ըսաւ Պ. Ֆօլ՝ գործակալին՝ երբոր ամբոխէն դուրս ելան :

— Բան մը չէ, պատասխանեց Ֆիքս : Բայց եկէք :

— Ո՛ր :

— Դերձակի մը խանութը :

Արդարե՛ այս այցելութիւնը կարեւոր էր : Ֆիլիաս Ֆօլի ու Ֆիքսին զգեստները ծուէն ծուէն եղեր էին, որպէս թէ այս երկու աղատորդիները Բէմրֆիլտ և Մէնդիպոյ յարդեւեայ համար կըլուծուած լինէին :

Ժամ մ'ետք՝ վայելուչ կերպով հագուեր կապուեր էին : Ապա Միջազգային պանդոկը դարձան :

Բասթարթու կ'սպասէր անդ իր տիրոջ. վեցահար դաշոյն-րիփօլվներով, որ վեց հատ էին, զինուած էր : Երբոր Ֆիքսը տեսաւ Պ. Ֆօլին հետ իր ճակտին վրայ մուլ մ'իջաւ : Բայց երբ տիկին Աուտա անցած դարձածը քանի մը խօսքով պատմեց՝ Բասթարթու իր զուարթ կերպարանն առաւ : Ակն յայտնի կ'երևէր որ Ֆիքս թշնամի մը չէր, այլ դաշնակից մը : Իր խօսքը կ'պահէր :

Երբոր ճաշ ըրին՝ կառք մ'եկաւ՝ որ կայարանը պիտի տանէր ուղեորներն ու սնտուկները : Կառքը մտնելու ատեն՝ Պ. Ֆօլ ըսաւ Ֆիքսին .

«Արդեօք այն Բրոկտօր զնդապետը տեսա՞ր :

— Ո՛չ, պատասխանեց Ֆիքս :

— Ամերիկա պիտի վերադառնամ զանի գտնելու համար, ըսաւ Պ. Ֆօկ պաղուծեամբ : Վայելուչ չէ որ անկլիացի քաղաքացի մ'այնպիսի վարմունքի մը հանդուրժէ :

Գործակալը ժպտեցաւ՝ այլ չպատասխանեց : Բայց՝ յայտնի կը տեսնուէր թէ Պ. Ֆօկ անկլիացւոց այն դասէն էր որ՝ եթէ մեռամարտութիւնն իրենց երկրին մէջ կ'արդիւնէ, օտար երկիր կ'երթան մեռամարտելու՝ երբոր իրենց պատիւը պահպանելու հարկը տեսնեն :

Ժամը վեցին քառորդ մնալով՝ ուղեորները կայարանը կ'հասնէին և մեկնելու համար շողեկաւոր պատրաստ կ'գտնէին :

Այն միջոցին որ Պ. Ֆօկ կաւր մտնելու էր՝ սրաշտոնատարի մը դիմեց և անոր հարցուց .

«Բարեկամ, արդեօք այսօր խռովութիւնն մը կար 'ի Սան-Ֆրանչիսքո :

— Ժողովակ մ'էր, պարոն, պատասխանեց սրաշտոնատարը :

— Սակայն դիտեցի որ փողոցներուն մէջ բաւական աղմուկ ու շփոթ կար :

— Պարզապէս ժողովակ մ'եղաւ ընտրութեան մը համար :

— Անտարակոյս զօրապետի մ'ընտրութիւնը պիտի լինէր, այնպէս չէ՞, հարցուց Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Ո՛չ, պարոն, խաղաղութեան դատաւորի մ'ընտրութիւնն էր :

Այս պատասխանին վրայ՝ Ֆիլիաս Ֆօկ վազեց ելաւ, և շողեկաւոր արագաշարժ ուղի ընկաւ :

Ի. 2

ԻՆՎԱԼԱԿԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՈՅՆ ԱՐԱԳԸՆԹԱՑ ՀՈԳԵՎԱՌԸ
Կ'ԲՈՆԵՆ

«Ովկիան յՈվկիան» — այսպէս կ'ըսեն ամերիկացիք — և այս երկու բառերը «մեծ կոճղին» ընդհանուր անունը պարտ էր լի-

նիլ, քանի որ Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց ամենէն լայն միջոցէն կ'անցնի : Բայց իրօք, «Խաղաղական երկաթուղին» երկու որոշ մասի կ'բաժնուի. «Աեդրոնական Խաղաղական» Սան-Ֆրանչիսքոյ և Օկտէնի մէջ, և «Միութիւն Խաղաղական» Օկտէնի և Օմահայի մէջ : Այս տեղ հինգ որոշ գծեր կ'յանդին, որ Օմահան անդուլ հաղորդակցութեամբ կ'կապէին Նոր-Եօրքի հետ :

Ուստի արդիս Նոր-Եօրք և Սան-Ֆրանչիսքո մետաղեայ անընդհատ գծով մը միացած են, դիժ մ'որ զրեթէ երեք հազար եօթ հարիւր ութսունը վեց մղոն երկայնութիւն ունի : Օմահայի և Խաղաղականին մէջ՝ երկաթուղին բնիկ հնդկացւոց և վայրենեաց բնակած երկրէ մը կ'անցնի — լայնարձակ երկիր մ'ուր Մորմոնք 1843ին միջոցները զաղթականներ հաստատեցին՝ Իլլինոյսուց երկրէն վաճառուէն ետև :

Երբեմն՝ ամենէն նպաստաւոր պարագայից մէջ՝ վեց ամիս կ'անցընէին մարդիկ Նոր-Եօրքէն Սան-Ֆրանչիսքո գնալու համար : Այժմ, եօթն օր միայն կ'ըսուէ :

1862ին էր որ՝ հարաւայնոց երեսփոխանաց դիմադրութեան չնայելով՝ որոնք աւելի հարաւային կողմը դիժ մը կ'ուզէին, երկաթուղւոյն դիժը քառսուն մէկերորդ և քառսուն երկրորդ զուգահեռականին մէջ հաստատուեցաւ : Աշտալի յիշատակաց արժանի Լինքօլն նախագահը՝ անձամբ դրաւ Նէպրաւքս նահանգին մէջ՝ Օմահա քաղաքը՝ նոր երկաթի ճիւղին առաջին դիժը : Իսկոյն ձեռնարկութեան սկսան և ամերիկեանք այնպիսի դորժունէութեամբ յառաջ տարին, որ ոչ վաղանցուկ է և ոչ դիւանական. Աշխատութեանց արագութիւնն երկաթուղւոյն լաւ շինութեանց բնաւ փաս մը չպիտի բերեր : Գաշտի վրայ՝ օրը մէկ ու կէս մղոն դիժ կ'շինէին : Հողեշարժ մը՝ առջի օրուան գիծերուն վրայ գլորելով՝ հետեւեալ օրուան շինուելիք երկաթի գիծերը կ'բերէր, և անոնց վրայ կ'վազէր քանի որ նոր 'ի նոր գծեր կ'գնէին :

Խաղաղական երկաթուղին բաղմամբիւ ճիւղեր ունի իր ընթացքին մէջ, ինչպէս Իովայի, Քանսասի, Քօլորադոյի և Օրէկոնի նահանգաց մէջ : Օմահայէն ելնելով՝ Բլաք գետին ձախ կողմը կը քերէ և մինչև հիւսիսային ճիւղին բերանը, հարաւային ճիւղը

կ'ընթանայ, Լարամիի հողերէն և Վահագնի լեռներէն կ'անցնի, Սալէ լիճը կ'ընդունի, Լէք-Սալդ-Սիդին կ'հասնի, որ Մորմոններու մայրաքաղաքն է, Գուիլա հովիտը կ'մտնէ, ամերիկեան անապատը, Սէտարի և Հիւմպոլտի լեռները, Հիւմպոլտ գետը, Սիէնա Նէվադաի կ'քերէ, և Սակրամէնթօն կ'իջնէ մինչև Խաղաղականը, և այս գիծն ամէն մէկ մղոնի համար հարիւր տասն երկու ոտք զառիթափ չունի, նոյն իսկ ժայռուտ լեռանց ճամբուն մէջ:

Այս էր ահա այն երկար շնչերակն որմէ եօթն օրուան մէջ կ'անցնէին շոգեկանները, և որով Պ. Ֆիլիաս Ֆօկ — գէթ այսպէս կ'յուսար — պիտի կարենար Նոր-Եօրք հասնելով՝ ամսոյն 11ին՝ Լիվերմուր շոգենաւ բռնել:

Ֆիլիաս Ֆօկին նստած վաճառ տեսակ մ'երկար հանրակառ էր որ երկու ձողերու վրայ կ'կենար՝ իւրաքանչիւրը չորս անիւէ շինուած, որ իրենց գիւրաշարժութեամբ փոքր շառաւիղն կոր գիծերը կրնային զարձնել: Ներքին կողմը բաժանումներ չկար բնաւ, այլ երկու կողմէն դուռն էր կարգ աթոռներ՝ առանցքին վրայ ուղղահայեաց, և որոց մէջ անցք մը բացեր էին՝ որ զարդարանի և այլ սենեակներու կ'տանէր, և ամէն վաճառ այս սարքն ունէր: Կառավարման բոլոր երկայնութեան վրայ՝ կառքերն իրարու հետ հաղորդակցութիւն ունէին անցուկներու (passerelle) միջոցաւ, և ուղևորները կառավարին մէկ ծայրէն միւս ծայրը կարող էին շրջիլ, և իրենց համար սրահ-վակօններ, պատշգամբ-վակօններ և սրճարան-վակօններ ունէին: Միայն թատրոն-վակօններ կ'պակտէին: Բայց օրին մէկն այս տեսակ վակօններ ալ պիտի ունենան:

Այս անցուկներու վրայ անդադար գրեանց և լրագրաց վաճառուներ կ'շրջէին, իրենց ապրանքը ծախելով, նոյնպէս ըմպելիք, ուտելիք, գլանիկ ծախողներ, որ միշտ գնորդներ կ'գտնէին:

Ուղևորներն Օքլէնտի կայարանէն մեկնելէ ետք երեկոյեան ժամը վեցին: Արդէն գիշեր էր — պազ, մութ գիշեր մը. իսկ երկինքը սևամած՝ որու ամպերը ձիւնի փոխուելու կ'սպառնային: Շոգեկառը մեծ արագութեամբ չէր քաշել: Հարկ էր որ ասոն ատեն

զադար առնու: Ժամը միայն քսան մղոն տեղ կ'առնուր, թէև այս արագութեամբ պիտի կարենար Միացեալ-Նահանգէն անցնիլ պայմանեալ ժամանակին:

Վակօնին մէջ քիչ կ'խօսակցէին: Այս ևս կար որ քիչ ատենէն ուղևորներուն քունը պիտի կոխէր: Բասթարթու ոստիկանութեան դորժակալին մօտ նստած գտնուեցաւ, բայց անոր հետ չէր խօսեր: Վերջին դէպքերէն 'ի վեր' իրենց յարաբերութիւնները զգալի կերպով պաղեր էին: Այլ ևս համակրութիւն, մտերմութիւն չկար անոնց մէջ: Ֆիլքս իր վարմունքը չէր փոխած, բայց Բասթարթու՝ ընդ հակառակն՝ շատ զգուշութեամբ կ'վարուէր և պատրաստ էր իր վաղեմի բարեկամը խեղդել եթէ թեթև կասկած մ'ունենար անոր վրայ:

Շոգեկառին մեկնէն ժամ մ'ետք՝ ձիւն վաղելու սկսաւ, բարակ ձիւն մ'որ բարեբաղդօրէն կառավարին ընթացքը չէր կրնար յապաղել: Պատահաններէն ուրիշ բան չէր տեսներ այլ միայն ահագին սպիտակ սառն մ'որու վրայ շոգեշարժին մուկն իր ուրորսքը ծառաւելով՝ դորշ կ'երէր:

Ժամն ութին՝ մատակարար մը (steward) վակօնը մտաւ և ուղևորներուն իմաց տուաւ որ պառկելու ատենը հասած էր: Այս վակօնը ննջակառ (sleeping-car) մ'էր որ քանի մը վայրկեանի մէջ ննջարան մը (dortoir) դարձաւ: Նստարաններուն մերկ յէնակները (dossier) կրկնեցան, ճարտար հնաբոլ մը՝ կոկիկ խըշտեակներ բացուեցան, քանի մը վայրկեանէն՝ խցիկներ կազմուեցան անպատրաստից և մէն մի ուղևոր իր առանձին հանգիստ անկողինն ունեցաւ, որ թանձր վարադրոյներով պաշտպանուած էին ամէն անխոհմ նայուածքի դէմ: Սառանքները սպիտակ էին, բարձերը՝ կակուղ: Վճար միայն պառկիլ և լաւ քուն մը քաշել — և իրօք ամէն մարդ քնայաւ որպէս թէ թղթատար շոգեկառի մը խցիկն մէջ գտնուէր — մինչդեռ շոգեկառը սրընթաց կ'ընթանար Քալիֆօրնի աշխարհէն:

Երկրիս այս մասն որ Սան-Ֆրանչիսքօի և Սակրամէնթօի մէջ կ'տարածուի՝ հողն ախրան բլրուտ չէ: Երկաթուղւոյն այս մասը՝ «Կեդրոնական Խաղաղականի ճամբայ» անուամբ, 'ի սկզբան' իբրև

Մեկնակետ Սակրամենտոն բռնեց և դէպ 'ի արեւելեան կողմը շարունակելով՝ Օմահայէն ելնող գծին միացաւ : Սան-Ֆրանչիսքոէն մինչև Քալիֆորնիոյ մայրաքաղաքը՝ դիծը դէպ 'ի Տիւսիսային արեւելք կ'ընթանար ուղղակի, Ամէրիքան-դետը քերելով՝ որ Սան-Բասկոյի խորշը կ'ընթակէ : Այս երկու նշանաւոր քաղաքներու մէջ գտնուած հարիւր քսան մղոնի միջոցը վեց ժամէն անցան, և կէս դիշերին մօտ՝ երբ ուղևորներն իրենց առաջին քունը կ'առնէին, Սակրամենտո մտան : Ուստի այս հռչակաւոր քաղաքը, որ Քալիֆորնիոյ օրէնսդրական իշխանութեան կայանն է, բան մը չտեսան : Ոչ իր աղւոր քարափները, ոչ իր լայն փողոցները, ոչ իր փառաւոր օթեանները, ոչ իր հրապարակները, ոչ իր տաճարները :

Սակրամենտոն ելնելով՝ շոգեկաւոր՝ Ժօնքլըն, Ռօքլին, Օպլըն և Քօլֆէքս կայարաններէն անցնելէն ետեւ՝ Սիէրա-Նեվադայի թաւուտը մտաւ : Առաւօտեան ժամն եօթն էր երբոր Սիսքօի կայարանը զարկին : Ժամ մ'ետք՝ ննջարանը սովորական վակօն մը զարձեր էր, և ուղևորները՝ ապակիներուն ետեւէն՝ այս լեռնոտ երկրին նկարագիւղ տեսարանները կարող էին ընդնշմարել : Երկաթուղին Սիէրայի անհատասար ճամբուն կ'հետեւէր. ապին լեռնին կուշտէն մագլելով, անդին անդունդներուն վերեւը կախուելով, խրոխտ անկիւններէն կ'խոտորէր կոր գծեր յօրինելով, և նեղ կիրճերէ սրանալով՝ որոնք անել կ'կարծուէին : Հոգեշարժը՝ սկահի մը պէս շողշողուն՝ իր մեծ լապտերով որ անփայլ նշոյլներ կ'արձակէր, իր արծաթեայ զանգակով, իր եղափայլով (chasse-vache) որ մարակի մը պէս (éperon) կ'տարածուէր, իր շէնքներն ու իր մանչիւնները հեղեղներու և ջրվեժներու որոտման կը միացընէր, և եղիններու սև ոստերու մէջէն իր մօտը կ'զաւարէր :

Ճամբուն վրայ ոչ գետնափոր շաւիղ կար և ոչ կամուրջ : Երկաթուղին լեռներու կողերը կ'բոլորէր, ուղիւ գծին վրայ՝ մէկ կիտէ ուրիշ կէտ մը՝ փոքրադոյն շաւիղը չփնտռելով և բնութեան դէմ չհետեւելով :

Ժամն իննիս մօտ՝ շոգեկաւոր՝ Քարսօնի հովտէն՝ Նեվադայ նա-

հանդը կ'մտնէր՝ միշտ հիւսիսային արեւելեան ուղղութիւնը բռնելով : Կէսօրին՝ Ռէնօն կ'ընդունար, ուր տեղ քսան վայրիեան տրուեցաւ ուղևորներուն որ նախաձաշիկ ընեն :

Այս կէտէն սկսեալ՝ երկաթի ուղին՝ Հիւմպոլտ դետը քերելով՝ դէպ 'ի հիւսիս ելաւ քանի մը մղոն տեղ՝ անոր ընթացքին հետեւելով : Ապա դէպ 'ի արեւելեան կողմը խոտորեցաւ, և ջրին հոսանքը չպիտի թողար Հիւլպօլտի-Պարքը հասնելէն առաջ, որմէ կ'ըղիւի, դրեթէ Նեվադայ նահանգին արեւելեան ծայրը :

Նախաձաշ ընելէն ետեւ՝ Պ. Փօկ, տիկին Աուտա և իրենց ուղեկիցները վակօնին մէջ իրենց տեղը բռնեցին : Ֆիլիաս Փօկ, նորատի տիկինը, Ֆիքս և Բասթարթու՝ հանդիստ նստած՝ իրենց աչաց առջևէն անցած դաշտանկարին կ'նայէին — այսինքն՝ լայնատարած մարդեր, հորիզոնին վրայ ստուերադիր լեռներ, իրենց փրփրալի ջրերը թաւալող սահանքներ : Ատեն ատեն՝ վայրի եղանք երամակ մը, հեռուն հաւաքուելով՝ իբրև անշարժ թումբ մը կ'երևէր : Այս որոճող կենդանեաց անհամար դասակները ստէպ շոգեկաւուց դէմ անդիմադրելի արդեւքներ կ'հանեն : Ուղևորներն այսպէս բիւրաւոր կենդանիներ տեսան որ՝ շատ ժամը՝ երկաթուղին կ'անցնէին պնդաշար : Այն ատեն շոգեշարժը կենալու կը ստիպուի որպէս զի կենդանիներն անցնին և ուղին բացուի :

Այս առթիւ ճիշտ նոյնը պատահեցաւ : Երեկոյեան ժամն երեքին՝ տասն տասն երկու հազար զլուխ կենդանեաց խումբ մ'երկաթի ուղին խափանեց : Հոգեշարժը իր արագութիւնը մեղմելէն ետեւ՝ իր մտրակը կենդանեաց ահագին սիւնակին կողը մղելու փորձեց, բայց այս անթափանցելի կոյտին առջև կայ առնու ստիպուեցաւ :

Այս որոճողները — այս ցուլերը, ինչպէս որ ամերիկացիք անյարմարապէս կ'անուանեն — ծանրաքայլ կ'քալէին, մերթ ընդ մերթ ահալի բշիւններ արձակելով : Եւրոպայի ցուլերէն աւելի բարձր հասակ մ'ունէին, սրունք ու ազի՝ կարճ, ցից ուն որ ջլուտ կուզ մը կ'յօրինէր, վարէն եղջիւրներն իրարմէ հեռու, գլուխը, վիզն և ուսերն երկայնասու բաշով մը ծածկուած : Կարելի չէր այս տեղափոխութիւնն արդիւլել : Երբոր վայրի եղերը

Ճամբայ մը կ'ընեն կ'երթան, չկայ բան մ'որ կարող լինի իրենց շաւիղը խոտորել կամ փոփոխել տալ: Շարժուն մանդէն հեղեղ մ'է որու գէմ որ և է թուփը չղօրեր:

Ճամբորդները՝ անցուկներուն վրայ ցրուած՝ այս հետաքրքրահան տեսարանը կ'զիտէին: Բայց այն որ ամենէն աւելի փութաջան լինելու պարտաւոր էր, այս է ֆիլիսոփոս, իր տեղը նստեր էր և փիլիսոփայի պէս կ'սպասէր որ ցուէրն հաճին իր ճամբէն հեռանալու: Բասրաթու կատողեր էր որ այս կենդանիներն այսպէս խմբուելով յասպողում կ'պատճառեն: Չեռքէն դար իր բէժէլներու ղինարանն անոնց գէմ պիտի պարպէր:

«Ի՛նչ աշխարհ է այս, զոչեց նա: Նայէ՛ մի անգամ սա կովերն որ շողեկաւը կ'արդիւնեն, և թափորով կ'քալեն առանց շտապելու՝ որպէս թէ անցուդարձը չեն խափաներ: Ճշմարիտ վկայ, կ'փափաքէի դիտնալ թէ արդեօք Պ. ֆօկ այս դժպատեալ տուհիւնը դուշակելով իր ուղեգրին մէջ նշանակէր էր թէ ոչ: Հասկա՛ սա մեքենադործն որ այս խափանիչ դուարին գէմ իր մեքենան ի՛նչպէս չարձակէր»:

Մեքենադործն այս խոչնդոտը տապալելու չէր փորձեր, և խոհեմութեամբ շարժեր էր: Անտարակոյս շոյեշարժն առաջին ցուլերը պիտի ճգմէր իր ակիշովը. բայց մեքենան որչափ զօրաւոր լինէր՝ դարձեալ պիտի կայ առնուր, և շոյեկաւը մեծ մնաս պիտի կրէր:

Ուրեմն լաւագոյն միջոցն էր համբերութեամբ սպասել, այնուհետեւ շոյեշարժն երազելու յուսով որպէս զի կորսուած ժամանակը շահին: Վայրի եղանց դնացքն ամբողջ երեք ժամ տևեց, և ճամբան բացուեցաւ միայն երբ մոլ թը կոխեց: Նոյն պահուն երամակին վերջին մասն երկաթուղին կ'անցնէր՝ մինչդեռ առաջինները հարաւային հորիզոնին ներքեւ աներևոյթ կ'լինէին:

Ուրեմն ժամն ու թն էր երբոր շոյեկաւը Հիւմայուտի-պարուց կիրճէն սրացաւ, և ժամն ինն ու կէս էր, երբոր Ուզահի հողը մտաւ, այս է Սալէ մեծ լճին դաւաւը, Մորմոններուն հետաքրքրական աշխարհը:

ԻԷ

ԲԱՍՐԱԹՈՒՆ՝ ՄԻՆԶԳԵՌ ԺԱՄԸ ԳՍԱՆ ՄՂՈՆ ԱՐԱԳՈՒԹԵԱՐԻ ԿՈՒՂԵՒՈՐԷՐ՝ ՄՈՐՄՈՆԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍ ՄԸ ՄՏԻԿ ԿԸՆԷ

Դեկտեմբեր ամսուն Դին գիշերն որ Յին պիտի լուսնար, շոյեկաւը գէպ ի հարաւ-արեւելեան կողմը քշեց՝ գրեթէ յիսուն մղոն տարածութեան վրայ. ապա նոյնչափ մղոն գէպ ի հիւսիս-արեւելեան կողմն ելաւ՝ Սալէ մեծ լճին մօտենալով:

Բասրաթու՝ առաւօտեան ժամն իննին՝ անցուկներուն վրայ ելաւ հով առնելու: Օլը ցրտիկէ էր, երկինքը դորշ, բայց այլ ևս չէր ձիւներ: Արեւուն բակը՝ մշու չէն լայնալով՝ ահագին ոսկի բոլորակի մը պէս կ'երեւէր, և Բասրաթու հաշիւ կ'ընէր թէ արդեօք քանի՞ «դէբլէ» արժէք ունէր այն, երբ այս օգտակար զաւղմունքը թողուց բաւական այլանդակ մարդու մ'երևան դալովը:

Այս մարդն՝ որ Էլքօ կայարանէն շոյեկաւը մտեր էր, բարձրագիտակ, թխերես էր, սև ընչացք, սև գուլպայ, սև մետաքսէ փեղոյր, սև բաճկոնակ, սև տաքատ ունէր, և սպիտակ փողկապ ու շան մորթէ թաթպան: Վերապատուելի մ'երեսն ունէր: Շոյեկաւին մէկ ծայրէն միւս ծայրը կ'երթեկէր, և ամէն մէկ վակօնի դռնակին վրայ նշխարով ձեռադիր աղդ մը կ'փակցնէր:

Բասրաթու մօտեցաւ և աղդադրին մէկը կարգաց, թէ վերապատուելի «երէցը» Ուլլիամ Հիչ, մորմոն քարոզիչ, թիւ 48 կառաւարին մէջ ներկայ դանուելով՝ ժամը տասն մէկէն մինչև կէսօր թիւ 117 կառին մէջ Մորմոնականութեան վրայ բանախօսութիւն մը պիտի ընէ — ուստի կ'հրաւիրէր այն ամէն պարոններն որ փափաք ունին ուսանիլ «վերջին աւուրց Սրբոց» կրօնի խորհուրդները:

Այս լուրը շուտ մը տարածուեցաւ կառախմբին մէջ, որ հա-
րիւրի չափ ճամբորդ ունէր : Այս թիւէն առ առաւելն երեսուն
հոգի՝ այս բանախօսութենէ հրապուրուելով՝ ժամը տասն մէկին
թիւ 117 կառին նստարանները բռներ էին : Բասթարթու հաւա-
տացելոց մէջ առաջին կարգը նստեր էր : Ոչ իր մեծաւորը, ոչ
Ֆիքս արժան չէին դատած ներկայ գտնուելու :

Պայմանեալ ժամուն՝ Ուիլլիամ Հիչ երէցն ոտք ելաւ, և բաւա-
կան ցասկոտ ձայնով մը, որպէս թէ կանխաւ իրեն դէմ առար-
կողներ ունի, դռնէց :

«Ես ձեզի կ'ըսեմ, ես, թէ չօյ Սմիթ մարտիրոս մ'է, թէ
իր Հիւրամ եղբայրը մարտիրոս մ'է, և թէ Միացեալ-Նահանգաց
կառավարութեան կողմէ եղած հալածանաց պատճառաւ Պրիկլմ
Եունկ ալ մարտիրոս մը պիտի դառնայ : Ո՞վ կարող է ասոր հա-
կառակը պնդել » :

Ոչ ոք իշխեց քարոզչին դէմ խօսիլ, որու խանդն իր բնա-
պէս հանդարտ կերպարանին հետ հակադասութիւն մը կ'ընծայէր :
Բայց՝ ի հարկէ՝ իր բարկութեան բուն պատճառն այն էր որ Մոր-
մոնականութիւնը նոյն միջոցին ծանր փորձերու ենթակայ կ'ըլտ-
նուէր : Եւ, իրաւի, Միացեալ-Նահանգաց կառավարութիւնը
բաւական դժուարութեամբ այս անկախ մոլեռանդները նոր զսպեր
էր : Ուրախ տիրանալով՝ Միացեալ-Նահանգաց օրինաց ենթար-
կեր էր, Պրիկլմ Եունկը բանտարկելէն ետեւ, Եունկ՝ որ իբրեւ
ապստամբ և բազմակին ամբաստանուած էր : Այն ատենէն ի վեր՝
առաքեալին աշակերտներն իրենց ճգունքը կ'աւելցընէին, և դոր-
ծի չօկսած, ազգային ժողովոյն պահանջմանց խօսքով կ'դիմադրէին :

Ինչպէս որ կ'երեւի, Ուիլլիամ Հիչ երէցը հաւատ կ'բարոյզէր
մինչև անդամ շողեկաւի մէջ :

Եւ այն ատեն՝ իր ձայնը շեշտելով և բուռն շարժումներ րնե-
լով իր խօսքը բորբոքեց ու Մորմոնականութեան նկարագիրն ը-
րաւ՝ Սուրբ-Գրոց ժամանակէն սկսելով. թէ՛ «Ինչպէս Իսրայէլի
մէջ՝ Յովսէփայ ցեղէն մորմոն մարդարէ մը նոր կրօնին տարե-
ղիւքը հրատարակեց և իր Մորմոն որդւոյն կտակեց : Ինչպէս՝ շատ
դարեր անցնելէն ետեւ՝ այս թանկադին զբին եղիպտական տառե-

րով գրուած մէկ թարգմանութիւնը կրտսերն Յովսէփ Սմիթ յօ-
րինեց, Վերմոնի նահանգին մէկ աղարակապանը, որ 1825ին՝
իբրեւ խորհրդաւոր մարդարէ յայտնուեցաւ. ի վերջէ՝ ինչպէս՝ երկ-
նային նուիրակ մ'անոր երեցաւ լուսեղէն անտառի մը մէջ և Տի-
րոջ տարեկիւրծն անոր աւանդեց » :

Նոյն պահուն՝ քանի մ'ունկնդիրներ՝ քարոզչին յետահայեաց
պատմութեան անտարբեր գտնուելով՝ վաւօնէն ելան դային. բայց
Ուիլլիամ Հիչ իր խօսքը շարունակելով՝ պատմեց թէ՛ «Ինչպէս՝
կրտսերն Սմիթ՝ իր հայրը, երկու եղբայրն և քանի մ'աշակերտ-
ներ ժողովելով, վերջին բաւուրը Սրբոց կրօնը հիմնեց — կրօն որ
ոչ միայն յԱմերիկա, այլ և յԱնկլիա, Սկանտինավիա, Գերմա-
նիա ընդունուելով՝ իր հաւատացելոց մէջ արհեստաւորներ, նոյն-
պէս աղատական արուեստից հետամուտ շատ մարդիկ կ'պարունա-
կէ. ինչպէս Օհիօի մէջ զաղթականութիւն մը հաստատուեցաւ,
ինչպէս սրաճար մը կառուցաւ երկու հարիւր հազար տօլարի ար-
ժողութեամբ և Ֆիլքէնտի մէջ քաղաք մը. ինչպէս Սմիթ յան-
դուզն սեղանաւոր մը դարձաւ և պարզ մոմիացոյցէ մ'ընդունեց
պաշտօն մ'որ Աբրահամ և ուրիշ անուանի եղիպտացոց ձեռք
գրուած պատմութիւն մը կ'պարունակէր » :

Այս պատմութիւնը փոքր ինչ երկարելով՝ ունկնդիրները հետ-
դհեպէ քիչցան և միայն քսան հոգի մնացին :

Բայց երէցն այս պարագային անմտադիր լինելով՝ մանր պատ-
մեց թէ՛ «Ինչպէս չօյ Սմիթ 1837ին սնանկացաւ. թէ ինչպէս իր
կործանած բաժանորդները կուպրով զինք ծեփեցին և փետուրնե-
րու մէջ թաւալեցին. ինչպէս՝ քանի մը տարի ետք՝ դտան զինքն՝
աւելի պատուաւոր և պատուեալ քան զառաջինն, Էնտէ բանտանս
և Միսսուրի նահանգաց մէջ՝ իբրեւ պարագլուխ՝ ծաղկած հասա-
րակութեան մը, որ երեք հազար աշակերտէ աւելի կ'բաղկանար.
և ինչպէս հեթանոսաց ատելութենէ հալածուելով՝ Ամերիկայի
Ֆոր-Ուէստ խոյս տալու ստիպուեցաւ » :

Գեւ տասն ունկնդիր ներկայ կ'գտուէին, և ասոնց մէջն էր
պարկեշտ Բասթարթուն, որ ականջները չորս բայած մտիկ կ'ը-
նէր : Այսպէս իմացաւ նա թէ՛ «Ինչպէս երկարատեւ հալածանքէ

ետք՝ Սմիթ Իլլինուայի մէջ վերստին երեցաւ և 1839ին՝ Միսիսիբիի եղբրքը հիմնեց Նոյս-լա-Պէլ քաղաքը՝ որու բնակչաց թիւը մինչև քսան հինգ հազարի հասաւ։ Ընչպէս Սմիթ՝ անոր շահապը, գերագոյն դատաւորն և սպարապետն եղաւ։ Ընչպէս 1843ին՝ իբրև ընտրելի ներկայացաւ Միացեալ-Նահանգաց նահապետական, և ի վերջէ՝ ընչպէս քարթաքինէի մէջ դարանն ընկաւ, ձերբակալ լինելով բանտարկուեցաւ և խումբ մը դիմակաւոր մարդոց ձեռք սպաննուեցաւ։

Նոյն պահուն՝ Բասթարթու բոլորովին մինակ էր վակոնին մէջ, և երէցը՝ անոր երեսը պինդ նայելով, իր խօսքովը դիմելով անոր յիշեցուց որ Սմիթի սպանութենէ երկու տարի ետք՝ իր յաջորդը՝ ներշնչեալ մարդարէն՝ Պրիկրմ Եունկ, Նոյսէն հեռանալով Սալէ լճին ափունքը դնաց հաստատուելու, և թէ անդ՝ այս սքանչելի երկրին մէջ՝ սոյն արդաւանդ դաւաւր, զաղթականաց ճամբուն վրայ՝ որ Ուգաճէն անցնելով Քալիֆօրնիա կ'իյնէին, նոր զաղթականութիւնը, Մորմոնականութեան բազմակնական դրութեան շնորհիւ, չափազանց ծաղկեցաւ ու ծաւալեցաւ։

«Եւ ահա այս պատճառաւ, յարեց Ուիլլիամ Հիչ, աղղային խորհրդարանն առ նախանձու մեղ հալածեց, այս պատճառաւ Միացեալ-Նահանգաց ղենտորներն Ուգաճի երկիրը մտան, այս պատճառաւ մեր պետը՝ Պրիկրմ Եունկ մարդարէն բանտ դրուեցաւ արդարութեան հակառակ։ Միթէ բուն զօրութեան առջև զլուխ պիտի ծռե՞նք. երբէք. թէ և Վէրմոնտ վնասուած, Իլլինուայէն վնասուած, Օհիօէն վնասուած, Միսսուրիէն վնասուած, Ուգաճէն վնասուած ենք, բայց դարձեալ անկախ երկիր մը պիտի կարենանք դնել և մեր վրանն այն տեղ կանգնել. . . : Եւ դու, իմ հաւատարիմս, յարեց երէցը՝ իր միակ ունկնդրին վրայ զայրալին նայուածք մը ձգելով, քու վրանդ ալ մեր գրօշակին շուքին ներքև չ'պիտի կանգնես։

— Ո՛չ », պատասխանեց Բասթարթու արիաբար, որ ըստ կարգի խոյս տուաւ, թողնով որ դիւահարն անապատին մէջ բարբառի։

Բայց այս բանախօսութեան ժամանակ՝ շոգեկաւուն արագ արագ քալեր էր, և կէսօրին մօտ՝ Սալէ լճին հիւսիս-արեւմտեան ծայրը

կ'հասնէր։ Այս տեղէն դիւրին էր նշմարել՝ ընդարձակ շրջապատի մը վրայ՝ այն ներքին ծովակին տեսքը, որ նոյնպէս Մեռեալ ծովու անունն ունի, և որու մէջ Ամերիկայի մէկ Յորդանանը կը թափի։ Սքանչելի լիճ մ'որու շուրջը՝ վայրի աղւոր ժայռեր լայնանիստ բռնած են, ստիպակ աղով ծեփուած, չքեղ սահանք մ'որ երբեմն աւելի լայն վայր մը կ'ծածկէր, բայց ժամանակ անցնելով՝ իր ափունքը՝ փոքր առ փոքր վեր ելնելով՝ իր մակերևոյթը սեղմեցին՝ խորութիւնն աւելցնելով։

Սալէ ծովակը՝ որ դրեթէ եօթնաստուն մղոն երկայնութիւն ունի և երսունը հինգ մղոն լայնութիւն, ծովուն երեսէն երեք հազար ութ հարիւր ոտք բարձր է։ Ասփաղեան լճակէն բոլորովին տարբեր՝ որու խորութիւնը հազար երկու հարիւր ոտք վար է, Սալէ լիճը չափազանց աղի է, և իր ջրերը լուծման մէջ կ'պահեն մէկ քառորդ ծանրութեամբ հաստատուն նիւթ։ Իրենց սեպհական ծանրութիւնը 1770 է, զուտ ջրի ծանրութիւնը 1000 լինելով։ Հետեւապէս ձկները չեն կարող անոր մէջ ապրիլ։ Յորդանան, Վէպեր և ուրիշ ջրվէժներու անոր մէջ ձգած ձկները շուտ մը կ'սատկին, բայց ճշմարիտ չէ այն խօսքը թէ իր ջրերուն խտութիւնն այնքան է որ մարդ մը չէ կարող անոր մէջ խորատուղի։

Լճակին շուրջը՝ արտորէք հիանալի կերպով մշակուած էին, վասն զի Մորմոնները քաջավարժ են երկրագործութեան մէջ։ Ընտանի կենդանեաց համար բռնօտներ և բրնձեր, ցորենի, սիմինդրի, «օրիշի»՝ ծաղկաւետ մարգագետիններ, ամենուրեք վայրի վարդենեաց, «սոսիայի» և «փոքրիկ» ցանկեր, ահա այս տեսարանը պիտի ներկայէր սոյն երկիրը՝ վեց ամիս ետք. բայց նոյն միջոցին հողն անհետ եղեր էր ձեան բարակ խաւի մը ներքև, որով թեթեւ մը ցանցուած էր։

Ժամն երկուքին ուղևորներն Օկտէնի կայարանն իջան։ Որովհետև շոգեկաւոր ժամը վեցին ճամբայ պիտի ելնէր, Պ. Ֆօլ, տիկին Աուտա և իրենց ընկերները ժամանակ ունէին Սրբոց քաղաքը դնալու, Օկտէնի կայարանէն զատուող երկաթի ճիւղին միջոցաւ։ Երկու ժամ բաւական էր այս զլնովին ամերիկեան քա-

* Սեզաբոյսի տեսակ։

զարք ժուռ դալու, և իբր այն, Միացեալ-Նահանգաց բոլոր քաղաքներուն օրինակին վրայ շինուած էր, լայն քառակուսիներ երկար պող գծերով՝ «ուղիղ անկեանց սղալի տխրութիւնը» Վ. Հիւկօի բացատրութեան համաձայն: Սրբոց քաղքին հիմնադիրն անտարակոյս զուգաչափական դրութիւնը չէր կրնար անհրաժեշտ չհամարիլ, որ անկո-սաքսօն աղղին ճարտարապետական յատկանիշն է: Այս եղական երկրին մէջ ուր մարդիկ արդի հիմնարկութեանց նշանակութեան անդէտ են, ամէն ինչ *carrément*^{*} կը յօրինուին, քաղաքները, տուներն ու յիմարութիւնները:

Ուստի ժամն երեքին՝ ուղեորները քաղքին փողոցները ժուռ կը դային, քաղաքն՝ որ Յորդանանու ափանց և Վահագն լեռներու առաջին դարակներուն մէջ շինուած է: Անոր մէջ տեսան որ եկեղեցի բնաւ չկար, կամ մէկ քանի հաստ կ'դանուէին, բայց իբրեւ յիշատակարան կ'երեւէին միայն մարդարէին տունն և զինարանը. ասկից զատ՝ կապոյտ աղիւսէ տուներ որ վերանորոգներ և դարատափներ ունէին, նոյնպէս բոլորակի պարաւզներ, որոց շուրջն աքաւսիաներ, արմաւենիներ և եղջերենիներ կ'տնանուէին: Կաւէ ու խճաքարէ պատ մ'որ 1833ին շինուած էր, քաղաքը կ'ըջապատէր: Գլխաւոր փողոցին մէջ, ուր վաճառանոցը կ'բացուի, տաղաւարներով զարդարուած քանի մը տուներ կ'բարձրանային և ի մէջ այլոց Լէք-Սալդ-Հաուպը:

Գ. Ֆօկ ու իր ընկերները բազմամարդ չգտան քաղաքը: Փողոցները դրեթէ ամայի էին — Գէներլի մասէն զատ, որու կողմերը հասան պատնէշներով շրջապատուած շատ մը թաղեր անցնելէն ետեւ: Կանայք բաւական շատուոր էին, և այս դիւրին է հասկընալ Մորմոններու ընտանեկան կենաց զարմանալի կազմութիւնը նկատելով: Սակայն՝ պէտք չէ կարծել որ Մորմոնները բազմակիւն են: Ամէն մարդ ազատ է. բայց կարեւոր է դիտել որ Ուղահի կանայքն են որ կարգուելու կ'տննչան, վաճառ զի՝ երկրին կրօնին նայելով՝ Մորմոնեան արքայութիւնն անայր կիներն իր երանաւետ շնորհաց անհաղորդ կ'թողու: Այս խեղճ արարածներն ոչ ունեւոր կ'երեւին և ոչ երջանիկ: Մէկ քանին, անշուշտ ամենէն հարուստ-

* Ինչնակե նաեւ Բայէ 'ե Բայ:

ները, սե մետաքսէ պարեգօտ մը հագեր էին, մէջքէն բաց, լօգիկի կամ շատ պարզ շալի մը ներքեւ: Միւսները միայն ծաղկեայ կերպաս ունէին:

Իսկ ինք Բասբարթու՝ իբրեւ փորձեալ աղապ մարդ՝ բաւական ահ ու դողով կ'նայէր այս Մորմոնութեան որ խմբովին մէկ Մորմոնի մ'երջանկութեան աշխատելու հոգն ունէին: Իր ուղիղ խելքով՝ աւելի ցաւակցութեան արժանի կ'համարէր էրիկ մարդը: Սոսկալի բան մը կ'երեւէր իրեն այսչափ կանայքը կենաց յարափոփոխ շրջանէն առաջնորդել և մինչև մորմոնեան արքայութիւնը տանելու պաշտօնը, զանոնք վերստին դանելու յոսով՝ յաւիտենական կենաց մէջ՝ փառահեղ Սմիթին ընկերակցութեամբը, որ այս դրախտավայրին զարդը պիտի լինէր: Արդարեւ՝ այդպիսի կոչում մը չէր զգար, և կարծէր թէ — թերեւս այս մասին կ'սխալէր — Կրէյ-Լէք քաղքին կիներն իր վրայ փոքր ինչ վտանգաւոր ակնարկներ կ'նետէին:

Բարեբաղդօրէն Սրբոց քաղքին մէջ երկար ատեն չպիտի բնակէր Բասբարթու: Ժամը չորսին քանի մը վայրկեան մնալով՝ ճամբորդները կայարանը գտնուեցան և իրենց անզո բռնեցին վախօններուն մէջ:

Սուրիչին չչիւնը լսելի եղաւ. բայց այն միջոցին որ շոգեշարժին անիւներն երկաթուղիներուն վրայ ուստոստելով՝ կառավարին ընթացքն արագելու սկսեւ էին, այս աղաղակները «Կեցիք, կեցիք» հնչեցին:

Գիւրին չէ շարժման մէջ գտնուող շոգեկառ մը կեցրնել: Այս աղաղակներն արձակող պարոնն անտարակոյս Մորմոն մ'էր յետաժնաց: Շունչը կտրելու չափ կ'վազէր: Իր բազդէն՝ կայարանն ոչ դուռ ունէր և ոչ պատնէշ: Ուստի երկաթուղիին վրայ սրացաւ, վերջին կառին քայլարկին (*marche-pied*) վրայ ցատկեց և շնչաւաւ ընկաւ վախօնին մէկ բազմոցին վրայ:

Բասբարթու՝ որ այս մարմնամարդութեան պարագաներն այլ-այլութեամբ դիտեր էր, եկաւ այս յետաժնաց մարդը տնանելու, անոր վրայ դիմաց՝ երբ իմացաւ որ Ուղահի այս քաղաքացին առանին կուռոյ մը պատճառաւ միայն փախուստ տուեր էր:

Երբոր Մորմոնը սկսաւ շունչ առնուլ, Բասբարթու իշխեց հարցընելու քաղաքավարութեամբ թէ քանի՞ կին ունէր ինք միայն — և այսպէս խոյս տալու եղանակը դիտելով՝ կարծէր թէ դէթ քսանի չափ պիտի ունենար:

«Մէկ հատ միայն, պարոն, պատասխանեց Մորմոնը թեւերը դէպ 'ի երկին ամբառնալով, մէկ հատ միայն, և այս ալ բաւական էր»:

ԻՐ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԱՆԿԱՐՈՂ ԵՂԱՒ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԼԵՋՈՒՆ
ՀԱՍԿԸՑԸՆԵԼՈՒ ՅԱԶՈՂԻԼ

Հոգեկաւը՝ Կրէդ-Սալդ-Լէքն և Օկտէնի կայարանը թողլով ժամու չափ դէպ 'ի հիսսիս ղարկաւ՝ մինչև Վէպէր գետը՝ Սան-Ֆրանչիսքօէն շուրջ ինն հարիւր մղոն ճամբայ կտրելով: Այս գետէն սկսեալ՝ արևելեան կողմը դիմեց Վասաչ լեռներու առապարներէն: Բուն Ժայռուտ լեռներու մէջ գտնուող այս հողի կտորին մէջն էր որ ամերիկացի ճարտարապետները խիստ մեծ դժուարութեանց հանդիպեցան: Ուստի՝ այս ճամբուն համար՝ Միացեալ-Նահանգաց կառավարութեան դրամական նպաստը՝ մէն մի մղոնի համար՝ քառսունը ութ հազար տօլարի հասաւ, մինչդեռ դաշտային ճամբուն համար տասն վեց հազար տօլար էր. բայց ճարտարապետները՝ ինչպէս որ արդէն ըսինք, բնութեան դէմ՝ չըռնաղան, այլ անոր հետ խաբէութեամբ վարուեցան, դժուարութիւնները հեռացընելով, և մեծ աւազանին հասնելու համար, գետնափոր ճամբայ մը միայն՝ տասն չորս հազար ոտք երկայնութեամբ՝ բացին բոլոր երկաթուղոյն ընթացքին մէջ:

Նոյն իսկ Սալէ ծովակին մօտն էր որ երկաթի դիծը մինչ ցայն կէտ բարձրագոյն կէտը հասեր էր: Սոյն կիտէն սկսեալ՝ ու-

ղին խիստ երկար կոր դիծ մը կ'դժէր Պիդը ջրվէժին հովտին կողմը խոնարհելով, որպէս զի վերստին վեր ելնէ և հասնի մինչև այն կէտն որ Ատլանտեան և Խաղաղական Ովկիանու մէջ գտնուած ջրերը կ'բաժնուին: Այս լեռնոտ գաւառին մէջ գետեր (ríos) շատ էին: Պէտք եղաւ Մըտտի, Արին և այլ գետերէն փոքրիկ կամուրջներու վրայէ անցնիլ:

Բասբարթու՝ քանի նպատակին կ'մօտէր՝ այնքան հաւքերու թիւնը կ'հատնէր: Բայց՝ միւս կողմէ՝ Ֆիքս՝ կ'փափաքէր որ այս գետը երկրէն հեռացած լինէր: Վերկնէր որ չյապաղին, դիպուածներու չհանգիպին, և աւելի կ'շտապէր քան Ֆիլիաս Ֆօկն անկլիական հողին վրայ ոտք կոխելու:

Երեկոյեան ժամը տասին՝ Հոգեկաւը Ֆօրդ-Պրիտճըրի կայարանը կ'կենտր, որմէ գրեթէ շուտ մը հեռացաւ, և քսան մղոն աւելի հեռուն Վօմփն գաւառը կ'մտնէր — այս է հին Տաքօրա — Պիդը-անցքին բոլոր հովիտն ընթանալով, ուսկից կ'հոսին ջուրց այն մասն որ Գօլորաաօի առուակները կ'յօրինեն:

Հեռեկեալ օրը՝ գեկտեմբերի 7ին՝ Արին գետին կայարանը քառորդ մը գաղար առնելու պէտք եղաւ: Առատ ձիւն վազեր էր դիշերը, բայց՝ անձրևով խառն և կիսովին հալած լինելով՝ չէր կրնար Հոգեկաւին ընթացքը վրդովել: Սակայն Բասբարթու այս դէշ օդէն անհանդիստ կ'լինէր, վասն զի ձիւները դեղուելով կրնային վախճնին անխնայը պղտորել և թերևս ուղեորութեան վտանգ բերել:

«Իրաւի, ինչ խելքով, կ'ըսէր նա իւրովի, իմ մեծաւորս ձմեռ ատեն ճամբորդելու ելաւ: Միթէ չէր կարող զարնան սպասել որպէս զի յաջող ուղեորութիւն մ'ընէ»:

Բայց՝ այն միջոցին որ պարկեշտ տղան պղտոր երկնից և մթնոլորտին վիճակին վրայ հոգ կ'ընէր, տիկին Առտա աւելի ծանր երկիւղներ կ'ըլար որ բոլորովին տարբեր պատճառ մ'ունէին:

Արդարեւ՝ քանի մը ճամբորդներ վար իջեր էին իրենց վախօնէն և Արին գետակին կայարանին քարափին վրայ կ'սլորտէին, շոգեկաւին չուին սպասելով: Արդ՝ ապակիին ետեւէն՝ նորատի կինն անոնց մէջ տեսաւ Ստամբ Բրօկտոր գնդապետը, այն Ամերիկա-

ցին որ Սան-Ֆրանչիսքօի ժողովակիրն մէջ այնքան կոպտութեամբ վարուեր էր ֆօկին հետ : Տիկին Աուտա , անտես մնալ կամելով ներս քաշուեցաւ :

Այս պարագան նորատի կնկան վրայ տխուր տպաւորութիւն մը ըրաւ : Կապուեր էր նէ այն մարդուն որ , թէեւ պաղուածեամբ՝ ամէն օր կատարեալ անձնօրութեան փորձեր իրեն կ'յայտներ : Անշուշտ չէր իմանար տիկին Աուտա իր աղատարարին ներշնչած զգացման խորութիւնը , և այս զգացման դեռ երախտագիտութեան անունը կ'տար նէ , բայց՝ անոր մէջ՝ երախտագիտութենէ աւելի բան մը կար , թէեւ ինքը չգիտէր : Ուստի իր սիրտը թունտ ելաւ երբ ճանչեց այն անձն որու ընթացքին համար Պ. ֆօկ վաղ կամ անազան վրէժ պիտի առնուր : Ինքնայայտ էր որ Բրոկտօր զնդապետը լոկ դիպուածով այն շողեկաւր կ'դռնաւ , բայց վերջապէս կ'դռնուէր , և պէտք էր ամէն հնար 'ի դժբաղդէնէլ որ ֆիլիսս ֆօկ իր հակառակորդը չտեսնէ :

Երբ շողեկաւրն ուղի ընկաւ՝ տիկին Աուտա՝ Պ. ֆօկի քնացած մէկ ժամը պատեհ առիթ սեպելով՝ Պ. ֆիլքօն ու Բասթարթուն գտաւ և բանին էութիւնն անոնց յայտնեց :

«Այդ Բրոկտօրը շողեկաւրն մէջն է , գոչեց ֆիլքս : Լաւ ուրեմն , անհոգ եղիք , տիկին , կռիւր Պ. ֆօկին հետ չսկսած , ինձի հետ պիտի սկսի : Ա'երեւի ինձ որ այս դործին մէջ՝ ամենէն ծանր նախատիւքն ընդունողն ես էի :

— Պէտք է նաեւ ըսել , յարեց Բասթարթուն , որ՝ թէեւ նա զնդապետ մ'է , հետը չափուելու պաշտօնն ես իմ վրաս կ'առնում :

— Պարոն ֆիլքս , վրայ բերաւ տիկին Աուտա , Պ. ֆօկ՝ իր վրէժը լուծելու հոգը մարդու մը չպիտի թողու : Այս նախատիւքը դանդաղ համար՝ ինչպէս որ ինքն ըսաւ , Ամերիկա դառնալ և վրէժ հանելու համար ըրած խոստումը բռնող մարդ մ'է : Ուստի՝ եթէ Բրոկտօր զնդապետը տեսնէ , չպիտի կարենանք արդիւլել կռիւլ՝ որ թերեւս ողջալի հեռաւորութիւններ ունենայ : Ուստի պէտք է որ զանի չտեսնէ :

— Իբաւունք ունիք , տիկին , պատասխանեց ֆիլքս , վերահաս

կռիւ մը կրնայ ամէն ինչ 'ի կորուստ մատնել : Յաղթող կամ յաղթեալ՝ այն ատեն Պ. ֆօկ պիտի ուշանայ , և . . . :

— Եւ , յարեց Բասթարթուն , Ռըֆօմ ժողովակիրն անգամոյց ուղածը պիտի լինէր : Չորս օրէն՝ Նոր-Եօրք պիտի հասնինք : Լաւ , եթէ այս չորս օրուան մէջ իմ մեծաւորս վախօնէն դուրս չելնէ , յուսալի է որ դիպուածը զինքը դէմ առ դէմ՝ չպիտի հանէ այս անիծեալ Ամերիկացիին՝ որ Աստուծոյ կայծակին դայ : Արդ՝ կրնանք ճար մը գտնել արդիւլելու զինքը . . . :

Խօսակցութիւնը կիսատ մնաց : Պ. ֆօկ արթնցեր և դաշտը կը դիտէր ձիւնապատ ապակիին ետեւէն : Բայց՝ վերջէն՝ Բասթարթուն ոստիկանութեան դործակալին ըսաւ՝ այնպէս որ ոչ իր տէրն և ոչ տիկին Աուտա խօսածը չլսեցին :

«Միթէ իրաւ անոր համար պիտի կռուէիր :

— Ամէն ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ՝ որ զինքն Եւրոպա տանիմ՝ կենդանի , պատասխանեց ֆիլքս պարզապէս՝ այնպիսի ձայնով որ անհաշտ կամք մը կ'յայտներ :

Բասթարթուն կերպ մը սարսուռ զգաց բոլոր մարմնով , բայց իր տիրոջ մասին ունեցած համոզումը միշտ անյողգողդ պահեց :

Արդ՝ արդեօք հնարը կար՝ Պ. ֆօկն իր վախօնին մէջ պահել որպէս զի զնդապետին հանդիպելով կռուի չընուի : Այս բանս դժուարին չէր կրնար լինիլ , քանի որ Պ. ֆօկ այնքան շարժուն և հետաքրքիր բնութիւն մը չունէր : Ինչ և է , ոստիկանութեան դործակալն այս հնարը կարծեց դտնել , վասն զի քիչ ատենէն՝ ֆիլիսս ֆօկին կ'ըսէր .

«Պարոն , ինչ երկար և ծանր ժամեր են երկաթուղոյ մէջ անցած ժամերը :

— Ճշմարիտ է , պատասխանեց Պ. ֆօկ , բայց վերջապէս այդ ժամերը կ'անցնին :

— Շողեկաւր մէջ , վրայ բերաւ դործակալը , վէպ խաղալու սովորութիւն չունէիք :

— Այո՛ , պատասխանեց ֆիլիսս ֆօկ , բայց այս տեղ դժուարին պիտի լինէր : Ոչ խաղի թուղթ ունիմ և ոչ ընկեր :

— Ո՛հ , թուղթ գիւրին է դտնել ու դնել : Ամերիկայի վախօն-

ներու մէջ ամէն բան կ'ծախեն : Իսկ խաղակցի դալով՝ եթէ՝ օրինակի համար՝ տիկին . . . :

— Անշուշտ, պարոն, պատասխանեց նորատի կինը, վէպ խաղալ գիտեմ : Թղթի այս խաղն անկլիական դաստիարակութեան մասը կ'կազմէ :

— Եւ ես, վրայ բերաւ ֆիքս, կրնամ պարծիլ որ բաւական կ'խաղամ : Արդ՝ երեքնիս կ'նստինք խաղի և մէկ հատ քէօ կ'բանանք . . . :

— Ինչպէս որ կ'հաճիք, պարոն», պատասխանեց ֆիլիաս ֆօկ, իր սիրական խաղը նորէն սկսելուն վրայ զմայլելով — մինչև անգամ երկաթուղոյն վրայ :

Հուտ մը Բասթարթուսն ելաւ որ մատակարարը գտնէ, և քիչ ատենէն վերադարձաւ երկու տրցակ թուղթ, փղոսկրեայ նշաններ և չուխայով ծածկուած սեղանիկ մը բերելով : Խաղն սկսաւ : Տիկին Աուտա բաւական լաւ գիտէր վէպը և անաչառ ֆիլիաս ֆօկին կողմէ քանի մը դովեստներ անգամ ընդունեց : Իսկ գործակալին դալով՝ հարկ է ըսել որ այս խաղին մէջ յետին ծայր վարժ և Պ. ֆօկի հետ մրցելու արժանի էր :

«Հիմակ, ըսաւ Բասթարթուս իւրովի, Պ. ֆօկը բռնած ենք, տեղէն չպիտի շարժի» :

Առաւօտեան ժամը տասն մէկին, շոգեկառն երկու ուկլիանոսին ջրերուն բաժանման կէտը հասեր էր : Այս էր Բաս-Պրիտքըր, ծովուն երեսէն ելած հազար հինգ հարիւր քսանը չորս անկլիական ոտք բարձրութիւն ունեցող վայր մը, որ Ժայռուտ լեռներու մէջէն երկթուղոյն ամենէն բարձր կէտերէն մին էր : Հուրջ երկու հարիւր մղոն ընթանալէն ետեւ՝ վերջապէս ճամբորդները հասան այն երկայն դաշտավայրերէն մին որ մինչև Ատլանտեան Ովկիանոսը կ'տարածուին, և որ ի բնէ յարմար էին երկաթի ուղի մ'ունենալու :

Ատլանտեան հովտին գառ ի թափին վրայ արդէն առաջին դետերը կ'երեւէին, որ ՆօրաՅ-Բլատ-Րիվրին առուները կամ գետնափոր ուղիներն էին : Հարաւային և արեւելեան բոլոր հորիզոնը՝ կիսաբոլոր ահալին պատուարով ծածկուած էր, որ Ռօքքի

(ժայռուտ) լեռներու հիւսիսային մասը կ'կազմէ, և Լարամի սարն անոր վրայ կ'բարձրանայ : Այս կոր դծին և երկաթի ուղիին մէջ լայնարձակ դաշտավայրեր կ'տարածուէին և առատօրէն կ'ոռոգուէին : Երկաթի ուղիին աջ կողմը՝ ստուար լեռին առաջին շարքը աստիճան առ աստիճան կ'բարձրանար և հարաւակողմը կ'բոլորէր մինչև Արքանսաս դետին աղբերակուքը, Միսուրիին մեծ հարկատու դետերէն մին :

Կէսօր կէս ժամ անցած՝ ուղեորները պահ մը կ'նշմարէին Հալլէկ ամրոցը, որ այս երկրին վրայ կ'հայի : Քանի մը ժամ ևս և Ժայռուտ լեռներու շարքը պիտի հասնի : Յուսալի էր ուրեմն որ այս դժուարին վերնադաւառէն անցնելու ատեն շոգեկառն դիպուած մը չպիտի զատահէր : Զինքը դադրեր էր : Չոր ցուրտօք մը կ'սկսէր : Խոշոր թռչուններ՝ շոգեշարժէն դարհուրելով՝ հեռուն խոյս կ'տային : Գաշտին վրայ վայրի կենդանի մը, արջ կամ գայլ չէր երեւեր : Ահալին անապատ մ'էր իր մերկութեան մէջ :

Նոյն իսկ վախօնին մէջ բաւական համեղ նախաճաշիկ ընելէն ետեւ՝ Պ. ֆօկ և իր խաղակիցները վերստին իրենց անվերջանալի վէպն սկսեւ էին, երբ ուժղին շէկներ լսելի եղան : Շոգեկառը կայ առաւ :

Բասթարթուս գլուխը դնակէն դուրս հանեց և շոգեկառին այս դադարման պատճառ մը չտեսաւ : Մօտակայ կայարան մը չկար բնաւ :

Տիկին Աուտա և ֆիքս պահ մը վախցան որ Պ. ֆօկ վար չիջնէ : Բայց այս ազատորդին բաւական համարեց իր սպասաւորին բտելու :

«Նայէ՛ անդամ մը, ի՞նչ կայ» :

Բասթարթուս վախօնէն դուրս ցատկեց : Քառսունի չափ ճամբորդներ արդէն իրենց տեղէն ելեր էին և ասոնց մէջն էր նաև Մտամբ Բրոկտօր զնգապետը :

Կառախումբը կայ առեր էր կարմրագոյն նշանի մ'առջև որ ճամբան կ'դոցէր : Մեքենադործն ու կառավարն արդէն վար իջնելով տաք տաք սկսեւ էին վիճիլ ուղապահի մը (gard-voie)

հետ զոր Մէտսին-Բօ՝ յաջորդ կայարանին զլիաւորը զըկեր էր շողեկաւոր զիմաւորելու համար : Քանի մ'ուղեորներ անոնց մօտ դնալով վիճաբանութեան կ'մասնակցէին — նոյնպէս և վերոյիշեալ Բրոկտոր գնդապետն իր բարձր ձայնով և խորխտ շարժումներով :

Բասթարթու այս ակմբին միանալով՝ լսեց ուղապահն որ կ'ըսէր .

«Ո՛չ, անցնելու հնար չկայ : Մէտսին-Բօի կամուրջը խրխլած է և չիրնար կառավարին ծանրութիւնը կրել » :

Այս կամուրջը՝ որու վրայ կ'վիճէին, առ կախ կամուրջ մ'էր՝ արբնթաց յորձանքի մը վրայ նետուած, և շողեկաւորն կեցած տեղէն մղոն մը հեռու կ'գտնուէր : Ուղապահին խօսքին նայելով՝ կործանման վիճակի մէջ էր, շատ մը լարերը խորտակուել էին և անոր վրայէն անցնիլը կարելի չէր : Ուստի ուղապահը բնաւ չափազանցութիւն մը չէր ըսեր սնդելով թէ հնարին չէ անցնիլը : Եւ արդարեւ՝ Ամերիկացւոց անհոգ բնաւորութեան նայելով՝ կարելի է ըսել թէ՝ երբ կ'սկսին խոհեմ դառնալ, յիմարութիւն է այդ խոհեմութեան դէմ գործելը :

Բասթարթու իր մեծաւորին ձայն տալու չիշխելով՝ մտիկ կ'ընէր անշունչ և արձանի պէս անշարժ :

«Ի՞նչ, նայէ՛, գոչեց Բրոկտոր գնդապետը, չեմ կարծեր թէ այս տեղ ձիւնին մէջ բնակինք :

— Գնդապետ, պատասխանեց կառավարը, Օմահայի կայարանին հեռագիր տալինք շողեկաւ մը խնդրելու համար, բայց հաւանական չերեիր որ այդ շողեկաւոր վեց ժամէն առաջ Մէտսին-Բօ հասնի :

— Վե՛ց ժամ, գոչեց Բասթարթու :

— Անտարակոյս, պատասխանեց կառավարը : Բայց դարձեալ այսչափ ժամանակ պէտք է մնզի կայարանը հասնելու հետիտան :

— Բայց մեզմէ մղոն մը հեռու է, ըսաւ ճամբորդներէն մին :

— Արդարեւ՝ մղոն մը հեռու է, բայց գետին միւս կողմէն :

— Եւ միթէ կարելի չէ՞ այդ գետէն նաւակով անցնիլ, հարցուց գնդապետը :

— Անկարելի : Սահանքն անձրեւներէն ստուարացած է : Յորձանք մ'է, և հոն մը գտնելու համար պիտի ստիպուինք տասն մղոնի շրջան մ'ընել դէպ 'ի հիւսիս :

Գնդապետը խել մը լուտանք թափեց, մերթ Ընկերութեան դէմ, մերթ կառավարին դէմ հայհոյելով, և Բասթարթու՝ որ կատրեր էր, անոր ձայնակից դտնուելու տրամադիր կ'երեւէր : Այս պարագայիս մէջ այնպիսի արդելք մը կար որու դէմ այս անգամ իր տիրոջ դրամատոմներն իսկ անգոր պիտի լինէին :

Այլ սակայն՝ ճամբորդներն առ հասարակ վհատեր էին և կը տեսնէին որ ձիւնապատ դաշտին վրայ տասն հինգ մղոն տեղ գնալու պիտի ստիպուէին, թող ժամանակի կարուստը : Ուստի ժամէն կողմէ միայն աղաղակներ, բացազանչութիւններ, լուտանք կ'լսուէին, որ անտարակոյս Ֆիլիաս Ֆօկի ուշագրութիւնը պիտի գրաւէին, եթէ այս ազատորդին իր խաղովը բոլորովին համակուած չլինէր :

Սակայն Բասթարթու հարկ կ'համարէր գործն անոր յայտնելուստի վակօնը կ'դիմէր զլիսիկոր՝ երբ շողեկաւորն մեքենագործը — ճշմարիտ Եանքի մը, Փօրէսդը անուամբ — ձայնը բարձրացընելով ըսաւ .

«Պարոններ, կարելի է անցնելու հնարը կայ :

— Կամուրջին վրայէն, հարցուց ճամբորդ մը :

— Կամուրջին վրայէն :

— Մեր շողեկաւոր, հարցուց գնդապետը :

— Մեր շողեկաւոր » :

Բասթարթու կանկ առեր էր և մեքենագործին խօսքերը կ'լափէր :

«Բայց այդ կամուրջը փլելու վրայ է, վրայ բերաւ կառավարը :

— Փոյթ չէ, պատասխանեց Փօրէսդը : Կարծեմ որ՝ շողեկաւորն իր բարձրագոյն արադութեամբն ընդ առաջ քշելով՝ անցնելու բաղդ մը կ'ունենանք :

— Կրո՞ղ », ըսաւ Բասթարթու :

Բայց խել մը ճամբորդներ այս առաջարկութեանէ իսկոյն հրապուրուել էին : Յատկապէս գնդապետ Բրոկտորի հաճելի էր այն : Այս տաքդուխ մարդը շատ դիւրին կ'գտնէր այս բանս : Յիշեց նաև որ ճարտարապետներ եղած են որ «առանց կամուրջի» արշաւասուր շողեկաւորով գետերէն անցնելու խորհուրդ յղացած են և այլն : Եւ՝ 'ի վերջէ՝ այս խնդրոյն համակիր գտնուող բոլոր անձինք մեքենագործին համամիտ եղան :

«Հարիւրին յիսուն յոյս ունինք անցնելու, կ'ըսէր մին:

— Վաթսուն, կ'ըսէր ուրիշ մը:

— Ութսուն . . . Հարիւրին իննսուն»: :

Բասբարթու ապշած կ'նայէր, թէ և պատրաստ էր ամէն բան փորձել Մէտսին գետէն անցնելու համար, բայց այս փորձը չափէն աւելի «ամբիքական» կ'երևէր իրեն:

«Այլ սակայն, մտածեց նա, աւելի պարզ բան մը կայ ընելու, և այս մարդիկ բնաւ չեն խորհիր . . . : Պարոն, ըսաւ նա ճամբորդներէն մէկուն, մեքենադորժին առաջարկած միջոցը քիչ մը վտանգաւոր կ'երևի ինձ, բայց . . . :

— Հարիւրին ութսուն յոյս կայ, պատասխանեց ուղևորը, որ կունակն անոր դարձուց:

— Քաջ գիտեմ, պատասխանեց Բասբարթու ուրիշ ուղևորի մը դառնալով, բայց պարզ խորհրդածութիւն մը . . . :

— Խորհրդածութիւն պէտք չէ, անօդուտ է, պատասխանեց Ամերիկացին ուսերը բարձրացնելով, քանի որ մեքենադորժը կը հաւաստէ որ կրնանք անցնիլ:

— Անտարակոյս, վրայ բերաւ Բասբարթու, կրնանք անցնիլ, բայց թերեւ աւելի խոհեմութեան դորժ մը կ'լինէր . . . :

— Ինչ, խոհեմութիւն, զոչեց գնդապետ Բրոկտօրը, որ այս բառը գիպուածով լսելուն ցատկեց: Արագութիւնը մեծ պիտի լինի, կ'ըսեն քեզի, կ'իմանան, մեծ արագութեամբ:

— Գիտեմ . . . կ'հասկընամ . . . կ'կրկնէր Բասբարթու, որու չէին թողուր խօսքն աւարտելու, բայց եթէ ոչ խոհական, քանի որ այս բառը ձեզի ծանր կ'երևի, դէթ բնական պիտի լինէր . . . :

— Ո՛վ, ի՞նչ: Ի՞նչ ըսել կ'ուզէ ուրեմն այս մարդն իր բնականով . . . », զոչեցին ամէն կողմէ:

Խեղճ աղան չգիտէր ալ որո՞ւ խօսք հասկըցնէ:

«Արգետք կ'վախնամ, հարցուց անոր Բրոկտօր դնդապետը:

— Ե՛ս, վախնամ, զոչեց Բասբարթու: Լա՛ւ ուրեմն, թող ձեր ըսածը լինի: Պիտի ցոյց տամ այս մարդոց որ Գաղղիացի մը իրենց չափ Ամերիկացի կրնայ լինիլ:

— Կառքը, կառք մտէք, կ'զոչէր կառավարը:

— Այո՛, կառք մտէք, կ'կրկնէր Բասբարթու, 'ի կառք: Եւ շուտով: Բայց ոչ ոք կրնայ արդիւլէլ զիս խորհելու որ աւելի բնական պիտի լինէր որ նախ մեզ հետիոտն անցընէին կամրջէն, ապա շոգեկառը . . . »:

Բայց ոչ ոք լսեց այս իմաստուն խորհուրդը, և ոչ ոք կ'ուզէր անոր ճշդութիւնը ճանչել:

Ուղևորներն իրենց վախօնները մտեր էին, Բասբարթու իր տեղը նստաւ, առանց բան մ'ըսելու անցած դարձածին վրայ: Իսկ խաղամունքները բոլորովին իրենց վախով կ'պարապէին:

Հոգեշարժն ուժգին սուլեց: Մեքենադորժը շոգին դարձրնելով՝ իր շոգեկառը մղոնի չափ տեղ ետ տարաւ — ոստիչի մը պէս ընկրկելով որ սլանալ կ'ուզէ:

Աերջը երկրորդ անգամ սուլելով՝ շոգեշարժն ընդ առաջ մղեց, ընթացքը շտապեց, քիչ ատենէն սոսկալի արագութիւն մը ստացաւ. շոգեշարժէն ելնող վրնջին մը միայն կ'լսուէր. ամէն մէկ երկվայրկեանի յաղաղութը (piston) քսան անգամ կ'եկնէր կ'իջնէր. բոլոր անիւներուն լիսեւներն իրենց իւզալի տփերուն մէջ կ'ծխէին: Կ'երևէր թէ՛ շոգեկառը՝ ժամն հարիւր մղոն արագութեամբ բնթանալով՝ երկաթի ուղիներուն վրայ չէր ծանրանար: Արագութիւնը կ'ուտէր ծանրութիւնը:

Եւ իրօք անցան: Եւ այս իբրեւ փայլակ եղաւ: Չտեսան բնաւ կամուրջը: Կրնանք ըսել որ շոգեկառը մէկ եզրէն միւս եզրը ցատկեց, և մեքենադորժը կայարանէն հինգ մղոն հեռու կըցաւ միայն կեցընել իր սրածուխ մեքենան:

Բայց հազիւ թէ շոգեկառը գետէն անցեր էր, որ կամուրջը դիտովին կործանելով՝ ճարձատմամբ Մէտսին — Քօի հոսանքին մէջ կ'տապալէր:

ԻԹ

ՊԻՏԻ ՊԱՏՄԵՆՔ ԶԱՆԱԶԱՆ ԴԻՊՈՒԱԾՆԵՐ ՈՐ ՄԻԱՅՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ—ՆԱՀԱՆԳԱՑ ԵՐԿԱԹԻ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Կ'ՊԱՏԱՀԻՆ

Նոյն իրկունն իսկ՝ շողեկառն իր ուղին անարդել կ'շարունակէր, Սառտրսի ամրոցէն կ'անցնէր, քէյէնի կայանէն կ'սրանար, և Իվանսի անցքը կ'հասնէր: Այս տեղն՝ երկաթուղին իր ուղեւորութեան բարձրագոյն կիտին վրայ կ'դառնուէր, այսինքն Ովկիանոսին երեսէն ութ հազար ինըսունը մէկ ոտք բարձր: Այնուհետև ուղեւորները մինչև Ատլանտեանն ունէին իջնել այն անսահման դաշտերուն վրայ զոր բնութիւնը հարթեր էր:

Նոյն վայրը՝ մեծ կոճղին՝ վրայ կ'դառնուէր Տէվիէր քաղքին ճիւղը, որ Քօլօրատոի ղլխաւոր քաղաքն էր: Այս երկիրս առատ են ոսկիի և արծաթի հանքեր, և յիսուն հազար բնակիչներէ աւելի նոյն տեղն իրենց բնակութիւնը հաստատել էին:

Նոյն պահուն՝ երեք օրուան և երեք զիշերուան մէջ՝ Սան-Ֆրանչիսքօէն հազար երեք հարիւր ութսուն երկու մղոն կտրել էին: Հատ հաւանական էր որ չորս զիշեր ու չորս օր բաւական պիտի լինէին Նոր-Եօրք հասնելու: Ֆիլիպս Փօկ կանոնաւորեալ յապաղումներուն համակերպելու պարտաւորուած էր:

Գիշերայն՝ ձախ կողմը թողուցին Վալթայ համբարը: Նոյն ճամբուն զուգահեռական կ'հոսէր Լօճ-Բօլ-Բրիքը, Վալթայն ու Քօլօրատո գաւառաց հասարակ եղող ուղղադիմ օսհամանաղխուն հետեւելով: Ժամը տասն մէկին՝ Նէպրասքա կ'մտնէին, Վէտվիկի քովէն կ'անցնէին և ճիւլսպրիկի կ'գտնէին, որ Բլադ գետին հարաւային ճիւղին վրայ կ'դառնուէր:

Ահա այս կիտին վրայ էր որ Միացեալ-Նահանգաց Խաղաղականի երկաթուղոյն նաւակատիքը կատարուեցաւ 1867 հոկ-

տեմբեր 23ին և որու ճարտարապետը Ժ. Մ. Տօճ զօրապետն եղաւ: Անդ կանկ առին երկու հզօր շողեւարժները, հրաւիրելոց ինն վակօնները քաշելով, և սոյն հրաւիրելոց մէջ կ'դառնուէր փոխ-նախագահ Պ. Թոմաս Գ. Տիւրէնդ. այն տեղ հնչեցին ցնծութեան աղաղակները, անդ Սիուքսներն ու Քալիֆները հընդկային փոքրիկ պատերազմի մը տեսարանը ներկայացուցին. անդ՝ հրախաղութիւնները սկսան. վերջապէս՝ անդ՝ դիւրատար տպաւորանի մը միջոցաւ Բէլ-Էյ-Բայնը (ուհասհորդ-երկաթուղի) օրագրին առաջին թիւը հրատարակուեցաւ: Ահա այսպէս կատարուեցաւ այս մեծ երկաթուղոյն հանդէսը, այս յառաջագիմութեան և քաղաքակրթութեան դործին, որ անապատին մէջ հաստատուելով սահմանուած էր միացնելու դեռ գոյութիւն չունեցող քաղաքներ և ոստաններ (cité): Շողեւարժին սուլիչը՝ քան Ամիիօնի քնարն աւելի զօրաւոր, քիչ ատենէն ամերիկեան հողին վրայ այս բնակութեանց ծնունդ պիտի տար:

Առաւօտեան ժամն ութին՝ Մաք-Բէրսըն ամրոցն ետև մնացեր էր: Երեք հարիւր յիսունը եօթը մղոն այս կէտն Օմահայէն կը դատեն: Երկաթի ուղին՝ իր ձախ եզրին վրայ՝ Բլադ գետին հարաւային ճիւղին օձուտ շրջաններէն կ'ընթանար:

Ժամն իննին՝ Նօրտհ-Բլադի կարևոր քաղաքը կ'հասնէին, այս մեծ գետին երկու թևերուն վրայ շինուած, որ անոր բոլորտիքը կ'միանան որպէս զի մէկ շնչերակ յօրինեն — ահային գետակից մ'որու ջրերը՝ Օմահայէն փոքր ինչ վերէն՝ Միսուրիի գետին հետ կ'խառնուին:

Հարիւր միերորդ միջօրէականէն անցեր էին:

Պ. Փօկ և իր խաղակիցներն իրենց խաղը նորէն սկսել էին: Եւ ոչ մէկը կ'գանգատէր ճամբուն երկարութեան վրայ: Ֆիքս ի սկզբան կ'թած քանի մ'ոսկիները կորուսելու վրայ էր, բայց Պ. Փօկին չափ խաղին մէջ կ'բորբոքէր: Այս առաւօտուն՝ մեր ազատորդոյն բաղդը չափազանց յաջող գնաց: Ղեկներն ու լաւ թղթերն իր ձեռաց մէջ կ'թափէին: Պահ մը, յանդուօն հարուած մը մտածելէն ետև՝ մալ խաղալու կ'պատրաստուէր, երբ՝ նստադահլիճն ետև՝ ձախ մը լսելի եղաւ որ կ'ըսէր.

«Ես չեմք պիտի խաղայի . . . » :

Պ. Ֆօկ, տիկին Առտա, Ֆիքս՝ իրենց զլուխը վեր առին : Բրոկտոր զնդապետին իրենց քովն էր :

Ստամբ Բրոկտոր և Ֆիլիաս Ֆօկ խօսյն զերար ճանչցան :

«Ա՛հ, դու՛ն ես, պարոն Անկլիացի, դո՛չեց զնդապետը, դո՛ւ կ'ուզես Ֆալա խաղալ :

— Եւ պիտի խաղամ, պատասխանեց պաղուծեամբ Ֆիլիաս Ֆօկ, նոյն զոյնով տասնոցը դետին դարնելով :

— Լաւ, հաճելի է ինձ որ չեմք լինի», պատասխանեց Բրոկտոր զնդապետը սրտմտած ձայնով մը :

Եւ շարժում մ'ըրաւ որ խաղցած թուղթը բռնէ, յարելով :

«Բնաւ այս խաղը չես դիտեր :

— Արեւի է որ ուրիշ խաղի մէջ աւելի ճարպիկ լինիմ, ըսաւ Ֆիլիաս Ֆօկ, որ ոտք ելաւ :

— Բու կամբէդ կախում ունի այդ խաղը փորձելը, ճօ՛հն Պուլի որդիդ», պատասխանեց կոպիտ մարդը :

Տիկին Առտայի զոյնը նետեց : Բոլոր արիւնը սրտին զարկաւ : Ֆիլիաս Ֆօկի թեւը բռնեւ էր, որ զանի մեզմիկ հրեց : Բասբար թու քիչ մնաց որ Ամերիկացիին վրայ պիտի ցատկէր, որ իր հաւաակորդին կ'նայէր խիստ նախատական կերպով մը : Բայց Ֆիքս ոտք ելեւ էր, և Բրոկտոր զնդապետին երթալով՝ անոր ըսաւ .

«Ա՛մուռնաս, պարոն, դործդ ինձի հետ է, դու զիս ոչ միայն նախատեցիր այլ և զարկիր :

— Պարոն Ֆիքս, ըսաւ Պ. Ֆօկ, ներողութիւն կ'խնդրեմ, բայց այդ դործը միայն ինձի կ'վերաբերի : Երբ պնդեց թէ Ֆալա խաղալով կ'սխալեմ, զնդապետը նորէն զիս նախատեց և ասոր փոխարէնը պիտի հատուցանէ :

— Երբոր կամիս և ուր որ կամիս, պատասխանեց Ամերիկացին, և ինչ զէնքով որ հաճիս» :

Տիկին Առտա ի դուր ջանաց Պ. Ֆօկը չթողլու : Գործակալն անօգուտ առողջ փորձ փորձեց կռիւն իր վրայ հրաւիրելու : Բասբար թու կ'ուզէր որ զնդապետը գոնակէն վար նետէ, բայց իր մեծաւորին նշմայրին վրայ բարկութիւնը զսպեց :

Ֆիլիաս Ֆօկ վալօնէն ելաւ և Ամերիկացին անոր հետեցաւ մինչև անցուկը :

«Պարոն, ըսաւ Պ. Ֆօկ իր հակառակորդին, Եւրոպա դառնալու շատ կ'շտապեմ, և թեթեւ յապաղում մը կ'ընայ իմ շահույցս մեծ վնաս պատճառել :

— Լաւ ուրեմն, այդ ի՞նչ փոյթս է, պատասխանեց զնդապետ Բրոկտորը :

— Պարոն, վրայ բերաւ շատ քաղաքավարի Պ. Ֆօկ, ի Սան-Ֆրանչիսքօ՝ մեր հանդիպումէն ետք՝ միտքս դրեր էի վերադառնալ յԱմերիկա քեզ գտնելու, իմ դործերս աւարտելէն անմիջապէս ետք, դործեր որ զիս հին աշխարհը կ'կոչեն :

— Իրաւ :

— Ա՛յնքան ինձի հետ վեց ամիսէն ժամադիր լինիլ :

— Ինչո՞ւ համար տաս տարիէն չես ըսեր :

— Ա՛յն ամիս ըսի, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ, և ժամադրութեան անվրէպ պիտի դառնալով :

— Բարուանք են բոլոր ասոնք, դո՛չեց Ստամբ Բրոկտոր : Հիմակ իսկոյն կամ բնաւ :

— Հատ լաւ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ : Միթէ՛ նո՞ր-եօքը կ'երթաս :

— Ո՛չ :

— Հիքակօ՛ :

— Ո՛չ :

— Օմահա՛ :

— Բեղի ի՞նչ փոյթ : Միթէ՛ Բլեմ-Բրիքը դիտես :

— Ո՛չ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Յաջորդ կայարանին անունն է : Ժամէ մը անդ պիտի հասնի շողեկաւը : Անդ տաս վայրկեան պիտի մնայ : Տաս վայրկեանի մէջ կարող ենք քանի մ'անգամ ընկելու պարպել :

— Հատ լաւ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ : Ի Բլեմ-Բրիք պիտի իջնեմ :

— Եւ կարծեմ իսկ որ անդ պիտի մնաս, յարեց Ամերիկացին աննման լըբութեամբ մը :

— Ո՛վ դիտէ, պարոն, պատասխանեց Պ. Ֆօկ, և իր վակօնը մտաւ՝ սովորականին պէս պաղարին :

Այն տեղ՝ Պ. Ֆօկ սկսաւ յորդորել տիկին Առաւման ուր փոյթ չընէ, ըսելով թէ պարծուկ մարդիկ ընաւ վախճալիք չեն : Յետոյ աղաչեց Ֆիքսն որ իրեն վկայ լինի տեղի ունենալիք մենամարտութեան մէջ : Ֆիքս չէր կրնար մերժել, և Ֆիլիաս Ֆօկ իր ընդհատած խաղը նորէն սկսաւ՝ մաշ խաղալով կատարեալ հանդարտութեամբ մը :

Ժամը տասն մէկին՝ շոգեշարժին սուլիչը Բլեմ-Քրիքի կայարանին մօտենալն իմացուց . Պ. Ֆօկ ոտք ելաւ, և Ֆիքսին հետ անցուկին վրայ ելաւ : Բասթարթու անոր կ'ընկերակցէր՝ զոյգ մը ըրիւզովը կրելով : Տիկին Առաւմ վակօնին մէջ մնացեր էր՝ մուշի լի պէս դեղնած :

Նոյն պահուն՝ միւս վակօնին դուռը բացուեցաւ, և Բրոկտօր զնդապետն ալ անցուկին վրայ երեցաւ, իր ետեւէն ունենալով՝ իր ընաւորութեամբ Խանքի մը : Բայց այն միջոցին որ երկու հապառակորդները վարը ճամբան սիտի իջնէին, կառավարը վազեց և անոնց պոռաց .

«Արդիեալ է վար իջնելու, պարոններ :

— Եւ ինչո՞ւ համար, հարցուց զնդապետը :

— Քսան վայրկեան ուշ մնացած ենք, և շոգեկառը չպիտի դադար առնու :

— Բայց պարտիմ այս պարոնին հետ մենամարտիլ :

— Ա՛յցա իմ, պատասխանեց պաշտօնակալը, բայց անմիջապէս ճամբայ պիտի ելնենք : Առաջիկ զանգակը կ'հնչէ» :

Արդարեւ՝ զանգակը կ'զարնէր, և շոգեկառն ուղե ընկաւ :

«Ճշմարիտը՝ շատ կ'ցատիմ, պարոններ, ըսաւ այն ատեն կառավարը : Ուրիշ որ և է պարագայի մէջ պիտի կարենայի ձեզ պարտաւորել : Բայց՝ վերջապէս՝ քանի որ այս տեղ մենամարտելու ժամանակ չունեցաք, ո՞վ կ'արգիլէ ձեզ ուղեորութեան ատեն մենամարտելու :

— Կարելի է այդ բանը պարոնին անհաճոյ կ'ընէի, ըսաւ Բրոկտօր զնդապետը ծաղրածու դէմքով մը :

— Շատ աղէկ կ'յարմարի այդ կերպն ինձ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Ա՛ղէ, իրաւի Ամերիկա կ'դանուիք, մտածեց Բասթարթու, և շոգեկառին կառավարը խիստ մարդավար անձ մ'է» :

Եւ այս ըսելով՝ իր տիրոջ ետեւէն դնաց :

Երկու հակառակորդները, իրենց վկաները, առջեւէն դնալով կառավարիչը՝ վակօնէ մ'ուրիշ վակօն անցնելով՝ շոգեկառին ետեւիւղովը դացին : Աւերջին վակօնին մէջ միայն տասնի չափ ուղեորներ կային : Կառավարիչը հարցուց անոնց թէ արդեօք կ'հաճին քանի մը վայրկեանի համար, վակօնէն ելնել և տեղի տալ այն երկու պարոններուն որ պատուոյ խնդիր մ'ունէին լուծելու :

Ինչպէս ուրեմն, բայց ուղեորներն երկու պարոններուն խնդիրը կատարելու յօժար էին, և իսկոյն անցուկներուն վրայ քաշուեցան :

Այս վակօնը՝ որ յիսուն ոտքի չափ երկայն էր, պարագային շատ յարմար էր : Երկու ակոյեանները կրնային իրարու հետ չափուիլ նստարաններու մէջ և հանգիստ վերար սպաննել : Երբէք մենամարտութիւն մ'այսչափ դիւրաւ կարգի չմտաւ : Պ. Ֆօկ և Բրոկտօր զնդապետը՝ իւրաքանչիւրը վեցահար ըրիւզովներով զինուած՝ վակօնը մտան : Իրենց վկաները դուրս կենալով՝ անոնց վերայ դռները զոցեցին : Շոգեշարժն առաջին անգամ սուլելուն՝ մենամարտները հրացանները պիտի պարպէին . . . : Յետոյ՝ քանի մը վայրկեան անցնելով՝ վակօնէն սիտի քաշէին հանէին երկու պարոններէն ինչ որ մնար :

Իրաւի, շատ պարզ գործողութիւն մ'էր այս, մանաւանդ այնքան պարզ էր որ Ֆիքս ու Բասթարթու կ'զգային որ իրենց սիրտը խորտակուելու չափ կ'զարնէր :

Առաջի որոշեալ սուլիչին շուրջին կ'սպասէին՝ երբ յանկարծ վայրադ աղաղակներ հնչեցին : Հրացանի պայթումներ այս աղաղակներուն հետ կ'եղնէին, բայց մենամարտներուն սահմանեալ վակօնէն չէին ելնէր : Ընդ հակառակն՝ այս պայթումները կ'շարունակուէին, շոգեկառին բոլոր դէին վրայ : Իսկ ներքի կողմէն ահաբեկ աղաղակներ լսելի կ'լինէին :

Բրոկտօր զնդապետն և Պ. Ֆօկ՝ ըրիւզովը ի ձեռին՝ իսկոյն վա-

կօնէն դուրս ելան և դէպ 'ի յառաջ անցան, ուր աւելի ուժղին կ'հնչէին պայթում և աղաղակ:

Հասկըցեր էին որ վայրի Սիուքսի հրոսակ մը շողեկաւին վրայ յարձակեր էին:

Այս յանդուգն հնդկացւոց առաջին փորձը չէր այս յարձակումը, և արդէն քանիցս շողեկաւներ կեցուցեր էին: Իրենց սովորութեան համեմատ՝ շողեկաւին դադարին չսպասելով՝ հարիւր հողիի չափ քայլարկներուն վրայ ելեր և ինչպէս որ միմօս մը կ'ընէ սրարշաւ ձիւ մը վրայ՝ նոյնպէս անոնք վակօններէն վեր մազլեր էին:

Այս Սիուքսները հրացաններ ունէին: Այս էր այն պայթումներուն պատճառը, որոց ուղեորները կ'սպառախանէին ըիջօլվրներով, և դրեթէ ամենքը զննուած էին: Ամենէն առաջ մեքենային վրայ ընկեր էին վայրի հնդիկները: Մեքենագործն և փուսվառը դրեթէ կիսամեռ ընկած էին լախտերու հարուածներէ: Սիուքս պարագլուխ մը՝ շողեկաւը կեցընել ուղեւով՝ բայց կանոնաւորչին բռնատեղը (manette) գործածել չգիտնալով՝ բոլորովին բացեր էր շողիին բերանը փոխանակ գոցելու, և շողեշարժը՝ սրաւնալով՝ սոսկալի արագութեամբ կ'ընթանար:

Նոյն պահուն՝ Սիուքսները վակօնները կոխեր էին, կառաղի կապիկներու պէս վերին նստարաններուն վրայ կ'վազէին, գռնակները կ'խորտակէին և ուղեորներուն հետ ճակատ առ ճակատ կը մաքառէին: Մնտուկներու վակօնէն դուրս ճամբու վրայ կ'նետէին ծրարներ և կ'թալլէին: Վայնասուն ու հարուածներն անընդհատ կ'շարունակէին: Սակայն ուղեորներն արիարար կ'պաշտպանէին ինքզինքնին: Քանի մը վակօններ՝ զոր պատնէշներով գոցեր էին՝ զնայուն ամրոցներու պէս, որ ժամն հարիւր մղոն արագութեամբ կ'սրանան, պաշարման դէմ կ'ոգորէին:

Կռուին սկիզբէն տիկին Աուտա քաջութեամբ վարուեր էր: Ըիջօլվր 'ի ձեռին գիւցաղնօրէն կ'պաշտպանէր ինքզինքը, խորտակուած ապակիներէն կրակ ընելով՝ երբ վայրենի մ'իրեն կը ներկայանար: Քսանի չափ վայրենի Սիուքսներ՝ մահապէս վերաւորուելով՝ ճամբուն վրայ ընկեր էին, և վակօններուն անիւներն

իրեւ որդեր կ'ճղմէր անցուկներէն վար երկաթի ուղիին վրայ սահող վայրենիները:

Հաս մ'ուղեորներ, դնդակահար կամ մահակահար՝ կարեւոր վերաւորած և բազմոցներուն վրայ ընկեր էին:

Սակայն հարկ էր վերջ տալ կռուին: Արդէն տասն վայրկենէ 'ի վեր այս պայքարը կ'տեւէր և Սիուքսները յաղթական պիտի ելնէին միայն եթէ շողեկաւը կանկ չառնուր: Իրօք՝ Քիրնէյ ամրոցին կայարանն երկու մղոնի չափ հեռու էր: Անդ ամերիկեան զօրապահ մը կ'դանուէր, բայց եթէ այս զօրապահակէն անցնէին՝ Քիրնէյ ամրոցին և հետեւալ կայարանին մէջ՝ Սուիքսները շողեկաւին պիտի տիրանային:

Կառավարը Պ. Ֆօլի մօտ կ'կուտէր՝ երբոր գնդակ մ'եկաւ և զանի տապալեց: Ընկնելու ատեն՝ այս մարդը պոռաց.

«Մեր բանը պիտի բռնանի՝ եթէ շողեկաւն հինգ վայրկենէն կանկ չառնու:

— Պիտի կանկ առնու, բայց Ֆիլիաս Ֆօլ, որ ուղեց վակօնէն դուրս նետուիլ:

— Անցիք, պարոն, պոռաց անոր Բասթարթուն: Այդ դործն ինձ կ'վերաբերի»:

Ֆիլիաս Ֆօլ ժամանակ չունեցաւ այս արիասիրտ սպասաւորը կեցընելու, որ՝ Հնդիկներէ անտես մնալով՝ դռնակ մը բացաւ և վակօնին ներքեւ սահելու յաջողեցաւ: Եւ այն ատեն՝ մինչդեռ կռիւը կ'շարունակուէր, մինչդեռ գնդակներն իր զլխուն վերեր կ'թռէին՝ Բասթարթուն իր միմօսի արագ ու թեթեւ շարժումները գործածելով՝ վակօններուն ներքեւ սարկելով, չղթաներուն կռուելով, սանձերու լծակին և ատաղձքի օղակներուն (longeron) յենելով, հիանալի ճարպիկութեամբ կառէ 'ի կառ սողալով՝ շողեկաւին առաջն հասաւ: Ոչ ոք տեսեր էր զինքը, չէր կրնար տեսնուիլ:

Այն տեղ հասնելուն՝ Բասթարթուն մէկ ձեռնով սպասքի վակօնին և ձիւնի (tender) մէջ կախուեցաւ, միւս ձեռնով ապահովութեան շղթաները քեցեց. բայց ասկից ձուլման առաջ դաւով լծման ձողին մամլակն երբեք չպիտի յաջողեր հանելու եթէ

մեքենային կրած մէկ ցնցումէն այդ ձողը տեղէն չցատկէր, և կառախումբն այսպէս քակուելով՝ փոքր առ փոքր ետև մնաց, մինչդեռ շոյեշարժը նոր արագութեամբ մը կ'սուսափէր:

Արդէն ստացած զօրութենէ շարժելով՝ կառախումբը քանի մը վայրկեան ևս պլեց, մինչև որ վակօններուն ներսէն սանձերն 'ի դորձ դնելով՝ կեցաւ այն վերջապէս Բիրնէյ կայարանէն հարիւր քայլ վար:

Անդ՝ ամրոցին զինուորները՝ հրացանի հարուածներն առնելով՝ իսկոյն վազեցին: Սիւրքներն անոնց չսպասեցին, և կառախումբը դեռ լիովին կայ չառած՝ բոլոր վայրենեաց հրոսակն արդէն խոյս սուեր էր:

Բայց երբ ուղևորները կայարանին քարափին վրայ սկսան զերար փնտռել, տեսան որ շատերը պակսեր էին, և ասոնց մէջն էր նաև քաջասիրտ զաղղիացին, որու անձնուիրութեամբ մեծ վտանգէ աղատեր էին:

I

ՖԻԼԻԱՍ ՓՕԿ ՊԵՐՉԵԱՊԵՍ ԻՐ ՊԵՐՏԵՆԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ

ԿԵՏԵՐԷ

Երեք ճամբորդ՝ որոց մէջ էր նաև Բասթարթու, աներեղթ եղեր էին: Միթէ պայքարին ատեն սպաննուէր էին: Միթէ վայրենի Սիւրքներուն ձեռքը գերի ընկեր էին: Դեռ ևս ոչ որ կրնար գուշակել:

Ախրաւորները բաւական շատ էին, բայց գիտեցին որ և ոչ մէկուն վէրքը մահաբեր էր: Ամենէն ծանր վէրք առնողներէն մին Բրոկտօր զնդապետն էր, որ արիաբար կռուեր էր և իրանքը զնդակ մ'ընդունելով տապաւտ ընկեր էր: Ուրիշ ճամբորդներու հետ կայարանը տարին զինքը, որպէս զի պարտ եղած անմիջական դարմանը հոգան:

Տիկին Աուտա անմէաս մնացեր էր: Ֆիլիաս Փօկ՝ որ կրակէն չէր խոյս տուած՝ և ոչ իսկ վէտ մ'ընդունած էր: Ֆիքսին թեք վիրաւորուեր էր, աննշան վէրք մը: Բայց Բասթարթուն չկար, և նորատի կնկան աչքերէն արտաուք կ'հոսէին: Սակայն բոլոր ուղևորները կառախմբէն դուրս ելեր էին: Աակօններուն անիւներն արիւնաներկ էին: Մսի անկերպարան կտորներ միջնանիւներէն և շառաւիղներէն կախուեր էին: Հեռուն սպիտակ դաշտավայրին վերայ արեան երկայն գիծեր կ'աեմուէին: Այն միջոցին վերջին Հնդկիներն աներեղթ կ'լինէին դէպ 'ի հարաւ, Բէրըպլէք դետին կողմը:

Պ. Փօկ՝ թեքը ծալած՝ անշարժ կ'մնար: Ծանր որոշում մը ունէր ընելու: Տիկին Աուտա՝ որ իր քովն էր, առանց բառ մը արտասանելու իրեն կ'նայէր...: Այս նայուածքին նշանակութիւնը հասկըցաւ: Եթէ իր սպասաւորը կալանաւոր մ'էր, միթէ պարտաւոր չէր ամէն բան աչքն առնուլ հնկաց ձեռքէն աղատելու համար...:

«Կենդանի կամ մեռեալ պիտի գտնեմ զանի, ըսաւ նա պարզապէս տիկին Աուտային:

— Ա՛հ, պարոն... Պ. Փօկ, գոչեց նորատի կինը, իր ընկերին ձեռքը բռնելով և իր արտասուօրը թանալով:

— Կենդանի, յարեց Պ. Փօկ, եթէ վայրկեան մը չկորուսենք»: Այս զիտաւորութեամբ՝ Ֆիլիաս Փօկ բոլորովին իր ապագան կ'ըտէր: Իր կործանման վճիռն արձակեր էր: Եթէ օր մը միայն յապաղէր՝ Նոր-Եօքքի շոյեշարժն պիտի չհասնէր: Իր դրաւն անդառնալի կերպով կորսուած էր, բայց այս մտածութեան առջև. «Այս իմ պարտաւորութիւնս է» չէր վարանած բնաւ:

Բիրնէյ ամրոցին հրամանատար հարիւրապետն անդ էր:

Իր զինուորները — շուրջ հարիւրի չափ մարդիկ — պատրաստուեր էին արդէն կայարանը պաշտպանելու՝ եթէ վայրենի Հընդիկներն անոր դէմ յարձակում մ'ընէին:

«Պարոն, ըսաւ Պ. Փօկ հարիւրապետին, երեք ուղևորներ աներեղթ եղան:

— Մեռած են, հարցուց հարիւրապետը:

— Մեռած կամ դերի, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ: Այդ կէտն անստոյգ է և պէտք է զայն լուսաբանել: Սխառները հալածելու միտք ունի՞ր:

— Այդ ծանր խնդիր մ'է, պարոն, ըսաւ հարիւրապետը: Այն Հնդկները կրնան խոյս տալ մինչև Արքանսասէ անդին: Չեմ կարող ինձ յանձնուած ամբողջ թողուլ:

— Պարոն, վրայ բերաւ Ֆիլիաս Ֆօկ, երեք մարդու կենաց վրայ է խնդիրը:

— Անտարակոյս . . . բայց կարող եմ յիշուհ հոգեղ կեանքը վտանգել երեք հոգի աղատելու համար:

— Պարոն, չզիտեմ եթէ կարող ես, բայց այս դիմեմ որ պարտաւոր ես:

— Պարոն, պատասխանեց հարիւրապետը, ոչ ոք իրաւունք չունի այս տեղ իմ պարտաւորութիւնս ինձ սորվեցընելու:

— Շնոր լաւ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ: Մինակս պիտի երթամ:

— Դո՛ւք, պարոն, զոչեց Ֆիլքս, որ մօտեցեր էր, դո՛ւք պիտի երթաք հնդկաց ետեւն:

— Ուրեմն կ'ուզէ՞ք որ թողում լի կորուստ այն դժբաղդ մարդը, որու պարտաւոր եմ իրենց կեանքն այս տեղ ամէն կենդանի մնացող ուղևորները: Ե՛ս պիտի երթամ:

— Լաւ ուրեմն, ո՛չ, մինակ չպիտի երթաս, զոչեց հարիւրապետը, ակամայ դու թը շարժելով: Ո՛չ. դուք արիասիրտ մարդ մ'էք. . . »: Եւ իր զինուորաց գառնալով՝ յարեց. «Թող երեսուն ինքնայօժար մարդիկ յառաջ անցնին»:

Բոլոր վաշար համախումբ յառաջ անցաւ: Հարիւրապետն ըստ հաճոյս ընտելեց ասոնց մէջէն: Երսուն զինուորներ նշանակուեցան, և ծեր յիսնապետ մ'անոնց զլուխն անցաւ:

«Շնորհակալ եմ, հարիւրապետ, ըսաւ Պ. Ֆօկ:

— Պիտի թոյլ տա՞ք ինձ որ ձեզի ուղեկից դառնալիմ՝ հարցոյց Ֆիլքս Պ. Ֆօկին:

— Ինչպէս որ կամէք այնպէս ըրէք, պարոն, պատասխանեց անոր Ֆիլիաս Ֆօկ: Բայց եթէ կ'հաճիք ինձ ծառայութիւն մը

մատուցանել, տիկին Աուտայի մօտ պիտի մնաք: Եթէ երբեք ինձ փորձանք մը պատահէր . . . »:

Ոստիկանութեան գործակալն զէմքը յանկարծակի մոխիր դարձաւ: Ինչպէս պիտի բաժնուէր մարդէ մ'որու քայլ առ քայլ և յամառութեամբ հետևեր էր. ինչպէս պիտի թողուր զանի որ անապատին մէջ թափառի: Ֆիլքս ուշադիր նայեցաւ Պ. Ֆօկին եւ ըսեւ, և իր ներսի դին անցած պայքարն և անոր վրայ ունեցած կանխակալ կարծիքը չնայելով՝ աչերը վար առաւ՝ ազատորդոյն հանդարտ ու անկեղծ ակնարկին առջև:

«Պիտի մնամ», ըսաւ նա:

Քանի մը վայրկեան ետք՝ Պ. Ֆօկ նորատի կնկան ձեռքը սեղմեց հրաժարական բարեւ տալով՝ յետոյ իր ուղևորութեան թանկազին պարկն անոր յանձնեց և յիսնապետին աւ իր փոքրիկ զնդին հետ ճամբայ ելաւ:

Բայց մեկնելէն առաջ՝ զինուորներուն ըսեր էր.

«Բարեկամներս, հաղար ոսկի կայ ձեզի համար եթէ դերիներն ազատէք»:

Նոյն պահուն կէսօր քանի մը վայրկեան անցեր էր:

Տիկին Աուտա կայարանին մէկ սենեակը քաշուած էր, և անդ՝ միայնակ՝ կ'սպասէր՝ Ֆիլիաս Ֆօկին վրայ խորհելով, անոր այս պարզ ու մեծ վեհանձնութեան, այս անյողողղ արիւթեան վերայ խորհելով: Պ. Ֆօկ իր հարստութիւնը զոհեր էր և այժմ իր կեանքը վտանգի մէջ կ'դնէր, և այսպէս կ'զործէր առանց վարանման, առանց պարծենկոտութեան և մի միայն պարտաւորութենէ յորդորեալ: Ֆիլիաս Ֆօկ տիկին Աուտայի առջև դիցազն մ'էր:

Իսկ Ֆիլքս գործակալն այսպէս չէր խորհեր, և չէր կարող իր յուզմունքը զսպել: Կայարանին քարափին վրայ տենդային այլալուծեամբ կ'ստըտէր, պահ մ'ինքզինքը կ'ըռներ և ապա վերստին առաջին մարդը կ'գառնար: Պ. Ֆօկ մեկնելէն ետեւ՝ կ'հասկընար թէ ինչ մեծ յիմարութեամբ թողեր էր որ մեկնի: Ինչ, այս մարդը՝ որու ետեւն աշխարհիս բոլորաթիքը շրջեր էր, ինչպէս թողուց որ իրմէ բաժնուի: Իր բնաւորութիւնը կ'յաղթանաւ

կէր, ինքզինքն իբրեւ մեղապարտ կ'ամբաստանէր, այնպէս կ'վարուէր իր անձին դէմ որպէս թէ մայրաքաղաքին ոտսկանութեան տեսուչը լինէր, որ միամտութեամբ ոճիր մը գործող պաշտօնակալի մը ծանր յանդիմանութիւններ կ'ուղղէ :

«Քանի ապուշ գտնուեցայ, կ'մտածէր նա : Միւսն յայտնած պիտի լինի անոր թէ ո՞վ եմ : Գնաց, ալ չպիտի վերադառնայ : Ո՞ր երթալ բռնել պէտք է զանի : Բայց ի՞նչպէս թոյլ տուի որ զիս, Ֆիքսը, դիւթէ, ես որ զանի ձերբակալելու հրամանն իմ զրպանիս մէջն ունիմ : Ճշմարիտը, պանդոյր մ'եմ» :

Այսպէս կ'որամախոհէր ոտսկանութեան գործակալը, մինչդեռ ժամերը խիստ ծանր կ'անցնէին իրեն համար : Ի՞նչ ընելիքը չգիտէր : Երբեմն, տիկին Աուտայի ամէն բան ըսելու իղձ մը կ'զգար : Բայց կ'հասկընար թէ ի՞նչ ընդունելութիւն պիտի դըռներ նորատի կնիկան կողմէ : Ի՞նչ հնար գործածել պէտք էր : Երբեմն խելքին կ'փշէր ճամբայ ելնել և Պ. Ֆօլը փնտռելու համար ձիւնասփիւռ երկայն դաշտավայրները թափառիլ : Կարծէր թէ կարելի պիտի լինէր իրեն գտնել զանի : Աշտաակին քայլերուն հետքը՝ ձիւնին վրայ դեռ դրոշմուած էր . . . : Բայց քիչ ատենէն, նոր ձեան խտի մը ներքեւ ամէն հետ անհետ եղաւ :

Այն ատեն վճատութիւնը գրաւեց Ֆիքսը : Կարծես թէ անգլսպելի փափաք կ'զգար իր դիտադրութենէ ետ կենալու : Արդ՝ Քիրնէյի կայարանը թողլով՝ այս ուղևորութիւնը՝ որ այնքան բեղմնաւոր էր փորձանքներով, շարունակելու առիթն իրեն առջեւ ելաւ :

Եւ իրօք՝ կէսօրէն երկու ժամ ետք՝ մինչդեռ ձիւնը յորդառատ կ'վազէր, արեւելեան կողմէ երկարաձիգ շէրներ լսուեցան : Ահա զայն ստուեր մ'որու առջեւէն շիկադոյն նշոյլ մը կ'երևէր, ծանր ծանր կ'յառաջանար, և միգապատ հօրիզոնին վրայ, որ իրեն այլանդակ երևոյթ մը կ'ընծայէր, չափէն աւելի մեծ կ'երևէր :

Սակայն արեւելեան կողմէն եկող շողեկաւի մը ձայնը չէր լսուեր : Հեռագրի միջոցաւ խնդրուած օգնութիւններն այդչափ շուտով չէին կրնար հասնիլ, և հետեւեալ օրը միայն պիտի հասնէր շողեկաւն Օմահայէն ի Սան-Ֆրանչիսքո : — Քիչ ատենէն գործը հասկըցուեցաւ :

Այս շողեկարծն որ ծանր ծանր կ'բալէր՝ իր սուղին ուժգին փշելով, այն շողեկարծն էր որ՝ կառախմբէն քակուելէն ետեւ՝ այնքան ահուելի արագութեամբ իր ճամբան շարունակէր էր, փափառն ու մեքենագործն անկենդան ասնելով : Երկաթի ուղիներուն վրայ մղոններով յառաջ քալէր էր, ապա՝ առ ի չզոյէ ածուխի՝ կրակն սկսեր էր իջնել, շողին թուլցեր, և ժամ մ'ետք՝ իր ընթացքը փոքր առ փոքր մեղմելով՝ վերջապէս մեքենան Քիրնէյի կայարանէն քսան մղոն հեռու կանկ աւեր էր :

Ոչ մեքենագործն և ոչ փափառը չէին մեռած, և բուական ատեն մարած մնալէն ետեւ՝ սթափեր էին :

Այն ատեն մեքենան կայ աւեր էր : Երբ մեքենագործն ինքզինքն անապատը տեսեր էր լոկ շողեկաւով որ ետեւէն վազոնները չունէր, ամէն անցած դարձածը հասկըցեր էր : Շողեկարծն ի՞նչպէս կառախմբէն զատուեր էր, չկրցաւ դուշակել . բայց իրեն համար աներկբայելի էր որ կառախումբն ետեւ մնալով՝ փորձանքի մէջ պիտի գտնուէր :

Մեքենագործն իր ընելիքն առանց վարանելու կատարեց : Եթէ իր ճամբան գէպ ի Օմահա շարունակէր խոհեմութիւն էր, եթէ գէպ ի կառախումբը վերադառնար, զոր թերեւ վայրենի շընգիկները կ'թալլէին, վտանգաւոր էր . . . : Բայց ի՞նչ փոյթ : Իր կախալին կրակարանին մէջ թիակներով ածուխ ու փայտ նետեցին, կրակն արծարծեցաւ, շողին նորէն շարժեց մեքենան որ՝ կէս օր գրեթէ երկու ժամ անցած՝ գէպ ի Քիրնէյի կայարանը կը դառնար : Ահա այս շողեկարծն էր որ մշուշին մէջ կ'սուլէր :

Մեծ եղաւ ուղևորներուն ուրախութիւնն երբ տեսան որ շողեկարծ մեքենան կառախմբին գլուխը կ'անցնէր : Այս ուղևորութիւնն՝ որ փորձանքով մ'ընդհատուէր էր, նորէն պիտի կարենային շարունակել :

Երբ մեքենան եկաւ՝ տիկին Աուտա կայարանէն ելաւ և կառաւարին կողմը դնալով՝ անոր հարցուց .

«Միթէ հիմակ պիտի մեկնիք :

— Անմիջապէս, տիկին :

— Բայց այն գերիները . . . մեր դժբաղդ ընկերները . . . :

— Չեմ կարող ճամբաս ընդմիջել, պատասխանեց կառավարը: Արդէն երեք ժամ ուշ մնացած ենք:

— Իւ Սան-Ֆրանչիսկոն եկող շոգեկառն երբ պիտի անցնի:

— Վաղն իրկուն, տիկին:

— Վաղն իրկուն: Բայց շատ ուշ պիտի լինի: Պէտք է սպասել...

— Անկարելի է, պատասխանեց կառավարը: Եթէ կ'ուզէք մեկնիլ, կառքն ելիք:

— Չպիտի մեկնիմ, պատասխանեց նորատի կինը:

Ֆիքս այս խօսակցութիւնը լսել էր: Քանի մը վայրկեան առաջ երբ տեղափոխութեան միջոց մը չկար, որոշել էր Քիրնէյը թողլու, և հիմակ որ շոգեկառն անդ պատրաստ էր սուրալու, և հիմակ որ զիւրին էր իրեն վակօնը մտնելու, անդիմադրելի զօրութիւն մը զինքը հողին կ'կապէր: Այսպիսով այս քարափին վրայ դամուկէր էր, և չէր կրնար անկից բաժնուիլ: Պայքարը նորէն սկսաւ իր մտքին մէջ: Անյաջողութեան զայրոյթը զինք կը խեղդէր: Միտքը դրել էր մինչև վերջին վայրկեանը մաքաւիլ:

Սակայն ուղեորներն ու քանի մը վերադարձողներ — որոնց մէջ կը դառնէր նաև Բրոկհորստի գնդապետը, ծանր վիճակի մէջ — վակօնին մէջ իրենց տեղը բռնելու էին: Սառսիկ տաքցած կաթնային սոճաճալը կ'լսուէր, և շոգին խուփերէն դուրս կ'վարէր: Մեքենագործը սուլեց, կառավարման ուղի ընկաւ, և քիչ ատենէն անտեղի թռչաւ, իր սպիտակ մուխը ձիւներու մրրկին խառնելով:

Ֆիքս դորձակալը մնացել էր:

Քանի մը ժամ անցաւ. օդը շատ անշահ էր, ցուրտը կծու: Ֆիքս՝ կայարանին մէկ բազմոցին վրայ նստած՝ անշարժ կ'մնար: Տեսնողը պիտի կարծէր թէ կ'ննջէ: Տիկին Աուտա, հովիտ առ ոչ ինչ գրելով՝ իրեն տրուած սենեկէն ամէն վայրկեան դուրս կ'ելնէր: Քարափին ծայրը կ'դար, ձիւնաբեր փոթորկին մէջէն բան մը տեսնելու յոսով, կամելով թափանցել մէջն որ իր բռնաբարիքը կ'պարտէր հորիզոնը, ականջ տալով որ ձայն մը լսէ: Բայց ձայն, հողի չկար: Այն ատեն ներս կ'մտնէր սառնահար, որպէս զի քանի մը վայրկեան ետքը նորէն դայ, թէև միշտ վայրադարձ:

Իրկունը վրայ հասաւ: Փոքրիկ վաշտը չէր դարձած: Ո՞ր էր նոյն պահուն: Արդեօք Հնդկի վայրենիները դտե՞ր էր. արդեօք կռիւ մը տեղի տնեցե՞ր էր, թէ ոչ այս զննորները միգրացատ անապատին մէջ մուրեկով կ'թափառէին աննպատակ: Քիրնէյ ամրոցին հրամանատարը շատ անհանդիստ էր, թէև իր մտատանջութիւնը չէր ուղեր ցոյց տալ:

Գիշերը կոխեց, ձիւնն այնքան առատ չվազեց, բայց ցուրտն առելի սաստկացաւ: Ամենէն անվեհեր աչքը չէր կարող նկատել այս խառարին ամայութիւնն առանց երկիւղի: Գաշտովայրին վերայ կատարեալ լուսութիւն կ'տիրէր: Ոչ թունայ մը թիւր, ոչ վայրի կենդանոյ մ'անցքն այս անսահման անդորրութիւնը չէին վերցնել:

Բոլոր գիշերը՝ տիկին Աուտա՝ միտքը չարագուշակ նախազգացութեամբ լին, սիրտն անձկութեամբ համակուած՝ մարդայեանին եզրերը թափառեցաւ: Իր երեակայութիւնը զինք հեռու կ'տանէր և անհամար վտանգներ ցոյց կ'տար: Այս երկարատև ժամերուն մէջ ինչ դառն վիշտեր որ զլաց տիկին Աուտա կարելի չէ բացատրել:

Ֆիքս միշտ նոյն վայրն անշարժ կ'մնար, բայց այն ևս չէր քնանար: Քիչ մ'առաջ՝ մարդ մ'անոր մօտ եկել, հետն անգամ խօսել էր, բայց դորձակալը զանի ճամբեր էր՝ իր խօսքին բացասական նշանով մը պատասխանելէն ետեւ:

Գիշերն այսպէս անցաւ: Այդուն՝ արեղական կիսամութ սկսաւ առկը միգրացատ հորիզոնին վրայ երեցաւ: Սակայն աչքը հազիւ կարող էր երկու մղոնի չափ հեռուն նշմարել: Ֆիլիպս Ֆօկ և վաշտը հարաւային կողմը դիմել էին...: Հարաւը լիովին անապատ մ'էր: Նոյն պահուն առաւօտեան ժամն եօթն էր:

Հրամանատարն որ յետին ծայր մտայող կ'երեւէր, ինչ ընելէք չլիտէր: Պէտք էր արդեօք երկրորդ վաշտակ մ'առաջնոյն օգնութեան ուղարկել: Պէտք էր նոր մարդիկ զոհել արդէն ապարդիւն զոհող մարդիկն ազատելու աղօտ յոսով: Բայց իր վարանումն երկար չտեւեց, և իր տեղակալներէն մին կոչելով՝ շարժմամբ մը, հրաման կ'տար անոր որ դէպ 'ի հարաւ երթայ

խուզարկութիւն մ'ընելու, — երբ հրացանի ձայներ լսուեցան : Միմէ նշման մ'էր այս : Զինուորներն ամրոցէն դուրս նետուեցան, և կէս մղոն հեռուն փռքրիկ դունդ մը տեսան որ կանոնաւոր կերպով կ'յառաջանար :

Պ. Ֆօկ այս զնդին դուրսն անցած կ'քալէր, և իր քովէն կը դային Բասթարթու և միւս երկու ուղեւորները՝ որ Սիուքսներու ձեռքէն ազատեր էին :

Քիրնէյ ամրոցին հարաւային կողմը, տաս մղոնի չափ հեռու մեծ կալւ մը պատահեր էր : Վաշտին հասնելէն քիչ մ'առաջ՝ Բասթարթու և իր երկու ընկերներն արդէն զերենք պահպանող վայրենիներուն դէմ կ'կռուէին, և դադղեացին երեք հատը դէտին տապալեր էր բռնցի, երբ իր տէրն ու զինուորներն անոնց զօրավիզ հասան :

Ամենքն, ազատարար և ազատած, ցնծութեան աղաղակներով ընդունուեցան, և Ֆիլիաս Ֆօկ՝ բաժնեց զինուորներուն իր խոստացած տրիտուրը, մինչդեռ Բասթարթու կ'կրկնէր իւրովի, բաւական իրաւամբ :

«Ճշմարիտը, պէտք է խոստովանիլ որ իմ տիրոջս սուղի կը նստիմ» :

Ֆիքս՝ առանց բաւ մ'արտասանելու, Պ. Ֆօկին կ'նայէր, և նոյն պահուն դժուարին պիտի լինէր վերլուծել իր սրտին ներհակ տպաւորութիւնները : Իսկ տիկին Աուտա՝ Պ. Ֆօկին ձեռքը բռներ էր և իր ձեռաց մէջ կ'սեղմէր՝ չկրնալով խօսք մ'անդամ ըսել :

Սակայն Բասթարթու՝ գալուն պէս՝ շողեկաւ փնտուր էր կայարանը : Կարծէր թէ զայն պիտի գտնէ անդ, Օմահա գնալու կազմ ու պատրաստ, և կ'յուսար որ կարելի պիտի լինէր, կորսուած ժամանակը վերստին ձեռք ձգել :

«Շողեկաւ, շողեկաւ, պոռաց նա :

— Մեկնեցաւ, պատասխանեց Ֆիքս :

— Եւ յաջորդ շողեկաւ երբ պիտի անցնի, հարցուց Պ. Ֆօկ :

— Այս իրկունը միայն :

— Ա՛հ, պատասխանեց սարղապէս անդրդուելի ազատորդին :

ԼԱ

ՖԻԼԻՍ ԳՈՐԾԱԿԱԼԼԸ ՄՐՏԻ ՄՏՕԳ ՖԻԼԻԱՍ ՓՕԿԻ ՀԱՀՈՒՑ

ԿԾԱՌԱՅԻ

Ֆիլիաս Ֆօկ քսան ժամու չափ յապաղեր էր : Բասթարթու, այս յապաղման ակամայ պատճառը, յուսահատ էր : Իրօք, իր տիրոջ տունը տեղը փլեր էր :

Նոյն պահուն՝ Ֆիքս մօտեցաւ Պ. Ֆօկին, և՝ պինդ մ'անոր երեսը նայելով.

«Պարոն, իրա՞ն է որ չափազանց կ'շտապիք մեկնելու, հարցուց անոր :

— Հաստ իրաւ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ :

— Վ'կրկնեմ, վրայ բերաւ Ֆիքս : Միմէ այդչափ շահ ունիք Նոր-Եօքք գտնուելու, ամսոյս 11ին, երեկոյեան ժամն իննէն առաջ, որ Լիվրբուլի շողենալին մեկնելու ժամն է :

— Գերադոյն շահ մը :

— Եւ եթէ ձեր ուղևորութիւնն այս հնդկաց յարձակման պատճառաւ չընդհատեր, Նոր-Եօքք պիտի հասնէիք ամսոյս 11ին, առաւօտուն իսկ :

— Այո՛, շողենալէն տասն երկու ժամ առաջ :

— Լսա՛, ուրեմն քսան ժամ ետ մնացեր էք : Գօան և տասն երկուքին մէջ՝ ութ ժամու կորուստ կայ : Այս ութ ժամը շահիլ պէտք է : Միմէ կ'ուզէք այդ շահն ընելու փորձել :

— Հետիոտն, հարցուց Պ. Ֆօկ :

— Ո՛չ, բալիւրով, պատասխանեց Ֆիքս, առաջատուոր բալիւրով : Մարդ մ'առաջարկեց ինձ այս տեղափոխութեան միջոցը :

Այն մարդն էր որ գիշերն ոտիկանութեան դորձակալին խօսեր էր և Ֆիքս անոր առաջարկութիւնը մերժեր էր :

Ֆիլիաս Ֆօկ պատասխան չտուաւ Ֆիքսին, բայց Ֆիքս այն

մարդն անոր ցոյց տալով որ կայարանին առջև ժուռ կ'դար, ազատորդին անոր մօտ դնաց։ Պահ մ'ետքն՝ ֆիլիաս ֆօկ և այս Ամերիկացին՝ Մըաճ անուն, ֆիլինէյ ամրոցին ստորոտը շինուած հիւղ մը կ'մտնէին։

Անդ՝ Պ. ֆօկ բաւական զարմանալի կառք մ'աչքէ անցուց, տեսակ մը սնտուկ էր, երկու երկար հեծանի վրայ զրուած, առջևէն փոքր ինչ վեր ելած՝ բալետի մը պատուանդանին պէս, և որու վրայ հինգ վեց հողի կրնային նստիլ։ Առաջքը՝ սնտուկին մէկ երրորդ մասին վրայ խիստ բարձր կայմ մը կանդուն կ'երևէր, որու վրայ ահադին առադաստակալ մը կ'երկննար։ Այս կայմն որ մետաղեայ պարաններով ամրապինդ բռնուած էր, երկաթեայ մոյթ մը կ'կարկառէր՝ մեծածալ լաթ մը բառնալու համար։ Յետուստ՝ տեսակ մը թիաձե-դեկ (gouvernail-godille) կար որ բալետին ուղղելու կ'օգնէր։

Ինչպէս որ կ'տեսնուի, «լ-էի» (sloop, նաւ միկայմ) պէս կազմուած բալետի մ'էր։ Զմեռը՝ սառած դաշտավայրին վրայ՝ երբ շոգեկառնեքը ձիւներէն կ'արգիլուին, այս կառքերը չափազանց արագութեամբ ճամբորդութիւններ կ'ընեն, մէկ կայարանէ ուրիշ կայարան։ Այս իրաւ է որ շատ առադաստներ կ'բանան, արշալի նաւէն (cotre) աւելի առադաստներ ունեցող և շրջելու վտանգի մէջ ընկնող նաւ մը, և հոյն ետեէն ունենալով՝ մարդագետիններու երեսին վրայ կ'սահին՝ սրարշաւ շոգեկառուց հաւասար եթէ ոչ գերազանց արագութեամբ։

Քանի մը վայրկենի մէջ՝ Պ. ֆօկին և այս ցամաքի նաւակին տիրոջ հետ սակարկութիւն մ'եղաւ։ Հովը յաջող էր։ Արեւմուտքէն ուժղին կ'փչէր։ Զիւնը կարծրացած էր, և Մըաճ քանի մը ժամու մէջ Պ. ֆօկն Օմահա տանելու կ'խոստանար։ Անդ՝ շոգեկառները շատ և ճամբաները բազմաթիւ են, որ Շիքալիօ և Կորեօք կ'սանին։ Անկարելի բան չէր որ կորսուած ժամանակը ձեռք ձգեն։ Ուստի այս միջոցը փորձելու համար վարանիլ պէտք չէր։

Պ. ֆօկ չուղեց որ՝ բաց օլին և այն ցրաին որ թերևս տաժանելի պիտի դառնար արագութեամբ, տիկին Աուտան այս ուղեորութիւնն ընելով նեղուի, ուստի առաջարկեց անոր որ Բիլ-

նէյի կայարանը մնայ Բասթարթուի պահպանութեան ներքև։ Այս բարեսիրտ տղան աւելի լաւ ճամբով և աւելի նպաստաւոր պարագաներու մէջ նորատի աիկինն Եւրոպա տանելու հոգն իր վերայ պիտի առնուր։

Տիկին Աուտա մերժեց Պ. ֆօկէն բաժնուելու առաջարկութիւնը, և Բասթարթու այս որոշման վրայ շատ ուրախ եղաւ։ Արդարեւ՝ բնաւ չպիտի ուղեր իր մեծաւորէն զատուիլ քանի որ Բիքս անոր պիտի ընկերանար։

Դժուարին պիտի լինէր ըսել թէ այն միջոցին ոստիկանութեան մարդն ինչ կ'մտածէր։ Արդեօք ֆիլիաս ֆօկին վերադարձին վերայ իր համոզումը սարսե՛ր էր, թէ ոչ յետին ծայր վարպետորդի ապիւրատ մը կ'նկատէր զանի, որ իր աշխարհի պտղան աւարտելէն ետեւ՝ պիտի կարծէր թէ բոլորովին ապահովութեան մէջ պիտի դնուէր յԱնկլիա։ Կարելի է որ Բիքսին կարծիքը ֆիլիաս ֆօկին նկատմամբ փոխուէր էր։ Բայց դարձեալ հաստատ միտքը դրեր էր իր պարտաւորութիւնը կատարելու, և ամենէն աւելի անհամբեր կ'դառնէր իր բոլոր զօրութեամբը պնդել որ Անկլիա վերադառնան։

Ժամն ու թիւն՝ բալետի մեկնելու պատրաստ էր։ Ուղեորները — անպատեհ չէ ըսել նաւորդները — անոր մէջ կ'մտնէին և իրենց ճամբու վերաբրկունքով ամրապէս կ'փաթթուէին։ Երկու հատ ահադին առադաստները պարզած էին, և՛ հովին մղումով՝ կառը մէկ ժամուան մէջ քառսուն մղոն արագութեամբ պինդ ձեան վրայ կ'սահէր։

Քերնէյ ամրոցն Օմահայէն բաժնող հեռաւորութիւնն ուղիղ գծով շատ շատ երկու հարիւր մղոն է։ Եթէ հովը նոյն կերպով շարունակէր՝ այս հեռաւորութիւնը հինգ ժամու մէջ կրնային կտրել։ Եթէ դիպուած մը չպատահէր, կէսօրն ժամ մ'անցած՝ բալետին Օմահա հասած պիտի լինէր։

Ինչ անցք։ Ուղեորներն իրարու մօտ սեղմուած՝ չէին կարող խօսակցիլ։ Յօրտն որ արագութենէ սաստկացած էր, իրենց խօսքը պիտի կտրէր։ Բալետի դաշտին երեսը կ'սահէր այնպէս թեթեւ ինչպէս նաւ մը ծովուն երեսը — միայն ձիւններով։

Երբ երկիրը քերելով հովը կ'փչեր, կ'երևեր թէ բալխիրն առա-
գաստից ուժովն՝ որ ահադին առադաստակալի մը լայն թևերն էին,
դեմնէն վեր կ'ենէր: Մըտճ ղեկն 'ի ձեռին՝ ուղիղ դիծը կ'ըրու-
նէր և թխակի մը հարուածով՝ բալխիրին ըրած շեղումները կ'ուղ-
ղէր: Բոլոր առադաստները հովալիւր էին: Միջին եռանկիւնի ա-
ռադաստը բացուեր էր (perquer) և այլ ևս չէր ծածկուեր
պրիւնիւնով: Հայեկի կայմ մը բարձրացուցին, և կողմնակի կտաւ
մը հովէն ձկտելով՝ միւս առադաստից հաղորդեց իր զօրաւոր
մղումը: Կարելի չէր ճշգրտէս ստուգել բալխիրին արագութիւնը,
բայց անտարակոյս ժամը քառսուն մղոնէն պակաս չպիտի լինէր:

«Եթէ բան մը չկուորի, ըսաւ Մըտճ, պիտի հասնինք»:

Եւ Մըտճ պայմանեալ ժամուն հասնելու շահ ունէր, վասն զի
Պ. Փօկ՝ իր դրութեան հաւատարիմ, մեծ պարգև մը խոստանա-
լով անոր եռանդը կրկնապատկեր էր:

Մարդագետներ՝ զոր բալխիրն ուղիղ գծով կ'կտրէր, ծովու
պէս տափակ էր: Այնպէս կ'երևէր թէ սառնապատ ահադին լճակ
մ'էր:

Երկրին այս մասէն անցնող երկաթուղին հարաւային արևմը-
տեան կողմէն հիւսիսային արևմտեան կողմը կ'ենէր, Կրէնտ-Այ-
լէնտէն, Գոլումպոս, որ Նէպրապայի գլխաւոր քաղաքներէն մին
էր, Ըույլը, Ֆրէմօն և ապա Օմահա քաղաքներէն անցնելով:
Իր այս ուղևորութիւնն ընելու ատեն Բլէդ-Բիվրի աջ կողմէն
կ'ընթանար: Բալխիրն այս ճամբան կարճեցընելով՝ երկաթուղոյն
զծած աղեղին լարին վրայէն կ'սահէր: Վախ չունէր Մըտճ որ
Բլէդ-Բիվրէն արդիւուի, Ֆրէմօնի առջև ըրած փոքրիկ անկեան
վրայ, վասն զի իր ջրերը սառեր էին: Արեմն որ և է խոշորո-
տէ աղաւ էր ճամբան, և Ֆիլիպս Փօկ միայն երկու պարագայէ
կ'երկնէր. բալխիրն կազմածքին փնաս մը, հովին փոփոխիլը
կամ դադրիլը:

Բայց քաջին չէր մեղմեր: Ընդ հակառակն կ'աւելնար: Այն-
պէս կ'փչէր որ կայմը կ'ծուէր, թէ և երկաթէ պարանները զայն
ամրապէս կ'ըռնէին: Այս մետաղնայ թելերը՝ նուազարանի լարե-
րուն պէս, այնպէս կ'հնչէին որպէս թէ կնանտոց մ'այս ճօճում:

ները կ'զրդուէր: Ողբաղին ներդաշնակութեան մը մէջ բալխիրը
կ'սուրար յատուկ զօրութեամբ մը:

«Այս լարերն երաժշտութեան հինգերորդ և ութերորդ ձայնե-
րը կ'հնչեն», ըսաւ Պ. Փօկ:

Եւ այս ուղևորութեան ժամանակ միայն այս բառերն արտա-
սանեց: Տիկին Աուտա՝ մուշտակներու և ծածկոյթներու ներքե
խնամօք փաթթուած՝ կարելի եղածին չափ հովէն պառտապարուեր
էր:

Իսկ Բասբարթու՝ որու դէմքը մշուշապատ հորիզոնը մտնող ա-
րևուն սկաւառակին պէս կարմրեր էր, այս կծու օգը կ'ծծէր:
Անդդուելի վստահութեամբն՝ վերստին յուսալու սկսեւ էր:
Նոր-Խօրք առտու հասնելու տեղ իրկունը պիտի հասնէին, բայց
զարձեալ հնարին էր Լիվբուրի շոգենաւը չմկնած հասնէին:

Բասբարթու մեծ փափաք մ'ունէր նաև իր գաշնակից Ֆիքսին
ձեռքը սեղմելու: Չէր մոռնար որ նոյն ինք ոստիկանութեան մարդն
էր որ առադաստաւոր բալխիրը ճարեր էր, և հետևապէս Օմա-
հա պատեհ ժամուն հասնելու հնարը գտեր էր: Բայց՝ չդիտցուիր
քնչ նախազգացումով՝ իր սովորական զգուշաւոր ընթացքը պա-
հեց:

Այլ սակայն՝ բան մը կար որ Բասբարթու երբեք չպիտի մոռ-
նար, այսինքն՝ զոհողութիւնը զոր Պ. Փօկ՝ առանց դեղեկելու
յանձն առեր էր վայրենի հնդկաց ձեռքէն զինքն ազատելու հա-
մար: Այս նպատակաւ՝ Պ. Փօկ իր հարստութիւնը, իր կեանքը
... վտանգի դրեր էր: Ոչ, իր սպասաւորը բնաւ չպիտի մոռ-
նայ այս զոհողութիւնը:

Մինչդեռ ճամբորդներն այսպէս այլազան մտածութիւններ կ'ը-
նէին՝ ձիւնեղէն ահադին օթոցին վրայ կ'իծէր բալխիրը: Եթէ
սահանքէ, Լիվը-Պլիւ դետին ակունքէն անցնէր, ոչ որ կ'տես-
նէր: Մենակեալ սպիտակութեան մը ներքե անյայտ կ'մնային
դաշտերն ու սառակները: Դաշտավայրը լիովին ամայի էր: Տե-
սակ մ'անբնակ մեծ կղզի մը կ'յօրինէր Խունիւն-Բէսիֆիք ուղոյն
և Քիւրնէյը Ս. Ժողէվի միացընող ճիւղին մէջ: Չկար ոչ զիւղ
մը, ոչ կայարան մը, և ոչ իսկ ամրոց մը: Մերթ ընդ մերթ՝

փայլակի պէս ծուռումուռ ծառի մ'անցնիլը կ'տեսնէին, որու սպիտակ կմախքը հովէն կ'զալարէր: Երբեմն վայրի թռչուններու երամներ համաթիւ կ'սրանային: Երբեմն ալ խումբ խումբ բազմաթիւ դայլեր, վտիտ, սովալլուկ՝ կատաղի անօթութենէ մղեալ՝ բալտին հետ արագութեամբ կ'մրցէին: Այն ատեն Բասբարթուն՝ ընկնելով 'ի ձեռին՝ պատրաստ կ'գտնուէր ամենէն մօտաւորներուն վրայ հրազէնը պարպելու: Եթէ նոյն պահուն որ և է դիպուածով բալտիւրը կանկ առնուր, ուղեորներն այս վայրագ դիշակներնու կողմէն յարձակում կրելով խիստ մեծ վտանգի պիտի հանդիպէին: Բայց բալտիւրն անարդեւ կ'ընթանար, շուտ մը յառաջ կ'անցնէր, և քիչ ատենէն բոլոր ոռնացող երամակն ետե կ'մնար:

Մըտճ կէսօրին դիտեց քանի մը նշաններէ որ Բլադ դետին սառած ընթացքէն կ'անցնէր: Բան մը չըսաւ, բայց արդէն ստոյգ էր որ՝ քսան մղոն ևս գնալով՝ Օմահայի կայարանը պիտի հասնէր:

Եւ արդարեւ՝ ժամը մէկ չկար և արդէն այս ճարպիկ ղեկավարը՝ թիակը թողնելով՝ առագաստից չուանները կ'բռնէր և բոլորն ալ կ'ծալէր՝ մինչդեռ բալտիւրն իր անդիմադրելի մղումէն քշուելով՝ դեռ ևս կէս մղոն կ'քալէր անառաղաստ: Աերջապէս կայ առաւ, և Մըտճ՝ ձիւնափայլ տանեաց կոյտ մը ցոյց տալով՝ կ'ըսէր.

«Հասանք»:

Հասան, հասան ստուգիւ այն կայարանն որ, բաղմաթիւ շոգեկառներու շնորհիւ՝ Միացեալ-Նահանգաց արեւելեան երկրորդութուն հետ առօրեայ հաղորդակցութեան մէջ կ'գտնուի:

Բասբարթուն և Ֆիլքս վար ցատկեր էին և իրենց թմրած ծունկերը կ'ցնցէին: Պ. Ֆոկին և նորատի կնկան օդնեցին որ բալտիւրէն վար իջնեն: Ֆիլքս և Ֆոկ վեհանաճաքար վարձատրեց Մըտճը, որու ձեռքը՝ իբրեւ բարեկամ մը՝ սեղմեց Բասբարթուն, և ապա ամենքն Օմահայի կայարանը վազեցին:

Այս Նէպրասքայի կարեւոր քաղաքին մէջն է որ բուն Խաղաղական երկաթուղին կանկ կ'առնու, որ Միսսիսիբիի աւազանը

Մեծ-Ուկիանու հետ կ'կապէ: Օմահայէն Շիքակօ գնալու համար երկաթուղին՝ «Շիքակօ-Բօք-Այլէնտ-Բօս» անուամբ շիտակ արեւելեան կոյս կ'վազէ՝ յիսուն կայարանի հանդիպելով:

Ուղղակի շոգեկառը մեկնելու վրայ էր: Ֆիլքս և Ֆոկ և իր ընկերներն անմիջապէս վազեցին մօտան: Օմահայ քաղաքէն բան մը չէին տեսած. բայց Բասբարթուն ինքնին խոստովանեցաւ որ այս բանիս վրայ ցաւելու պէտք չկար և թէ նոյն միջոցին խնդիրը տեսնել էր այլ փութալ:

Այս շոգեկառը յետին ծայր արագութեամբ Այովա նահանգը մտաւ Քաուսարի-Պլեմֆէն՝ Մուաններուն, յԱյովա քաղաքը: Գիշերայն Միսսիսիբիէն կ'անցնէր 'ի Տէմբօրօ, և Ռօք-Այլէնտէն Իլլինուա կ'մտնէր: Հետեւեալ օրը՝ ամսոյն 10ին, երեկոյեան ժամը չորսին՝ Շիքակօ կ'հասնէր, որ արդէն իր աւերակներէն ելեր և Միլիքան լճին ափանց վրայ առաջինէն աւելի հոյակապ կանդնած էր:

Ինն հարիւր մղոն Շիքակօն Նոր-Եօքքէն կ'գատէ: Շոգեկառները պակաս չեն 'ի Շիքակօ. Պ. Ֆոկ իսկոյն մէկէն միւսն անցաւ: «Բիդսպրիկ-Ֆօրդ-Վէյն-Շիքակօ» երկաթուղւոյն կայտառ շոգեշարժը շուտ ընդ փոյթ ուղի ընկաւ, որպէս թէ հասկըցած լինէր որ պատուելի աղատորդին մեկնելու կ'շտապէր: Փայլակի պէս սրացաւ Էնտիանայէն, Օհիօյէն, Բենսիլվանիայէն, Նոր Ժէրսէյէն, հինօրեայ անուններ ունեցող քաղաքներ ետեւ թողնելով՝ որոց մէկ քանին փողոցներ և Քրօս-Էյներ ունէին, բայց դեռ տուններ չկային: Ի վերջէ Հիւդսօն երեցաւ, և դեկտեմբերի 11ին՝ երեկոյեան ժամը տասն մէկը քառորդ անցած՝ շոգեկառը կայարանը կանկ կ'առնուր, դետին աջ ափանց վրայ, նոյն իսկ Քուների շոգենաւուց նաւամատոյցին (pier) առջև, կամ իր բուն անուամբ «Բրիտանական և Հիւսիսային-Ամերիկեան արքունի թղթատարութեան շոգենաւ և ընկեր»:

Չայնա շոգենաւը՝ դէպ 'ի Լիվըրուլ ուղղեալ՝ քառսունը հինգ վայրկեանէ 'ի վեր մեկնէր էր:

ԼՔ

ՓԻԼԻՍՍ ՓՕԿ ՈՒՂՂԱԿԻ ՊԱՅՔԱՆ ՄԸ ԿՄԿՍԻ ՍԵՒ ԲԸՂԴԻՆ
ԴԷՄ

Կերեւէր թէ 2-րդ (ճեն) շոգենաւը մեկնելով իր հետը կ'տանէր Ֆիլիաս ֆօկին վերջին յոյսը :

Եւ իրաւի, Ամերիկայէն Եւրոպա երթեկող միւս բոլոր շոգենաւները, ինչպէս «Գաղղիական Անդրանտլանտեանի», «Ուայդ-Սգար-Լայնի» շոգենաւները, Իմանի Ընկերութեան, Համալուրկի գծինն և ուրիշ շոգենաւեր՝ Պ. ֆօկին նպատակին չէին կարող ծառայել :

Ստուգիւ՝ Բիբլիէ շոգենաւը, որ կ'վերաբերի «Գաղղիական Անդրանտլանտեան Ընկերութեան» — որուն նաւերն արագութեան կողմէ կ'հաւասարին և հանդիսանալով կողմէ կ'գերազանցեն անխտիր բոլոր միւս ընկերութեանց նաւերը — երբորդ օրը պիտի մեկնէր, այս է, ղեկտեմբերի 14ին : Գարձեալ՝ Համալուրկի Ընկերութեան շոգենաւերուն պէս՝ շիտակ Լիվրբուլ կամ Լոնտօն չէր երթար, այլ 'ի Հաւլը, և Հաւլըն 'ի Սառլամբրի յաւելական անցքը՝ Ֆիլիաս ֆօկին ուշացընելով՝ իր վերջին ճիւղներն 'ի դերե պիտի հանէր :

Իսկ Իմանի Ընկերութեան մէկ շոգենաւը՝ Բարէլէ-Կալա՝ անուն՝ երբորդ օրը պիտի ճամբայ ելնէր, ուստի անոր վրայ մտածել աւելորդ էր : Այս նաւերը յատկապէս գաղթականներ փխադրելու կ'որոշածուին, իրենց մեքենաները տկար են, թէ առադաստով և թէ շոգիով կ'նաւարկեն և իրենց արագութիւնը միջակ է : Նոր-Եօրքէն յԱնկլիա դնալու համար աւելի ժամանակ կ'անցընէին քան ինչ որ Պ. ֆօկին պէտք էր իր դրաւը շահելու համար :

Պ. ֆօկ այս ամէն պարապայից վերահասու եղաւ իր Պրօքլան

կարգալով, որ անդրովիկանեան նաւարկութեան երթեկութեան օրերը մանրամասն ցոյց կ'տար :

Բասթարթու բոլորովին յուսահատ էր : Քառսունը հինգ վայրկեան շոգենաւէն ուշ հասնելուն վրայ կ'կատղէր : Իրն էր յանցանքը, քանի որ իր տիրոջ օրհնելու տեղ՝ շարունակ անոր ճամբուն վրայ արդեւքներ կ'յարուցանէր : Եւ երբ ճամբորդութեան բոլոր դիպուածները միտքէն կ'անցընէր, և երբ բոլորովին 'ի զուր և իր շահուն համար վատնուած դումարները կ'հաշուէր, երբ կ'մտածէր որ այս ահադին դրաւը՝ աւելցընելով նաև այն ուղեւորութեան համար այնչափ անօգուտ ծախքերը՝ բոլորովին Պ. ֆօկին տունը տեղը կ'փէր, ինքզինքը կ'անիծէր :

Սակայն Պ. ֆօկ բնազանի չյանդիմանեց, և՛ անդրանտլանտեան շոգենաւուց նաւամատոյցէն հեռանալով՝ միայն սա խօսքն ըսաւ .

«Եկուր, վաղը հնար մը կ'գտնենք : Եկուր» :

Պ. ֆօկ, տիկին Աուտա, Ֆիքս և Բասթարթու Հիւստօնէն անցան՝ Ժէրսէյ Սիդիին մէջ, և կտաք մը հեծնելով՝ Ս. Նիքօլա օթեանը՝ 'ի Պրօպօլէ հասան : Իսկոյն անոնց սենեակներ տուին, և զիշերն անցաւ Ֆիլիաս ֆօկին համար կարճատև, որ խոր քուն մը քաշեց, այլ շատ երկայն՝ տիկին Աուտայի և իր ընկերներուն համար՝ որ իրենց մտայնութեան պատճառաւ չկրցան քնանալ :

Հետեւեալ օրը՝ ղեկտեմբերի 12ն էր : Գեկտեմբեր 12, առաւօտեան ժամը եօթէն՝ մինչև 21՝ երեկոյեան ժամն ութը քառսունը հինգ վայրկեան անցած՝ կ'մնար ինն օր տասն երեք ժամ և քառսունը հինգ վայրկեան : Ուստի՝ եթէ Պ. ֆօկ առջի օրը 2-րդ շոգենաւով մեկնէր, որ Բուենարի Ընկերութեան ամենէն արագընթաց նաւերէն մին էր, Լիվրբուլ և ապա Լոնտօն պիտի հասնէր պայմանեալ ժամանակին :

Պ. ֆօկ օթեանէն մինակն ելաւ, պատուիրելով սպասաւորին որ իրեն սպասէ, և տիկին Աուտային ձայն տայ կազմ ու պատրաստ գտնուելու :

Պ. ֆօկ Հուստօնի եղբրքը Գիմեց և քարափին կապուած կամ դետին մէջ երկաթ նետած նաւերուն մէջ՝ ճամբայ ելնելու պատրաստ գտնուողներն ու շի ու շով փնտուեց : Շատ նաւեր չուին դրօշն

ունենին և առաւօտեան մակընթացութեան ժամանակ բացն ելնելու կ'պատրաստուէին, վասն զի 'նոր-եօրքի այս ընդարձակ ու սքանչելի նաւահանգստին մէջ օր չանցնիր որ հարիւր նաւ աշխարհիս ամէն կողմերն երթալու համար ճամբայ չենեն. բայց շատերն առաւօտատար նաւեր էին, և ֆիլիսս ֆօկին չէին կրնար յարմարիլ:

Այս ազատորդին իր վերջին փորձին մէջ կարծես թէ անյաջող պիտի ելնէր, երբ Մարտկոցին առջև հարիւր քսան զրկաչափ հեռու պտուտակաւոր վաճառականի նաւ մը որ նուրբ ձկեր ունէր, իր վաւարանը յորդահոս մուկ հանելով ցոյց կ'տար որ նաւը ճամբայ ելնելու կ'պատրաստուէր:

Ֆիլիսս ֆօկ մակոյկ մը բռնեց, մէջը մտաւ և քանի մը թիակներ քանի մ'անդամ շարժեցան, և քիչ ատենէն մակոյկը Հանքէլէ-Կայի ելնարանը հասաւ, Հանքէլէ-Կա՛ որ երկաթէ դոգ ունեցող շոգենաւ մ'էր և վերին պատեանը փայտեայ էր:

Հանքէլէ-Կայի նաւապետը ներսն էր: Ֆիլիսս ֆօկ կամուրջն ելաւ և նաւապետին իմաց տուաւ: 'Նաւապետն իսկոյն ներկայացաւ:

Յիսուն տարեկան մարդ մ'էր, տեսակ մը ծովու դայլ, դէգ մարդ մ'որ անշուշտ անտանելի պիտի լինէր: Խոշոր աչք, ժանդոտ պղնձի դոյն, շէկ մաղ, ուժեղ կազմաճք ունէր — աշխարհի մարդու կերպարանէն բոլորովին զուրկ:

«Նաւապետը, հարցուց Պ. ֆօկ:

— Ե՛ս եմ:

— Լոնտօնցի ֆիլիսս ֆօկն եմ:

— Եւ ես, Գարդիֆցի Անդրէաս Սքիտի:

— Հիմակ ճամբայ պիտի ելնես . . . :

— Ժամէ մը:

— Ո՞ր կողմը պիտի ուղևորիս . . . :

— Պօրտօ:

— Հապա բեռդ ի՞նչ է:

— Կոպիճ ունիմ ամբարը: Բեռ չկայ, դատարկ կ'մեկնիմ:

— Նաւորդներ ունիս:

— Նաւորդ չունիմ: Երբէք նաւորդ չեմ առնուր: 'Նեղիչ և դատող ասլրանք մ'է այդ:

— Միթէ նաւդ լաւ կ'բալէ՞:

— Տասն մէկ տասն երկու մղոն ժամը: Հանրաճանօթ Հանքէլէ-Կան է:

— Կ'ուզե՞ս զիս Լիվրբուլ փոխադրել ուրիշ երեք հոգւոյ հետ:

— Լիվրբուլ. ինչո՞ւ Չինաստան չես ըսեր:

— Լիվրբուլ կ'ըսեմ:

— Ո՛չ:

— Ո՛չ:

— Ո՛չ: Պօրտօ զնալու կ'պատրաստուիմ, և Պօրտօ պիտի երթամ:

— Ի՛նչ վարձ որ տամ յանձն չե՞ս առնուր:

— Ի՛նչ որ տաս յանձն չեմ առնուր»:

'Նաւապետն այնպէս բացարձակ կերպով մերժեց որ պատասխան չէր տաներ:

«Բայց Հանքէլէ-Կայի նաւաստին . . . վրայ բերաւ ֆիլիսս ֆօկ:

— 'Նաւաստին, ես եմ, պատասխանեց նաւապետը: 'Նաւն իմն է:

— Վարձու կ'բանեմ զայն:

— Ո՛չ:

— Ծախու կ'առնում:

— Ո՛չ»:

Ֆիլիսս ֆօկ աննկուն մնաց: Սակայն այս կացութիւնը ծանրաւ կշիռ էր: 'Նոր-եօրքի մէջ չէր կարող շարժիլ ինչպէս 'ի Հօնկ-Գօնկ, Հանքէլէ-Կայի նաւապետը Գանթաթէի նաւատէրին չէր նմաներ: Մինչ ցայն վայր Պ. ֆօկի դրամն ամէն խոչ ու խուժ բարձեր էր: Այս անգամ դրամն ալ անզօր կ'դանուէր:

Սակայն Ատլանտեան Ովկիանոսէն նաւով անցնելու հնարը գտնել պէտք էր — միայն թէ օգապարիկով անցնելու միտէր — և այս ալ շատ վտանգալի պիտի լինէր, և միանգամայն անպորժադրելի: Սակայն կ'երեւի թէ ֆիլիսս ֆօկ խորհորդ մ'ունեցաւ, վասն զի նաւապետին ըսաւ.

«Լաւ ուրեմն, կ'ուզեն զիս Պօրտօ տանիլ:

— Ո՛չ, եթէ երկու հարիւր տօլար անգամ վճարելու լինիս:

— Երկու հազար (10,000 ֆրանք) կ'առաջարկեմ:

— Մարդո՞ւ գլուխ:

— Մարդու գլուխ:

— Եւ չորս հոգի էք:

— Զօրս հոգի»:

Սրիտի նաւապետը սկսաւ ճակատը քերել որպէս թէ կաշին քերթել ուզէր: Աւթ հազար տօլար շահ կար, առանց իր ուղեւորութեան նպատակը փոխելու, և այս բաւական զօրաւոր փաստ մ'էր որ նաւորդներու դէմ ունեցած հակակրօթիւնը մէկդի թողու: Գարձեալ, երկու հազար տօլար վարձ վճարող նաւորդներ՝ այլ ևս նաւորդներ չեն, այլ թանկագին վաճառք:

«Ժամէ իննին պիտի մեկնիմ, ըսաւ պարզապէս Սրիտի նաւապետը, և եթէ դու և քու կիներդ աստ գանուիք. . . :

— Ժամէ իննին նաւը պիտի լինինք», պատասխանեց նոյնչափ պաղուծեամբ Պ. Ֆօկ:

Ժամէ ութ ու կէս էր: Հանրէկոյէն ելնել, կառք մտնել Ս. Նիքօլա օթեանը դնալ, տիկին Առտան, Բասթարթուն և նոյն իսկ անբաժանելին Ֆիքսը՝ առնելը, որու շնորհ մը կ'ընէր հետն առնելով, այս ամէն գործողութիւնները կատարեց Պ. Ֆօկ իրեն յատուկ հանդարտութեամբ որով ամէն պարագայի մէջ կ'շարժէր:

Այն միջոցին որ Հանրէկոյէն կ'պատրաստուէր՝ չորս ճամբորդներն ալ նաւն էին:

Երբոր Բասթարթուն իմացաւ թէ քանիի պիտի նստէր այս վերջին ուղևորութիւնը, այնպիսի «ո՛չ» մ'արձակեց երկայնատե՝ որով երաժշտական աստիճանին բոլոր կիսաձայնից ստորին թելերը կ'ընտան:

Իսկ Ֆիքս զործակալին դալով՝ ըսաւ նա իւրովի որ անշուշտ Անկլից պանքան այս գործէն բոլորովին անմիաս չպիտի ելնէր: Արդարեւ՝ եթէ պայմանեալ նպատակին հասնելն և ենթադրելով որ Պ. Ֆօկ դեռ ևս քանի մ'ափ ոսկի ծովը չպիտի նետէր, եօթն հազար ոսկիէն աւելի զրամատումներուն պարկէն պակօած պիտի լինէր:

ԼԳ:

ՖԻԼԻԱՍ ՓՕԿ ԾԱՆՐ ՊԱՐԱԳԱՅԻՑ ՄԷՔ ԻՐ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒ-

ԹԻԻՆԸ ԿՅԱՅՏՆԷ:

Ժամ մ'ետք՝ Հանրէկոյէն շոգենաւ Հուտորնի մուտքը նշանակող փարոսէն կ'անցնէր, Սէնտի-Հուքի հրուանդանէն կ'դառնար և բաց ծովը կ'մտնէր: Յերեկը՝ Լօնկ-Այլէնտի երկայնքն ընթացաւ՝ Ֆայր-Այլէնտի բացը, և արագօրէն արեւելեան կոյս սրացաւ:

Հետեալ օրը՝ դեկտեմբեր 13ին, մարդ մը վերնակամուրջն ելաւ շոգենաւն ուղղելու: Իրաւի, ընթերցողը պիտի կարծէ թէ այս մարդը Սրիտի նաւապետն էր: Ամենին: Նոյն իսկ Պ. Ֆիլիաս Ֆօկն էր:

Իսկ Սրիտի նաւապետն իր սենեկին մէջ կը պակով փակուած կ'մնար և ներքին բարկութեամբ մ'այնպէս զայրագին կ'ուռար որ մինչև խելացնորութեան կ'հասնէր:

Նաւուն մէջ անցած դարձածը շատ պարզ էր: Ֆիլիաս Ֆօկ Լիվրբուլ գնալ կ'ուզէր, նաւապետը չէր կամեր անդ գնալ: Այն ատեն՝ Ֆիլիաս Ֆօկ Պօրտօ երթալու առաջարկութիւնն ընդունեց էր, և երսուն ժամէ հետէ որ շոգենաւն էր՝ այնպէս իր զրամատումներովը լաւ գործ տեսեր էր, որ նաւաղ, նաւորդ և փոսւլաւ — փոքր ինչ մաքսանենդ նաւաղ մ'որ նաւապետին հետ հաշտ չէր — բոլորովին իրեն անձնատուր եղան: Եւ ահա այս պատճառաւ Ֆիլիաս Ֆօկ՝ Սրիտի նաւապետին տեղը կ'նստաւարէր, այս պատճառաւ նաւապետն իր խցկին մէջ փակուած կ'մնար, և այս պատճառաւ Հանրէկոյէն դէպ ի Լիվրբուլ կ'դիմէր: Պ. Ֆօկին նաւապետը տեսնողն իսկոյն պիտի ակներե տեսնէր որ Պ. Ֆիլիաս Ֆօկ երբեմն նաւաստի եղած էր:

Արդ՝ այս արկածն ինչ վախճան պիտի առնուր՝ վերջէն պիտի

խմանանք : Իրաւ է որ տիկին Առտա՝ թէև չէր յայտնէր , մեծ մտատանջութեան մէջ կ'դռնուէր : Ի սկզբան ֆիքս բոլորովին ապշեր մնացեր էր . իսկ Բասբարթու պարզապէս պաշտելի կ'ըլլա- նէր ֆիլիսա ֆօսկին ընթացքը :

«Տասն մէկէն մինչև տասն երկու մղոն կ'ըլլէ» , ըսեր էր Սրի- տի նաւապետը . և արդարև Հանքէլեֆայն այս միջին արաղուծիւնը պահելով կ'շարունակէր իր ճամբան :

Ուրեմն եթէ — զեռ քանի՞ քանի եփէններ կան արդեօք — ու- րեմն եթէ ծովը սաստիկ չալեկոծէր , եթէ հոյն արեւելեան կող- մը չգառնար , եթէ նաւուն վնաս մը չսպառազէր և ոչ գիպուած մը մեքենային , Հանքէլեֆայն գեկտեմբեր 12էն մինչև 21ը հաշուե- լով ինն օրուան մէջ պիտի յաջողէր Նոր-Եօքքը Լիվորբուլէն զատող երեք հազար մղոն տեղը կտրել : Իրաւ է որ եթէ մի ան- գամ նպատակին հասնէր՝ Հանքէլեֆայն դործը՝ Պանքայի դործին հետ խառնուելով՝ Պ. ֆօսկին կարծածէն աւելի մեծ փորձանք մը կրնար բերել զլիսուն :

Առաջին օրերը նաւարկութիւնը խիստ յաջող գնաց : Ծովը շատ ալեկոծ չէր , հովը միշտ հիւսիսային արեւելեան կողմէն կը փչէր . առադասաները բացուեցան և Հանքէլեֆայն իբրև սրտթե (gôeletie) և ճշմարիտ անդրանտլանտեան երկկայմ մը քալեց :

Բասբարթու ուրախութենէ կ'թուէր : Իր տիրոջ վերջին քա- ջադործութիւնը՝ որու հետեանքը չէր կամեր տեսնել , իրեն ե- ուանդ ու խանդ կ'ազգէր : Երբեք նաւաղն իրեն պէս զուարթ և թեթեւաշարժ տղայ մը չէր տեսած : Տեսակ տեսակ բարեկամա- կան ցոյցերով և մարմնամարզական թուիչքով նաւաստին կ'ըլուար- ճացընէր և կ'զարմացընէր : Ընտիր ընտիր անուններ և զմայ- լելի ըմպելիներ կ'շաղկէր անոնց : Իրեն համար՝ նաւաղը՝ իբրև ազատորդիներ կ'գործէր և փռավաւներն իբրև գիյցազուներ կը վառէին փուռերը : Իր զուարթ , խիստ զիւրաշաղորդ բնաւորու- թիւնն ամենուն սիրտը կ'ըմպէր : Մուցեր էր անցեալը , տաղու- կալի ժամերը , վտանգները : Ամառէր միայն այն նպատակին վը- րայ , որու հասնելու մօտ էին , և ատեն ատեն անհամբերութեամբ կ'մրկէր , որպէս թէ Հանքէլեֆայն փուռերէն կ'վառէր : Նաև շատ

անգամ՝ այս բարեսիրտ տղան ֆիքսին բոլորտիքը կ'դառնար . կը նայէր անոր նայուածքով որ «շատ բան կ'նշանակէր» բայց անոր չէր խօսեր , վասն զի այս երկու հին բարեկամներու մէջ այլ ևս մտերմութիւն չկար :

Սակայն պէտք է ըսել որ ֆիքս այս անցած դարձած բաներու խելք չէր կրնար հասցընել : Հանքէլեֆայն զբաւումը , նաւաղին դնումը , վարպետ նաւապետի մը պէս նաւ վարող այս ֆօսկը , բո- լոր այս բաներն իր միտքը կ'շփոթէին : Այլ ևս ինչ մտածե- լիքը չդիտէր : Բայց վերջապէս՝ յիսունը հինգ հազար ոսկի դող- ցող անձ մը կրնար շատ զիւրութեամբ նաւ մ'ալ զողնալ : Եւ ֆիքս սկսաւ բնապէս խորհիլ որ Հանքէլեֆայն ֆօսկին առաջնորդու- թեամբ , բնաւ Լիվորբուլ չէր երթար , այլ աշխարհիս մէկ խոր- ջը՝ ուր զողը ծովահէն գառնալով՝ հանդիստ և ապահով կեանք մը պիտի վաթէր : Այս ենթադրութիւնը , պէտք է խոստովանիլ , շատ հաւանական կ'թուէր , և ոստիկանութեան մարդը սկսեր էր իրօք զղջալ որ այս դործին մէջ մտեր էր :

Իսկ Սրիտի նաւապետը շարունակ իր խցիկին մէջ կ'ոռնար , և Բասբարթու՝ որ անոր կերակուրը հոգալու պաշտօնն ունէր , մեծ զրուշտութիւններով զայն կ'կատարէր , թէև շատ կորովի էր : Պ. ֆօսկ , ինք՝ այնպէս կ'վարուէր որպէս թէ նաւուն մէջ նաւապետ մը չկար :

Ամսոյն 13ին՝ Նոր-Երկրի ետեի կողմէն անցան : Ասոնք վտան- գաւոր ափունք են : Մանաւանդ ձմեռը՝ մէղն անպակաս է , մրրիկ- ները զարհուրելի : Առջի օրէն՝ օդաչափն յանկարծ իջնելով՝ ցոյց կ'տար որ մթնոլորտին մէջ մօտալուտ փոփոխութիւն մը պիտի պատահէր : Արդարև՝ զիշերայն՝ օդն այլայլեցաւ , ցուրտն աւելի բուռն դարձաւ և հովը սկսաւ հարաւային արեւելեան կողմէն փչել :

Այս ձախող պարագայ մ'էր : Պ. ֆօսկ իր ճամբէն չշեղլու համար , հարկ սեպեց առադասաները՝ ձալել և շողին աւելցը- նել տալ : Այլ սակայն նաւուն ընթացքը թուլցաւ , ծովուն վրդով- ման պատճառաւ , որու երկար ալիքը նաւուն քիթը (étrave) կը բախէին : Բուռն շարժումներով վեր վար կ'ենէր կ'իջնէր նաւն և իր արաղութիւնը կ'արգիլուէր : Գամին փոքր առ փոքր մրրկա-

յոյզ հովի կ'դառնար, և արդէն կ'գուշակուէր որ Հանրէկոս աւելաց վրայ չպիտի կարենար իր ընթացքը պահել: Արդ՝ եթէ խոյս տային՝ վտանգաւոր հետեանօք լի անծանօթի մը պիտի գիմէին:

Բասբարթուն գէմքն երկնից հետ մթադնեցաւ, և երկու օր սոսկալի անձկութիւններ կրեց պարկեշտ աղան: Բայց Գիլիաս Գօկ յանդուգն նաւորդ մ'էր, որ կարող էր ծովուն գէմ ողորկել, և միշտ անխտոր շարունակեց՝ առանց շողիին զօրութիւնը մեղմելու անդամ: Հանրէկոս՝ երբ կոհակներէն վեր ելնել անկարելի դրտնէր, անոնց մէջէն կ'սուրար և իր կամուրջը լիովին կ'ողորէր, բայց վերջապէս կ'սահէր կ'անցնէր: Երբեմն ալ պտուտակաւորը ջրէն դուրս կ'երէր, օղը ծեծելով իր մոլեղին թևերով՝ երբ ջրային լեռ մը նաւուն խելքը կոհակներէն վեր կ'հանէր, Բայց նաւը միշտ իր յառաջակողման մասով կ'քալէր:

Սակայն հովը կարծուածին չափ չսաստկացաւ: Ժամն իննըսուն մղոն արագութեամբ անցնող մրրիկներէն չէր: Բաւական ուժգին էր հովը, բայց գծադղաբար հարաւային արևելեան կողմէն յամառութեամբ փչեց և թոյլ չտուաւ որ առադաստ բանան: Եւ սակայն՝ ինչպէս որ պիտի տեսնենք, շատ օղտակար պիտի լինէր եթէ շողիին աջակից լինէր հովը:

Գեկտեմբերի 16ին, Լոստօնէն մեկնելէն ի վեր՝ եօթանասուն հինգերորդ օրն էր: Ըստ ինքեան՝ Հանրէկոս այնքան ծանր յապաղում մը չունէր: Աւելորդութիւնը դրեթէ կ'իստովին աւարտեր էր, և ամենէն գէշ եղբքէն անցեր էր: Եթէ ամառ լինէր՝ տարակոյս չպիտի մնար յաջողութեան վրայ, բայց ձմեռը՝ գէշ եղանակին հարուածներուն ենթակայ կ'մնար նաւ մը: Բասբարթուն գեռ կարծիք մը չէր յայտնէր: Ի ներքուստ յոյս ունէր, և՛ եթէ հովը չօղնէր, գէթ շողիին վրայ կ'յուսար:

Արդ՝ նոյն օրը՝ կամրջին վրայ ելնելով մեքենադործը՝ Պ. Գօկին հանդիպեցաւ՝ և բաւական աշխուժով անոր հետ խօսակցեցաւ:

Առանց պատճառն ըմբռնելու — անշուշտ նախապաշարմով մը — Բասբարթուն անորոշ անհանգստութիւն մը զղաց: Իր ականջին մէկը յօժարակամ պիտի տար որպէս զի միւսողն այն տեղ խօսուածը մտիկ ընէր:

Սակայն քանի մը բառեր լսեց, և ի մէջ այլոց այս հետեւեալ բառերը.

«Միթէ ըսածիդ վրայ ստոյգ ես:

— Ստոյգ եմ, պարոն, պատասխանեց մեքենադործը: Մի մոռնաք որ մեր չուէն ի վեր՝ մեր բոլոր փուռերը կ'վառենք, և եթէ քիչ կրակով, Նոր-Եօրքէն Պօրտօ գնալու համար ածուխ ունէինք, բաւական չունինք շոթեպէն» (à toute-vapeur) Նոր-Եօրքէն Լիվրբուլ գնալով:

— Պիտի խորհիմ, պատասխանեց Պ. Գօկ:

Բասբարթուն բանը հասկըցեր էր: Անհարկին մտաւորաբար թեամբ պաշարուեցաւ:

Քիչ ատենէն ածուխը պիտի հասնէր:

«Ա՛հ, թէ որ իմ տէրս այս դժուարութեան առաջն ալ առնուէր, ըսաւ իւրովի, արդարեւ երևելի մարդ մը պիտի լինի»:

Եւ Ֆիքսին հանդիպելով՝ չհամբերեց և այս ծանր վիճակն աւնոր բացատրեց:

«Ուրեմն, պատասխանեց անոր դործակալը սեղմեալ ախանձերով, միթէ կարծես թէ Լիվրբուլ կ'երթանք:

— Տէ՛ր վկայ: Հապա ո՛ր:

— Ապու՛շ մարդ, պատասխանեց դործակալը, որ հեռացաւ ուսերը բարձրացնելով:

Բասբարթուն այս ածականին փոխադէմ լաւ մը պիտի թողարկէր դործակալը, թէև անոր բուն իմաստը չէր կրնար ըմբռնել, բայց մտածեց որ անբաղդ Ֆիքս յուսաբեկ, իր ինքնասիրութիւնը շատ վերադրուած պիտի լինէր, աշխարհիս բոլորտիքն ընդունայն շրջելով անճարակութեամբ պարկեշտ մարդու մ'ետեւէն, ուստի անոր ներքեց:

Արդ՝ Ֆիլիաս Գօկ ինչ միջոց պիտի դործածէր. դժուարին էր այս երևակայելը: Սակայն կ'երևի թէ մաղձոտ ազատորդին ուրոշում մ'ըրած էր, վասն զի նոյն իրկունն իսկ մեքենադործը կանչել տալով՝ անոր ըսաւ.

«Կրակը շատցուր և ճամբադ շարունակէ անդուլ մինչև որ ածուխը լիովին հասնի»:

«Քանի մը վայրկեան ետք՝ Հանրէկէային ծխահանը հեղեղի պէս մուխ կ'ժայթքէր :

Ուստի նաւը շողեպնդ վազել սկսաւ , բայց ինչպէս որ արդէն մեքենադործն իմաց տուեր էր , երկու օր ետք՝ ամսոյն 18ին , կրկնեց որ ածուխը նոյն օրը պիտի հասնէր :

«Կրակը միշտ վառ և նոյն աստիճանը թող պահուի , պատասխանեց Պ. Ֆօկ : Մանաւանդ թող կաթսային շողին աւելի ծանրացրենք» :

Այն օրը՝ կէսօրին՝ Պ. Ֆօկ՝ նաւուն շաւիղն ու դիւրքը հաշուելէն ետեւ՝ Բասթարթուն կանչել տուաւ , և պատուիրեց անոր որ երթայ Սքիտի նաւապետն իրեն բերէ : Ասով վազրի մը շղթաները քակելու չափ հրաման մը տուած եղաւ Պ. Ֆօկ այն բարեւտիւր տղուն , որ խելաց բարձրաւանդն (dunette) իջաւ , ըսելով .

«Ճշմարիտը նաւապետը պիտի կատուի» :

Իբրաւի , քանի մը վայրկեան ետք՝ աղաղակներ ու լուտանք արձակելով՝ բարձրաւանդին վրայ ռումբ մը կ'ղար : Այս ռումբը Սքիտի նաւապետն էր : Ինքնայայտ էր որ այս ռումբը պիտի պայթէր :

«Ուր ենք» , այս եղաւ նաւապետին առաջին խօսքն զոր՝ բարեւտիւրէն հեղձամղձուկ եղած՝ արտասանեց , և ստուգիւ՝ եթէ այս խեղճ մարդը փոքր ինչ կաթուածի հակում ունենար , նոյն տեղը պիտի մնար անկենդան :

«Ուր ենք , կրկնեց նա կապուտակ դէմքով մը :

— Լիւրբուլէն եօթը հարիւր եօթմաստուն մղոն* (300 փարսա) պատասխանեց Պ. Ֆօկ անդրդուելի հանդարտութեամբ մը :

— Ծովահէն , զոչեց Անդրէաս Սքիտի :

— Ես քեզ կանչել տուի , պարոն . . . :

— Ծովահէն :

* Պաղղիարէն mille չափը մղն թարգմանեցինք . իսկ lieue փարսա : Առաջինն աւելի կարճ է քան միւսը : Ամեն երկիր իրեն յատուկ ցամաքի ու ծովու չափն ունի : Անկլիական ծովային մղոնն է՝ 1085 մեդր . թուրքիոյ 1047 մեդր . իսկ ծովային մէկ փարսաքը գաղղ . 5555 մեդր . անկլիական 5569 մեդր :

— . . . Պարոն , վրայ բերաւ Ֆիլիաս Ֆօկ , որպէս զի խնդրեմ որ նաւը ինձի ծախես :

— Ո՛չ , կայծակներ թափին զլուխս , ո՛չ , չեմ ծախեր :

— Վասն զի պիտի ստիպուիմ զայն այրելու :

— Իմ նաւս պիտի այրեն :

— Այո՛ , զոնէ վերի մասերը , վասն զի այրելիք չունինք :

— Իմ նաւս պիտի այրեն , զոչեց Սքիտի նաւապետը , որ վանկերն անդամ արտասանելու ալ կարողութիւն չունէր : Իմ նաւս , որ յիսուն հազար սոլար (250,000 ֆրանք) կ'ամէ :

— Աւասիկ քեզի վաթսուն հազար (300,000 ֆրանք) , պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ , զրամատոմներու ծրար մը տալով նաւապետին :

Այս առաջարկութիւնը հրաշալի ներդործութիւն մ'ըրաւ Սքիտի նաւապետին վրայ : Ամերիկացի չէր այն մարդն որ վաթսուն հազար սոլարի տեսքէն քիչ շատ չայլայլէր : Նաւապետն իսկոյն իր զայրոյթը , իր բանտարկութիւնը , իր տրտունջներն իր նաւորդին գէմ՝ մոռցաւ : Իր նաւը քսան տարուան հին էր : Այս սակն ոսկի գործ մը կրնար լինիլ . . . : Արդէն ռումբը չափաւ պայթէր : Պ. Ֆօկ անոր պատրոյզը խլեր էր :

«Եւ միթէ երկաթի պատեանն ինձի պիտի մնայ , ըսաւ նա մեղմացած ձայնով մը :

— Երկաթէ պատեանն ու մեքենան , պարոն : Միթէ կ'հաւանիս :

— Կ'հաւանիմ» :

Եւ Սքիտի նաւապետը , զրամատոմներուն ծրարն առնելով՝ համբոյց և զայն իր դրպանին մէջ մղեց :

Այս խօսակցութեան ժամանակ Բասթարթուի երեսը մոխիր դարձեր էր : Իսկ Ֆիքս՝ քիչ մնաց որ կաթուածահար պիտի մնար : Շուրջ քսան հազար ոսկի վճարելէն ետեւ՝ այս Ֆօկը դարձեալ նաւը ծախողին պիտի տար , պատեանն ու մեքենան , այսինքն՝ դրութէ բոլոր նաւը : Իբրաւ է որ Պանքայէն զողջուած զումարը յիսունը հինգ հազար ոսկիի կ'հասնէր :

Երբոր Սքիտի նաւապետը ստակը դրպանեց .

«Պարոն , ըսաւ անոր Պ. Ֆօկ , մի՛ զարմանար ընաւ այս իմ

ընթացքին վրայ : Գիտցիր որ քսան հազար ոսկի պիտի կորուսեմ եթէ գեկտեմբերի 21ին, երեկոյեան ժամն ութը քառասունը հինգ վայրկեան անցնելով՝ Լոնտոն չգտնուիմ : Արդ՝ Նոր-Էօրքի շոգենաւին չիրցայ հասնիլ, և սրովհետեւ կ'մերժէիր զիս Լիվըրքուլ տանիլ . . . :

— Եւ շատ աղէկ ըրի, զեհենի սատանաները վկայ, զոչեց Սքիտի նաւապետը, քանի որ ասով քառասուն հազար տօլար կը շահիմ » :

Ապա, աւելի ծանր ձայնով, յարեց .

« Բան մ'ըսեմք քեզի, նաւապետ . . . » :

— Ֆօկ :

— Նաւապետ Ֆօկ, լաւ ուրեմն, քիչ շատ Եանքիի բնութիւն ունիս » :

Եւ իր նաւորդին իբրեւ գովեստ այս ըսելէն ետեւ՝ կ'հեռանար անկից, երբ Ֆիլիաս Ֆօկ անոր ըստ .

« Այժմ այս նաւն իմն չէ » :

— Անշուշտ. զոյէն մինչև կայմերուն ծայրը, ինչ որ փայտ է քուկի է, պայմանը դիտես :

— Շատ լաւ : Ներքին տախտակամանները քակել տուր, և այդ բեկորներով փուռը սաստիկ վառել տուր » :

Գիւրին է երեակայել թէ շոգին բաւական ճնշման ներքեւ պահելու համար ո՛րքան չոր փայտ սպառել պէտք եղաւ : Այն օրը՝ բարձրաւանդը, շրջանակները, խցիկները, օթեակները, ներքին կամուրջը, բոլորն ալ փուռը նետուեցան :

Հետեւեալ օրը՝ գեկտեմբերի 19ին, կայմերն այրեցին, նոյնպէս փայտակերպող (drôme) և եղենայ գերանները : Այսմբը վար առին, և տապարներով կտոր կտոր ըրին : Նաւաստին անհաւատալի եռանդով կ'աշխատէր : Բասթարթուն՝ տաշելով, կտրելով, սղոցելով, տան մարդու գործ կ'տեսներ : Կործանելու կատաղութիւնը բռներ էր :

Հետեւեալ օրը, գեկտեմբերի 20ին, նաւուն պատնէշները, փայտեայ որմները, խել մը տախտակներ, կամրջին մէկ մասը՝ բոցերը լափեցին : Այնուհետեւ Հանքիէ-դա հարթ հաւասար նաւ մ'էր լատ,

տակամրջի պէս : Բայց այն օրը՝ հեռուէն տեսնուեցաւ Իրլանտայի եղերքն և Ֆասդէի լոյսերը :

Սակայն՝ երեկոյեան ժամը տասին, նաւը Գուինսդաունի հանդէպն էր : Ֆիլիաս Ֆօկ՝ Լոնտոն հասնելու համար՝ լոկ քսան չորս ժամու կարօտ էր : Արդ՝ այսչափ ժամանակ բաւական էր Հանքիէ-դային Լիվըրքուլ հասնելու — շոգեպինդ քաշելով խիկ : Եւ սակայն այս յանդուգն ազատորդին շոգիէ՝ զուրկ պիտի մնար :

« Պարոն, ըսաւ անոր այն ատեն Սքիտի նաւապետը՝ որ սկսեւ էր Պ. Ֆօկին խորհրդոց համակիր երեւելու, ճշմարիտը քու վրայ կ'ցաւիմ : Ամէն ինչ քեզի գէմ է : Գեւ ևս Գուինսդաունի առջևը կ'գտնուինք » :

— Ա՛հ, ըրաւ Պ. Ֆօկ, Գուինսդաունն է այս քաղաքն որաւ լոյսերը կ'նշմարենք :

— Այո՛ :

— Կրնա՞նք նաւահանգիստը մտնել :

— Ժամն երեքէն առաջ, ո՛չ : Միայն մակընթացութեան ատեն :

— Սպասէ՛նք, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ հանդարտօրէն, առանց իր գէմքին վրայ ցոյց տալու որ՝ ծայրադոյն ներշնչութեամբ մը, ներհակ բաղդին յաղթելու փորձ պիտի փորձէր :

Իրաւի, Գուինսդաուն Իրլանտայի ծովափին մէկ նաւահանգիստն է, ուր՝ Միացեալ-Նահանգաց կողմէն եկող ճամբորդները՝ իրենց նամակաց ծրարն անցնելու ատեն կ'թողուն : Այս նամակները՝ միշտ պատրաստ դնուող թղթատար շոյեկառները կ'առնուն և Տըպլին կ'տանին : Այս քաղքէն ալ՝ խիստ արագընթաց շոյենաւերու միջոցաւ Լիվըրքուլ կ'հասնին — այսպէս նաւային ընկերութեանց ամենէն սրընթաց նաւերէն տասն երկու ժամ՝ առաջ անցնելով :

Ֆիլիաս Ֆօկ՝ Ամերիկայի սուրհանդակին այս վաստակած տասն երկու ժամը շահելու մտածեւ էր : Փոխանակ՝ Հանքիէ-դա նաւով հետեւալ իրիւնը Լիվըրքուլ հասնելու, կէսօրին պիտի հասներ, և հետեւապէս ժամանակ պիտի ունենար Լոնտոն դառնալու երեկոյեան ժամն ութն ու քառասունը հինգ վայրկեանէն առաջ : Առաւօտեան ժամը մէկին մօտ՝ Հանքիէ-դա մակընթացութեամբ Գուինսդաուն կ'մտնէր, և Ֆիլիաս Ֆօկ Սքիտի նաւապետին ձեռքի ուժ-

վին սեղմումն ընդունելէն ետե՛ զանի իր նաւուն մերկ կմախքին վրայ կ'ընդունը, թէեւ տակաւին ծախած զնոյն կէսը կ'ընենէր:

Նաւորդներն իսկոյն ցամաքն ելան: Ֆիքս՝ նոյն պահուն՝ Պ. ֆօկը ձերբակալելու վայրայ փափաք մ'ունեցաւ: Բայց չձերբակալեց, և ինչո՞ւ համար: Իր մտքին մէջ ի՞նչ պայքար կ'անցնէր: Արդեօք Պ. ֆօկի վրայ իր յոռի դաղափարը շակե՞ր էր: Արդեօք կ'հասկընար վերջապէս որ սխալեր էր: Դարձեալ՝ Ֆիքս Պ. ֆօկին օձիքը չթողուց: Այլ անոր հետ, տիկին Աուտայի, Բասթարթուն հետ, որ անհամբերութենէ կ'մաշէր, քուխնդառանի շոգեկաւը կ'մտնէր առաւօտեան ժամը մէկ ու կէսին, Տըպլին կը հասնէր լուսնալուն, և անմիջապէս կ'մտնէր այն շոգենաւուց մէկուն մէջ — պողովատիկ ճշմարիտ խողովակ մը, բոլորովին մեքենաշէն — որ ալեաց վրայ ելնելու անդոսնելով՝ շարունակ անոնց մէջէն կ'սրանան:

Դեկտեմբերի 24ին՝ կէսօրին քսան մնալով՝ ֆիլիսա ֆօկ վերջապէս Լիվրբուլի քարափը կ'իջնէր: Միայն վեց ժամով Լոնտօնէն հեռու կ'դտնուէր:

Բայց նոյն պահուն՝ Ֆիքս անոր մօտեցաւ, ձեռքն անոր ուսին վրայ դրաւ, և իր հրամանագիրը ցոյց տալով,

«Մի՛թէ գտնէք իրօք Պ. ֆօկ, ըսաւ նա:

— Այո՛, պարոն:

— Թաղուհոյն անուամբ՝ ձեզ կ'ձերբակալեմ՝:

ԼԴ

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԱՌԻԹ ԿԳՑՆԷ ԱՆԱԳՈՐՈՒՆ, ԹԵՐԵԻՍ ԱՆԼՈՒՐ

ԲԱՌԱԽԱՂ ՄԷՆԵԼ

Ֆիլիսա ֆօկ բանտն էր: Լիվրբուլի մաքսատան դիպահը փակեր էին զանի, և զիշերն այն տեղ պիտի անցընէր՝ մինչև Լոնտօն փոխադրուիլը:

Ձերբակալութեան միջոցին՝ Բասթարթուն ոստիկանին վրայ յարձակիլ ուղեր էր, բայց պահակները թոյլ չտուին: Տիկին Աուտա՝ այս վայրագ իրողութենէ զարհուրելով, բան մը չգիտնալով՝ չէր կարող բան մը հասկընալ: Բասթարթուն խնդիրն անոր բացատրեց: Պ. ֆօկ՝ այս պարկեշտ ու արիասիրտ ազատորդին, որու նէ իր կեանքը պարտաւոր էր, իբրև զող արդիլուած էր: Նորատի կինն այսպիսի զրպարտութեան մը դէմ բողոքեց, իր սիրտը զայրոյթ զգաց, և աչերէն արտօնք թափեցան, երբ տեսաւ որ չէր կարող բան մ'ընել, բան մը փորձել՝ իր ազատարարը փրկելու համար:

Իսկ Ֆիքս՝ այս ազատորդին ձերբակալեր էր, վասն զի իր պարտքը կ'հրամայէր իրեն ձերբակալելու, թէ՛ յանցաւոր լինէր թէ՛ ոչ. արդարութիւնը պիտի որոշէր այդ բանը:

Բայց այն ատեն՝ Բասթարթուն վիշտ մը զգաց, այս սոսկալի վիշտը՝ թէ ինքն էր իրօք բոլոր այս գծադրութեանց պատճառը: Արդարեւ՝ ինչո՞ւ համար այս արկածը Պ. ֆօկէն ծածուկ պահեր էր: Երբոր Ֆիքս իրեն յայտնեց թէ ոստիկանութեան մարդ մ'էր և յասուկ պաշտօն մ'ունէր. ինչո՞ւ համար իր տիրոջ ամէն բան իմացընելու չփութաց: Եթէ ֆօկ կանխաւ դիտնար՝ անտարակոյս իր անմեղութեան փորձերն և Ֆիքսին սխալմունքը պիտի երևան հանէր. և որ մեծն է, այս գծաչի ոստիկանութեան մարդը՝ որու առաջին դործն եղեր էր զինք ձերբակալել Անկլիա ոտք կոխած ժամուն՝ իր ծախիւքն և հետքը բռնելով՝ չպիտի ուղեորէր: Խեղճ՝ աղան իր սխալանացը, իր անխոհեմութեան վրայ խորհելով՝ անդուպ խղճի տաղնապով մը կ'երէր: Վարտասուէր նա, և գթաութիւթ առնէր մ'ունէր: Գլուխը պատէ պատ զարնել խորտակել կ'ուզէր:

Տիկին Աուտա և ինք՝ ցրտին չնայելով՝ մաքսատան սիւնաղարդ գաւիթը կեցեր էին: Նոյն տեղէն չէին կամեր հեռանալ, ոչ մին և ոչ միւսը: Աերստին Պ. ֆօկը տեսնել կ'փափաքէին:

Իսկ այս ազատորդին՝ լիուրի և գլխովին կործանած էր, և այս ալ այնպիսի միջոց մ'որ իր նպատակին հասնելու մօտ էր: Այս ձերբակալութիւնը զինքն անդառնալի կերպով ի կորուստ կ'մատ-

ներ: Դեկտեմբերի 21ին՝ Լիվրբուլ հասնելով կէսօրին քսան վայրկեան մնացած, մինչև ժամն ութը քառասունը հինգ վայրկեան՝ Ռըֆօմ ժողովակին ներկայանալու համար՝ ինն ժամ և տասն հինգ վայրկեան ունէր — և իրեն վեց ժամ միայն պէտք էր Լոնտօն հասնելու համար:

Այս միջոցին մաքսատան գիպահը մտնողը պիտի տեսներ Պ. Ֆօկը՝ անշարժ, փայտէ նստարանի մը վրայ բազմած, առանց բարկութեան, անդդուելի: Չենք կրնար ըսել թէ համբերատար էր, բայց այս վերջին փորձանքը չկրցեր էր զանի վրդովել, գէթ առ երևոյթս: Արդեօք իր սրտին մէջ թաղուն, սոսկալի կատաղութիւն մը կ'տիրէր, վասն զի զսպուած կատաղութիւն մ'էր և այս միայն յետին ժամուն անդիմադրելի ուժով կ'ալայթի. չգիտենք: Բայց Ֆիլիաս Ֆօկ անդ էր, հանդարտ, սպասելով. . . Ինչ բանի: Միթէ յոյս մը կ'տածէր, միթէ յաջողութեան կ'հաւատար, երբ այս բանտին դուռն իր վրայ դրօշակեցաւ:

Ինչ որ է, Պ. Ֆօկ իր ժամացոյցն ուշի ուշով սեղանին վրայ դրեր էր, և անոր ասեղներուն քալելը կ'նշմարէր: Իր բերնէն խօսք մ'անդամ չէր հաներ, բայց իր նայուածքը զարմանալի պնդութիւն մ'ունէր:

Իրաւ է որ իր վիճակը սոսկալի էր, և իր խղճին մէջ ո՛վ որ չէր կարող կարգալ, այդ վիճակը կ'նշանակէր:

Իբրեւ պատուաւոր մարդ, Ֆիլիաս Ֆօկ կործաններ էր:

Իբրեւ անպատիւ մարդ, ձերբակալ եղեր էր:

Արդեօք այն ատեն փախուստ տալու մտածեց: Մտածեց արդեօք թէ այս արդեւարանը ելք մ'ունէր. հակամէտ ենք կարծելու որ այդ խորհուրդն ունեցաւ, վասն զի՝ պահ մը՝ սենեկին շրջանն ըրաւ: Բայց դուռն ամրապէս փակուած էր և պատահան երկաթէ ձողերով պահպանուած: Ուստի նորէն իր տեղը դարձաւ նստաւ, և իր զրպահէն ուղևորութեան տետրը հանեց: Այս խօսքերը գրուած տողին վրայ.

«21 դեկտեմբեր, շաբաթ, Լիվրբուլ»,

Յաւելուց նա.

«80րդ օր, առաւօտեան ժամը 11 և 40 վայրկեան»:

Եւ նա սպասեց:

Մաքսատան ժամահարը ժամը մէկ զարկաւ: Պ. Ֆօկ դիտեց որ իր ժամացոյցն երկու վայրկեան առաջ կ'երթար:

Երկու ժամ: Ենթադրելով որ Ֆիլիաս Ֆօկ արադընթաց շոգեկառ մը հեծնէր, դարձեալ կրնար Լոնտօն և Ռըֆօմ ժողովակը հասնիլ երեկոյեան ժամն ութ և քառասունը հինգ վայրկեանէ առաջ: Իր ճակատը թեթեւ մը խորշովեցաւ. . . :

Ժամն երկուքն երսունն երեք վայրկեան անցած՝ դուռն ազմուկ մը, բացուող դռներու զղբիւն մը հնչեց: Բասթարթուի ձայնը կ'լսուէր, Ֆիքսի ձայնը կ'լսուէր:

Ֆիլիաս Ֆօկի նայուածքը պահ մը փայլեցաւ:

Բանտին դուռը բացուեցաւ, և անսառ նա տիկին Աուտան, Բասթարթուն, Ֆիքսը, որ գէպ իր կողմը վագեցին:

Ֆիլիաս շնչառապառ, մագերը խառն ու շփով էր. . . չէր կարող խօսիլ:

«Պարոն, կմկմաց նա, պարոն. . . ներում. . . ողբալի նմանութիւն մը. . . զողը բռնուեր է երեք օրէ 'ի վեր. . . դուք. . . ազնաւ. . . »:

Ֆիլիաս Ֆօկ ազնաւ էր: Դէպ 'ի ոստիկանը քալեց, անոր դէմքը պինդ մը նայեցաւ և իր կենացը մէջ երբեք չըրած և ընելու ալ պարտաւոր չեղած արագ շարժում մ'ընելով, իր երկու թեւերն ետեւ տարաւ, և ապա, մարդամեքենայի մը ճշգրտութեամբ խեղճ զորակալին զարկաւ իր երկու կուփովը:

«Լաւ կոփոյ», գոչեց Բասթարթուն, որ անադորուն բառախաղ մ'ընելու յանգնելով՝ գաղղիացոյ մ'արժանի բառախաղ, յաւելուց. «Տէր վկայ, ահա ասոր կրնանք ըսել «Մնկիւոյ կուփ» ներու լաւ կիրառութիւն մը»:

Ֆիքս տապաւոտ ընկնելով բառ մը չարտասանեց: Իրեն վայելածը ծոցացաւ: Բայց Պ. Ֆօկ, տիկին Աուտան, Բասթարթուն մաքսատունէն իսկոյն դուրս ելան: Վառք մը մտան՝ և՛ քանի մը վայրկեան՝ Լիվրբուլի կայարանը հասան:

Ֆիլիաս Ֆօկ հարցուց թէ արդեօք Լոնտօնի համար պատրաստ շողեկառ մը կար. . . :

Ժամն երկու քառուսն վայրկեան անցած էր . . . : Թղթատար շոյեկառն արդէն երսունը հինգ վայրկեանէ 'ի վեր մեկնած էր :

Այն ատեն ֆիլիաս ֆոկ յատուկ շոյեկառ մ'ապսպրեց :

Հատ շոյեկառներ կային 'ի պատրաստի արագաշարժ . բայց ծառայութեան պահանջմանց պատճառաւ՝ շոյեկառը ժամն երեքէն առաջ չկրցաւ մեկնիլ :

Ժամն երեքին՝ ֆիլիաս ֆոկ՝ մեքենայործին քանի մը խօսք՝ շահելի պարգևի մը մասին՝ ըսելէն ետեւ՝ Լոնտօնի ճամբան բռնած կ'սահէր՝ նորատի կնկան և իր հաւատարիմ սպասաւորին ընկերակցութեամբ :

Լիվրբուլը Լոնտօնէն դատող հեռաւորութիւնը հինգ ու կէս ժամուան մէջ առնուլ պէտք էր — շատ գիւրին դօրծ, երբ բոլոր ճամբան ազատ և անարգել է : Բայց բռնի յապաղումներ պատահեցան, և՛ երբ աղատորդին կայարանը հասաւ՝ Լոնտօնի բոլոր ժամհարները ժամը ինն տասն վայրկեան մնացած կ'զարնէին :

Ֆիլիաս ֆոկ՝ այս ուղեւորութիւնն աշխարհիս չօրս զին կատարելէն ետեւ՝ հինգ վայրկեան ու շ կ'հասնէր . . . :

Գրաւը կորուսեր էր :

16

ԲԱՍԲԱՐԹՈՒ ԻՐ ՏԻՐՈՋ ՏՈՒԱԾ ԿՐԱՄԱՆԸ ԱՆՄԻՋԱՊԷՍ

Կ'ԿԱՏԱՐԷ

Միւս օրը՝ Սէվիլ-Բօի թաղեցիք շատ պիտի զարմանային եթէ իմաց տային որ Պ. ֆոկ իր բնակարանը վերադարձեր էր : Գուռ և պատուհան՝ ամէն բան դոյ էր : Գրսէն փոփոխութիւն մը չէր տեսնուեր :

Արդարեւ՝ ֆիլիաս ֆոկ կայարանէն հեռանալու ատեն՝ հրաման տուեր էր Բասթարթիւն որ քիչ մ'ուտեստ դնէ, և իր տունը մտեր էր :

Այս ազատորդին իր սովորական անյողդողդ բնաւորութեամբ ընդուներ էր այս վերահաս հարուածը : Տունը տեղը փլած էր, և այս ալ՝ ոստիկանութեան անձարակ մարդուն պատճառաւ : Անվրէպ քայլով այս երկար շրջանն ընելէն ետեւ՝ հազար տեսակ խոչնդոտներ տապալելէն, շատ վտանգներ գիմադրաւելէն, և ճամբուն վրայ բարեկործութիւն անդամ ընելու ժամանակ դտնելէն ետեւ՝ դալ նաւահանգստին առջև՝ կոշտ իրողութենէ մ'արդիւնիլ, իրողութիւն մը զոր չէր կրնար դուշակել, և որու դէմ անդէն կը դտնուէր, այս սոսկալի՝ պատահար մ'էր : Մեկնելու ատեն իր հետը տարած ահադին դուռներն աննշան բան մը մնացեր էր : Այնուհետեւ իր հարստութիւնը միայն քսան հազար ոսկի էր Պէրին եղբարց դրամատունը շահու գրուած, և այս քսան հազար ոսկին՝ պարտական էր Ռեֆօմ ժողովակին անդամակիցներուն : Այնքան ծախք ընելէն ետեւ՝ եթէ այդ դրաւը շահէր՝ չպիտի հարցտանար անշուշտ, և հաւանական է որ իր միտքը հարստանալ չէր — սխառօյ համար դրաւ դնող մարդոց դասէն լինելով — բայց այդ դրաւին կորուստը զինքը բոլորովին կ'կործանէր : Այլ սակայն՝ աղատորդին իր որոշումն բերէր էր : Գիտէր թէ իրեն ինչ կ'մնար ընելու :

Սէվիլ-Բօի տան մէկ սենեակը տիկին Աուտայի տրուած էր : Այս նորասի կինը յուսահատ էր և վշտահար : Պ. ֆոկին բերնէն լսած քանի մը խօսքէն՝ հասկըցեր էր որ նա գծնդակ խորհուրդ մը կ'երկնէր :

Արդէն յայտնի է թէ երբեմն ինչ աղէտալի ծայրայեղութեանց կ'գիմնէ այն մնամուղ անկլիացիք՝ հաստատ զաղափարի մը ներքեւ : Ուստի՝ Բասթարթիւն՝ առանց ցոյց տալու, իր տիրոջը վրայ կը հսկէր :

Բայց պարկեշտ տղան ամէն բանէ առաջ՝ իր սենեակն ելեր և ութսուն օրէ 'ի վեր վառած կաղի կտուցը մարեր էր : Վաղի ընկերութենէ ուղղեալ նամակ մը գտեր էր դրատիկն մէջ, և մտածեց թէ ստիպողական էր այն ծախուց առաջն առնուլ՝ որոյց պատասխանատու ինքն էր :

Գիշերն այսպէս անցաւ : Պ. ֆոկ պառկեր էր . բայց միթէ

աչքը քուն մտնո՞ր էր : Իսկ տիկին Առտա՝ վայրկեան մը հանդիսա չունեցաւ . այլ Բասբարթու՝ շան պէս՝ իր տիրոջ դրան առջև հսկեր էր :

Հետեւեալ օրը՝ Պ. Ֆօկ զանի կանչեց և մայսպրեց՝ խիստ կարճ խօսքով, որ տիկին Առտայի նախաճաշիկը պատրաստէ : Իսկ ինք միայն թաւ մը թէյ և քիչ մը խորտիկ կ'ուզէր : Տիկին Առտայէն ներում կ'ընդունէր որ նախաճաշի և ճաշի համար սեղան չպիտի նստէր՝ որպէս զի իր գործերը կարգի գնէ : Միայն իրկունը՝ տիկին Առտայէն հրաման պիտի խնդրէր որ իրեն հետ քիչ մը խօսակցի :

Բասբարթու՝ նոյն օրուան ծրագրին հաղորդ գտնուելով՝ պարտաւոր էր միայն անոր համակերպիլ : Միշտ անվրդով գիմօք կը նայէր իր տիրոջ, և չէր կրնար սենեկէն հեռանալու : Իր սիրտն ելած էր, իր խիղճը տաղնապով կ'նեղուէր . վասն զի այս անգարմանելի դժբաղդութեան համար ինքզինքը միայն մեղապարտ կ'սեպէր : Այո՛, եթէ Պ. Ֆօկին կանխաւ իմաց տար, եթէ Ֆիքս գործակալին խորհուրդներն երևան հանէր, անշուշտ Պ. Ֆօկ մինչև Լիվրբուլ ետեւէն չպիտի քաշէր Ֆիքս գործակալն, և այն ան . . . :

Բասբարթու չկրցաւ ալ դիմանալ :

«Տէրդ իմ, Պ. Ֆօկ, դուչեց նա, անիծէ զիս : Իմ երեսէս է որ . . . :

— Ես ոչ զոք կ'ամբաստանեմ, պատասխանեց Ֆիլիաս Ֆօկ խիստ հանդարտ ձայնով մը : Գնան :

Բասբարթու սենեկէն ելաւ և դնաց նորատի կինը գտնելու, ուրու յայտնեց իր տիրոջը գիտաւորութիւնները :

«Տիկին, յարեց նա, ես ինքնին բան մը չեմ կարող ընել, ոչ բան մը : Իմ տիրոջս մտքին վրայ բնաւ ներգործութիւն մը չունիմ : Կարելի է որ դուք . . . :

— Ի՞նչ ներգործութիւն կրնամ ունենալ, պատասխանեց տիկին Առտա : Պ. Ֆօկ բնաւ չազդուիւր : Միթէ երբեք հասկըցած է որ իմ երախտագիտութիւնս առ այն զեղու պատրաստ էր : Միթէ երբեք իմ սիրտս քննած է . . . : Բարեկամդ իմ, վայրկեան

մ'անդամ պէտք չէ իր քովէն հեռանալ : Կ'ըսես թէ այս իրկուն ինձի հետ խօսելու գիտաւորութիւնը յայտնեց է :

— Այո՛, տիկին : Անտարակոյս Անկլիոյ մէջ ձեր վիճակն ապահովելու խնդրոյն վրայ պիտի խօսի . . . :

— Սպասենք, պատասխանեց նորատի կինը, մամուռքի մէջ ընկնելով :

Այսպէս նոյն կիրակի օրը՝ Սէվիլ-Բօի տունը կարծես թէ անշէն, անբնակ էր, և Ֆիլիաս Ֆօկ՝ նոյն տունը բնակելէն ի վեր՝ առաջին անգամն էր որ ժողովակին չդնաց, երբ բարվմէնդի աշտարակին ժամահաբը ժամը տասն մէկ ու կէս դարկաւ :

Եւ ի՞նչ պէտք ունէր այս աղատորդին Ռըֆօմ ժողովակին ներկայանալու : Իր անդամակիցներն այլ ևս չէին սպասեր անոր : Ասան զի՝ քանի որ առջի իրկունը, գեկտեմբերի 21, շաբաթ օրուան դժնդակ թուականին, ժամն ութը քառասունը հինգ վայրկեան անցնելով՝ Ֆիլիաս Ֆօկ Ռըֆօմ ժողովակին սրահը չէր երեցեր, իր դրաւը կորուսեր էր . հարկ չկար անգամ իր սեղանաւորին գնալ այն քսան հազար ոսկոյ դումարն առնելու համար : Իր հակառակորդներն իր ձեռք ստորագրեալ չէ+ (մուրհակ) մը ունէին, և բաւական էր միայն փոքրիկ հաշիւ մ'ընել Պէրին և ընկերաց զրատան մէջ, որպէս զի քսան հազար լիրան իրենց պահանջին անցնի :

Աստի Պ. Ֆօկ դուրս ելնելու պէտք չունէր, և դուրս չելաւ : Իր սենեակը մնաց և գործերը կարգի դրաւ : Բասբարթու՝ շաբուանակ Սէվիլ-Բօի տան սանդղէն վեր վար կ'երէր Եւ կ'իջնէր : Ժամերը շատ դանդաղ կ'քալէին այս խեղճ տղուն համար : Իր տիրոջ սենեկին դռնէն մտիկ կ'ընէր, և այս ընելով՝ բնաւ չէր կարծեր որ անխոհեմութեան գործ մ'էր ըրածը : Աղպակին ծակէն ներս կ'նայէր նա, և կ'երեւակայէր թէ այս իրաւունքն ունի : Բասբարթու ամէն վայրկեան մեծ փորձանքէ մը կ'երկնէր : Երբեմն Ֆիքսին վրայ կ'մտածէր, բայց իր մտաց մէջ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցեր էր : Այլ ևս ոստիկանութեան գործակալը չէր մեղադրեր : Ֆիքս՝ ամէն մարդու պէս՝ սխալներ էր Ֆիլիաս Ֆօկի նկատմամբ, և անոր ետեւէն ընկնելով, զանի ձեռքաւակելով՝ լոկ

իր պարտաւորութիւնը կատարեր էր, մինչդեռ ինք. . . : Այս մտածութիւնը միտքը կ'տալանաւորէր և ինքզինքն աշխարհէն ամենէն թշուառ և ապիրատ մարդը կ'համարէր :

Երբոր վերջապէս՝ Բասթարթու մինակ լինելուն համար ինքզինքը յետին ծայր դժբաղդ կ'զտնէր, տիկին Առտայի դուռը կը զարնէր, անոր սենեակը կ'մտնէր, առանց բառ մ'ըսելու անկիւն մը կ'նստէր, և նորասի կնոջ երեսը կ'նայր, որ միշտ մոմմուքի մէջ էր :

Երեկոյեան ժամն եօթն ու կէսին՝ Պ. Ֆօկ հարցընել տուաւ տիկին Առտային եթէ կրնար զինքն ընդունիլ, և բանի մը վայրկեան ետք՝ նորատի կիներ և ինք նոյն սենեկին մէջ զերար դտան :

Ֆիլիաս Ֆօկ աթուռ մ'առաւ և կրակարանին մօտ՝ տիկին Առտայի դիմացը նստաւ : Իր դէմքին վրայ այլայլութեան նշան մը անգամ չկար : Աերադարձող Ֆօկը ճիշտ մեկնող Ֆօկին կ'նմանէր : Նոյն հանդարտութիւնը, նոյն անվրդով կերպարանն ունէր :

Հինգ վայրկեանի չափ առանց բերանը բանալու մնաց : Ապա՝ իր աչերը տիկին Առտայի ածելով :

«Տիկին, ըսաւ նա, պիտի ներէ՞ք արդեօք ինձ որ ձեզ Անկիւս բերի :

— Ե՛ս, Պ. Ֆօկ . . . պատասխանեց տիկին Առտա, իր սրտին թնդիւնը զսպելով :

— Թոյլ տուէ՛ք ինձ որ խօսքս աւարտեմ, վրայ բերաւ Պ. Ֆօկ : Երբոր ձեզի համար այնքան վտանգաւոր դարձած աշխարհէ մը հեռացընելու խորհուրդն ունեցայ՝ ես հարուստ և մտադիր էի իմ հարստութեանս մէկ մասը ձեզի նուիրել : Այն ատեն երջանիկ և ազատ կեանք մը պիտի վայելէիք : Այժմ, կործանած եմ :

— Գիտեմ այդ, Պ. Ֆօկ, պատասխանեց նորատի կինը, և ես ալ ըստ կարգի ձեզի պիտի հարցընեմ. — Պիտի ներէ՞ք ինձ որ ձեր հետն եկայ : Եւ — ո՞վ գիտէ — թերեւս ուղեւորութիւնդ ուշացընելով՝ կործանմանդ մասամբ պատճառ եղայ :

— Տիկին, չէիք կարող Հնդկաստան մնալ, և փրկութիւն չէիք կրնար գտնել, այլ միայն հեռանալով այն տեղէն՝ որպէս զի մոլեռանդները ձեզ վերստին ձեռք չձգէին :

— Այսպէս, Պ. Ֆօկ, վրայ բերաւ տիկին Առտա, զիս ահռելի մահուանէ ազատելը բաւական չհամարելով, կարծէիք թէ պարտաւոր էք նաեւ իմ ապագայ վիճակս օտարութեան մէջ ապահովել :

— Այո՛, տիկին, պատասխանեց Պ. Ֆօկ, բայց դէպքերն ինձի գէմ ելան : Սակայն ինչ փոքր դուժար որ մնացած է ինձ, կ'աղաչեմ որ զայն յանձն առնուք ընդունելու :

— Բայց դո՛ւք, Պ. Ֆօկ, ինչ պիտի լինիք, հարցուց տիկին Առտա :

— Ես, տիկին, պատասխանեց պաղով թեամբ ազատորդին, ես բանէ մը պէտք չունիմ :

— Բայց, պարոն, ինչ կերպով կ'նկատէք ձեր ապագայ վիճակը :

— Ինչպէս որ արժան է նկատել, պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Այլ սակայն, վրայ բերաւ տիկին Առտա, թշուառութիւնը չկրնար ձեզի պէս մարդու մը հասնիլ : Ձեր բարեկամները . . . :

— Բարեկամ չունիմ բնաւ, տիկին :

— Ձեր ազգականները . . . :

— Ազգական բնաւ չունիմ :

— Ուրեմն կ'ցաւակցիմ ձեզի, Պ. Ֆօկ, վասն զի մենաւորութիւնը տխուր բան մ'է : Ի՞նչ, միթէ չկայ սիրտ մ'որու մէջ վիշտերդ թափէք : Սակայն կ'ըսեն թէ երկու յօդակապ հողինեք թշուառութիւնն անգամ դիւրաւ կ'տանին :

— Այդպէս կ'ըսեն, տիկին :

— Պ. Ֆօկ, ըսաւ այն ատեն տիկին Առտա, որ ոտք ելնելով իր ձեռքն ազատորդույն կարկառեց, միթէ ազգական մ'ե բարեկամուհի մը կ'ուզէ՞ք : Միթէ զիս կ'ընդունի՞ր իբրեւ ձեր կինը » :

Այս խօսքին՝ Պ. Ֆօկ ըստ կարգի ոտք ելեր էր : Իր աչաց մէջ անսովոր փայլ մը կար, և շրթանց վրայ դող մը : Տիկին Առտա անոր կ'նայէր : Ազնիւ կնկան մ'այս գեղեցիկ նայուածքին անկեղծութիւնը, ուղղութիւնը, հաստատութիւնն ու անուշութիւնը, կին մ'որ ամէն բան աչք կ'առնուր այն անձին համար որու ամէն բան պարտաւոր էր, ի սկզբան իրեն զարմանք պատճառե-

ցին, ապա սիրտը փղձկեցին: Պահ մ'աչքը դոցեց՝ որպէս թէ չթողու որ այդ նայուածքն աւելի խորը թափանցէ . . . երբոր զանոնք բացաւ:

«Ձեզ կ'սիրեմ, ըսաւ նա պարզապէս: Այո՛, արդարեւ՝ կ'երդնում աշխարհիս ամենէն նուիրական բանին վրայ, թէ կ'սիրեմ ձեզ և բոլորովին ձերն եմ:

— Ա՛հ . . . », դոչեց տիկին Աուտա՝ ձեռքը սրտին տանելով: Հնչակը զարկին որ Բասբարթուն գայ: Շուտ մը հասաւ: Պ. Ֆօկ դեռ ևս իր ձեռաց մէջ բռներ էր տիկին Աուտայի ձեռքը: Բասբարթուն հասկըցաւ, և իր լայն դէմքը ճառագայթեց արեւագարձային աշխարհներու գէնիթը պտնուող արևուն պէս:

Պ. Ֆօկ հարցոյց անոր թէ արդեօք ատենն ո՛ւշ էր և կարելի չէր երթալ ազդ տալ Մէրի—լը—Պօն թեմին վերապատուելի Սամուէլ Ռիլսընին:

Բասբարթուն իր ամենէն սիրուն ժպտովը ժպտեցաւ:

«Երբէք ուշ չէ՛», ըսաւ նա:

Դեռ միայն ժամն ութ հինգ անցեր էր:

«Վաղը, երկուշաբթի՛ պիտի լինի պօսկը, ըսաւ նա:

— Վաղն երկուշաբթի՛, հարցոյց Պ. Ֆօկ նորատի կնկան ճաշելով:

— Վաղն երկուշաբթի՛, պատասխանեց տիկին Աուտա:

Բասբարթուն դուրս ելաւ, վազելով:

ԼՁ

ՖԻԼԻԼՍՍ ՓՕԿ ՎԵՐՍՏԻՆ ԸՌԻԿԱՅԻՆ ՄԷՋ ՆՈՐ ԱՐԺԷՔ

ԿՍՏԱՆԱՅ

Արդ ժամ է ըսել թէ Բրիտանիոյ մէջ կարծեաց ինչ յեղաշրջում տեղի ունեցեր էր՝ երբ իմացուեցաւ Պանքային բուն դուղին ձերբակալութիւնը — որ էր ճէմն Սդրէնտ անուն մէկը —

և այս ձերբակալութիւնը դեկտեմբերի 17ին տեղի ունեցեր էր յԼաիմպուրի:

Երեք օր առաջ՝ Ֆիլիաս Ֆօկ յանցաւոր մ'էր որու ետեւէ անխոնջ կ'ափէր ոստիկանութիւնը, և հիմակ ամենէն պատուաւոր մարդն էր, որ իր ուղևորութիւնն աշխարհիս շուրջը մաթեմատիքապէս կ'կատարէր:

Լրագիրներու մէջ ինչ ներդրածութիւն, ինչ ձայներ հաներ էին թեր ու դէմ՝ դրաւ բռնող մարդիկ՝ որ արդէն այս դործը մոռցեր էին, հմայութեամբ մը յարութիւն առին: Բոլոր նախորդ գործառնութիւնները վաւերական կ'դառնային: Բոլոր պարտաւորութիւնները կենդանութիւն կ'առնուին, և՛ պէտք է ըսել, դրանք սկսան նոր աղբուրութեամբ մը: Ֆիլիաս Ֆօկի անունը շուկային վրայ նոր վերադին (prime) ստացաւ:

Պ. Ֆօկին հինգ անգամակիցները Ռըֆօմ ժողովակին մէջ՝ բաւական անհանգստութեամբ անցուցին այն երեք օրը: Այս ֆիլիաս Ֆօկը՝ զոր մոռցեր էին՝ վերստին կ'երևէր իրենց աչաց: Ո՛ւր էր նոյն սրահուն: Գեկտեմբերի 17ին — այն օրն որ ճէմն Սդրէնտ ձերբակալ եղաւ — եօթնասուն եօթ օր կար որ Ֆիլիաս Ֆօկ մեկներ էր և իրմէ բնաւ լուր մը հասած չէր: Արդեօք կորսուե՞ր էր. արդեօք այս պայքարէն ետ կեցեր էր: Եւ շաբաթն օր, դեկտեմբեր 21ին՝ երեկոյեան ժամն ութ քառսունը հինգ վայրկեան անցնելով՝ արդեօք՝ ճշդութեան աստուծոյ պէս՝ Ռըֆօմ ժողովակին սեմին վրայ պիտի երևէ՞ր:

Անկարելի է նկարագրել թէ ինչ մեծ անձկութեան մէջ կը դտնուէին՝ այս երեք օրուան ժամանակ՝ բոլոր անկլիական ընկերութեան մարդիկը: Ամերիկա, Ասիա հեռագիրներ քաշուեցան որպէս զի Ֆիլիաս Ֆօկի վրայ լուր ստանան: Աւտու իրկուն մարդ կ'ուղարկէին որպէս զի Սէվիլ—Բօի տունը դիտեն . . . ո՛չ ինչ, ձայն չկար: Ոստիկանութիւնն անգամ չդիտէր թէ ինչ եղաւ Ֆիլիաս զործակալը՝ որ այնպէս ձախողակի սխալ մարդու մ'ետեւէ ընկեր էր: Բայց այս արդեւք մը չէր որ դրանք վերստին սկսին աւելի ընդարձակ շրջանի մը մէջ: Ֆիլիաս Ֆօկ՝ արշալի նժոյզի մը պէս՝ նպատակին պիտի հասնէր: Այլ ևս հարկի գէմ մէկ

չէին զարներ, այլ քսան, այլ տասը, այլ հինգ, և ծերունի անգամալոյժ՝ լորտ Ալպերմէլ հարիւրին հարիւր կ'զարներ: Ուստի՝ շաբաթ իրկուն՝ Բէլ-Մէլի և մօտակայ փողոցները մեծ ամբոխ կար: Կարծես թէ անհամար միջնորդներ, Ռեֆօմ ժողովակիւն շրջակայքն իրենց մնայուն կայանն բերել էին: Անցուգարձը կըտրուած էր: Ամենքը կ'հակառակէին, կ'վիճէին, գնոց ընթացքը կ'զիտէին՝ ֆիլիսֆօֆէ վրայ, որպէս թէ անկլիական արժէթուղթ լինէր: Ոստիկանութեան մարդիկ շատ դժուարութիւն կ'կրէին խոժանը կարդի մէջ պահելու, և քանի կ'մօտենար ֆիլիսֆօֆէին հասնելու ժամը, յուզմունքը հետզհետէ կ'ստեղար:

Նոյն իրկունը՝ Պ. ֆօկի հինգ անդամակիցները ժամն եօթէն ՚ի վեր Ռեֆօմ ժողովակիւն մեծ սրահն եկեր դժմարուել էին: Երկու սեղանաւորները՝ Ճօհն Սուլլիվան և Սամուէլ Ֆալլանտէն, Անտրէ Սգուրըտ ճարտարապետը, Կօթիէ Ռալֆ Անկլիոյ Պանքային վարիչը, դարեջրի վաճառական Թոմաս Ֆլէնական, ամենքն անձկալի կ'սպասէին:

Երբոր մեծ սրահին ժամահարը ժամն ութ և քսան հինգ վայրկեան զարկաւ, Պ. Սգուրըտ ոտք ելնելով՝ ըսաւ.

«Պարոններ, քսան վայրկեանն՝ Պ. ֆիլիսֆօֆէ և մեր մէջ դրուած պայմանաժամը պիտի աւարտի:

— Լիվրուլի վերջին շոգեկառն երբ հասաւ, հարցոց Թոմաս Ֆլէնական:

— Ժամն եօթը քսան երեք վայրկեան անցնելով, պատասխանեց Կօթիէ Ռալֆ, և յաջորդ շոգեկառը միայն կէս գիշեր հինգ վայրկեան անցած կ'հասնի:

— Լաւ ուրեմն, պարոնայք, վրայ բերաւ Անտրէ Սգուրըտ, եթէ ֆիլիսֆօֆէ ժամն եօթը քսան երեք վայրկեան անցնելով եկող շոգեկառին մէջ Լոնտօն հասնէր, արդէն այս անգամ պիտի լինէր: Ուստի կարող ենք ըսել թէ դրաւ շահած ենք:

— Սպասենք, շուտով վճիռ չտանք, պատասխանեց Ֆալլանտէն: Գիտէք արդէն որ մեր անդամակիցն առաջին կարգի արտադրող մարդ մ'է: Իր ճշդութիւնն ամէն բանի մէջ վաղածանօթ է: Ոչ շատ ուշ կ'հասնի և ոչ շատ կանոխ, և եթէ վերջին վայրկեանին իսկ այս անգամ երեւէր բնաւ չպիտի վարմանայի:

— Իսկ ես, ըսաւ Սգուրըտ, որ իր սովորութեան համեմատ միշտ շատ ջլուտ էր, եթէ տեսնեմ իսկ չափաւ հաւատամ:

— Արդարեւ, վրայ բերաւ Թոմաս Ֆլէնական, ֆիլիսֆօֆէ խորհուրդն անխորհուրդ էր: Ինչ որ լինէր իր ճշդութիւնը, չափաւ կարենար ծագելիք անհրաժեշտ յասպողմներուն առաջն առնուլ, և միայն երկու երեք օրուան յապաղում մ'իր ուղեորութիւնն ՚ի դերեւ հանելու բաւական էր:

— Դարձեալ պէտք է նկատել, յարեց Ճօհն Սուլլիվան, որ մեր ընկերակիցին կողմէ բնաւ լուր մը չտուինք, և սակայն իր ուղեորութեան գծին վրայ հեռագրական թերեւն անպակաս են:

— Պարոններ, կորոյս նա, պատասխանեց Սգուրըտ, բոլորովին կորոյս: Այս ևս գիտէք, որ Չայնս — Նոր-Եօքքէն Լիվրուլ ուղեորող միակ շոգենաւը զոր կրնար բռնել ժամանակին հասնելու — երէկ եկաւ: Արդ՝ առասիկ նաւորդներուն ցուցակը, զոր Նաւային Լաքլըք հրատարակած է, և ֆիլիսֆօֆէ անունն անոր մէջ չկայ: Ենթադրելով իսկ որ նպաստաւոր սլարապաններ իր ուղեորութեան օգնած են, մեր անդամակիցը հաղւա թէ Ամերիկա կ'գտնուի: Առ նուազն պայմանեալ թուականէն՝ քսան օր ետքը պիտի հասնի, և Ալպերմէլ ծերունի լորտին ալ հինգ հազար ոսկին մէջը պիտի խաղայ:

— Այդ ինքնայայտ է, պատասխանեց Կօթիէ Ռալֆ, և վաղն ուրիշ բան չունինք ընելու, այլ միայն Պ. ֆօկի չէք Պէրլին եղբարց դրատունը ներկայել:

Նոյն պահուն՝ սրահին ժամահարը ժամն ութ ու քսանուն վայրկեան հնչեց:

«Հինգ վայրկեան մնաց», ըսաւ Պ. Սգուրըտ:

Հինգ անդամակիցներն՝ իրարու երես կ'նայէին: Կարելի է երեւակայել որ իրենց սրտի թնդիւնները փոքր ինչ աւելի սաստկացան, վասն զի՝ վերջապէս՝ արի խաղաւորներու համար անդամ, այս խաղը բաւական ծանր էր: Սակայն չէին կամեր դրսէն բան մը յայտնել, վասն զի՝ Սամուէլ Ֆալլանտէնի առաջարկութեան վրայ՝ խաղի սեղանի առջեւ նստան:

«Այս գրաւին մէջ իմ չորս հազար լիբայի մասս չպիտի տայի,

ըսաւ Սդուրըտ նստելով, եթէ փոխարէն երեք հազար ինն հարիւր իննըսուն ինն ոսկի անգամ ինչ առաջարկելու լինին» :

Նոյն պահուն՝ ժամացուցին ասեղը ժամն ու թն ու քառսուն երկու վայրկեան կ'նշանակէր :

Խաղասէրներն իրենց թղթերն առեր էին՝ բայց՝ ամէն վայրկեան՝ իրենց աչքը կ'սեւեռէին ժամահարին վրայ : Կարելի է հաստատել որ՝ թէև վստահ էին յաջողութեան վրայ, դարձեալ վայրկեաններն այնքան երկար չէին երեցած իրենց :

«Ժամն ու թն ու քառսուն երեք», ըսաւ Թումաս Ֆլէնսկան, Ռալֆին ներկայած թղթերը կտրելով :

Ապա պահ մը լռութիւն ախրեց : Ժողովարանին ընդարձակ սրահը հանդարտ էր : Բայց դուրսն ամբոխին դուռ ու դուռովը կը լսուէր, որու մէջէն մերթ ընդ մերթ սուր աղաղակներ կ'ելնէին :

Ժամուցին ճօճանակը թուական ճշգրտութեամբ բոլորները (seconde կ'ըսէին) : Ամէն մէկ խաղորդ (joueur) իր ականջին զարնող վաթսուներորդ բաժանումները կարող էր համբել :

«Ժամն ու թն ու քառսունը չորս վայրկեան», ըսաւ Ճօհն Սուլ լիւան ձայնով մ'որ ցոյց կ'տար ականաց ալլայլուծին մը :

Վայրկեան մ'ես և դրաւը պիտի շահէին : Անտրէ Սդուրըտ և իր ընկերակիցներն այլ ևս չէին խաղար : Թղթերը վար դրեր էին . բոլորները կ'համբէին : Քառասներորդ բոլորին, ոչ ինչ : Յիսուններորդին, դարձեալ ոչ ոք երեցաւ :

Յիսուն և հինգերորդ բոլորին՝ կարծես թէ դուրսը որոտում մը բրդաւ, ծափահարութիւններ, կեցցէներ և մինչև անգամ առնէ՞ք անընդհատ դուռալով ամէն կողմն տարածուեցան :

Խաղորդներն ոտք ելան :

Յիսուն ու եօթներորդ բոլորին՝ սրահին դուռը բացուեցաւ, և ճօճանակը դեռ վաթսուներորդ բոլորէն չէր զարկած՝ երբ Ֆիլիաս Ֆօկ ներս կ'մտնէր, մինչդեռ մոլորադին ամբոխ մ'իրեն ետևէն կ'դար, ժողովարանէն բռնի խուժելով, և իր հանդարտիկ ձայնովը կ'ըսէր .

«Աւստիկ եմ, պարոններ» :

Կ'ԱՊԱՅՈՒՅՈՒՄԻ ՈՐ ՖԻԼԻԱՍ ՖՕԿ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՅՍ ՇՐՋԱՆՆ
ԸՆԵԼՈՎ ՈՉ ԻՆՉ ԶԵԼԱԿՅԱԼԻ ԵԹԷ ՈՉ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Այո՛, նոյն ինքն ֆիլիաս ֆօկ :

Ընթերցողը կ'իշէ որ երեկոյեան ժամն ու թը հինգ անցած — ուղեորները Լոնտօն հասնելէն դրեթէ քսան հինգ ժամ ետք — Բասթարթու հրամանն առեր էր իր տիրոջմէն որ իմաց տայ վերապատուելի Սամուէլ Ռիլսընի հետեւեալ օրն իսկ տեղի ունենալիք պսակի մը վրայ :

Ուստի Բասթարթու ուրախ զուարթ մեկներ էր : Շուտ ընդ փոյթ վերապատուելի Սամուէլ Ռիլսընի տունը հասեր էր, և քահանայն տունը չէր գտեր : Բնապէս՝ Բասթարթու սպասեց, բայց առ նուազն ճիշտ քսան վայրկեան սպասեց :

Ի վերջէ՛ ժամն ու թն երսունը հինգ վայրկեան անցեր էր երբ քահանային բնակարանէն դուրս ելաւ : Բայց ի՛նչ վիճակի մէջ : Մաղերը խառն ու շփոթ, առանց փեղդորի, վազելով, այնպէս վազելով որ երբեք թերևս մարդ վաղած չունէր, անցորդները տապալելով, թաթառի պէս սալարկներու վրայ սրանալով :

Երեք վայրկեանէն Սէվիլ-Բօի տունը դարձեր էր, և հեւալով

Պ. Ֆօկի սենեկին մէջ կ'իյնար :

Չէր կարող խօսիլ :

«Ի՛նչ կայ, հարցուց Պ. Ֆօկ :

— Տէր իմ . . . կ'միմաց Բասթարթու . . . պսակ . . . անկարելի :

— Անկարելի :

— Անկարելի . . . վաղուան համար :

— Ինչո՞ւ համար :

— Վասն զի վաղը . . . կ'իրակի՛ է :

— Երկուշաբթի է, պատասխանեց Պ. Ֆօկ :

— Ո՛չ . . . այսօր . . . շաբաթ է :

— Շաբաթ, անկարելի՛ բան :

— Այո՛, այո՛, այո՛, պուռայ Բասբարթու : Օր մը սխալ հաշուեր էք : Բասանը չորս ժամ առաջ հասեր ենք . . . բայց միայն տասն վայրկեան կայ . . . » :

Բասբարթու իր տիրոջ օձիքէն բռնելով զանի անդիմադրելի ուժով մը կ'ըջաշէր վար կ'տանէր :

Ֆիլիաս ֆօկ այսպէս մղուելով՝ ժամանակ չունէր խորհելու . իր սենեկէն, իր տունէն ելաւ, կառ մը բռնեց մէջը ցատկեց, կառապանին հարիւր ոսկի խոտաղաւ, և երկու շուն ճգմելէն, հինգ կառքի կուռելէն ետեւ՝ Ռըֆօմ՝ ժողովատեղին հասաւ :

Երբոր սրահը մտաւ՝ ժամացոյցը ժամն ութ ու քառսունը հինգ վայրկեան կ'նշանակէր . . . :

Ֆիլիաս ֆօկ՝ ութսուն օրուան մէջ կատարեր էր աշխարհի այս շրջանը . . . : *Այսպէս :*

Ֆիլիաս ֆօկ՝ իր քսան հազար ոսկւոյ դրաւը շահեր էր :

Արդ՝ ինչպէս այսպիսի ճշգրտէր, խղճամիտ մարդ մ'այս օրանկան սխալմունքն բերէր էր : Ինչպէս՝ Լոնտօն մանկուան կարծէր թէ շաբաթ երեկոյ և գեկտեմբերի 21-ն է, մինչդեռ իրօք ուրբաթ օրն էր գեկտեմբերի 20-ին, եօթանասուն ինն օր միայն իր չուէն 'ի վեր :

Աւասիկ այս սխալման պատճառն, որ շատ պարզ է :

Ֆիլիաս ֆօկ՝ առանց դիտնալու, իր ուղեգրին վրայ օր մը շահեր էր — և ասոր միակ պատճառն այն է որ աշխարհիս շրջանն բերէր էր գէտ 'ի աբելէ գնալով, և՛ ընդ հակառակն՝ այս մէկ օրը պիտի կորուսէր ներհակ կողմը գնալով, այսինքն գէտ 'ի արեւմուտի :

Եւ արդարեւ՝ արեւելք կոչու երթալով՝ Ֆիլիաս ֆօկ արեւուն կողմը կ'ընկէր, և՛ հետեւապէս՝ օրերն իրեն համար այնչափ անդամ չորս վայրկեան կ'նստալէն որչափ անդամ որ նոյն ուղղութեամբ աստիճաններէ կ'անցնէր : Արդ՝ երկրային բոլորակին վրայ երեք հարիւր վաթսուն աստիճան կայ, և այս երեք հարիւր վաթսուն աստիճանը, չորս վայրկեանով բազմապատկուելով՝ ճիշտ քսան և

չորս ժամ կ'ընեն — այսինքն այն օրը զոր ֆիլիաս ֆօկ անդէտս շահեր էր : Ուրիշ կերպ բացատրենք . մինչդեռ ֆիլիաս ֆօկ գէտ արեւելք ընկնելով՝ միջօրէականէն արեւուն անցնիլն անդամ կ'տեսնէր, իր Լոնտօնի ընկերակիցները միայն եօթանասունն ինն անդամ անոր անցնիլը կ'տեսնէին : Այս պատճառաւ՝ այն օրն իսկ՝ որ շաբաթ էր և ոչ կիրակի, ինչպէս որ Պ. ֆօկ կ'կարծէր, իր ընկերակիցները Ռըֆօմ՝ ժողովակին մէջ իրեն կ'սպասէին :

Եւ ահա այս բանս Բասբարթուի հաշակաւոր ժամացոյցը — որ միշտ Լոնտօնի ժամը պահեր էր — պիտի հաստատէր՝ եթէ՛ վաղը կեանքն ու ժամերը ցուցնէին զատ՝ օրերն ալ նշանակէր :

Ուրեմն ֆիլիաս ֆօկ քսան հազար ոսկին շահեր էր . բայց որովհետեւ ճամբան դրեթէ տասն ինն հազարը վատնէր էր, դրամական արդիւնքն անշան էր : Սակայն՝ ինչպէս արդէն ըսինք, արտակեցորոն ազատորդին այս դրաւով՝ միայն պայքար և չէ թէ հաւրատութիւն փնտուր էր : Եւ մինչև անդամ մնացած հազար ոսկին պարկեշտ Բասբարթուին և դժբաղդ ֆիքսին մէջ բաժնեց, որու գէմ՝ ոխ չէր կրնար պահել : Միայն՝ կանոնաւորութեան համար՝ հազար ինն հարիւր քսան ժամու կաղն զինը վար դրաւ և սպասաւորին չտուաւ . քանի որ այս ծախքն անոր սխալմամբն եղեր էր :

Նոյն իրիւնն իսկ, Պ. ֆօկ՝ միշտ նոյն անյողդողդ և մաղձոտ մարդը, տիկին Աուսային կ'ըսէր .

«Տիկին, այս ամուսնութեան միշտ հաւանութիւն ունիք :

— Պարոն ֆօկ, պատասխանեց տիկին Աուսա, ինձ կ'իյնայ այդ հարցումը ձեզի ընել : Աործանած էիք, ահա հիմակ հարուստ էք . . . :

— Ներեցէք ինձ, տիկին, այդ հարստութիւնը ձերն է : Եթէ այս ամուսնութեան խորհուրդը չունենայիք, իմ սպասաւորս տէր Սամուէլին տունը չպիտի երթար, իմ սխալմունքը չպիտի խմանայի, և . . . :

— Սիրելիք իմ Պ. ֆօկ . . . ըսաւ նորասի կինը :

— Սիրելիք իմ Աուսա . . . , պատասխանեց ֆիլիաս ֆօկ : Յայտնի է որ ամուսնութիւնը քառսունն ութ ժամ ետքն եղաւ ,

և Բասբարթու՝ փառաւոր, շքեղ և շողշողուն կերպարանով, նորատի կնկան համար իբրև վկայ ներկայ գտնուեցաւ պսակին: Միթէ զանի չէր ազատած, և այս պատիւն անոր պարտաւոր չէին: Միայն հետևեալ օրն՝ այդուն՝ Բասբարթու իր տիրոջ դուռը կ'զարնէր դղրդիւնով:

Դուռը բացուեցաւ, և անդրդուելի ազատորդին երևցաւ.

«Ի՞նչ կայ, Բասբարթու:

— Պարոն, ի՞նչ կայ: Ի՞նչ պիտի լինի, հիմակ իսկ իմացայ թէ . . . :

— Ի՞նչ իմացար:

— Թէ աշխարհի շրջանը միայն եթանասունն ութ օրուան մէջ կրնայինք ընել:

— Անշուշտ, պատասխանեց Պ. Ֆօկ, Հնդկաստանէն չանցնելով՝ կարելի էր: Բայց եթէ Հնդկաստանէն չանցնէի, տիկին Աուտան չպիտի ազատէի, նա իմ կինս չպիտի լինէր, և . . . »:

Եւ Պ. Ֆօկ դուռը դոցեց հանդարտիկ:

Այսպէս ուրեմն Պ. Ֆօկ իր դրաւը շահեր էր: Այս ուղեւորութիւնն երկրիս բոլորտիքն ութսուն օրուան մէջ կատարեր էր: Այս ընելու համար ամէն տեսակ տեղափոխութեան միջոցներ դործածեր էր, շոգենաւ, երկաթուղի, կառք, նաւակ, առևտուրի նաւեր, բալսիր, փիղ: Այս դործին մէջ՝ արտակեցրոն ազատորդին իր պաղարկնութեան և ճշգրտութեան հրաշալի ձիրքը ցոյց տուեր էր: Բայց ապա՝ Այս տեղափոխութենէ ինչ շահեր էր: Այս ուղևորութենէ ինչ բերեր էր:

Պիտի ըսուի թէ ո՛չ ինչ: Ո՛չ ինչ, այո՛, այլ միայն չքնաղ կին մը, որ — թէև անհաւանական թուի այս — զենքը յետին ծայր երջանիկ ըրաւ:

Ճշմարիտը, նուազագոյն օդտի մը համար՝ ո՛վ չըներ Աշխարհի Շրջանը:

Ա. Ֆիլիաս Ֆօկ և Բասբարթու իրարու կ'յարմարին, մին իբրև տան տէր, միւսն իբրև սպասաւոր . . .	1
Բ. Բասբարթու կ'համոզուի որ վերջապէս իր տեսլական երջանկութիւնը գտած է . . .	7
Գ. Խօսակցութիւն մը կ'սկսի որ Ֆիլիաս Ֆօկի շատ սուղի կրնայ նստիլ . . .	11
Դ. Ֆիլիաս Ֆօկ իր սպասաւոր Բասբարթուն ապուշ կ'կրթէ . . .	20
Ե. Լոնտօնի հրապարակին վրայ նոր արժէթուղթ մը կ'երևի . . .	24
Զ. Ֆիլքս գործակալը խիստ օրինաւոր անհամբերութիւն մը կ'ցուցնէ . . .	28
Է. Վերտին կ'հաստատուի թէ քանի անօդուտ են անցագիրներն ոստիկանութեան դործոց մասին . . .	33
Ը. Բասբարթու թերևս պէտք եղածէն աւելի կ'խօսի . . .	36
Թ. Կարմիր ծովը և հնդկաց ծովը՝ Ֆիլիաս Ֆօկի խորհրդոց նպաստաւոր կ'երևին . . .	41
Ժ. Բասբարթու շատ երջանիկ է որ մեծ վտանդէ մ'ազատեցաւ լոկ իր մուճակը կորուսելով . . .	47
ԺԱ. Ֆիլիաս Ֆօկ անհաւատալի դումար մը տալով հեծանելի մը կ'զնէ . . .	53
ԺԲ. Ֆիլիաս Ֆօկ և իր ընկերները Հնդկաստանի անտառներու մէջ կ'մոլորին, և արկածներու կ'հանդիպին . . .	63
ԺԳ. Բասբարթու վերստին ցոյց կ'տայ որ բազըր յանդուգն մարդոց նպաստաւոր է . . .	71
ԺԴ. Ֆիլիաս Ֆօկ Գանդէսի սքանչելի հովտէն կ'իջնէ և զայն տեսնելու բնաւ չմտածեր անդամ . . .	78
ԺԵ. Դրամատոմներու պարկէն նորէն քանի մը հազար ոսկի ենելով կ'թեթեմայ . . .	86
ԺԶ. Ֆիլքս չղիանալու կ'զարնէ իրեն պատմած բաները . . .	93
ԺԷ. Սինկարդէն 'ի Հօնկ-Գօնկ ուղևորութեան ատեն այլ և այլ բաներ կ'պատահին . . .	99
ԺԸ. Ֆիլիաս Ֆօկ, Բասբարթու, Ֆիլքս՝ ամէն մէկն իր դործին կ'երթայ . . .	106
ԺԹ. Բասբարթու իր տիրոջ համար չափէն աւելի հոգ կը տանի և ապա ինչ կ'պատահի . . .	111

Ի. Ֆիքս ուղղակի յարաբերութիւն կ'հաստատէ Ֆիլիաս Ֆօկին հետ	119
ԻԱ. «Դանքատէրի» նաւատէրը քիչ մնաց երկու հարիւր ոսկիի տրիտուր մը պիտի կորուսէր	127
ԻԲ. Բասբարթու կ'տեսնէ որ՝ մինչև անդամ հակոտնեայ երկիրներ՝ խոհեմութիւն է քիչ մը ստակ ունենալ զրպանի մէջ	137
ԻԳ. Բասբարթուին քիթն անշտիւ կ'երկնայ	145
ԻԴ. Խաղաղական Ովկիանոսէն անցքը	152
ԻԵ. Թեթև հայուածք մը Սան-Ֆրանչիսքօի վրայ՝ ալմըրի օր մը	159
ԻԶ. Խաղաղական երկաթուղոյն արաղընթաց շողեկաւր կը բռնեն	166
ԻԷ. Բասբարթու՝ մինչդեռ ժամը քսան մղոն արաղութեամբ կ'ուղևորէր՝ մորմնեան պատմութեան դաս մը մոխկ կ'ընէ	173
ԻԸ. Բասբարթու անկարող եղաւ բանականութեան լեզուն հասկըցընելու յաջողիլ	180
ԻԹ. Պիտի պատմենք զանազան դիպուածներ որ միայն Միա- ցեալ-Նահանգաց երկաթի ուղիներուն վրայ կ'պա- տահին	190
Լ. Ֆիլիաս Ֆօկ պարզապէս իր պարտաւորութիւնը կ'կատարէ	198
ԼԱ. Ֆիքս դործակալը սրտի մտօք Ֆիլիաս Ֆօկի շահուց կը ծառայէ	207
ԼԲ. Ֆիլիաս Ֆօկ ուղղակի պայքար մը կ'սկսի սև բաղդին դէմ	214
ԼԳ. Ֆիլիաս Ֆօկ ծանր պարագայից մէջ իր գերազանցու- թիւնը կ'յայտնէ	219
ԼԴ. Բասբարթու առիթ կ'դտնէ անադորուն, թերևս անլուր բառախաղ մ'ընել	228
ԼԵ. Բասբարթու իր տիրոջ տուած հրամանը անմիջապէս կ'կատարէ	232
ԼԶ. Ֆիլիաս Ֆօկ վերստին շուկային մէջ նոր արժէք կ'ըս- տանայ	238
ԼԷ. Կ'ապացուցուի որ Ֆիլիաս Ֆօկ աշխարհի այս շրջանն ընելով ոչ ինչ չշահեցաւ եթէ ոչ երջանկութիւնը	243

1610
7
11270

719
720

0009821
0004898

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0004898

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0004821

